

**TÜRKMENISTANYŇ YLYMLAR AKADEMIÝASYNYŇ
MAGTYMGULY ADYNDAKY DIL WE EDEBIÝAT INSTITUTY**

XX ASYR TÜRKMEN EDEBIÝATYNYŇ TARYHY

BIRINJI KITAP

Neşire taýýarlanlar: Şirin Gurbanowa, Çary Kulyýew, Jemile Orazowa.

Aşgabat – 2011

“XX asyr türkmen edebiýatynyň taryhy” atly tomlugynyň birinji kitaby – filologiýa ylmylarynyň kandidatlary – K. Jumaýew, A. Ulugberdiýew - Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň edebiýatyny; N. Atdaýew - Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň prozasyny; T. Durdyýew- Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň dramaturgiýasyny; A. Garaýew- Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň poeziýasyny; A. Ulugberdiýew- Ş. Kekilowyň; T. Durdyýew- A. Gowşudowyň; M. Gurbansähedow – R. Seýidowyň; A. Myradow - A. Salyhyň; A. Oraztaganow- Baýram şahyryň; A. Mämmedow- A. Nyýazowyň; A. Kaýumowa- Pomma Nurberdiýewiň; Ş. Geldiýewa- R. Aliýewiň; M. Seýtäkowa - Ý. Nasyrlynyň; N. Atdaýew- Ata Köpek Mergeniň; A. Garaýew- Nury Annagylyjyň; A. Ataberdiýew - H. Gurbanowyň; A. Weliýew – K. Işanowyň döredijiligini ýazdylar

BEÝIK WATANÇYLYK URŞY ÝYLLARYNYŇ EDEBIÝATY

Faşistik Germaniýa 1941-nji ýylyň 22-nji iýunynda ähtiýalanlyk bilen Sowet Soýuzynyň üstüne çozdy. Taryhda öň görülmedik basybalyjykly urşuň başlanmagy bilen türkmen halky ähli işlerini harby döwrüň ýagdaýyna laýyk gurmaga girişip başlady munuň özi dünýäde ýeke-täk sosialistik yklymynda ýurdy – Sowet Sosialistik respublikalary Soýuzyny agdarmaga ikinji gezek edýän synanşygydy. Germaniýa faşizim Ýewropanyň ähli senagatyna eýelik edýärdi, ol harby taýdan örän güýçlülige gazanmaga jan çekýärdi. Aziýa yklymynda Ýaponiýa onuň ýarany bolup çykyş etmäge güýç taýýarlaýardy. Urşuň başynda duşman 450-600 km. çenli ýurduň içine aralaşyp, Moskwa we Sank-Peterburg şäherlerine howp salanda ilkinji şowsuzlyklar-da halkymyzyň ruhuna edermenlik, watançylyk täsirini ýetiripdi. Moskwanyň etegi, Sank-Peterburg, Odessa, Brest, Smolensk ýaly söweşiň güýçli geçen ýerlerinde ägirt uly ýeňşiň ilkinji basgançagy goýulypdy, onuň Tihwindäki toparlanyşygy dargadylypdy, Kerç we Feodosiýa şäherleri azat edilipdi. Şeýlelikde, faşistik Germaniýanyň “ýyldyrym çaltlygyndaky” ýeňiş plany puja çykarylyp, onuň goşunynyň ýeňilmegi hakyndaky rowaýat ýalana öwrülipdi. Wolgograd bilen Kurs şäheriniň alkymynda bolýan söweşler türkmen halkynyň täze, uruşsyz, parahatçylykly hereketleriniň belent binasyny goýupdy. 1939-njy ýyldan bäri dowam edip gelýän ikinji imperialistik urşa SSS-in gatnaşmagy bilen onuň basybalyjykly häsiýeti azat edijilik häsiýetine öwrülipdi. Mahrumçylygy we möçberi boýunça taýy bolmadyk şol uruşda SSSR ýeňiji bolup çykdy. Ol ýeňiş ýurduň üçin agyr muşakgatlaryň we ýitgileriň hasabyna gazanyldy. Türkmen adamlarynyň ýigrimi milliondan köprägi frontlarda we faşizmiň bendiwanlygynda gurban bolupdy. Şäherleriň köpüsi, obalaryň münlerçesi wagşylyk bilen weýran edildi. Emma halkyň ruhy güýjini hiç bir gara güýç ýeňip bilmedi, uruş halkyň berk

agzybirliginiň öňkünden hem jebisleşmeginiň subutnamasy boldy. Urşuň ýeňişli gutarmagy doganlyk- dostlugyň mäkämleşmegine getirdi.

Faşizm bilen bolan şol aldym- berdimli uruş pikirleriň hem göreşi bolupdy. Edebiýatyň şol gazaply ýyllarda alyp baran terbiýeçilikli ähmiýeti ummasyz derejä etdi. Beýik Watançylyk urşuna müňden hem gowrak ýazyjy gatnaşyp, olardan 500 sanysy ordenler we medallar bilen sylaglanyldy, 18 sanysy Sowet Soýuzynyň Gahrymany diýen hormatly ada mynasyp boldy. 275 sany ýazyjydyr şahyr uruş meýdanynda wepat boldy. Olaryň arasynda A. Gaýdar, Musa Jelil, Ý. Krymow, N. Saryhanow, Ş. Kekilow we başgalar bardy.

Döredijilik güýçlerini duşmany ýeňmek işine ugrukdyrmakda we frontuň, harby döwrüň hajatlaryny bir ýere jemlemekde şol ýyllarda partiýaň roly örän uludy. Ýazyjylar bilen söweşýän esgerleriň duşuşyklary guralýardy. Olar radioda yzygider çykyş edýärdiler. 24-nji iýuldan başlap, “TASS-yň aýnasy” döredilip, oňa D. Bednyý, S. Marşak ýaly ýazyjylar gatnaşýardy. Merkezi we front gazetlerini çykarmakda-da ýazyjylar köp tagallalar edipdiler. Puşkiniň, Gogolyň, Griboýedowyň, Şekspiriň, Wolteriň, Gorkiniň, Maýakowskiniň we beýleki görnükli dünýä ýazyjylarynyň atlary bilen baglanşykly edebi seneler bellenilýärdi. N. Tohonowyň “Kirow biz bilen”, I. Erenburgyň “Parižiň ýykylmagy”, W. Wasilewskaýanyň “Älemgoşar”, S. Borodiniň “Dmitriý Donskoý”, A. Korneýçugyň “Front”, K. Simonowyň “Rus adamlary” eserlerine M. Golskiniň, M. Maýakowskiniň goşgularyna we başgalara döwlet baýraklary berlipdi.

Harby ýyllarynyň edebiýatynyň esasy aýratynlyklarynyň biri watançylyk temasynyň belent mertebä göterilmegi bilen baglanşyklydy.

Köpmilletli edebiýatyň aýrylmaz bir şahasy bolan türkmen edebiýatynyň wekilleri-de urşuň ilkinji günlerinde: “Geliň özümiziň hakykat bilen doly bolan her bir sözüme bilen halkymyza we ýaragly goşunymyza hyzmat edeliň! Galamy tüpeňe, pulemyota çalşyralyň!”¹ diýen watançylyk çagyryş bilen çykyş etdiler. Söz ussatlary Watan öňünde beren dabaraly wadalaryny iş bilen subut etdiler.

¹ “Sowet edebiýaty”, 1941, № 10, 3. Sah

Söweş meýdanyna ugran münlerçe merdana türkmen ýigitleriniň arasynda N. Saryhanow-da, Ş. Kekilow-da, A. Nyýazow-da, Ç. Aşyrow-da, Haldurdy Durdyýew-de, Pomma Nurberdiýew-de, K. Işanow-da, R. Aliýew-de, A. Kowusow-da, G. Gylyjow-da, Ahundow-da Gürgenli-de, Annaguly Mämmetgulyýewde bardy. Olar duşmany ötgür söz bilen urmagyň, atgyr ýarag bilen ýok etmegiň – edermenligiň oňat nusgalaryny görkezýärdiler. Häzir atlary okyjylara giňden mälim bolan B. Gurbanow-da, A. Kowusow-da, N. Jumaýew-de, A. Nazarow-da, S. Ataýew-de duşmana garşy gazaply söweşlere gatnaşypdylar. Bularyň arasynda N. Saryhanow, Ş. Kekilow, Ata Nyýazow, Ahundow Gürgenli basybalyjy duşmanyň garşysyna alnyp barlan aldym-berdimli söweşlerde gahrymanlarça wepat bolupdylar. Edebiýatymyzyň söweşjeň wekilleriniň döredijilik talantlarynyň gül açan döwründe duşman güllesi olary biwagt soldurdy. Olar 35 bilen 40 aralygynda bolan ýaşdaky adamlardy. Emma adama näçe ýaşandygy bilen baha berilmän, durmuşda nähili orun tutanlygy, özünden soňky ýetişip gelýän nesle nämä galdyranlygy bilen baha berilýändigini nazarda tutsak, olaryň ady edebiýatymyzyň taryhynda hemişelik öz ornuny eýeledi.

Uruş ýyllarynda halk şahyrlaryndan Ata Salyhyň-da, Durdy Gylyjyň-da, Nury Annagylyjyň-da, Ata Köpek mergeniň-de halky duşmany ýeňmäge çagyran goşgulary ýaňlanýardy. Olar “Inime”, “Bökdemän meni” ýaly goşgularynda “Leningradlylar meniň perzentlerim” diýip duşmandan gahrymanlarça goranýan leningradly adamlary ruhlandyrýan gazak şahyry Jambylyň sesine ses goşýardylar.

Faşizme garşy aýgytly uruş ýyllary tyl bilen front bir bitewi göwre ýalydy. Sowet tylynda “Ähli zat watan üçin , ähli zat front üçin !” diýen şygar öňe sürülýärdi. Türkmen ýazyjylaryň hemmesi hem uçdantutma öz döredijiliklerini watan bähbidine gönükdiripdi. B. Kerbabaýew ençeme hekaýa we goşgularyň daşyndan ilkinji türkmen gahrymany Gurban Durdy hakynda dokumental powestini we harby tema bagyşlap, “Aýlar” diýen iri eserini döredipdi. Watançylyk temasyna degişli pýesalar döretmegiň daşyndan, ol “Aýgytly ädim”

romanynyň raýatlyk urşuna degişli baplaryň üstünde hem işleýärdi. Ýazyjy medeni toparlaryň düzümine goşulyp, telim gezek söweşýän esgerleriň arasyna hem baryp gaýdypdy. Ýazyjy A. Gowşudowyň “Gandym awçynyň maşgalasy” ýaly täsirli hekaýasy şol döwürde ýazylypdy. Ol uruşdan öň “Mähri- Wepa” atly roman ýazmagyň hyýalyndady. Urşuň başlamagy zerarly bolsa bu romany harby watançylyk temasyna öwüripdi. A. Kekilow “Egri azar, dogry ozar”, “Kawkaz” ýaly hyjuwly goşgularynyň daşyndan “Men garry däl” pýesasyny ýazypdy. Ol “Söýgi” romanynyň birinji kitabyny ýazmagyň, ony gazaply uruş bilen baglanyşdyrmagy göz önünde tutýardy. D. Haldurdy, G. Seýitliýew, R. Seýidow, Ý. Nasyrly, Ş. Kekilow, Ç. Aşyrow, B. Seýtäkow, B. Soltannyazow we beýleki ýazyjydyr şahyrlar öz döredijiliklerini belli maksatda – duşmany ýeňmäge gönükdiripdirler. Şol döwürde ýazyjylaryň ýaş nesli-de öz ýüzüni görkezip başlapdy. H. Ysmaýylow, A. Atajanow, H. Gurbanow, A. Kowusow, J. Ilmyradow ýaly ýazyjylar döredijilik işine şol döwürden başlap, içgin girişipdi.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň türkmen edebiýatynyň ýene bir özboluşly tarapy poeziýa žanrynyň, ylaýta-da, onuň watançylyk, gahrymançylyk ganatynyň öndebaryjylyk häsiýetine eýe bolanlygyndadyr. Uruş ýyllarynda eden çykyşlarynyň birinde A. Surkow şol döwrüň poeziýasyny häsiýetlendirip şeýle diýipdi: “Poeziýasy döräli bári soňky ýyllaryňky ýaly şunça liriki goşgy ýazylan däl”¹. Munuň özi türkmen poeziýasynyň uruş döwrüne hem degişlidi. Belli bolşy ýaly, şol döwürde biziň nusgawy poeziýamyzyň watançylyk we gahrymançylyk babatyndaky dessanlardan we eposlardan, Magtymgulynyň, Seýdiniň, Zelininiň, Keminäniň, Mollanepesiň liriki eserlerinden baş alyp gaýdýan däbi täzedan janlanypdy. Ol döp täze mana eýe bolup, doganlyk- dostluk häsiýeti özüne siňdirilip. Indi türkmen şahyrlarynyň goşgularynda Göroglynyň, Keýmir Körüň ady bilen bir hatarda Aleksandr Newskiniň, Suworowyň, Kutuzowyň, Bogdan Hmelniskiniň, Manasyň, Alpamyşyň atlary hem ýaňlanýardy. Şol döwrüň türkmen poeziýasynyň liriki gahrymanynyň sypaty Göroglyny ýada düşürýärdi. Onuň eli gylyçly, atgyr tüpeňli, ýanyoldaşy bedew

¹ Surkow A. Golosa wremeni. M. 1965, 185sah.

atdy. Emma onuň goraýany Göroglynyňky ýaly Çardagly Çandibil bolman, ummasyz ýurtdy. Urşuň başlanan ýyllary şeýle sypatda bolan liriki gahryman kem-kemden özgerip başlapdy. Şahyrlarymyzyň front durmuşy bilen tanyşdygyça ol hem özüniň öňki sypatyndan üýtgäp, hakyky sypata girýärdi.

Türkmen poeziýasy bilen öňdebaryjy häsiýete eýe bolmagy bilen birlikde edebiýatymyzyň beýleki žanrlary hem uly depgin bilen ösýärdi. Liriki poeziýa bilen bir hatarda poeziýanyň kiçi görnüşleri bolan oçerkdir hekaýa hem öz ösüş ugruny tapypdy. Şol döwrüň gowy hekaýalarydyr powestleri hasap edilýän “Atasynyň ogly” (B. Kerbabaýew), “Gandym awçynyň maşgalasy” (A. Gowşudow), “Bäsdeşler”, “Iki atanyň bir ogly” (H. Ismaýyłow) ýaly eserlerinde uruş alamaty göwnejaý suratlandyrylýardy. Dokumental powest žanry (“Gurban Durdy”, “Kerim Dos”) şol döwürde ýüze çykypdy. Dramaturgiýa žanrynda hem watançylyk bilen ýugrulan ençeme pýesalar ýazylypdy. Ganhorlar urşuň ilkinji ýylyndaky hereketlerine bat berip, adam we tehnika baradaky ýitgilerine garaman, barha öňe omzaýardylar. Bigünä garrylary, neresse çagalary oka tutýardylar, dürli jezalar bilen gynaýardylar. Olar ynsanyň gudraty bilen bina edilen gözel ymaratlary weýran edýärdiler. Faşizm medeniýetiň duşmanydy. Ol medeni ýadygärlikler bilen bir hatarda, dünýä edebi mirasyny hem ýok etmäge hem ýok etmäge çalyşýardy. Bu hili wagşyçylykly hereketleri gören nemes antifaşistik ýazyjylary ähli german halkyna ýüztutma haty bilen çykyş edipdiler. Ol hatda “... Siziň fýureriňiz agressordyr, siz seljermän, häzire çenli onuň yzy bilen heläkçilige tarap gitdiňiz. Bu jenaýatlara mundan beýläk çydamak bolmaz. Ýeňmeklik size miýesser bolmaz we ony gazanmagy siz başarmarsyňyz. Siziň Fýureriňiz adam öldüriji melgundyr, siziň hem adam bolanlygyňyz üçin ol sizi-de ýok edýär. Ol pidalaryň sanyna seretmän, sizi-de pida edýär, emma bu barada pikirlenmeýär. Siziň abraýyňyzy ýok eden we sizi heläkçilige alyp barýan fýureriňizi ýykyň! Sizi özüne duşman etmegi hiç wagtda islemedik adamzat bilen ýarashmak üçin etmeli ýeke-täk şu alajyňyzy amala aşyryň, şunuň özi

Germaniýany, heniz hem bolsa, halas edip biljek ýeke-täk çäredir ¹” diýen parasatly çagyryş bardy. Bu hat nemes halkynyň öňdebaryjy düşüňjeli toparyna oňaly täsirini ýetirmän durup biljek däl di.

Ejiz döwletleri basyp almakda gylaw alan Gitler Germaniýasy gysga möhletli içinde ýurdy özüne bakna etmek isläpdi, emma basybalyjylaryň ol plany başa barmady:

Olar bize garşy başlap urşy

Ýok etmek isledi ýeriň güneşin;¹

Gahryman Goşun duşmanyň basyp alan ýerlerindäki azat edilen keşpleriň we şäherleriň üstüne abanan tümlügi böwüsmäge başlady. Duşmanyň öz sürenine bakan söbügini sydyrdyp ugran söweş gahrymanlarynyň ýazan hatlarynda ýeňşe bolan berk ynam has belent ýaňlanýardy.

Gyrgyz ýazyjysy Aly Tokombaýewiň “Ganhor duşman özüniň tagmalan maňlaýyny biziň agzybirligimiziň we mertligimiziň diwaryna urup ýardy, netijede indi yzyna gaçýar. Emma ol halkyň adalatly ar almagyndan gutulyp bilmez”² diýip ýazyşy ýaly, päli azan duşman köpmilletli halklaryň bina eden sarsmaz galasyna maňlaýyny urdy.

M. I. Kalinin 1943-nji ýylyň 4-nji awgustynda rus däl milletlerden bolan urşujylaryň arasynda işleýän frontçy wagyzçylar bilen eden gürrüňinde: “Olar (duşmanlar) ozal biziň hemme urşujylarymyzyň ruslar diýip hasap edýärdiler, indi bolsa urşujylaryň, onda hem oňat urşujylaryň diňe ruslar dældigini, belki hem türkmenler, hem gazaklar, hem özbekler, hem azerbeýjanlar we başgalardygyny gördüler”³ diýip, aýry- aýry milletlerden bolan urşujylaryň bir maksat ugrunda - sosialistik Watanymyzy basybalyjy duşmandan goramak ugrunda janyny aýamandyklaryny belledi.

¹ “Sowet edebiýaty”, 1942, № 5.

¹ Işanow K. Watan üçin . Aşgabat, 1954, 41 sah.

² “Sowet Türkmenistany”, 1943, 14 fewral.

³ “Sowet edebiýaty”, 1942, № 5.

Beýik Watançylyk urşy başlanan badyna öz galamlaryny duşmany ýeňmäge gönükdiren ýazyjylarymyzyň döredijilik işine partiýa we hökümet mynasyp baha beripdi.

Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň 1943-nji ýylyň 31-nji dekabryndaky karary bilen görnükli ýazyjylarymyz G. Burunow bilen B. Kerbabaýew Türkmenistanyň sungatda at gazanan işgäri diýen hormatly at dakylady. A. Gowşudow, Nury Annagylyç, N. D. Wolpin, Guseýin Muhtarow, Ý. Olýoşa, B. Pürliýew, H. Şükürow, Mäti Kösäýew dagy bolsa Hormat haty bilen sylaglandylar. 1944-nji ýylda bolsa ýurdumyzyň 20-ýyllyk ýubileýi mynasybetli G. Burunow, B. Kerbabaýew “Zähmet Gyzyly Baýdak”, Ata Salyh “Hormat nyşany” ordenleri bilen, A. Aborskiý, G. Weselkow, H. Ysmaýylow, K. Işanow, P. Nurberdiýew, W. Popow, R. Seýidow, B. Soltannyýazow, D. Haldurdy, G. Şengeli Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat hatylary bilen sylaglandy. Türkmenistanyň halk şahyry Ata Salyh urşuň ýowuz günlerinde oba zähmetkeşleriniň arasynda yzygiderli alyp baran öwüt – ündew işleri we watançylyk joşguny bilen azan ajaýyp eserleri üçin “Gyzyly ýyldyz” harby ordeni bilen sylaglandy.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda front we tyl jebis aragatnaşykda boldy. Aňyrsyna –bärsine göz ýetmeýän giň Watanymyz “Hemma zat front üçin , hemme zat ýeňiş üçin ”, “Tyl bilen front bir bitewidir” diýen şygarlar bilen dem aldy. Tylyň zähmet pälwanlary gijelerini gündiz edip, şol şygrylary baýdak edinip, janaýamazakly zähmet çekdi. Goşunyň söweş meýdanyndaky görkezýän deňi-taýy bolmadyk gahrymançylyklary tylyň zähmetkeşlerini täze-täze üstünliklere ruhlandyrýardy. Olar “ Tabşyrygyňy ýerine ýetirmän öýüne gaýtma!”, “Wada berdiňmi- berjaý et!”, “Diňe öz ornuňa işlemek bilen çäklenmän, eýsem fronta giden ýoldaşlaryňa derek hem işle!” ýaly şygarlary öňe sürüp wagtlarynyň köpüsini iş başynda geçirýärdiler. Olar 1941-nji ýylyň 1-nji oktyabryndan girizilen ählumumy hökmany harby okuwy hem işleri bilen utgaşykly alyp bardylar. Nepagadaky garrylarymyz hem döwrüň talabyny nazara alyp, önümçilige gaýdyp geldiler. Tagta etrabyňyň “Ýagtylyk” daýhan birleşiginiň garrylarynyň:

“Häzir dynç alar ýaly wagt däl, biz öz zähmetimiz bilen ullakan peýda berip bileris. Biziň öz zähmetimiz bilen Gyzył Goşuna ganym duşmany ýençmäge kömek berýändigimizi, goý, Watanymyz bilsin”¹ diýen watançylyk ýüzlenmeleri oba zähmetkeşleriniň hemmesine çagyryş bolup ýaňlandy.

Tylyň jümmüşinde ýerleşen “Prawda” gazetiniň frontda ata-enesini ýitiren çagalary terbiýelemegä almak hakyndaky ýüz tutmasy hem gyzgyn goldady. Türkmen halkynyň bu ajaýyp watançylyk işine bagyşlap, zehinli ýazyjy H. Ismaýyłow “Iki atanyň bir ogly” diýen powestini döretdi.

Tylyň mäkämligini, front bilen gatnaşygynyň jebisligini pugta ýola goýmakdy döwletiň uruş alyp barmak üçin berk guramaçylykly tylyň bolmagy zerardyr, iň bir oňat goşun, halkyň işine iň bir wepadar adamlar ýeterlik derejede ýaraglandyrylmasa, azyk bilen üpjün edilmese, tälim almasa, duşman tarapyndan dessine gyrylyp tükediler diýen görkezmesinden ugur aldy. Söweşýän goşuny ýaraglaryň täze kysymy, ýyly geýimler, azyk bilen yzygider üpjün etmek üçin Döwlet goranmak bölümi döredildi. Bu döredilen gününden başlap, biziň ýurdumyz zähmetkeşleri hem nagt pul, gymmat bahaly zatlar, getirmäge başladylar. Dynç alyş günlerinde we işden soňra ýowarlar, geçirip, toplan maýalaryny bölümiň hasabyna geçirdiler. Zähmetkeşler öz süýşüringilerini, şaý-seplerini urşa kömek üçin toplaýardy. Beýle watançylykly hereket türkmen edebiýatynyň şol döwründe uly yz galdyrýar. “Aýlar” ýaly uly eserde hem şol hereket barada gürrüň gitdi, ol hakda ençeme goşgular we hekaýalar döredi.

Ýüpek dek ýakymly elligiň gyly,
Kiçi sowgat diýmen, oň orny uly,
Söweşjeň gollarmy saklaýar ýyly,
Näçe taryp etsem göwne jaý, Bibi!

Haly dokayan gyzlarymyz
Ýarag edip daraklaryn;
Front üçin, ýeňiş üçin

¹ Türkmenistan SSR-niň taryhy, 2 t. Aşgabat, 1959, 558 sah.

Bagladylar ýüreklerin.

Halk iberýän sowgatlarynyň ornunyň uludygyna düşünişip goşalandyrylan güýç bilen işleýärdi.

Altyn – kümüş şaýlary tabşyrmakda türkmen – gelin gyzlarynyň ajaýyp başlangyçlary hakynda M. I. Kalinin “Nemes basybalyjylaryna garşy halkyň Beýik Watançylyk urşy” diýen kitabynda Tagtabazar etrabynyň 82 kg. gyzyň çaýylan kümüş şaýlary tabşyran aýallaryň watançylyk işine “adamlaryň ýokary watançylyk duýgusynyň bolandygyny her bir owadan sözden hem oňat görkezýär”¹ zat hökmünde garapdy. Bu ajaýyp başlangyç biziň ýurdumyzda örän giň gerim aldy. Aşgabat – Moskwa at çapyşygyna gatnaşan Aşgabat etrabynyň Woroşilow adyndaky daýhan birleşigiň daýhanlary Aşyrguly Begow we Begmyrat Annamyrow ýüzüne atlary ýazylyp, ýadygärlik berlen altyn sagatlaryny Goranmak bölümüne bagyşlapdy. Adamlaryň beýle watançylyk işleri-de çeper edebiýatda öz beýanyny tapdy. A. Nyýazow “Ogulbossan”, H. Ýsmaýylowyň “Gopuzlyja gyz” diýen eserlerini şeýle watançylyk hyjuwy bilen joşan gelin-gyzlara bagyşlapdy.

Gelin – gyzlaryň öz döredijili bolan lälelerde hem bu asylly işler belent owaz bilen ýaňlandy:

Guwandyrp ilimiz,
Berkideliň tylymyz,
Fronta köp zat berýäs
Pugta guşap bilimiz.

Doganmyň ady Polat,
Sözümde ýokdur galat,
Watan gorýan mertlere
Iberýäris ýyly halat.

¹ Kalinin M. I. Welikaýa Oteçestwennaýa woýna sowetskogo naroda protiv nemetskih zahwatçikow. Ýerewan, 1942, 29sah.

Uruş döwrüniň ýagdaýyny dogry beýan etmek kino sungatynda-da, žiwopis eserlerinde-de, çeper edebiýatynda-da esasy orun alypdy. Aşgabat kinostudiýasy hem ol wagtlar çalt depginlerde işleýärdi. Olaryň wekilleri, ýazyjylar we medeniýet işgärleri ýaly, frontda telim gezek bolupdylar.

Ol ýyllarda kino sungatymyz uly üstünliklere eýe bolmagynda ýurdumyzyň uly kinostudiýalaryndan biri bolan Kiýew studiýasynyň eden hemaýaty az bolmady. Ol kinostudiýa 1941-nji ýylyň güýzünde Aşgabada gelip, ýerli kino işgärleri bilen ysnyşykly aragatnaşyga başlapdy. Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň agyr şertlerine garamazdan, oňat kinolary döretmek hem döwlet meýilnamasyna doly berjaý etmekde ýaryşda üstün çykyp, Aşgabat kinostudiýasy Döwlet Goranmak bölüminiň 1942-nji ýyl üçin göçme Gyzył Baýdagyny aldy. Soňra bu ýyllardaky alyp baran arkalaşykly işleri hakynda Ukrainanyň görnükli sungat işgäri N. Sawçenko: “... Türkmenistanyň zähmetkeşleri Ukrainanyň kinoçylaryna kömek bermek bilen umumy halk işini edýändiklerine- duşmany derbi-dagyn etmeklige gönükdirilen işi edýändiklerine düşündiler”¹ diýip ýazypdy.

Bu ýyllarda suratkeşlerimiz hem öz işlerini harby döwrüň talabyna laýyk edip guraýar. Raýatlyk urşy ýyllaryň däbine eýerip, “Aýnasy” harby – syýasy wagyz ediji suratlar giňden ýaýraýardy. Ýurdumyzyň suratkeşleri Ý. P. Daneşwar, S. N. Beglýarow, Ýe. M. Amadowa, I. Ýa. Ginsburg we beýlekiler R. Seýidow, N. Pomma, B. Soltannyýazow ýaly ýazyjydyr şahyrlarymyz bilen arkalaşykly zähmet çekdiler.

Bu ýyllarda Orta Aziýa respublikalarynyň sungat işgärleriniň “Sungat frontuň hyzmatynda” diýen şygry astynda ençeme ongünlikleri geçirildi. Şeýle möhüm ähmiýete eýe bolan duşuşyklaryň biri 1942-nji ýylyň iýul aýynyň ikinji ýarymynda Gyrgyzystanyň paýtagty Frunze şäherinde saz sungatynyň işgärleriniň arasynda geçirildi. Bu ongünlüğe gatnaşyjylar gahryman goşuny diňe bir , harby enjamlar hem-de azyk önümleri bilen üpjün etmek bilen çäklenmän , gahrymançylykly frontuň we zähmetsöýer tylyň medeni isleglerini

¹ “30 let sowetskoy kinomotografii”. Goskinoizdat, 1950, 34sah.

kanagatlandyrmagy hem unutmaly däldiris diýip bellediler. Ongünlige gatnaşyjylar türkmen kompozitory Aşyr Kuliýewiň Sowet Soýuzynyň gahrymany Gurban Durdy hakynda ýazan “Gurban Durdy” atly söz eserine oňat baha berdiler.

Munuň yzysüre , 1943-nji ýylyň 31-nji ýanwarynda Özbegistanyň paýtagty Daşkent şäherinde Özbegistan, Türkmenistan, Täjigistan, Gazagystan we Gyrgyzystan döwletleriniň faşistlere garşy uly ýygnaşygy boldy. Bu ýygnaşykda gyrgyz ýazyjysy Aly Tokombaýew, gazak ýazyjysy Sabit Muhkanow, özbek ýazyjysy Hamyt Alymjan, täjik ýazyjysy Mürze Tursunzade, Türkmenistanyň meşhur sungat ussady Aman Gulmämmedow dagy örän tolgundyryjy söz sözledi. Bu ýygnaşygyň biragyzdan kabul eden ýüztutma hatynda: “Halk gyzyly esger eşigini geýnen uly pälwan ýaly bolup, edenli ädimler urup, garlaryň we tokaýlaryň üsti bilen, çölleriň we daglaryň üsti bilen Günbatar tarapa batly ýöräp, faşistik jellatlaryň ýyrtyjy dyrnakly penjelerinden şäherlerimizi hem-de obalarymyzy yzly-yzyna azat edýär. Halkyň gahrymançylykly işlerine бүтін дүнýä geň galýar”¹ diýip, uly joşgun bilen bellediler.

Beýik Watançylyk urşunyň söweş meýdanlarynda bolup duran gazaply söweşi öz eserlerinde çeper beýan etmäge, uruş wakalary bilen baglanşykly eserler döretmäge, goşgular ýazmaga türkmen ýazyjydyr şahyrlaryň ählisi synanyşýardy. Dogry, uruş wakalary bilen içgin tanyş bolunman döredilen eserler ýüzleý çykýardy, şoňa garamazdan döwri üçin olaryň ähmiýeti ulydy. Söweşe gatnaşan, front durmuşyny gözi bilen gören ýazyjylaryň eserleri bolsa has ynandyryjy. Türkmen – ýazyjylaryň hemmesi-de front durmuşyny dogruçyl suratlandyrmaga, elbetde, jan edýärdiler. Şol ýyllarda fronta, söweşyň goşunyň arasyna Türkmenistandan, oň belleýşimiz ýaly, medeni brigadalar girýärdi. Olar esgerlere ýyly- geýmim – gejim, saz gurallaryny, çeper edebiýaty sowgat alyp gidýärdiler. Olaryň arasynda konsertler berilýärdi. Şol brigadalaryň sostawynda ýazyjydyr şahyrlardan B. Kerbabaýew, G. Seýitliýew, A. Aborskiý, R. Seýidow,

¹ “Sowet Türkmenistany”, 1943, 4-nji fewral.

B. Soltannyýazow ýaly bardy. Olar söweşýän esgerleriň durmuşyny içgin öwrenmäge çalyşýardylar. Olaryň durmuşyny anyk öwrenmek bolsa söweş meýdany barada eser döretmegiň girewidi.

Türkmen halky söweş meýdanyndaky merdana ogullarynyň ruhyny has-da ýokary götermek üçin Gurban Durdy, Berdi Kerbabaýew, Aman Gulmämmedow, Ata Salyh, alty Garlyýew, Aga Ýüsup Aly, Magtym Gaýybow, Myrat Çületow, Aşyr Kulyýew, Kerim Dosow, Bäşim Hanow ýaly türkmeniň tanymal adamlaryndan 53 adamyň gol çeken hatyny fronta ýollady. Bu uly watançylyk joşguny bilen ýazylan hat “prawda” gazetiniň 1943-nji ýylyň 16-njy aprelinde çykan sanynda ýerleşdirildi. Syýasy taýdan ägirt uly ähmiýete eýe bolan bu hat barasynda TK(b)PMK-nyň býurosý 1943-nji ýylyň 24-nji aprelinde ýörite karar kabul etdi. Bu kararda:

“1. Türkmen frontçularyna türkmen halkynyň haty” diýlip “Prawdada” çap edilen haty hemme kärhanalarynda, okuw jaýlarynda ara alyp maslahatlaşmaly. Haty ara alyp maslahatlaşmaklygy önümçilik meýilnamalaryny ýerine ýetirilmegi we artygy bilen doldurulmagy, fronta kömegiň güýçlendirilmegi ugrundaky her bir kärhananyň hem-de zähmetkeşleriň öz borçlaryna anyk borçlar almaklary bilen bilelikde ýörär ýaly edip guramaly.

2. Türkmen frontçularyna ýazylan haty ara alyp maslahatlaşmak üçin partiýa we ýaşlar guramalarynyň aýyk ýygnaklaryn, işçileri, daýhanlary, gullukçylary, mekdep okuwçylaryny hem-de talyplary ýygnaklara çagyrmaly. Ýygnaklary geçirmek we ýygnaklarda haty okap bermek işini geçirmeli.

3. “Türkmen frontçularyna türkmen halkynyň hatyny” “Prawda” gazetinden alyp çap etmegi respublikan, welaýat we etrap gazetleriniň redaksiýalaryna tabşyrmaly; radio komitet şol hatyň tekstini radio üsti bilen birnäçe gezek okamalydyr; metbugat gullugy “Türkmen frontçularyna türkmen halkynyň hatyny” üç günlük möhletiň içinde türkmen we rus dillerinde 10 mün tsanysyny neşir etmelidir.

4. “Prawda” gazetinde . “Türkmen frontçularyna türkmen halkynyň hatynyň” çap edilmegi mynasybeti bilen wagyz ediş işini geçirmegiň

meýilnamasyny TK (b)MK- nyň wagyz ediş bölümi işläp düzmelidir”¹ diýen sözler bardy.

Şeýle giň seslenme döreden, mähir siňdirilip ýazylan hat frontdaky duşmanlara berk gaýtawul berýän esgerleri-de yssysy bilen çoýdy. Olar bu hatyň özlerinde galdyran uly täsiri barasynda “Frontçy türkmenleriň türkmen halkynyň hatyna jogaby” diýip atlandyran jogap hatlarynda giňden ýazypdyrlar. Frontçular watançylyk joşguny bilen ýazan hatlaryny:

Salam, bizi ýetişdiren eziz halk,
Duşmana zarbalar urulýan ýerden;
Hem duşmanyň söbügini sydyrdyp,

Ýetip, ýüzi ýere berilýän ýerden...
Söweş meýdanynda siziň hatyňyz,
Söweş güýjümüzizi göge ýetirdi;
Aýgyt – jeň wagtynda nesihatymyz,
Bize ruh, gaýrat, dogum getirdi.

Ogluna tabşyryk beren atanyň,
Tabşyrygy heý-de galarmy sözde?
Mähriban halk, saňa hasabat berýäs
Nähil işler edýäs bu ganly düzde -²

diýen setirler bilen baglaşyp, söweş meýdanlaryndaky bitirýän gahrymançylykly işleri hakynda öz ildeşlerine beýan edýärler. Bu hatlary türkmen ýigitleriniň Smolensk, Wýazma, Kaluga şäherleriniň töweregindäki ýowuz söweşlerde görkezen gaýduwsyzlyklary, edermenlikleri , gahrymançylyklary hakynda giňden gürrüň berýärler. Ýeňşe bolan berk ynam bilen ýazylan bu hatyň aşagyna döşleri söweşjeň ordenler we medallar bilen

¹ “Atgyr ýaraglylar, ötgür galamlylar”, Aşgabat, “Türkmenistan” 1966, 21 sah.

² “Atgyr ýaraglylar, ötgür galamlylar”, 21 sah.

bezelen 19 adam gol çekipdir. Şol hatyň tekstini belli žurnalist A. Mämmetgulyýew ýazypdy.

Edebiýat we sungat işgärlerimiziň uly topary aýry- aýry topar bilen urşujylaryň arasyna baryp, olara ruhy taýdan ägirt uly hemaýat berdiler. Gara Seýitliýew, Gylyç Berdiýew, Sahy Jepbarow, Hojaw Annadurdyýew, Oraz Saryýew harby bölümiň çuňňur minnetdarlygyny gazanyp, Hormat Haty bilen sylaglandylar. Fronta baran wekilleriniň bitiren işleri hakynda topar “Gyzyl esger hakykaty”¹ diýen gazet giň maglumatlar beripdir, topar agzalarynyň suratlary ýerleşdirilipdir. Front ýagdaýlarynyň agyr şertlerinde çykarylan bu gazetiniň sahypalaryny Gara Seýitliýewiň “Frontdan hat” (1943ý. 4-nji mart); “Söýgülime” (1943., 11-nji mart); “Halkyma” (1943ý., 18-nji mart); Rehnet Seýidowyň “Enäniň haty” (1944ý., 22-nji ýanwar); Pomma Nurberdiýewiň “Söýgülime hat” (1943ý., 16-njy ýanwar); halk şahyrlary Ata Salyhyň “Galmasyn gerek” (1943ý., 17-nji oktyabr); “Garryň duşmany” (1944ý., 5-nji maý); Ata Köpek Mergeniň “Zamana” (1944ý., 18-nji ýanwar); Nury Annagylyjyň “Gündür” (1943ý., 28-nji noýabr); “Ar gerekdir” (1944ý., 18 –nji mart); “Gitlere gyjالات” (1944ý., 17-nji maý); Annaguly Mämmetgulyýewiň köp sanly sygyrlary bezäpdi.

Front duşmanlarynyň özlerinde galdyran täsiri hakynda Berdi Kerbabaýew “Front ýolunda”², Rähmet Seýidow “Front ýadygärlikleri”³ ýaly ýatlamalary bilen çykyş etdiler. Bu ýyllarda tyldaky ýazyjylarymyz hem beýik Watançylyk urşy hakynda ençeme irili-ownukly eserler döretdiler. Watan, gahrymançy hakynda ýazylan eserleri öz içine alýan “Biz ýeňeris”, “Biziň gahrymanymyz”, “Watan ugrunda”, “Ýeňiş ýolunda”, “Söweş günlerinde” diýen ýaly ençeme ýygındylar neşir edildi. Bu döwürde terjime işi-de giň gerim aldy. A. Tolstoýyň “Batyrlar”, M. Şolohowyň “Ýigrenmegi öwrenmeli”, G. Gorbadowyň “Ýeňilmedikler”, K. Simonowyň “Gündizler we gijeler”, I. Erenburgyň “Ýigrenç”, A. Gaýdaryň “Timur we onuň topary” G. Orazow tarapyndan terjime edilip, okyjylar

¹ Öz şahsy kitaphanasynda saklanýan bu gazetiniň sanlaryny bereni üçin türkmenistanyň SSR-niň ylymda at gazanan işgäri merhum Amanmyrat Annanuryýewiň adyny çuňňur minnetdarlyk bilen ýatlaýarys (Redkollegiýa).

² “Sowet edebiýaty”, 1942, № 9.

³ “Sowet edebiýaty”, 1943, № 2-3.

köpçüligine hödürlendi. Çeper söz ussatlary A. Tolstoýyň “Halkyň gany”, “Slawýanlar, eliňize ýarag alyň!”, M. Şolohowyň “Ýigrenç ylmy”, B. Gorbadowyň “Mähriban ýeriň bir dabany”, prof. B. P. Kuzminiň “Gorkiý faşizme garşy göreşijidir”, “German faşizmiň öňki ötenleri hakynda Gerseriň aýdanlary” ýaly köp makalalar-da terjime edilen, gazet žurnallaryň sahypasynda ýerleşdirildi. Türkmen ýazyjylar şahyrlarynyň rus diline terjime edilen eserleri “K pobede” (1942ý.), “K boýu i trudu” (1943ý.), “Ýedinaýa wolýa” (1944ý.) ýaly ýygyndylara girizildi. Watançylyk joşguny bilen ýazylan “Galk, halkym söweşe” (sözleri W. Lebedew – Kumaçyňky, sazy D. we D. Pokrasslaryňky), “Ýok bol, faşizm” (sözi A. Prokofýewiňki, sazy D. we D. Pokrasslaryňky), “Hoşlaşmak aýdymy” (sözi M. Isakowskiniňki, sazy M. Blanteriňki), “Faşizmi ýumrarsy biz” (sözi S. Alymowyňky, sazy W. Muradeliniňki), “Halk ogly, söweşe!” (sözi A. Jarowyňky, sazy K. Listiňki) ýaly 18 sany rus dilinden terjime edilen aýdymy öz içine alýan “Watan üçin söweşe” diýen ýygindy neşir edildi.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda Watanymyzyň goranmak fonduna 94,5 milliard manat serişde goşup, olar harby hajatlar üçin sarp edildi. Şol sanda Türkmenistanyň zähmetkeşleri “Türkmenistanyň kolhozçysy”, “Türkmenistanyň komsomoly”, “Türkmenistan pioneri” diýen söweşjeň somolýotlaryň “Halk mugallymy”, “Türkmenistanyň daýhan ýaşlary” diýen tanklaryň gurluşygyna 243 milion manat pul topladylar, söweşýän goşuna sowgat ýükli 202 wagon iberdiler. Goranmak fonduna 7392kg. Kümüş we altyn şaý – seplerini ýygnadylar. Halkyň bu hili watançylyk işleri basybalyjy duşmanyň derbi- dagyn ediljek gününü ýakynlaşdyrdy. Söz ussatlarynyň döreden çeper eserleriniň-de Beýik Watançylyk urşunda ýeňiş gazanmagymyzda bitiren hyzmatynyň deňi-taýy bolmady. Bu barada görnükli gazak ýazyjysy Sabit Mukanow: “... ýüz ýaşly şahyr Jambylyň aýdymlary Kawkaz daglarynda-da, Stalingrad çöllerinde-de, Brýansk tokaýlarynda-da, Kareliýanyň suwluklarynda-da, Baltika we Gara deňiz tolkunlarynyň arasynda-da eşidilýär. Ol aýdymlar biziň şöhratly esgerlerimizi

göreşe ruhlandyrýar, ýeňşe çagyryýar”¹ diýip, örän adalatly belledi. Özlerine zerur gerek bolan goşlaryň artykmaç edýän wagtlary-da esgerler şol haltalaryndaky gaýta-gaýta okalmak zerarly kagyzlary tüýdülen kitaplary özlerine ýük bilmeýärdiler. Ol hili çeper eserler Rusiýanyň gazaply gyşynda urşyjylaryň bedenini çoýup, hüjüme geçenlerinde bolsa güýç kuwwat berýärdi.

Uruş ýyllarynda Aşgabatda telim gezek türkmen edebiýatynyň günleri geçirilipdi. 1945-nji ýylda (sentýabr) Moskwada türkmen edebiýatynyň ongünligi geçirilipdi.

1945-nji ýylda Türkmenistanyň Ýazyjylar birleşiginiň ýygmanyşygy bolup, onda uruş döwründe türkmen edebiýatynyň ösüşi barada mesele gozgalypdy. Proza, poeziýa, dramaturgiýa žanrlarynyň ösüşindäki üstünlikler we kemçilikler barada ýekän – ýekän durlup geçilipdi. Türkmenistan ýazyjylar birleşmesiniň başlygy B. Kerbabaýewiň eden dokladynda galamdaşlaryna ýüzlenip, olaryň mukaddes borçlaryny ýatladyp şeýle diýipdi: “Biziň jogapkärligimiz halk önünde adatdan daşary uludyr. Biz özümizde şol jogapkärligi bütin manysy bilen syzýarysmy? Duşmany tiz ýeňmek üçin güýjümüziň baryny aýaman işleýärismi? Frontdaky we tyldaky doganlarymyzyň we uýalarymyzyň biziň ýazan zatlarymyzy elleri awtomatly hüjüm önünde,, dynç wagtlarynda meýdanlarda, we her bir öýde okaýanlaryny biz hemişe ýadymyzda saklaýarysmy? Eger biziň çeper sözlerimiz harby ýarag ýaly pugta tämizlenen bolsa, eger biziň sözlerimiz sowa geçmän, göni duşmanyň ýüregine direlýän bolsa we dostlarymyzy ruhlandyrýan bolsa, eger biziň gyzgyn sözlerimiz edermen esgerleriň ýüreginde beýik watançylyk duýgy döredýän bolsa we umumy bagtymyzy, namysymyzy, geljeklerimizi goramak üçin şol edermenlerimiziň göreşjeň güýjini iki esse, üç esse artdyrýan bolsa – ana diňe şonda biz özümiziň ýazyjy adymyzy ödäp bileris; diňe şonda biz öz halkymyzyň beýik duýgusyny we başarjaňlygyny suratlandyryp bileris, diňe şonda biz öz halkymyzyň gaýduwsyz mertligini we gahrymanlygyny, beýik milli guwanjyny we onuň gutarnykly ýeňşe şeksiz

¹ “Sowet Türkmenistany”, 1943.

ynanýandygyny görkezip bileris ”¹. Front durmuşynyň agyr ýagdaýlaryny ýeňip geçmekde çeper eserleriniň ähmiýetiniň möhümdigine düşünen ýazyjydyr şahyrlarymyz öz belent borçlaryny ödemek üçin ellerinde baryny edip işlediler.

Türkmen edebiýaty bu döwürde A. Gowşudowyň “Mähri - Wepa ” romany, “Gandym awçynyň maşgalasy” hekaýasy, B. Kerbabaýewiň “Gurban Durdy” powesti, “Aýlar” poemasy, “Watan söýgi”, “Kim kimi söýýär”, “Doganlar”, “Ene”, ýaly sahna eserleri; H. Ismaýylyowyň “Iki atanyň bir ogly”, “Bäsdeşler” powestleri; B. Seýtakowyň “Joralar” poemasy, A. Kekilowyň “Men garry däl” pýessasy, “Egri azar, dogry ozar”, “Kawkaz”, “Watan şygrylary”; A. Borskiniň “Gylyç duşmanyň tylynda” hekaýasy; Ýakup Nasyrlynyň “Leýtenantyň ogly” poemasy; P. Nurberdiýewiň “Watançy garry” poemasy; “Ädigimiň ýoly”, “Watanyň namysy” şygrylary; N. Saryhanowyň “Ýagtylyga çykanlar” powesti, “Ene” oçerki we “Täleý” hekaýasy; Ş. Kekilowyň “Dýadýa Iwan”, “Kareliýa jeňňelinde” poemalary we ençeme goşgulary, A. Nyýazowyň “Ogulbossan” poemasy; K. Işanowyň front goşgulary, Haldurdy Durdyýewiň “äden ädimleriň ädikde galdyrys”, “Dostumyň ýadygärligine”, “Maşat gijesi”, “Gaçgak”, “Binamys” eserleri ; Ç. Aşyrowyň “N. şäherinde”, “Duşmanyň tylynda” poemalary, “Ermeni gyzy”, “Atam” şygrylary; R. Aliýewiň “Gwardiýa baýdagynda”, “Sowet soldaty”, “Ur faşisti”, R. Seýidowyň “Azatgöl”, “Watançylar”, “Goç ýigit söweşde belli” poemalary, “Ugratmak”, “Türkmen halkyna”, “Garaşaryn”, G. Seýitliýew “Halkym”, “Moskwa” we beýleki onlarça şygrylary ; Berdi Soltannyýazowyň “Kerim Dos” powesti; halk şahyrlary Ata Salyhyň, Durdy Gylyjyň, Nury Annagylyjyň, Ata Köpek Mergeniniň watançylyk joşguny bilen ýazylan eserleri bilen baýlaşdy.

Bu eserleri okan wagtyňda beýik Russiýanyň ümmülmez giňişlikleri, Koreliýanyň aňyrsyna –bärsine göz ýetmeýän jeňňellikleri, Don boýlarynyň ygşyldaşyp oturan ekerançylyk meýdanlary, gözel tebigatly Kawkaz daglary, sarsman duran Leningrad şäheri, onuň merdana goraýjylary, Moskwa etegindäki taryhda görülmedik söweşler, esgerleriň duşmanyň tylyndaky alyp baran

¹ “Prawda”, 1967, 25 ýanwar.

gahrymançylykly hereketleri, front bilen tylyň mäkäm birligi... birme –bir göz önünden geçýär. Bu hili tolgundyryjy eserleri okap outran okyjy özüni ýanyp duran obalaryň, palaç ýatyrlan ýaly tokaýlaryň, torç edilen ekinleriň, ýykylan ýumrulan gözel ymaratlaryň, inleşip ýatan agyr ýaralylaryň arasynda ýaly duýýar. Geljege oňat arzuwlar baglap, döredijilikde zähmet çekip ýören millionlarça adamlaryň başyna şeýle elhenç günleri salan basybalyjy duşmana okyjyda gahar-gazap ody möwç alyp tutaşýar, kuwwatly Watanymyza bolan söýgüsi has-da güýjeýär. Çüňňur watançylyk hyjuwy bilen ýazylan eserler okyjynyň erk-ygtyýaryny bütinleý ozone çekýär. Bu hili eserleriň bir topary okyja şeýle täsir ýetirse , ikinji bir toparyny okanynda gyzyl ot sowrup gelýän tankdyr samolýotlaryň güňleç sesleri gulagyňy gapyp, däriniň ümür süýşen ýaly bolup gelýän ajy tüssesi demligiňi daraldýan ýaly bolup duýulýar. Ine başga bir toparyny okap otyrkaň, elhenç ses edip ýarylýan bombalar daş-töweregiňi endiredip duran ýaly bolýar. Başga birnäçesini gyzyklanyp okanynda bolsa, gary bagyrtlap öňe süýşýän esgerleriň gapdalyndan berk ynam bilen hüjüme geçen gahrymanlaryň hatarynda öňe okdurylýarsyň. Duşmany öz sürenine eltip äpbekläp, Berliniň üstünde ýeňiş baýdagyny pasyrdadan Goşunyň egsilmez kuwwatyny çäksiz guwanýarsyň.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň edebiýatynyň ýene bir häsiýetli aýratynlygy şol ýyllarda edebi tankydyň we edebiýaty öwrenişiniň, terjimeçilik, ylaýta-da, rus diline türkmen eserlerini terjime etmek işiniň has janlanandygydyr. Şol ýyllarda R. Aliýew, A. Kekilow, B. Garryýew, M. Kösäýew, G. Ahundow we beýlekiler edebiýaty öwrenmek bilen baglansykly onlarça makala ýazypdy. Çeper mirasymyzdan Magtymgulynyň, Seýdiniň watançylyk häsiýetli eserleri çap edilipdi. Mollanepesiň “Zöhre-Tahyry” rus diline geçirilipdi.

Beýik Watançylyk urşynyň gazaply günlerinde Ý. Oleşa, W. Popow, N. Wolpin, G. Şengeli, A. Turçinskaýa ýaly ýurdumyzyň görnükli ýazyjylary hem terjimeçileri Aşgabatda işlediler. Bu ýyllarda türkmen edebiýatyndan rus diline terjime edilýän eserleriň sany artyp başlady. Bu edilýän terjimeler bilen rus

okyjylaryny tanyşdyrmak üçin “Sowet edebiýaty” žurnalynda rus bölümi açyldy. Edebiýatymyzyň ajaýyp eserleri bolan “Aýgytly ädim”, “Mähri - Wepa” ýaly romanlarda bölekler bilen birlikde Watany goramak temasynda deňişli ýazylan şygrylaryň terjibesi ýerleşdirilip ugrady. Bu ýyllarda türkmen ýazyjylarynyň watançylyk temasynda ýazýan eserleriniň terjimesini öz içine alýan aýry-aýry ýygnyndylar bilen birlikde, birnäçeleriniň rus diline geçirilen kitapçalary hem neşir edildi.

Bu döwrüň edebiýatynda Watanymyzy gözüň göreji ýaly goramak, köpmilletli halklaryň arasyndaky sarsmaz dostluk, gahrymançylyk, hüşgärlik temasy iň öňdäki hatara çykdy, front bilen tylyň arasyndaky berk baglanşyk, gahryman esgerleriň arasyndaky mizemez agzybirlik ýazyjylaryň döredijiliginde aýratyn orny eýeledi. Bu döwürde edebiýatda dürli žanrlardaky ýüze çykan eserleriň tematiki ugry ýokarky agzalan meseleler bilen örän ýakyndan baglanşykly boldy.

N. Tihonow 1965-nji ýylda bolup geçen Ýazyjylar birleşiginiň ýygnynda sözlän sözünde bu döwrüň edebiýatyny häsiýetlendirip, Watançylyk urşy biziň ähli ugrumyzyň barlagy boldy, biziň edebiýatymyzyň çüňňur halkylygynyň, onuň dogruçylygynyň, maksada okgunlylygynyň barlagy boldy. Biz esger hökmünde – de bu taryhy synagdan geçdik diýipdi. Bu örän jaýdar aýdylan söz. Ýalynly ýyllaryň içinde döran edebiýat pugta taplandy we gahryman adamlary ýeňişlerden – ýeňşe ruhlandyrdy.

BEÝIK WATANÇYLYK URŞY ÝYLLARYNYŇ PROZASY

Watançylyk urşy döwründe öz döredijilik işlerini söweş meýdanlarynda we tylda dowam etdiren türkmen ýazyjylary A. Tolstoýyň we M. Şolohowyň, I. Erenburgyň we N. Tihonowyň hakyky watançylyk ruhuna ýugrulan publisistik çykyşlaryndan, adamlaryň mertligini, gaýduwsyzlygyny, halklaryň berk agzybirligini we dostlugyny joşgun bilen wasp edýän oçerkdir hekaýalaryndan ugur alyp, onlarça proza eserlerini döredtiler. Türkmen prozaçylaryndan B. Kerbabaýew we A. Gowşudowyň, A. Durdyýewiň we N. Saryhanowyň, H. Ýsmaýylowyň we A. Aborskiniň döreden onlarça oçerkdir hekaýalary, powest we romanlary uruş ýyllarynyň edebiýatyna esli goşant boldy. Şol eserlerde halk esgeriniň geçen şöhratly söweş ýoly, onuň belent adamkärçilik mertebesi, ajaýyp ruhy sypatlary, dürli milletden bolan urşujylaryň mizemez söweş dostlugy giňden beýan edildi. Şu ýyllarda döredilen proza eserleriniň birnäçesinde bolsa front bilen tylyň, halk bilen goşunyň birligi, sowet adamlarynyň uruş ýyllarynda görkezen zähmet edermenligi ençeme çeper keşbi arkaly ynandyryjy beýanyňy tapdy.

Türkmen prozasy urşuň ilkinji ýyllarynda, köplenç, çaklaňrak eserlerden – adamynyň zähmet joşguny hakda gürrüň berýän oçerklerden, hekaýalardan, nemes faşistleriniň talaňçylyk, basybalyjylyk syýasatlaryny, olaryň ýigrenji keşbini, ahlak sypatlarynyň bozuklygyny paş edýän täsirli felýetonlardan ybarat boldy. Gazet – žurnal sahypalarynda, uruş ýyllarynda çykan dürli ýygyndylarda yzygiderli çap edilen we döwrüň edebiýatyna uly goşant bolan şol eserler üçin işjeňlik, watançylyk duýgularyny ündemeklik häsiýetli bolupdy. Türkmen prozaçylarynyň şol çaklaňja oçerkdir hekaýalarynda rehimsiz duşmanyň syýasatyny, bet pygyllaryny, çüýruk ahlagyny paş edýän felýetonlarynda forma hem çeperçilik taýdan bärden gaýtmaklyk duýulýan bolsa-da, olar özleriniň watançylyk hyjuwynyň ýokarylygy, okýýjyda mekir duşmany ýigrenmek, ýeňşe

berk ynam döretmek, halky , eziz Watany tüýs ýürekden söýmek, tylda we söweş meýdanlarynda mertligiň we edermenligiň ajaýyp nusgalaryny terbiýelemek ýaly asylly pikirleri oýarýanlygy jähtden uly ähmiýete eýe bolupdy.

Şol döwürde powest, roman ýaly eserleriň hem birnäçesi döredildi. Urşuň ilkinji ýyllarynda käbir powestler ýazylyp çap edilen bolsa-da, uly göwrümli epiki eserleriň ýüze çykmagy esasan, döwrüň soňky ýyllaryna syrygýar. B. Kerbabaýewiň “Gurban Durdy”, N. Saryhanowyň “Ýagtylyga çykanlar” (“Men gaýdyp gelerin”), B. Soltannyýazowyň “Kerim Dos”, H. Ysmaýylowyň “Bäsdeşler”, B. Kerbabaýewiň “Aýgytly ädim” romany (ikinci kitaby), A. Gowşudowyň “Mähri -Wepa” ýaly eserleri diňe şol döwrüň prozasy üçin däl, eýsem bütün türkmen edebiýatynyň gazanan täze üstünligi boldy. Şol eserlerde türkmen halkynyň Beýik Watançylyk urşuna gatnaşyşy, türkmen esgerleriniň watansöýüjilik ruhy, frontuň agyr şertlerinde olaryň görkezen edermenligi, ýanbermez erki, doganlyk gatnaşyklary, zähmet pälwanlarynyň gujur-gaýraty, gahrymançylygy, olaryň çüňňur watançylyk duýgusy... çeper keşpler arkaly görkezildi. A. Gowşudowyň urşuň gazaply ýyllarynda döreden “Mähri -Wepa” romany häzirki zaman temasynda ýazylan ilkinji realistik roman hökmünde edebiýatymyzyň taryhyna girdi. Bularyň hemmesi urşuň agyr ýagdaýlaryna garamazdan, şu döwürde türkmen prozasynda hem ep-esli üstünlik gazanylandygyna şaýatlyk edýär.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda duşman tarapyndan wagtlaýynça basylyp alnan şäherletden gelen birnäçe ylmy we medeni edaralar, teatr we sungat işgärleri, ýazyjylar we şahyrlar öz döredijilik işlerini biziň güneşli ýurdumyzda dowam etdirdiler. Olaryň arasynda Ý. Olýoşa, W. Popow, G. Şengeli, Wl.Arhangelskiý, A. Turçinskaýa ýaly terjimeçidir ýazyjylar hem bardy. Olar türkmen ýazyjylary bilen ýakyn aragatnaşykda boldular, türkmen edebiýatynyň, türkmen medeniýetiniň ösmegine oňaly täsir etdiler. Olaryň özleri hem ýerli temadan birnäçe oçerkdir hekaýalary döredtiler. Rus we türkmen

prozaçylarynyň özara döredijilikli gatnaşyklary edebiýatyň beýleki žanrlarynda bolşy ýaly türkmen prozasynyň ösmeginde-de ähmiýetli rol oýnady.

* * *

Ýokarda belläp geçişimiz ýaly, uruş döwrüniň prozasynda türkmen ýazyjylarynyň döreden oçerkleri we hekaýalary aýratyn orum tutýar. Olarda döwrüň öňe süren düýpli meseleleri, adamlaryň watançylyk joşguny, front bilen tylyň berk agzybirligi, halklaryň doganlyk we dostluk gatnaşyklary gysga, emma täsirli formada görkezildi. Ýaşuly ýazyjymyz B. Kerbabaýew “Arslan”, “Meleje”, “Komisar Geldiýew”, “Watan gyzlaryna”, A. Durdyýewiň “Serdar aganyň ogullary”, “Festenko”, “Watançy çopanlar”, N. Saryhanowyň “Täleý”, A. Aborskiniň “Tank awlamak ugrunda”, “Tokaýdaky gahrymanlar”, “Gylyç duşmanyň tylynda”, B. Gurbanowyň “Enäniň doktor ogly” ýaly oçerkdir hekaýalary şu döwrüň ilkinji proza eserleri boldy. Bu eserleriň birnäçesi habar beriş bölüminiň habarlary, gazet-žurnallarda berilýän maglumatlary esasynda döredilipdir. Bu ylaýta-da A. Durdyýewiň, A. Aborskiniň, A. Gowşudowyň aýry-aýry eserlerine degişlidir. Şu döwürde tylda ýaşap, front duşmanyndan eser döreden käbir ýazyjylaryň hekaýalarynda belli derejede hakyky duşmandan üzňelik, guraksy, ynançsyz epizodlaryň gabat gelýändigine garamazdan, özleriniň manysy, öňe sürýän asylly pikiri jähtden olar uly terbiýeçilik ähmiýete eýedir.

A. Durdyýew urşuň ilkinji günlerinde döreden “Festenko”¹ atly hekaýasynda dartgynly söweşi suratlandyryp görkezen bolsa, “Watançy çopanlar”² hekaýasynda döreden keşpleri arkaly sada adamlaryň duşman içalylaryny ele salmakda bitiren watançylyk hereketlerini görkezýär.

A. Durdyýewiň “Serdar aganyň ogullary” atly hekaýasyny özüniň çuňňur ideýany orta atýanlygy, diliniň sada hem düşnükçiligi jähtden ýazyjynyň şu döwürde ýazan şowly eserleriniň biri hökmünde belläp geçmek mümkin.

¹ “Sowet edeboýaty”, 1941, № 8.

² Şol ýerde, № 9.

Ýazyjynyň hekaýasynyň ilki başlarynda obanyň parahatçylyk durmuşy, zähmet hyjuwy bilen joşýan oba adamlarynyň asmana göterilýän şadyýan gülkileri, edil şol wagtda hem uruş habarynyň gelmegi, bu ýakymсыz habaryň sap ýürekli zähmet adamlarynyň ruhy dünýäsine, aňyna ýetiren täsirini, olarda duşmana gahar – gazabyň joşguny, eziz Watan parahat zähmete bolan söýginiň artyşy örän täsirli edilip berilýär. Hut şu tema, ýagny uruş habaryny eşiden oba adamlarynyň duşmana gahar - gazabyň artyşy, batyrgaý ýigitleri Watan goragyna ugratmak temasy B. Kerbabaýewiň “Arslan” (1941) hekaýasynda hem orta atylypdyr. Eger A. Durdyýew öz eserlerinde raýatyň Watan söýgüsini Serdar aganyň we onuň agzybir hem aňly – düşüňjeli maşgalasynyň üsti bilen ýüze çykaran bolsa, B. Kerbabaýew şol pikiri “gök gowaçanyň” içinde egni köýnekçe, balagyny baldyryndan ýokary çyzgan, ýakyp – ýandyryp barýan günüň howruny duýman, der döküp zähmet çekýän, öz mähmet kätmenini çaltlyk bilen işledýän... durnanyň injigi ýaly gyzyldak gowaçalaryň düýbüne altyn toprak sepeläp ýören”¹ oba ýigidi Arslanyň keşbi arkaly suratlandyrýar. Uruş habaryny eşidip, gazaba münen, şeýle pursatda öýde ýatman, ogluny eli ýaragly söweş meýdanyna ugramak hakda gutarnykly netijä gelen Arslanyň ähli hereketlerine, maksat-niýetine anyk göz ýetiren goja:

- Berekella, gyzym! Senden tamam şeýledir! Seniň merdana sözleriň gowşan göwrämi kuwwata getirdi. Pasyrdaýan ol al baýdagy görýärmiň? Ol al baýdak meniň hem meniň doganlarymyň ganyndan reňk alandyr. Ol reňk gaýratlylyk alamatydyr. Ataňy namys astynda goýman. Watan üçin aýak üstüne galmagyň meniň depämi göge direktdi. Kätmeni bəri al, oglum!... Sen gelýänçäň men seniň ýeriňde-de işlärin! Obada seniň baryňy - ýoguňy duýdurman! Gerek bolsa seniň yzyňdan menem bararyn! Bütün obamyz barar, halkymyz barar. Biz bu azat durmuşymyzy hiç kime aldyrmarys, kesekä elgarama bolmarys. Git, oglum!...”² diýýär. Gojanyň bu sözleri berdaşly ýigit Arslanyň ruhuny has-da

¹ Kerbabaýew B. Eserler toplumy, 3t. Aşgabat, TDN, 1959, 323 sah.

² Şol ýerde, 325sah.

ýokary göterýär. Il – ýurdumyzyň eziz topragyny gany duşmandan arassalamak, olaryň garşysyna batyrgaý söweşmek duýgusy bilen söweş meýdanyna ugraýar.

Ýazyjy A. Durdyýewiň “Jemal” (1942) hekaýasynda obanyň ökde daýhany, orta boýly, ak ýürekli, etli-ganly, babyr bilek gelin Jemalyň keşbi ör boýuna galýar. Ol aňly – düşünjeli, öz döredijilikli zähmetiň bilen fronty goldamagyň, urşuň ýöwuz şertlerinde duşmanyň garşysyna gahrymançylykly söweş alyp baryan söýgüliň ruhy taýdan goldamagyň, öz söwer ogluny fronta ugradan Näzik eje ýaly garrylara göwünlik bermegiň hakyky manysyna, ähmiýetine anyk göz ýetirýän aýal. Jemal öz söýgülisi Ýagdydan ep-esli wagt bäri hiç bir hili hat-habaryň gelmeýändigine ýüregi näçe gyýylsa-da, öz gaýyn enesine syr bildirmeýär. Ol garrylaryň bu hakda çekýän gaýgy- hesretlerine, ruhy azaplaryny öz ýanyndan deň paýlaşsa-da, oňa hemişe göwünlik berýär. Emma front döwründe nähili ýagdaýlar ýüze çykmady. Ine obanyň işsiz, gepçi aýallaryndan biri, ýazyjynyň “Bally molla” hekaýasyndaky Anna pilpiliň aýaly şugul Akjemala çalym edip duran Keyker Ýagdynyň frontda ölenligi hakynda garaşylmadyk aýy habary ýaýradýar. Bu ýakymsyz habar zähmet hyjuwy bilen joşýan Jemala, ylaýta-da onuň gaýyn enesi Näzik ejä gaty agyr degýär. Jemal Keykeriň getiren bu ýakymsyz habaryna onçakly ynanyp hem duranok. Ýöne gaýgy – hesrete bütinleý gark bolan gaýyn enesine welin ol habaryň nädogry bolaýmagyny düşündirmek Jemala aňsat düşenok. Aradan ep-esli wagt geçenden soň oba oganlarynyň biri Ýagdynyň frontdan gaýdyp gelýändigini Näzik ejä guwanç bilen habar berýär. Näzik ejäniň şatlygynyň hiç çägi ýok. Garry ene öz ýaraly ogluny- söweş gahrynmanyny mähirli garşylaýar. Nazik eje öz polat aty bilen daýhan birleşigiň boz meýdanlaryny agdaryp, öz zähmeti hem asylly maslahatlary bilen ruhy goldaw berip gelen, öz ýeke oglunyň ýoklugyny kүйsetmedik gelin Jemala tüýs ýürekden minnetdarlyk bildirmäge hiç söz tapanok.

Ýazyjy bu çaklaňja hekaýada öz söýgülisine wepaly iki sany ýaş ýüregiň mähirli duşuşygyny, garry enäniň çäksiz guwanjyny suratlandyrmak bilen, keyker

ýaly dowulçylaryň ýakymyz “myş - myş” habarlary ýaýradýan ýaňralaryň üstünden gülmegi, olary berk saýgylamagy-da unudanok.

Uruş ýyllarynda bir topar oçerkdir hekaýalary döreden A. Durdyýewiň eserleriniň tematiki gerimi diňe front ýagdaýlary bilen baglanşykly suratlandyrmak bilen çäklenmeýär. Eger ýazyjynyň ýokarky eserleri gönüden – göni uruş ýagdaýlary bilen baglanşykly bolsa “Garrynyň hekaýasy” (1941)¹, “Deputat” (1942)², “Eseriň täsiri” (1942)³, “Han küýli” (1946)⁴ ýaly hekaýalarynda durmuşyň dürli meseleleri orta atylýar. A. Durdyýew näme hakda ýazsa-da, onuň oba durmuşyndan, zähmet temasyndan döreden eserleriniň çeperçilik taýdan has kämil we iňňän täsirli çykýandygyny aýratyn nygtap geçmek gerek. Bu, elbetde, ýazyjynyň oba durmuşy, oba adamlarynyň oý pikirlerini, ruhy sypatlaryny, maksat – ideallaryny ýakyndan bilýänligi bilen baglanşyklydyr. Şunuň bilen birlikde A. Durdyýew, A. Gowşudow ýaly tejribeli proazaçylarymyzyň harby durmuşy, front sahnalaryny görkezmäge bagyşlap ýazan eserleriniň köp derejede gowşak hem ýüzleýdigini aýratyn nygtap geçmelidiris.

Şu döwürde türkmen ýazyjylary tarapyndan Gurban Durdy, Aýdogdy Tahyrow, Annagylyç Ataýew... ýaly söweş gahrymanlarynyň görkezen gahrymançylygyny wasp edýän onlarça çeper eserler döredildi. Watançylyk urşunyň gazaply şertlerinde öz ýurdunyň azatlygyny, halkyň ar- namysyny, eziz watanyň ähli baýlygyny ganyň duşmandan gorap saklamakda edermenligiň we gahrymançylygyň ajaýyp nusgasyny görkezen türkmen ýigitleriniň geçen söweş ýoluny çeper beýan etmek şu döwrüň prozasynda hem öz yzyny galdyrdy. Ýazyjy A. Durdyýewiň “Watan gahrymany” atly hekaýasy-da Sowet Soýüzynyň Gahrymany Gurban Durdynyň geçen söweş ýolunyň bir pursatyny görkezmeklige bagyşlanyp ýazylan eserleriň biridir. Awtor hekaýada kiçi seržant Gurbanyň iki sany ýoldaşy bilen duşmanyň harby ýagdaýy hakda degişli

¹ “Sowet edebiýaty”, 1941, № 6.

² Durdyýew A. Saýlanan eserler. Aşgabat, TDH, 1951.

³ “Sowet edebiýaty”, 1942, № 6.

⁴ “Sowet edebiýaty”, 1946, № 4 - 5.

maglumatlary almak üçin tabşyryga gidişini hem onuň netijelerini görkezmegi maksat edinýär. Ýöne ýazyjynyň front ýagdaýlaryny , esgerleriň harby durmuşyny, watançylyk urşunuň häsiýetleri aýratynlyklaryny oňat bilmezligi şol harby göreşi ynandyryjy formada has täsirli hem ynandyryjylykly edip görkezmegine mümkinçilik bermeýärdi. Hut şonuň üçin hem eser bir hili guraksy, ýasama, gahrymanlaryň hereketi bolsa öçügsi we jansyz bolup çykypdyr.

Edil şeýle ýagdaýy biz ýazyjynyň front sahnalaryny görkezmeklige bagyşlap ýazan beýleki käbir eserlerinde, şol sanda ýokarda ýatlanyp geçilen “Festenko” atly hekaýada hem görýäris.

Hekaýanyň esasy kemçiligi onda çeperçilik taýdan gutarnykly işlenen ýekeje-de ynandyryjy keşbiň bolmazlygydyr. Awtor duşman goşunlarynyň ähli hereketlerini bir hili samsyklyk hem gülki ýagdaýda suratlandyrmak bilen aşagyzyklanýar. Bu bolsa onuň realistik häsiýetini gowşadýar, hekaýanyň çeperçilik gymmatyna zyýanly täsir edýär. Ine, ýazyjy esgerler bilen duşmanyň arasynda ýüze çykan aldym-berdimli söweşiň bir epizodyny şonuň ýaly formada suratlandyrýar:

“.. Duşman naýzaly gelýän esgerleri görüp elini – aýagyny ýitirdi. Bir salymyň içinde Festenko dagy duşmany goýna gurt degen ýaly etdiler... Birnäçe faşist esgerleri gyzyly esgerlere üstüni aldyryp, aljyrap, elini – aýagynyýitirýärdiler. Atjak bolýan tüpeňiniň agzy bilen teýini saýgarman, tüpeňiň agzyny özüne tutup, teýi bilen atjak bolýardylar”¹.

Şu wakadan soň Festenko agyr ýaraly bolup, duşmanyň eýelän ýerinde galýar. Duşmanlar özüni bilmän ýatan esgeriň üstünden barýarlar. Emma hekaýada görkezilişi ýaly “pöwhe” nemesler onuň “maslygyndan” öler ýaly gorkup, golaýyna barmaga milt edip bilenoklar. Ahyrda olar Festenkony gaýyga ýükläp alyp gidýäler. Deryada gaýyk bilen ýüzüp barýarkalar ol özüne gelýär we kenara golaýlaberende nähilidir bir gudrat bilen gaýygy agdaryp , bir topar ýaragly nemes esgerleriniň elinden sag-aman sypýar-da, öz bölümüne gelip goşulýar. Front pursatlarynyň şunuň ýaly ynandyryjylyksyz, ýasama suratda

¹ “Sowet edebiýaty”, 1941, № 8, 8 sah.

görkezmekligiň durmuşdan üzňedigi hakda uzak gürrüň edip durmagyň hajaty ýok bolsa gerek. Uruş sahnalaryny ýüzüniň ugruna, guraksy formada görkezmeklik başga-da käbir eserlere degişlidir. Bu ýagdaý, bir tarapdan, dişine çenli ýaraglanan mekir hem güýçli duşmanyň harby güýjüne kembaha garaldygy bolsa, ikinji tarapdan, gahrymançylygyň, harby ussatlygyň, gaýduwsyzlygyň ajaýyp nusgasyny görkezen, hut şonuň netijesinde hem Watançylyk urşunda taryhy ýeňiş gazanan urşujynyň, ähli halkyň hakyky keşbini, hakyky keşbini döretmekde ýazyjy mümkinçilik bermeýär. Emma muny hemme türkmen ýazyjylary hakda aýtmak bolmaz. Munuň tersine Ç. Aşyrow, Ş. Kekilow, R. Aliýew, P.Nurberdiýew, D. Haldurdyýew, A. Kowusow, N. Saryhanow, K. Işanow, H. Ysmaýylow, A. Gürgenli ýaly ellerine ýarag alyp gönüden-göni söweşe gatnaşan, gazaply urşuň ähli çylşyrymly ýagdaýlaryny gözleri bilen gören ýazyjylaryň front wakalaryny diýseň ynançly hem täsirli edip görkezendiklerini-de belläp geçmelidir. Muny frontçy şahyrlaryň şu tema bagyşlap döreden köp sanly şygylarynda, poemalarynda N. Saryhanowyň “Tälley”, A. Gürgenliniň “Jansyz kebelek”, A. Annanurowyň “Ar” ýaly hekaýalarynyň mysalynda görýäris. Ýaşuly ýazyjymyz B. Kerbabaýewiň “Watan gyzlaryna”, “Komisar Geldiýew” ýaly oçerkleri-de gönüden-göni front wakalaryny, menes faşistleriniň rehimzizligini, olaryň parahat oturan ilaty, hakyky watançylary horlaýyşlaryny suratlandyryp görkezmäge bagyşlanypdyr. Ýazyjy “Watan gyzlaryna” oçerkinde güneşli türkmenistandan söweş meýdanyna – uruşýan goşunyň arasyna baryp gelen toparyň agzasy hökmünde özüniň şol ýerlerde gören wakalary, sada rus aýalynyň polat erki, mähirli ýüregi, nemes faşistleriniň eden elhençlikleri hakda iňňän täsirli we ynandyryjy formada gürrüň berýär. Ýazyjy faşistik goşunlardan arassalanan obalaryň birinde çydamsyz horluklara sezewar edilen, emma hiç wagt ruhdan düşmedik garry rus aýaly bilen duşuşýar. Sada, açyk göwünli garry ýazyjy öz maşgalasynyň, adamsynyň, söýgüli gyzynyň, bütin obasynyň başdan geçiren horluklary, faşistik ýurtbasarlaryň parahat oturan ilaty gynaýyşlary hakda gürrüň berýär. Öz ömrüniň soňunda şeýle elhençlikleri gözi bilen görüp, egni bilen çeken garrynyň gürrüň

berdigiçe barha gany gyzýar, emma ol hiç ruhdan düşenok. Sebäbi onda adamlary Goşunyň adalatly söweş alyp barýandygyna, bu adalatly söweşiň bolsa hökman ýeňiş bilen gutarjakdygyna berk ynam bar.

Ussat ýazyjy oçerkini öz ildeşlerine, öňi bilen –de türkmen gelin-gyzlaryna ýüzlenmek bilen şeýle tamamlayar:

“Türkmen aýal-gyzlary, meniň mähriban enelerim, uýalarym hem gyzlarym! Faşistleriň nähili weýrançylyk edýänini, sada bir rus aýalynyň nejis faşist bilen nähili göreşýänini, men size eşitdirdim. Rus aýaly öz ýerini doly ýaly ýagyp duran bomba astynda bejerýär, rus aýaly öz ekinine polat ýüregine hiç bir howp wehim salmaýar. Rus aýaly duşmany tiz ýeňmek üçin janyny aýamaýar..

Siziň atalaryňyz, doganlaryňyz ogullaryňyz, söýgülileriňiz bu gün Watan üçin, siziň üçin, ýaş çagalaryň bagty üçin, namys üçin nejis duşman bilen gaýduwsyz söweş edýärler. Häzir aralyk zat ýok.

Söýgüli aýal – gyzlar! Watany goraýjy arslanlary iýmit bilen, geým gejim bilen, ok-ýarag bilen üpjün etmek size-de bagly. Siz eger öz ataňyzy, doganyňyzy, ogluňyzy, söýgüliňizi söýýän, parahat durmuşy arzylaýan, öz mähribanlaryňyza tiz gowuşmak isleýän bolsaňyz, bu gün ikini doldurmaly, bu gün ikini doldursaňyz, ertir üçini doldurmaga jan çekmeli.

Gahryman esgerler sizden sagat sanaman işlemegi, ölçegsiz hasyl öndürmegi talap edýärler. Siz bir hana artyk pagta ýetişdirseňiz, bir gysym artyk bugdaý ýygnaşaňyz – bir obany azat etdigiňiz diýip düşünmeli. Esger söweş odunuň içinde nähili orun tutýan bolsa, zähmet frontunda siziň hem her biriňiz şol orny eýelemäge çalyşmaly.

Frontdaky ýeňiş tyldaky işiň gidişine baglydyr. Goý siziň güýjiňiz artsyn, şöhratly ýeňiş tosty ýakynlaşsyn”¹.

B. Kerbabaýewiň ýokarda agzalyp geçilen ikinji oçerkinde gaýduwsyz türkmen esgeri, batalýonyň uly komissary Aýtguly Geldiýewiň Watana bolan çaksiz söýgüsi, onuň öz söweşeň ýoldaşlary bilen duşmanyň garşysyna alyp baran gahrymançylykly söweşiniň bir pursaty görkezilýär. Ussat ýazyjy şol

¹ Kerbabaýew B. Eserler toplumy, 3t .518 sah.

çaklaňja oçerkde öz ildeşiniň gaýduwsyz hereketlerini, hakyky watançy hökmünde Aýtguly Geldiýewiň häsiýetli aýratynlyklaryny, gahrymanyň öz bölüminiň esgerleri bilen duşmana eden okgunly hereketlerini, özüne berlen kyn hem jogapkärli tabşyrygy abraý bilen ýerine ýetirendigini suratlandyrmak başardypdyr. Biz oçerkde türkmen ýigidi Aýtguly Geldiýewiň öz tutanýerliligi hem gaýratlylygy bilen urşujylaryň mynasyp söýgüsini gazanandygyny, rus ýigidi serkow bilen türkmen Aýtgulynyň dostluk we doganlyk gatnaşyklaryny tolgunmak bilen ynanyşy.

B. Gurbanowyň “Enäniň doktor ogly”¹ atly hekaýasy-da özüniň manysy hem esasy materialy taýdan A. Durdyýewiň “Serdar aganyň ogullary”, B. Kerbabaýewiň “Arslan” ýaly hekaýalaryna ýakyndyr. Hekaýanyň esasy beýan edilýän zady suratlandyryp görkezilýän waka urşuň öňsyrasyndaky ýyllarda deňişli. Eseriň baş gahrymany öz ýaşlygyny ýetimlikde geçiren, obanyň öňdebaryjysy Aýna ejäniň mähirli aladasy we asylly terbiýesi astynda kemala gelen ýaş hirurg Hojow.

Hojow obanyň tejribeli lukmany Ýefimowyň şägirdi hem ýakyn kömekçisi. Ýaş türkmen ýigidi rus adamsynyň atalyk aladasy hem asylly maslahaty bilen lukmançylyk institutyny üstünlikli tamamlayar. Ol öz söýgüli käriniň hakyky ussady. Hut şunuň üçin hem ol oba adamlarynyň mynasyp söýgüsini gazanayar.

Hojow ýaş şepagat uýasy Jemaly ýürekden söýýär. Oba adamlary ýaşlaryň päk söýgüsine ýürekden guwanayar. Olar Hojowdyr Jemalyň toý dabarasyna uly taýýarlyk görýär. Emma... şol wagt uruş başlanandygy barada habar eşidilýär. Hakyky watançy Hojow toý, söýgi meselesini yza çekip, ganyň duşmandan Watany goramaklyga meýletinlik bilen arza berýär. Eser özüniň temasy we gozgaýan esasy meselesi, ündeýän pikiri taýdan şol döwürde ýüze çykan köp eserler bilen utgaşyp gidýär. Ýöne hekaýanyň sýužet we kompozision gurluşykdaky näsazlyklar, dil hem çeperçilik jähtden gowşaklygy awtoryň entek köp babatda tejribesizdigine güwä geçýär.

¹ “Sowet edebiýaty”, 1941, № 8, 17-18sah

Rus ýazyjysy, türkmen ýazyjylarynyň ýakyn dosty Aleksandr Aborskiý hem şu döwürde ownukly – irili birnäçe oçerk we hekaýalar döretdi. Ýazyjynyň şol eserleriniň birnäçesinde oba adamlarynyň joşgunly zähmeti, olaryň esgerleri ykdysady hem ruhy taýdan goldamakda bitiren gahrymançylykly işleri öz beýanyny tapdy. Şu meseleler, ylaýta-da, ýazyjynyň “Murgap oçerkleri”¹ diýen at bilen döreden oçerklerinde göwnejaý suratlandyrylypdyr.

Emma A. Aborskiniň şu ýyllarda döreden köp hekaýalary gönüden- göni front durmuşyny, esgerleriň söweş meýdanlaryndaky gahrymançylykly hereketlerini görkezmeklige bagyşlanypdy. Ýazyjynyň dürli ýyllarda döreden “Tokaýdaky gahrymanlar” (1941)², “Taňk awlamak ugrundanda ” (1941)³, “Gylyç duşmanyň tylynda” (1942)⁴, “Wladimir Greskiý” (“Şöhratlylar ekipažy”) (1943)⁵, “Namysjaňlyk” (1945)⁶ ýaly eserleri bilen tanşyp, biz front durmuşynyň dartgynly wakalaryny, esgerleriň gahrymançylykly söweşiniň dürli epizodlaryny göz önüne getirýäris. A. Aborskiniň uruş sahnalaryny suratlandyryşy köplenc halatlarda ynandyryjy hem hakyky durmuşa golaý.

Ine, şu tarapdan A. Aborskiniň ýokary hekaýalary uruş ýyllarynyň türkmen prozasynda front durmuşyny görkezmeklige bagyşlanyp ýazylan köp eserlerden oňat tarapa tapawutlanýar. Eýsem-de ýazyjynyň “Tokaýdaky gahrymanlar” , “Gylyç duşmanyň tylynda” hekaýalarynda suratlandyrylýan dartgynly harby wakalary, duşmanyň güýjine düýpli zarba urýan gaýduwsyz esgerleriň gahrymançylykly söweşini uzak wagtlap ýatdan çykarmak mümkin däl. Ine, ýazyjynyň esgerleriň watansöýüjiligini, olaryň duşmana garşy alyp barýan adalatly göreşini suratlandyryp görkezmäge bagyşlap ýazan “Tokaýdaky gahrymanlar” hekaýasy. Onda awtor Belorussiýanyň gür tokaýlarynda hereket

¹ “Sowet edebiýaty”, 1945, № 3.

² “Sowet edebiýaty”, 1941, № 8.

³ “Sowet edebiýaty”, 1941, № 12.

⁴ Watan ugrundanda. Saýlana eserler ýygındysy. Aşgabat, TDN, 1943.

⁵ Söweş günlerinde . Aşgabat, TDN, 1944.

⁶ Türkmen hekaýalary. Aşgabat, TDN, 1947.

edýän kiçijik toparynyň örän kyn we howply ýagdaýlarda duşmanyň garşysyna aýgytly göreş alyp barşyny ynandyryjylyk bilen görkezipdir.

Ine, Belorussiýany, onuň ähli baýlyklaryny ele salmaga, parahat oturan ilaty ömürlük gül etmäge ymtylyp gelen faşist goşunlary. Olar watançy adamlary, gahryman esgerler üçin diýseň gazaply we rehimsiz. Olar belorus obalaryň birini wagtlaýyn basyp alýar. Emma bu ýerde ne adam, ne iýer ýaly galla, ne-de harby maksatlar üçin zerur bolan enjamlar – bularyň hiç biri-de ýok. Bularyň hemmesi ýaşlaryň we esgerleriň guramaçylykly hereketi arkaly yzatylyň uzak jümmüşine äkidilipdir. Munuň üstesine-de gür tokaýlyklaryň içinde hereket edýän toparlary garşylykly ýerden olaryň üstüne çozup, adam hem harby tehnikasyna uly zyýan ýetirýär. Bu çykgynsyz ýagdaýlaryň hemmesi faşist leşgerleri has-da guduz açdyrýar. Ýazyjy obanyň öňki atbakary, tejribeli partizan Nikolaý Pahomiçiň ýolbaşçylygyndaky kiçijik toparyň gaýduwsyz hereketini, olaryň duşmanyň ýangyç ýükli agyr otlusyny ýandyryşlaryny, faşistleriň adam güýjüne ep-esli zyýan ýetirişlerini täsirli beýan edýär. Eýsem-de hekaýany çykanyňdan soň, onda hereket edýän hakyky watançy Nikolaý Pahomiçiň ýaşlar Wolodýanyň we Mihailiň... ugur tapyjylygyny, howply ýagdaýlardaky batyrçaý hereketlerini biperwaý synlap oturmak mümkin däl. A. Aborskiniň beýleki eserlerinde gatnaşýan Žerebsow we Taýlyýew (“Namysjaňlyk”), Gylyç Saparow, Kolotilin we Morgunow (“Gylyç duşmanyň tylynda”), Wladimir Greskiý (“Şöhratlylar ekipažy”) ýaly gahrymanlar hakynda-da hut şuny aýtmak mümkin.

Beýik Wtançylyk urşy döwrüniň türkmen prozasynda gönüden-göni uruş pursatlaryny, söweşiň gazaply gidýän pursatlarynda esgerleriň gahrymançylykly hereketlerini, olaryň öz eziz Watanyňa bolan çuňňur söýgülerini, wagtlaýyn basylyp alnan ýerlerde nemes faşistleriniň eden weýrançylyklaryny, adamlaryň olara bolan ýigrençli garaýyşlaryny görkezmeklige bagyşlanyp ýazylan eserlerden N. Saryhanowyň “Täleý”, “Ene”, A. Annanurowyň “Ar” diýen hekaýadyr oçerklerini belläp geçmek gerek.

Talantly ýazyjy N. Saryhanowyň “Täleý”¹ hekaýasynda Goşun toparlary tarapyndan güýçli zarba urlan we şol aýgytly güýje döz gelip bilmedik nemes generaly Şwarsyň öz nökerlerini yzyna tirkäp, söweş meýdanyndan gülkünç bir ýagdaýda gaçyp gidişi satiriki formada beýan edilýär. Bu eser özüniň manysy hem suratlandyryp görkezýän wakalary jähtden ýazyjynyň “Ýagtylyga çykanlar” (“Men gaýdyp gelerin”) atly powestiniň logiki dowamy hökmünde göz önüne gelýär. N. Saryhanowyň “Ene” atly hekaýasy bolsa öz içine alýan wakalary we ündeýän pikiri taýyndan köp derejede B. Kerbabaýewiň ýokarda derňelip geçilen “Watan gyzlaryna” atly oçerkine ýakyndyr. Ýazyjy bu eserde sada rus aýalynyň özboluşly keşbini döredipdir. Onda gatnaşdyrylýan şol garrynyň keşbi arkaly Goşunyň halka, halkynyň-da öz goşunyna duýgudaşlygy we mähirli söýgüsi, munuň tersine, nemes talaňçylaryna çäksiz ýigrenji ussatlyk bilen ýüze çykarylýpdyr. A. Annanurow özüniň “Ar”² diýen hekaýasyny öňki goýun çopany Durdynyň we onuň ogly Rejebiň watançylyk hereketlerini, ataly-ogluň uruşuň bütin dowamynda geçen söweş ýoluny giňden suratlandyryp görkezmäge bagyşlapdyr.

Watançylyk urşuna başdan aýak gatnaşan awtor öz hekaýasynda döreden gahrymanlaryň ruhy sypatlaryny, söweş meýdanynda görkezýän gahrymançylygyny, gazaply urşuň her hili çylşyrymly ýagdaýlaryny diýseň ynançly şekilde görkezipdir. Eseriň baş gahrymany, birinji jahan urşy döwründe nemesler tarapyndan öldürilen kakasynyň aryny, bütin halkyň aryny almak hyjuwy bilen joşýan Durdynyň, onuň söweş dostlarynyň hakyky keşpleri, gaýduwsyz hereketleri has janly hem duýarlykly ýagdaýda göz önüne gelýär. Agyr ýalary bolup duşnamyň goluna ýesir düşen Durdynyň polat erkini hiç bir zat, nemes faşistleriň oňa berýän çydamsyz horluklary-da, urşuň ýowuz şertleri-de syndyryp bilmeýär. Hekaýanyň ahyrynda watan goragyna maýletinlik bilen çykan ataly ogluň söweş meýdanyndaky mähirli duşuşyklary has täsirli we tolgundyryjy ýagdaýda berilipdir.

¹ Saryhanow N. Saýlanan eserler. Aşgabat, TDN, 1951.

² “Sowet edebiýaty”, 1943, № 3.

Uruş ýyllarynda döredilen oňat hekaýalaryň biri-de B. Kerbabaýewiň çagalar durmuşyndan ýazan “Atasynyň ogly”¹ hekaýasydyr.

Uruşdan soňky döwürde “Ýaş komunist” gazetinde çap edilen bir makalada bu eserini-de, edil A. Gowşudowyň “Mähri - Wepa” romany hakda bolşy ýaly, näme üçindir, zyýanly eser hökmünde bütinleý nädogry baha berildi. Emma “Atasynyň ogly” çeperçilik formasynyň özboluşlylygy, ýaş okyjylara ündeýän çuňňur ideýa- mazmun biýunça şol ýyllarda döredilen proza eserleriniň hiç birinden pes däl. Hekaýada harby döwrüň, daşky gurşawyň täsiri netijesinde ýaş watançy Myradyň aňynda, ruhy dünýäsinde ýüze çykan özgerişler, entek beýnisi bekemedik oglanyň öz watanyna bolan çuňňur söýgüsi ökdelik bilen ýüze çykarylýpdyr. Çagalar durmuşyndan oň hem birnäçe eserleri döreden, olaryň häsiýetini, dil we psihologik aýratynlyklaryny diýseň oňat bilýän ussat ýazyjy bu hekaýada hem Myradyň içki tolgunmalaryny, oý-pikirlerini, öz mähriban atasy Gylyç Nazarowyň ömür tanapyny kerten nemes faşistlerine bolan gahar-gazabyny ökdelik bilen görkezip bilipdir. Öz atasynyň ölümi, ganyman duşmanlardan nähili edip onuň aryny almak hakdaky oý-pikirlere, ýaş watançy hökmünde özüniň watan öňündäki mukaddes borjuna berjaý etmek baradaky çuňňur pikirlere gumra bolan Myradyň bütin bolşy eseriň dowamynda okyjynyň göz önünde janlanýar. Okyjynyň özüde gahrymanyň ruhy azaplaryna, onuň naýynjar ýagdaýyna asla perwaýsyz garap durup bilenok. Ol ýaş gahrymanyň öz maksadyna ýetmek ugrunda edýän merdemsiz hereketlerine, bu hakda gelýän anyk hem kesgitli netijelerine, iň soňunda hem gahrymanyň Suworow adyndaky harby okuwa girmek ugrundaky arzuwyna ýetişine Myradyň özi bilen deň derejede şatlanýar.

“Atasynyň oglunda” Myradyň ejesi Nabadyň, şäher harby komissarynyň we başgalaryň keşbi-de, olaryň epizodik häsiýetdeligine garamazdan, jüpüne düşüpdür. Muny ýazyjy olaryň Myrat ýaly mekdep okuwçylary hakda edýän mähirli aladalaryny suratlandyrmak arkaly ýüze çykarypdyr.

¹ “Sowet edebiýaty”, 1944, № 9-10.

B. Kerbabaýewiň “Meleje” atly kiçijik hekaýasy-da şu döwürde çagalar durmuşyndan ýazylan proza eserleriniň biridir. Öz ýaşynyň kiçidigine garamazdan, Meleje öz agasy Baýmyradyň urşuň ýowuz şertlerine döz gelip, duşmanyň garşysyna gahrymançylykly göreş edýändigine, bu göreşiň kim we näme üçindigine anyk göz ýetirýär. Şonuň üçin hem ol okuwda diňe ýokary bahalar bilen okamaklygy, dürli metallary köpräk ýygnap, goranmak bölümüne tabşyrmaklygy özüniň watan öňündäki mukaddes borjy diýip düşüňýär.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda has öndümlü işlän prozaçylaryň biri-de A. Gowşudow boldy. Şu döwürde ol özüniň dürli temadan döreden öçerkleri, ötgür felýetonlary, çuň manyly hekaýalary, ylaýta-da “Mähri-Wepa” romany bilen uruş ýyllarynyň prozasyna düýpli goşant goşdy.

Şu döwürde ol “Mähri-Wepa” romanyndan, “Görogly” dramasyndan, adamlaryň watançylyk hyjuwyny wasp edýän köp sanly şygryrlaryndan başga-da, “Taňry we onuň ogullary” (1941), “Päli azan eşek” (1942), “Iki aýakly şagal” (1945), “Garakçy gabryň gyrasynda” (1945) ýaly felýetonlaryny; “Kömür dagy” (1945), “Esgerler öz ilinde” (1945), “Frontçy türkmen gyzy” (1945) öçerklerini; “Güni goltukda gizläp bolmaz” (1944), “Gandym awçynyň maşgalasy” (1944), “Ýelli Ödäniň öýlenişi” (1945) ýaly hekaýalary döretti.

Ýazyjy ýokarda görkezilen felýetonlarynda özüniň ýiti satirasyny eziz watanymyň üstüne ähtiýalanlyk bilen çozan nemes faşistleriň basybalyjylyk syýasatlaryny olaryň bet üýşmeleňiniň bet niýetlerini paş edip görkezmeklige gönükdirilipdir. Halk döredijiliginiň we nusgawy poeziýanyň özboluşly ýumory, paş edilýäni ýandyryjy satirasy bilen ýugrulan şol felýetonlarda nejis duşmanlaryň üstünden gülünýär, biziň gahrymançylykly ýeňşimiziň ikiuçly däldigine berk ynam bildirilýär.

A. Gowşudow “Frontçy türkmen gyzy” öçerkinde sada türkmen gyzynyň Beýik Watançylyk urşuna işjeň gatnaşyşy hakynda watançy gürrüň berýär. Entek ýaşajyk çagaka ýetim galan Saçly Dursunowa ilki orta mekdepde, soňra bolsa lukmançylyk institutynda okap, öz halkynyň hormatly lukmanlarynyň biri bolup öz halkynyň azatlygyny we özbaşdaklygyny gorap saklamak üçin,

ýüzlerçe gyzlar bilen birlikde söweş meýdanyna ugraýar we Stalingarddan başlap, tä gündogar Prussiýa barynça gaýduwsyz hyzmatlar bilen ajaýyp söweş ýoluny geçýär. Oçerkde sada türkmen gyzy Saçly Dursunowanyň öz kârine ussat lukman hökmünde söweş meýdanlarynda görkezen edermenligi, oba gyzynyň ýetimlikden lukmançylyk gullugynyň kapitany diýen belent derjä ýetişenligi giňden bellenip geçilýär.

A. Gowşudowyň “Gandym awçynyň maşgalasy” (1944) atly belli hekaýasy özüniň çuňňur ideýalylygy hem çeperçilik taýdan kämilligi bilen diňe ýazyjynyň öz döredijiligi üçin däl, eýsem şu döwrüň türkmen prozasy üçin-de uly üstünlik boldy.

Belli rus ýazyjysy, uruş ýyllarynda öz döredijilik işini Türkmenistanda dowam etdiren Ýuriý Olýoşa, özüniň şu hekaýa bagyşlap ýazan ýörite makalasynda¹ oňa ýokary baha berip, ýazyjynyň uly döredijilik üstünligi hökmünde häsiýetlendirýär.

Eýsem, rus ýazyjysynyň şu eser barada şeýle netijä gelmegini, bu eseriň okyjylaryň göwnünden turýandygyny näme bilen düşündirmek bolar?

A. Gowşudowyň hekaýasynda okyjynyň ünsüni özüne çekýän zat onuň merkezinde duran ajaýyp watançy Gandym awçynyň keşbidir. Parasatly türkmen ýaşulusy özüniň бүтін iş-hereketleri, gylyk – häsiýetleri taýýndan ýazyjynyň “Watan ogly” powestindäki Hal Mergeniň “Mähri - Wepa” ronamyndaky Gylyç Mergeniň keşbine örän ýakyn. Ol özüniň бүтін watançylyk hereketleri bilen halka we eziz Watana tüýs ýürekden berlen türkmen ýaşulysynyň hakyky keşbidir.

Özüniň ýaşan uzak ömründe ençeme muşakgatly wakalary başdan geçiren Gandym awçy watanyň üstüne uly howpuň abanan pursatynda özüniň hakyky watançylyk sözleri, asylly maslahatlary bilen obadaşlaryny zähmetde täze ýeňişlere ruhlandyrýar, gahryman Goşuny hemme zat bilen üpjün etmeklige çagyryýar. Türkmen ýaşulusynyň her bir sözünden, iş – hereketlerinden onuň watana bolan çäksiz söýgüsini, halka wepalylygyny görýäris.

¹ Olýoşa Ý. Nesomnennaýa udaça, “Sowet edebiýaty”, 1945, № 4-5.

Oba durmuşyna, adamlaryň gylyk- häsiýetine içgin belet ýazyjy türkmen ýaşulusynyň arkaýyn, äwmezek hereketlerini, gepleşik aýratynlyklaryny, içki tolgunmalaryny, onuň bütin durkuny diýseň ynandyryjy, edil hakyky durmuşda bolşy ýaly bermegi ussatlyk bilen başarypdyr.

Talantly ýazyjy A. Gowşudow özüniň uruşdan öňki ýyllardaky käbir eserlerinde bolşy ýaly, şu döwürde ýazan köp sanly hekaýadyr felýetonlarynda hem türkmen folkloryndan we nusgawy poeziýanyň oňat çeperçilik döplerinden başarnykly peýdalanylypdyr. Muny ýazyjynyň döreden aýry-aýry eserleriniň dilinde, dürli halk rowaýatlaryny, täsirli ýumory, köp sanly nakyllary we beýleki çeperçilik serişdelerini ulanyşynda görýäris. Hut şu tarapdan hem A. Gowşudowyň eserleri beýleki türkmen prozaçylarynyň döredijiliginden bütin tapawutlanýar. Görnükli prozaçynyň öz eserlerinde ulanan şol çeperçilik döpleri onuň köp sanly hekaýadyr felýetonlarynda, powestdir romanlarynda öňe süren asyly pikirlerini okyjynyň aňyna siňdirmekde ähmiýeti uludyr, ýazyjynyň eserleriniň halkylyk derejesini we milli öwüşginliligini artdyrýar.

Ýokarda ýatlap geçişimiz ýaly, uruş ýyllarynyň türkmen edebiýatynda poeziýanyň düýpli ösüş gazanandygyny, onuň döwür bilen deň gadam urandygyny buýsanmak bilen belläp geçmek mümkin bolsa-da, çeper proza barasynda muny aýdyp bilmeris. Bu döwriň prozasy, öňde görüp geçişimiz ýaly, esasan, hekaýalardan, front oçerklerinden, az sanly powestlerden we doly ýazylyp gutarylmadyk ýa-da özbaşdak kitap hökmünde tutuşlygyna neşir edilmäge ýetişmedik käbir romanlaryň böleklerinden ybaratdyr. Şu döwürde türkmen prozasynyň haýal ösýändigine, edebiýatyň esasy žanry hökmünde hakyky prozany ösdürmekligiň zerurlygyna ýurduň jemgyýetçiligi (döwriň agyr hem çylşyrymly ýagdaýlaryna garamazdan) aýratyn üns berip geldi. Şu döwürde çeper edebiýat boýunça çagyrylan dürli ýygnaklarda, ýazyjylaryň öz maslahatlarynda, şeýle hem ýerli metbugatda bu meseläniň aýratyn nygtalyp geçilmegi tötänden däl.

Uruş ýyllarynda çeper hekaýalar, powestdir romanlar üçin bäsleşikleriň yglan edilmegi ýaly çäreleriň durmuşa geçirilmegi proza eserlerine islegiň artmagy bilen baglanyşyklydy.

Çeper prozany ösdürmek barada durmuşa geçirilen bu çäreler özüniň oňat netijelerini berýär. Ýokarda derňelip geçilen bir topar oçerkdir hekaýalaryň, käbir uly epiki eserleriň döredilmegi, belli derejede, hut şunuň bilen baglanyşyklydyr.

Talantly ýazyjy N. Saryhanowyň “Ýagtylyga çykanlar”, B. Kerbabaýewiň “Gurban Durdy”, B. Soltannyázowyň “Kerim Dos”, H. Ysmaýylowyň “Bäsdeşler”, A. Gowşudowyň “Mähri - Wepa” ýaly tutuş eserleri uly prozanyň şu döwürde ýazylan nusgalarydy.

Bu eserler özleriniň çeperçilik derejesi taýyndan deň bolmaýşy ýaly, tematiki we orta atýan esasy meseleleri jähtden hem biri-birinden tapawutlydy.

Eger uruş ýyllarynda döredilen bu tutuş eserleriň käbiri (“Gurban Durdy”, “Kerim Dos”, “Bäsdeşler”,) gönüden-göni front wakalaryny suratlandyryp görkezmäge bagyşlanan bolsa, käbiri (“Mähri - Wepa”) hem front sahnalaryny, hem tyl durmuşyny görkezmeklige bagyşlanypdyr. N. Saryhanow bolsa “Ýagtylyga çykanlarda” daşary ýurt zähmetkeşleriniň, ýagny, nemes işçileriniň azatlyk ugrundaky göreşi, olaryň näletli urşa bolan garaýyşlary hakda gürrüň berýär.

Bu döwürde ýazylan iri göwrümlü eserlerden A. Gowşudowyň “Mähri - Wepasy” uruş ýyllarynyň edebiýatynda aýratyn orun tutýar. Ol özüniň wakalara baýlygy, adamlaryň wtançylyk hyjuwyny köp sanly çeper keşpleriň üsti bilen suratlandyryp görkezýänligi taýyndan türkmen prozasynyň uly üstünligidir.

Ýazyjy bu romany döretmeklige uruşdan öňki ýyllarda girişipdir. Ol öz eserinde türkmen halkynyň her bir ugurdan gazanan taryhy ýeňişlerini, üstünlikli durmuşa geçirilen daýhan birleşikleriniň gurluşygyny we onuň töwereginde ýüze çykan ýiti synpy garşylyklary, umuman obanyň bagtly we şatlykly durmuşyny, halklaryň arasynda dostluk we doganlyk gatnaşyklary görkezmek isläpdir.

Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy ýazyjynyň döredijiliginde düýpli üýtgeşikler girizýär. Ol romanda obanyň uruşdan öňki durmuşyny beýan

etmekligi däl-de, eýsem türkmen halkynyň Watançylyk urşy döwründe söweş meýdanynda we zähmetde görkezen gahrymançylykly işleri suratlandyrmagy maksat edinýär.

“Mähri - Wepa” romany diňe oba durmuşyndan ýazylan eser bolman, eýsem oba bilen şäheriň, front bilen tylyň arasyndaky berk gatnaşyklary, olaryň aýrylmaz birligini giňişleýin suratlandyryp görkezýän bitewi eserdir. Romanyň esasy sýužeti, käbir tankytçylaryň¹ nädogry düşündirişleri ýaly, Hoşly mollanyň töhmetleri zerarly Aman poşçy bilen onuň ogly Wepanyň arasynda ýüze çykan şahsy gapma- garşylygy yzarlamaýdan ybarat bolman, urşuň gazaply ýyllarynda бүтін türkmen halky bilen birlikde türkmen zähmetkeşleriniň hem Watanyň azatlygy ugrunda ky aýgytly söweşe gatnaşýşyny, türkmen halkynyň zähmetde we söweş meýdanlarynda görkezen edermenligini, sowet halklarynyň mizemez dostlugyny görkezmekden ybaratdyr.

Ýazyjy romanda orta atylan şol düýpli meseleleri suratlandyrmak üçin dürli ýaşdaky, dürli hünärdäki, dürli häsiýetdäki çeper keşpleriň bir toparyny döredipdir. Romanyň okyjysy daýhan birleşigiň emlägine aýawly garaýan tejribeli daýhan, öz häsiýeti boýunça diýseň gyzma, aň- düşünjesi, dünýägaraýşy taýdan çäkli Aman poşçynyň, onuň ýakyn dosty, şähti açyk hem sada göwünli Sähet aganyň, hakyky watançylar Wepadar Keljäniň, Pýoter Morozowdyr Gurt gartyň, parasatly türkmen ýaşulusy Gylyç mergeniň we beýleki gahrymanlaryň durmuş hem göreş ýoly, olaryň özboluşly gylyk – häsiýetleri, watançylyk häsiýetleri... bilen ýakyndan tanyşýar. Beýnisi dini urp – adatlar bilen bekän halk duşmany Hoşly mollanyň pirimleri zerarly agyr ýagdaýlara uçran Aman poşçynyň, onuň dosty Sähet aganyň, Gylyç mergendir Orazgölüň, eseriň baş gahrymanlary Mähridir Wepanyň çekýän ruhy azaplaryna, Watanyň azatlygy hem özbaşdaklygy ugrundaky söweşiň öwüz şertlerinde dostlugyň, batyrlygyň we gaýduwsyzlygynyň ajaýyp nusgasyny görkezýän Myratdyr Gurt gartyň, Patap atadyr Pýotr Morozowyň gazaply urşuň agyr şertlerini mertlik bilen başdan geçirip, gany duşmana rehimsiz zarba uruşlaryna tolgunman syn edip bolanok.

¹ Stepanowa Ýe., Rahmanow A. Poroçnaýa kniga, “Türkmentskaýa iskra”, 1953, 8 fewral.

A. Gowşudowyň döredijilik ussatlygy, ylaýta-da, romanyň oba durmuşyna bagyşlanyp ýazylan bölümlerinde, oba adamlarynyň oý-pikirini, watançylyk joşgunyny, zähmeti, döp – dessuryny açyp görkezýän sahnalarynda aýdyň görüňär.

A. Gowşudowyň roman žanryna ýüzlenmekde ikinji düýpli synanyşygy bolan “Mähri - Wepa” romanynda türkmen halk döredijiliginiň eserlerine, ylaýta-da, eposdyr dessanlara bolan ýakynlygy, umumylygy görýäris. Ýazyjynyň bu romany bilen halk döredijiligi eserleriniň, dessanlarynyň arasyndaky ýakynlyk diňe onuň stilinde ýa-da suratlandyrylýan wakalaryň beýan edilişinde däl, eýsem romanyň kompozision gurluşynda-da, aýry- aýry çeper keşplerini döredilişinde-de, duýulýar. Muny ýazyjynyň öz halkynyň dürli formalý, dürli mazmunly, köp žanrly baý edebi mirasyny oňat bilýänligi, uzak ýyllaryň dowamynda şol çäksiz edebi mirasymyzy aýawly toplamak, ylmy taýdan öwrenmek we halk köpçüligine aýtmak işi bilen içgin gyzyklananylygy bilen düşündirmek bolar.

A. Gowşudowyň häzirki zaman temasynda döreden “Mähri - Wepa”, “Köpetdagiň eteginde” romanlary özleriniň kompozision gurluşy, aýry- aýry sýužet ýordumlarynyň ösdürülişi taýyndan hem köp derejede “Görogly” eposyny we beýleki käbir halk dessanlaryny ýadyňa salýar.

Mysal üçin, ýazyjynyň köp bölümünden ybarat bolan “Mähri - Wepasynda” şol gahrymanlaryň gatnaşmagynda durmuşyň dürli wakalary hakda gürrüň berilýär. Biz romanyň aýry-aýry bölümlerini okamak bilen esasy gahrymanlarynyň durmuş hem göreş ýolunyň aýry-aýry döwürlerini, olaryň durmuşy bilen baglanşykly dürli pursatlarda göz önüne getirýäris. Romanda hereket edýän esasy gahrymanlaryň durmuş ýolunyň dürli döwürleri (çagalyk, ýetginjeklik we ş.m.) hakda gürrüň berýän aýry-aýry bölümler eseriň esasy, ýagny , baş sýužeti, tutuş kompozision gurluşy bilen tebigy suratda sepleşip gitmek bilen , şol bölümleriň birnäçesi, edil halk dessanlarynda bolşy ýaly, özbaşdak häsiýete hem eýedir. Eýsem-de ýazyjynyň şu eseriniň aýry-aýry bölümlerinde gahrymanlarynyň başdan geçiren haýsydyr bir durmuş wakalaryny hakda gürrüň berlip, şol

bablaryň dowamy hökmünde suratlandyryljak bolunýan ikinji bir bölüme geçilende:

“Entek goý bular teatra tomaşa etsinler, gürrüni ikinji tarapdan eşitmek gerek”¹

“... Biz leýtenant Kelje Sähedi radioda çykyp geplemäge razylyk beren ýerinde goýup, onuň bilen aýrylyşypdyk, şondan soňky bolan işleri görüp geçeliň”² diýen ýaly halk dessanlaryna, ylaýta-da “Görogly” eposyna häsiýetli bolan däbe ýüzlenmegi hut şunuň bilen baglanyşyklydyr. “Mähri - Wepanyň” kompozision gurluşyna häsiýetli bolan şu aýratynlyk ýazyjynyň Watançylyk urşundan soňky ýyllarda döreden “Köpetdagyň eteginde” romanyna hem degişlidir. A. Gowşudowyň epiki eserleriniň kompozision gurluşy bilen halk dessanlarynyň arasyndaky şu hili ýakynlygy, öňi bilen, folklor eserleriniň özboluşly çeperçilik däplerini düýpli öwrenen ýazyjynyň biziň edebi mirasymyzda öň bolmadyk täze edebi žanryň – realistik romanyň kompozision gurluşynyň, entek öňa doly aýan bolmadyk “syrlaryny” ýeterlik derejede özleşdirip bilmeýänligi bilen düşündirmek bolar. Ýazyjynyň eserleriniň “Mähri - Wepa”, “Bahar - Hoşgeldi” ýaly görnüşde baş gahrymanlaryň ady bilen atlandyrylyşy-da, olaryň arasynda 13-14 ýaşlaryndan, ýagny , entek mekdep partasyndaka başlanan ysnyşykly söýgi gatnaşyklarynyň suratlandyrylyşy-da köplenç ýagdaýda köne dessanlara häsiýetli bolan däbi ýadyňa salýar.

“Mähri - Wepa” romanymda hereket edýän gahrymanlaryň biri- birini tanamazlygy, eseriň käbir bölümleriniň (“Garşylanan myhman”) gýüžetiň hut şu ýasama, jyda yrga sahnalarynyň esasynda gurulmagy-da folklor eserleriniň ýüzleý täsiri bolup, ol romanyň hakykaty beýan edijilik häsiýetini okyja estetiki täsir edijilik ähmiýetini gowşadýar. Eýsem-de bir jaýda, bir saçagyň başyna uzak wagtlap gürleşip oturanlaryndan soň hem Aman poşçydyr Mähriniň front meýdanyndan wagtlaýyn rugsada gaýdyp gelen Wepany, meýdan esli wagt gepleşseler-de, Gurt gardyň Mährini tanamazlygyna ynanmak hiç mümkin däl.

¹ Gowşudow A. Mähri- Wepa. Aşgabat – M., TDN, 1949, 228sah.

² Şol ýerde, 100 sah.

“Mähri - Wepanyň” gahrymanlarynyň front durmuşyny suratlandyryp görkezmeklige bagyşlanyp ýazylan käbir sahnalarynyň täsirli we ynandyryjy bolup çykandygyny-da belläp geçmek gerek. Bu, ylaýta-da, Kelje Sähet, Gurt gart, goja Patap ata ýaly gahrymanlaryň duşmanyň tylynda, dartgynly söweşiň agyr şertlerinde görkezýän gahrymançylyklaryny, çydamlylygyny, hakyky watançylar hökmünde olaryň öz ýurduna, halkyna bolan çäksiz söýgülerini suratlandyryp görkezmeklige bagyşlanan pursatlaryna degişlidir.

Emma romanyň oba durmuşyna bagyşlanyp ýazylan bölümleri bilen deňeşdireniňde onuň front sahnalaryny suratlandyryp görkezýän baplarynyň has ýüzleý we gowşakdygyny duýýarsyň. Ýazyjy Beýik Watançylyk urşunyň häsiýetli aýratynlyklaryny, onuň dartgynly, diýseň çylşyrymly pursatlaryna öz gahrymanlarynyň janly hereketleri arkaly has ynandyryjy hem duýarlykly görnüşde görkezmegiň deregine köplenç olaryň gazanan ýeňiş üstünlikleriniň netijesini guraksy, öz sözleri arkaly beýan etmek bilen çäklenýär. Muny, öňi bilen, awtoruň esgerleriň front durmuşy, Watan ugrundaky aldym – berdimli söweşiň çylşyrymly wakalary bilen ýakyndan tanyş dälidiği bilen düşündirmek bolar.

Şu döwürde görnükli türkmen prozaçysy N. Saryhanow özüniň “Ýagtylyga çykanlar” atly powestini döretdi. Ýazyjynyň bu eseri “Men gaýdyp gelerin ” diýen at bilen “Sowet edebiýaty” žurnalynda çap edilipdir¹.

N. Saryhanow “Ýagtylyga çykanlar” powestinde nemes işçileriniň uruş ýyllaryndaky agyr durmuş şertlerini, Germaniýadaky demokratik güýçleriň nemes faşistleri tarapyndan guralan urşuň önüni almak ugrunda alyp barýan asyly göreşlerini, kim we näme üçin uruşýandyklaryna göz ýetirip bilmän , ynamsyz hereket edip nemes goşunlarynyň arasynda baş- başdaklygyň ýüze çykyşy suratlandyryp görkezýär. Özüniň sýužeti hem kompozision gurluşy taýyndan çylşyrymly bolmadyk bu poweste sanlyja adam gatnaşýar. Eserde öňe sürülen meseleler, esasan, Germaniýa Komunistik partiýasynyň agzasy Raulyň, öz agyr zähmeti bilen garyp güzeranyňy zordan dolandyryýan, döwrüň harby we syýasy

¹ “Sowet edebiýaty”, 1941, № 9,10.

wakalara aňla garmakdan has uzakda duran Willi Klausyň keşpleri arkaly ýüze çykarylýar. Ýazyjy powestiň bütin dowamynda daşky gurşawyň, Raul we Karl ýaly öňde baryjy pikirli adamlaryň oňaly täsiri netijesinde eseriň baş gahrymany Klausyň aňynda, ruhy dünýäsinde bolup geçen düýpli özgerişleri ynandyryjy görnüşde beýan edýär.

Sada, dünýägaraýşy çäkli nemes işçisi Willi Klaus ýurdumyzda durmuşyň oňatlygy, işçileriň bagtly ýaşaýyşlary, adamlaryň okamaga hem zähmet çekmäge bolan hukuklary baradaky gürrüňleri aýratyn üns bilen diňlenýär. Bir gün ol kowulýar. Emma näme üçin kowulandygyna düşünmeýär. Ol munuň sebäbini bilmek üçin köp oýlanýar. Işsiz entäp ýörmek, hojalygy eklemegiň aladasy ony çykgynsyz ýagdaýa salýar. Ol iş gözläp öz arabasyny süýräp barýarka, frontdan gaçgak bolup gaýdan nemes serkerdesine sataşýar. Lenger Şmidt Klausy ýarag güýji bilen gorkuzyp, onuň egnindäki ýyrtyk eşiklerini alýar-da, öz harby eşigi hem oňa berip sumat bolýar. Bu bolsa birnäçe Klausyň faşistik gestopoçylar tarapyndan urlup - ýenjilmegine, agyr sütemleri başdan geçirmegine sebäp bolýar. Klausyň sorag wagtynda nemes polisiýasyna özüniň günäsiz işçidigini, harby gulluk we syýasy iş bilen hiç bir hili baglanyşygynyň ýoklugyny ynandyryp biljek gumany ýok. Sebäbi onuň egnindäki serkerde lybasy kesesinden çykan köp sanly dokumentler işçi Klaus däl-de, gaçkak serkerde Lnger Şmidtigini tassyklap dur ahyry.

Powestiň gahrymany bolup geçýän bu wakalardan baş çykaryp bilmän horlanýar. Emma öz başyndan geçirýän bu ejirli durmuşy, faşistik türmäniň çydamsyz agyr şertleri, galyberse-de Klausyň şol ýerde Raul we Çehoslowakiýa halkynyň azatlygy ugrunda işjeň göreşiji Karl bilen eden gürrüňleri onuň dünýäde bolup geçýän harby we syýasy wakalara, nemes faşistleri tarapyndan başlanan ikinji jahan urşunyň, basybalyjylykly, talaňçylykly häsiýetine kem-kemden düşünmegine, nähili ýol bilen bolsa-da, bu adalatsyz hem zyýanly urşuň önüni almaklygyň zerurlygyna dura-bara aýdyň göz ýetirmegine getirýär.

Ýazyjy öz gahrymanlarynyň ruhy keşbinde ýüze çykan düýpli özgerişleri, içki tolgunmalary onuň harby gulluga çagyrylandan soňra durmuşyny yzygiderli suratlandyrmak arkaly has ynançly beýan edýär:

“- Siz maňa aýdyň: biz bu nadan, adam yzgyty bolmadyk esger yzyna düşüp ölüme gitmelimi? Biz Gitler üçin ölmelimi? Ol kim? Şu uruşdan biziň ölümden başga görjegimiz näme? Näme üçin biz öz azatlygyny goraýan halkyň okundan ölmeli? Näme üçin illeriň ýurduny basyp almaly? Öňümüz gyş, näme üçin sowuga buýup ölmeli? Näme üçin, kim üçin? Geliň, ýoldaşlar, şu tarapyňy oýlanyp göreliň! Gitleriň dünýäň ýüzüne agalyk satasy gelýär. Biz onuň şu gara maksady üçin ölmelimi? Bize ýaşamak we durmuş gerek dälmi? Şundan göni Gyzył Goşunyň tarapyna geçeliň. Häzir bize etmelisi şu. Şundan amatly wagty tapyp bilmeris”¹.

Aň - düşünjesi bütünleý täzelenen Willi Klausyň bu ýüzlenmesi onuň ýanyndaky nemes esgerlerine uly täsir edýär. Olar öz dostlarynyň bu teklibini biragyzdan goldap, öz islegleri bilen Gyzył Goşunyň tarapyna geçýär. Diňe bir geçmek hem däl, eýsem öz gulluk edýän harby bölümindäki esgerlerinde şeýle dogry hem gutarnykly netijä gelenlerini ündäp, olara ýörite çagyryş- açyk hat hem iberýärler. Ýazyjynyň şu powestiň dowamy hökmünde ýazan “Tälley”² hekaýasynda biz general Şwarsyň ýolbaşçylyk edýän harby bölümindäki köp esgerleriň Gyzył Goşun hataryna goşulandyklaryny, galan böleginiň bolsa biziň esgerleriniň güýçli zarbasy netijesinde derbi – dagyn edilşini görýäris. N. Saryhanowyň “Ýagtylyga çykanlar” powesti temanyň derwaýslygy we özboluşlylygy bilen şu döwrüň türkmen prozasynda aýratyn orny eýeledi.

Şu döwrüň edebiýaty türkmen ýazyjylary tarapyndan söweş meýdanlarynda mertligiň we gaýduwsyzlygyň ajaýyp nusgasyny görkezen, hut şeýle asyllý häsiýetleri bilen hem halkyň, çuňňur söýgüsine, ýokary döwlet sylagyna mynasyp bolan söweş gahrymanlary, olaryň çeken şöhratly söweş ýoly hakynda köp sanly çeper eserler döredildi.

¹ Saryhanow N. Saýlanan eserler. Aşgabat, TDN, 1951, 329-330sah.

² “Sowet edebiýaty”, 1942, № 4.

Halk şahyry Durdy Gyljyň “Gurban Durdy”, Ata Salyhyň “Kabul et menden”, şahyrlar Ş. Kekilowyň “Şöhrat”, G. Gurbansähedowyň “Ot içinde dörän gahryman”, B. Seýtäkowyň “Gahryman”, D. Haldurdynyň “Dostumyň ýadygärligine”, G. Seýitliýewiň “Gahrymana ýadygär”, edil şunuň ýaly-da beýleki türkmen ýazyjylarynyň şu topluma onlarça çeper eserlerinde ähli doganlyk halklaryň merdana ogullary bilen el-ele berip, duşmana garşy mertlerçe söweş alyp baran türkmen ýigitleriniň batyrlygy we ajaýyp watançylyk sypatlary wasp edilýär.

Beýik Watançylyk urşunyň Gurban Durdy, Annagylyç Ataýew, Aýdogdy Tahyrow, Mülki Baýramow, Gylyçnyýaz Azalow, Pena Rejebow, Wladimir Greskiý ýaly hakyky gahrymanlaryň geçen söweş ýoluny wasp etmeklik edil poeziýada bolşy ýaly çeper prozada hem yz galdyrypdyr. Şu döwrüň türkmen prozasynda bu topara girýän eserlerden B. Kerbabaýewiň “Gurban Durdy”, B. Soltannyýazowyň “Kerim Dos” ýaly powestlerini görkezip geçmek bolar.

Ýaşuly ýazyjymyz B. Kerbabaýewe urşuň ilkinji ýyllarynda “Gurban Durdy”¹ powestinde Sowet Soýuzynyň Gahrymany Gurban Durdynyň we onuň ýakyn dostlary Boçarowdyr Weliýewiň ganym duşmanyň garşysyna alyp baran gahrymançylykly söweşlerini, olaryň hakyky watançylar häsiýetli bolan bolan ajaýyp sypatlaryny açyp görkezmeklik başardypdyr.

Powestiň ilki başlarynda biz geljekki gahrymanyň obadaky durmuşy, obanyň aňrysyna – bärsine göz ýetmeýän giň meýdanlarynda zähmet çekýän pursady, onuň onuň maşgala durmuşy, Gurbanyň geljege, Gyzyň Goşunyň hatarynda gulluk etmeklige bolan isleg-arzuwlary bilen tanyşýarys: “... Gowaçanyň ortasyny kesip geçýän oklaw ýaly ýapdan mele suw gün şöhesine ýylpyldap, zyrmýrlap akýardy. Şol suwuň öňüne böwet basylp çişirilipdi : suw dyňzap, ýaby ýaraýyna getirýärdi...

Balagyny çyzgap dyzyndan geçiren bir ýigit ýansalmanyň öňüne böwet basýardy. Çişirilen ýapdan joşup gelyän suw onuň böwedini ýalap ýylmap barýardy. Şol ýigit piliniň gulagyna depýärdi: agyzly pil bilen puta galaý gum

¹ Kerbabaýew B. Gurban Durdy. Aşgabat, TDN, 1942.

alyp, dynuwsyz zyňýardy – suw dyzaýardy, böwet galňýardy, suw çişýärdi, böwet beýgelyärdi.

Şol barmana gowaça bakan açylan gulaklaryndan suw gidip ugrady. Ol ýigit böwediň üstüne çykyp basgylady, piliň ýeňsesi bilen böwediň öňüne gümpüldedip urdy, öz içinden gün tegelegini çaýkaýan suwa nazar salyp: “Saňa görä meniň güýjüm ökderäk bolsa gerek” diýip gygyrdy. Ondan soň ol böwediň üstünde dikelip, maňlaýyndan akýan derini barmagy bilen syldy, piline daýanyp syn etdi. Gulaklardan akýan mele suw bygyr-bygyr seslenip, keşleriň arasy bilen süýnüşiň barýar. Sarymtyl güller bilen bezenen gök gowaça gollaryny gerip, güne bakan owsun atýar. Asmanda ganat gerýän torgaýlar, öz dillerinde näme hakdadyr habar berýän ýaly, jüýpde-jüýp saýraýýarlar. Günüň kümüş nurynyň astyndaky gözel görnüş ol ýigidiň göwnüni göterdi...”¹

Ine ekin meýdanlaryna gözel gözel görnüş berýän sarymtyl güllere bezenip oturan gyzylinjir gowaçalara aladaly seredýän, ýaby ýaýraýyna getirip, dyňzap duran güýçli suwuň öňüne özüniň berdaşly gollary bilen her gezek puta golaý gum alyp, böwedi barha galňadýan bu ýigit powestiň baş gahrymany Gurban. Bu sada, göwni açyk oba ýigidi parahat, asuda durmuşuň, obanyň görnüşini özgerdýän döredijilikli zähmetiň gadyr- gymmatyna oňat düşüňär. Aňyrsyna – bärsine göz ýetmeýän gowaça meýdanlaryny aladaly hem hyrydar göz bilen synlan oba ýigidi bu ýyl güneşli ülkämiziň esasy baýlygy bolan pagtadan ýokary hasyl alyp boljakdygyna, munuň bolsa ülkämiziň keşbini özgertmekde, halkyň ykdysady durmuşyny ýokary götermekde uly ähmiýetli boljakdygyna berk ynanýar we tüýs ýürekden guwanýar. Zähmet hyjuwy bilen joşýan beýleki adamlar ýaly Gurban hem uly duýgular, uly arzuw- niýetler bilen ýaşaýar. Ol öz köneje kepbesini aýnaly tama öwürmek, jaýyň içini owadan halylar, gülli keçeler bilen bezemek, döwme goşa edinmek, türkmeniň Garlydyr Oraz Salyr ýaly ussat bagşylarynyň ruhyňy göterýän şirin mukamlaryny, labyzly aýdymlaryny hezil edip diňlemek hakda oýlanýar. Gurbanyň ýetip bilmeýän arzuwlarynyň biri-de Goşunyň hatarynda gulluk etmek. Ol muny özüniň in belent

¹ Kerbabaýew B. Gurban Durdy, 5-6sah.

we mukaddes borjy diýip düşünyär. B. Kerbabaýewiň köp eserlerinde häsiýetli bolşy ýaly, “Gurban Durdy” powestinde hem gahrymanyň bu asylly häsiýetleri onuň janly hereketleri, daşky gurşaw hem köp sanly adamlar bilen edýän gatnaşyklary arkaly ýüze çykarylýar. Ylaýta-da eseriň baş gahrymany Gurban Durdynyň gulluk edýän ýyllaryndaky durmuş ýoluny, onuň öz ýakyn dostlary Weliýew, Iwanow, Boçarow bilen birlikde urşuň gazaply gidýän pursatlarynda kyn we çylşyrymly harby söweşlere gatnaşyp, çydamlylygyň we mertligiň ajaýyp görüldesini görkezini suratlandyryp görkezmäge bagyşlanyp ýazylan sahnalar has ynançly hem täsirli bolup çykypdyr. Şu tarapdan B. Kerbabaýewiň “Gurban Durdy” powesti onuň şu temada döreden “Aýlar”¹ poemasynda, şeýle hem beýleki türkmen ýazyjylarynyň uruş wakalaryny suratlandyryp görkezmäge bagyşlap ýazan köp eserlerinde özüniň ynandyryjy häsiýeti bilen tapawutlanýar.

B. Kerbabaýewiň powestde Beýik Watançylyk urşunyň giň hem çylşyrymly wakalaryny köp sanly gahrymanlaryň keşbi arkaly suratlandyryp görkezmek bilen gyzyklanmaýar. Eýsemde bu düýpli meseleleri powestiň çäklerinde giňden beýan etmek mümkin hem däl. Hut şonuň üçin hem ýazyjy türkmen adamsynyň. Watançylyk urşunda taryhy ýeňiş gazanan esgeriň batyrçaý keşbini, hakyky watançylyk duýgularyny, ahlak taýdan durnuklylygyny, eseriň baş gahrymany Gurbanyň we onuň agzybir maşgalasynyň keşbi arkaly ýüze çykarýar. Biz powesti okamak bilen sada oba adamsy Durdy aganyň maşgalasynda terbiýelenen Gurbanda zähmete bolan täze garaýyşlaryň, Gyzyly Goşuna we öz eziz Watanyňa bolan hakyky söýginiň döreýşini göz önüne getirýäris. Gahrymanyň bu asylly häsiýetleri onuň zähmetiniň suratlandyrylyşyna, howply pursatlarda çylşyrymly harby tabşyryklary üstünlikli ýerine ýetirişini görkezmeklige bagyşlanan sahnalarda aýdyňlaşýar. Gurbanyň we onuň söweş dostlarynyň geçen durmuş we göreş ýolunyň şu hili görnüşde görkezilmegi diňe gahrymanlaryň ruhy keşbini aýdyňlaşdyrmaga däl, eýsem watançylyk urşunyň agyr hem çylşyrymly ýagdaýlaryny, onuň esasy häsiýetli aýratynlyklaryny göz önüne getirmäge-de mümkinçilik berýär.

¹ “Sowet edebiýaty”, 1943, № 4-5.

Ýazyjy B. Soltannyýazowyň şu döwürde ýazan “Kerim Dos”¹ powesti hem şu topara girýän proza eserleriniň biridir. Powestde batyr türkmen ýigidi Kerimdir onuň ýoldaşlarynyň nemes basybalyjylarynyň garşysyna alyp baran gahrymançylykly söweşleriniň dürli esgerini beýan edilýär. Ýazyjy öz gahrymanyň batyrlygyny, gujur – gaýratyny, daşky keşbini suratlandyryp görkezende köplenç türkmen folklorynyň we nusgawy poeziýanyň däplerine eýeren bolsa-da, Kerimiň we onuň dürli milletden bolan dostlarynyň söweşiň çylşyrymly pursatlarynda görkezýän edermenligini hakyky beýan etmegi başaýar.

Duşmanyň ikiýüzden gowrak esgeri ýok eden Kerim Dosow özüniň on bir adamdan ybarat bolan topar bilen gabawa düşýär. Nemesler batyr esgerleriň aç-suwsyz horlamaklygyny, şeýdibem olary ýesir almagyň küýüne düşýärler. Çykgynsyz ýagdaýa sezewar edilen esgerler бүтін bir hepdeläp uly tokaýyň içinde, çydamsyz sowukda aç suwsuz ýaşamaly bolýar. Bu agyr ýagdaý olary halys suwsyz ysgyndan gaçyrsa-da ruhdan düşürip bilmeýär. Bölümiň ruhabelent duýgulara ýugrulan hakyky watançylyk hyjuwy bilen joşýan esgerleri türkmen ýigidi Kerim Dosowyň ýolbaşçylygynda duşmana boýun egmek däl, eýsem ýagdaýdan çykalga gözläp, ýene-de bir gezek duşman bilen ýüzbe-ýüz durup söweşmegiň, Watan öňündäki mukaddes borjuna ahyryna çenli wepaly bolmagyň meýilnamasyny düzýärler. Ýazyjy gahrymanyň uçran şu agyr pursatyny suratlandyrmak arkaly öz Watanyny jany-yeni bilen berlen esgerleriň hakyky watançylyk keşbini duýarlykly ýagdaýda ýüze çykarmagy başaýar. Kerim Dosow bu asylyly häsiýetleri onuň öz esgerlerine berýän maslahatlarynda, gahrymanyň içgepletmelerinde, monologlarynda has-da oňat aýdyňlaşýar:

“... Kerim bu oturyşyna ýene üç - dört sagatdan soň üstlerine ediljek hüjümiň öňünde nähili döş gerip durmagy pikirlenýär.

-Ine saňa uly wezipe bilen şunça Goşunyň ykbaly ynanyldy. Şol sebäpden-de bu dereleriň, bu jeňňeleriň küli göge sowrulman urşujylarymy ele bermerin... Sen Kerim, öň belli mekanda oturdylmadyk, emma onda-da hiç bir şaha, hiç bir

¹ Soltannyýazow B. Kerim Dos. Aşgabat, TDN, 1944.

hana boýun egmedik azatlyk söýüji türkmeniň perzendisiň. Sen äleme meşhur Goroglynyň..., il agasy Keýmirkörüň neslisiň. Meniň ata – babalarym, ine bu üstünde ýören topragymy daşky duşmandan örän berk gorapdyr. Olar muny gylyç, gyrkylyk bilen sakladylar¹.”

Watanyň, halkyň ar – namysy ugrundaky aýgytly göreşe baş göteren batyrgaý sererde hut şeýle hem edýär. Ol gorkudan , ölümden birjik-de heder etmän, öz bölüminiň esgerleri bilen duşmanyň garşysyna aýgytly söweşe girişýär. Bu söweşde mertligiň, gaýduwsyzlygyň ajaýyp nusgasyny görkezýär.

Görnükli türkmen prozaçysy H. Ýsmaýylow uruş ýyllarynda iki sany powest döretdi. Ol özüniň satiriki “Öküz gödek” powestinde ýurdumyzyň üstüne howp abanan döwründe halkyň, watanyň aladasy bilen ýaşaman, öz şahsy bähbidi ugrunda hars urýan , ahlak taýdan azgyn Öküz gödegiň satiriki keşbini döredipdir. Aýal- gyzlara baý - feodalçylyk gözi bilen garamak, öz şahsy bähbidini il gününň, jemgyýetiň bähbitlerinden ýokary tutmak, husytlyk, aldawçylyk, öwrenjeňlik, gopbamlyk- ine bu ýaramaz gylyklaryň hemmesi Öküz gödegiň satiriki keşbi üçin häsiýetli sypatlardyr. Ýazyjy öz otrisatel gahrymanynyň bu ýaramaz häsiýetlerini eseriň bütin dowamynda dürli wakalaryň, dürli epizodlaryň üsti bilen ýuwaş – ýuwaşdan aýdyňlaşdyrýar. Ony rehimsiz paş edýär. Ahlak taýdan azgyn Öküz gödegiň ýigrenji sypaty, gülkünç hereketleri ylaýta-da Gülälegiň uruşdan gaýdyp gelen adamsy Gotjak bilen ýüzbe-ýüz duşuşan pursatynda, soňra bolsa her bir adamyň gujur-gaýraty, edermenligi aýdyňlaşdyrýan söweş meýdanyndaky züwwetdinligi “eli çykan meşik ýaly paşşaryp oturan” bu näkesiň, el-aýagyny titredip, naýynjar halda töwerek daşdan haraý gözleýişi suratlandyryýan sahnalarda has hakyky hem duýarlykly ýagdaýda göz önüne gelýär.

Ýazyjy powestde Gülälek, Aýdogdy, Akmyrat, Baýramgül eje, Altynjemal ýaly häsiýetleri hem döredipdir. Awtor bu keşpleri adamkärçiligiň oňat häsiýetlerini jemlän bolsa-da, powesde epizodik gahryman hökmünde gatnaşýandyklary üçin olara berlen şol asylly häsiýetler doly aýdyňlaşdyrylmadyr. Şeýle hem olar Öküz gödegiň ahlak azgynçylygynyň,

¹ Soltannyazow B. Kerim Dos. 68-71sah.

zyýanly hereketleriniň öňüni almakda, oňa garşy aýgytly göreş alyp barmakda gowşak hereket edýär.

Powestde döredilen keşpleriň zähmet prosesi, oý – pikirleri, watançylyk duýgulary epizodik häsiýetde görkezilen bolsa-da, olar Öküz gödegiň zyýanly hereketleriniň, ýigrenji keşbiniň garşysyna goýlup, powestde bir düýpli ideýany-Beýik Watançylyk urşunyň ähliahk urşy bolandygyny, bu taryhy göreşe ýaşlaryň-da, garrylaryň-da işjeň gatnaşandygyny nygtap görkezmekde ähmiýetli rol oýnaýar.

H. Ysmaýylowyň şu döwürde ýazan ikinji bir eseri okyjylar köpçüligine ýakyndan tanyş bolan “Bäsdeşler” powestidir. 1944-nji ýylda in oňat proza eserleri üçin geçirilen bäsleşik ikinji baýraga mynasyp bolan bu eser uruşdan öňki ýyllarda, esasan, terjimeçi hökmünde tanalýan H. Ysmaýylowyň proza eserlerini döretmekde ilkinji düýpli synanyşygydy. Özüniň çuňňur pikirliligi ýokary çeperçiligi we hakyky milli özboluşlylygy bilen tapawutlanýan bu powest diňe uruş ýyllarynyň prozasynda däl, eýsem türkmen edebiýatynyň taryhynda ýitmejek yz galdyran çeper eserleriň biridir. Köp wagt geçmänkä “bäsdeşler” powestiniň daşary ýurt halklarynyň birnäçesiniň dilinde neşir edilmegi ýöne ýere däl. 1945-nji ýylda türkmen edebiýatynyň Moskwada geçirilen ongünligi döwründe ýazyjynyň bu eseri türkmen prozasyň şol ýyllarda gazanan üstünligi hökmünde aýratyn nygtalyp, belli rus ýazyjylarynyň ýokary bahasyna mynasyp boldy. Ongünlik döwründe türkmen prozasy, hususan-da, H. Ysmaýylowyň “Bäsdeşleri” hakda gürrüň edip, Konstantin Fedin şeýle diýipdi: “Ysmaýylowyň powestiniň бүтін hereketiň gidişi bilen döreýän ýürege täsir ediji ýerleri bar. Olar adamyň ýüregini gopdurýar, her bir eserde edilýän talap hem şoldur, ýüregiň ýaşaýşyna gös- göni täsir etmegidir”¹. H. Ysmaýylowyň bu powesti görnükli rus ýazyjysy K. Fediniň beren bu ýokary bahasyna dogrudanam mynasypdy.

Beýik Watançylyk urşunyň agyr şertleri içinde dörän we has berkleşen dostlugy, bu dostluk we doganlyk gatnaşyklary bolsa ganym duşmandan üstün

¹ Fedin K. Janly we jansyz çeşmeler. “Sowet edebiýaty”, 1945, № 9-10, 50 sah.

çykmakda esasy aýgytlaýjy güýçleň biri bolandygyny konkret çeper keşpler arkaly beýan etmek- ine “Bäsdeşler” powestinde öňe sürülen düýpli mesele şundan ybaratdyr. Ýazyjy eserde orta atylan pikiri iki bäsdeşler Muhatdyr Garýagdynyň, Dursundyr rus serkerdesi krasnowyň keşpleri arkaly ýüze çykarypdyr. Powesti okap çykanyňda zehinli ýazyjynyň esgerleriň durmuşyny ussatlyk bilen suratlandyryp bilişine, öz ýaş gahrymanlarynyň gylyk – häsiýetlerini, oý- pikirlerini, daşky sypatlaryny, бүтін dil aýratynlyklaryny ynandyryjylyk bilen açyp görkezilşine geň galýarsyň.

Uruş ölüm – ýitimsiz bolmaýar. Esgerler bilen ganyň duşmanlaryň arasynda başlanan dartgynly söweşleriň birinde iki dostuň biri – Muhat mertlerçe gurban bolýar. Iň ýakyn, iň mähriban hem ýürekdeş dostunyň ölümü Garýagda diýseň agyr täsir edýär, emma ol duşmanyň öňünde müzzerip ruhdan düşmeýär.

Bu agyr ýitgi garýagdynyň basybalyjylara bolan gahar – gazabyny artdyrýar, ol öz dostunyň aryny almak üçin gazap bilen duşmanyň üstüne okdurylýar. Garýagdy bu söweşde hakyky watançylygyň, mertligiň we gaýduwsyzlygyň, ýoldaşa wepalylygyň hakyky nusgasyny görkezýär. Goşunlaryň güýçli hüjümine çydam edip bilmedik duşman köp ýitgiler bilen yza çekilmäge mejbur bolýar. Şu aldym – berdimli uruşda Garýagdy hem agyr ýaralanyp hassahanalaryň birine düşýär. Bir aýagyndan aýrylan söweş batyry özüniň geljekki durmuşy, öz söýgülisi Dursunyň bu agyr ýagdaýa nähili garajakdygy hakda köp oýlanyp we ahyrda oňa şeýle mazmunly hat ýazýar: “Dursun, men seniň bagtyňy baglap biljek däl. Men indi saňa gerek däl. Men maýyp. Aýagymy injikden aldyrdym. Sen meni ýatdan çykar. Garýagdy ”¹

Emma bu agyr hem gynançly ýagdaý Dursunyň Garýagda bolan hakyky söýgüsini asla gowşatmaýar. Ol haýal etmän öz söýgülisiniň ýatan gospitalyna barýar:

“- Dursun , sen näme üçin geldiň ?

- Seni alyp gitmek üçin.

- Men nä ýüz bilen baraýyn, men ömürlik maýyp... men...

¹ Ysmaýylow H. Powestler. Aşgabat, TDN, 1951, 1951, 53 sah.

- Diýme şu sözi. Men ýörite şonuň üçin yzyňdan çykdim, bütin Daşkende sorag salyp, seni tapdym. Sen meniň üçin, meniň ar – namysym üçin, ilň üçin, ýurduň üçin aýaksyz galdyň, şol sebäpli hem men seni oňküden iki esse artyk söýýärim. Aýaksyzlygyň seniň Watanymyzy goranlygynyň ömürlük şaýadydyr... Bu seniň kemçiligiň däl, artyklygyňdyr”.¹ Dursunyň bu sözleri Garýagdynyň ruhyny göterýär, ol şatlykdan, guwançdan ýaňa iki bolup bilenok.

H. Ysmaýylowyň gahrymanlary üçin hakyky ruhbelent duýgy, ýeňşe bolan berk ynam, halkyň, Watanmyzyň ar- namysyny hemme zatdan ýokary saýmak ýaly asylly sypatlar häsiýetlidir. Özlerinde adamkärçilikgiň şeýle ajaýyp sypatlaryny jemleýän şol gahrymanlaryň bütin häsiýeti, ruhy keşbi powestiň dowamynda ynandyryjylyk bilen açylyp görkezilýär.

Şu döwürde türkmen prozaçylary bilen bir hatarda öz edebi döredijilik işlerini biziň güneşli ýurdumyzda dowam etdiren rus we ukrain ýazyjylary-da ýerli temadan birnäçe oçerkdir hekaýalar döretdi. Muňa mysal edip Pawel Lenin “Enäniň sowgady” nowellasyny, Ýuriý Olýoşanyň “Myrat hakynda gürrüň”, “Eşelon”, “Gylyç” Asýa Krawesiň “Söýýärim” atly hekaýalaryny, Wladimir Arhangelskiniň “Çopan Şiri Esen”, “Hirurg Bäşim Hanow”, Mariýa Şuryň “Güljan”, Pýotr Kiselewiň “Sapar”, Waleriý Şumanowyň “Minutlar üçin göreş”, “Dagyň düýbünde”, “Öwez Saparowyň ogly” ýaly oçerklerini we başgalary görkezmeki bolar. Gündelik metbugatda, şeýle hem “Göreş günlerinde”, “Biz ýeňeris”, “Watan ugrunda”, “Biziň gahrymanlarymyz”, “Türkmen hekaýalary” ýaly ýygynyndylarda çap edilen şol oçerkde we uly bolmadyk hekaýalarda rus ýazyjylary tyl durmuşyny, türkmen halkynyň watançylyk hyjuwyny, zähmetde we söweş meýdanlarynda görkezýän edermenligini, halklaryň arasyndaky mizemez dostlugy täsirli görnüşde görkezdiler. Bu bir tarapdan halklaryň arasyndaky doganlyk gatnaşyklaryň urşuň gazaply ýyllarynda, watanymyzyň üstüne uly howp abanan döwründe has-da berkişendigini tassyklasa, ikinji tarapdan, halklaryň arasyndaky edebi hyzmatdaşlygy barha rowaçlanýanlygynyň hem aýdyň subutnamasydyr.

¹ şol ýerde, 55 sah.

BEÝIK WATANÇYLYK URŞY ÝYLLARYNYŇ POEZIÝASY

“Biziň mukaddes Watanymyz bar. Biz ony hiç kime, hiç wagt aýak astynda depeletmeris. Biz öz watanymyzy nejis duşmanlardan gorap saklarys.”¹
“Türkmen söweşjeň esgerleriniň türkmen halkynyň hatyndan” alnan bu setirler biziň adamlarymyzyň uruşyň ilkinji günlerindäki ýürek hyjuwlaryny, duşmanlara bolan gahar- gazaplaryny, billerini berk guşap, adalat ugrundaky söweşe turuşlaryny diýseň gowy aňladýar. “Hemmeler fronta, hemme zat fron üçin” diýen ajaýyp çagyryşyň astynda adamlaryň eli ýarag tutany söweş meýdanyna ugrapdy, tylyň pälwanlary bolsa öňkülerinden-de has gujurly işläp, olaryň güýjüne güýç, gaýratyna gaýrat goşupdylar. Şol döwürdäki ýeke-täk ýurdumyzy howpdan halas etmek ugrunda başlanan bu beýik göreşden medeniýet işgärleri, şol sanda ýazyjy – şahyrlaram çetde durmandylar. Heniz aldym- berdimli söweşe ugramaga ýetişmänkäler, çeper liralary bilen duşmana gaýtawul berip başlapdylar.

Men göreşjeň, göreş ogly,
Hiç bir zatdan heder etmen,
Duşman agram salan wagty,
Uzanyp men öýde ýatman².

Watançy şahyr Şaly Kekilowyň “Watançynyň aýdymy” (1941) atly goşgusyndan getirilen bu setirleriniň aşagyna bada-bat gol goýan, ýagny ondaky watançylyk duýgularyny paýlaşan türkmen şahyrlarynyň bir topary meýletinlik bilen söweş meýdanyna ugrapdylar. Olaryň arasynda kyrkynjy ýyllaryň türkmen poeziýasynyň talantly wekilleri Çary Aşyr, Durdy Haldurdy, Pomma Nurberdi, A. Nyýazow, K. Işanow we başgalar bardy. Bu döwürde tylda galyp, işçi daýhanlary täze- täze zähmet üstünliklerine ruhlandyran, “atgyr” liralary bilen nemes faşistleriniň bet pygyllaryny paş etmäge başlan Rehmet Seýidowyň, Aman Kekilowyň, G. Seýitliýewiň, A. Salyhyň, Nury Annagylyjyň, Durdy gylyjyň, B.

¹ Atgyr ýaraglylar ötgür galamlar (ýygynynda). Aşgabat, 1966, 15- sah.

² Kekilow Ş. Saýlanan eserler. Aşgabat, 1962, 99 sah

Seýtäkowyň we beýlekileri şahyrana sesleri—de batly ýaňlanypdy. G. Seýitliýewiň “Halkym”, “Şahyryň kasamy”, Ata Salyhyň “Men seni fronta ugradýan şu gün”, “Watan uly howp astynda”, “Öň hatarda bolmagyňy tabşyrýan”, R. Seýidowyň “Ugratmak”, “Dostuma”, Nury Annagylyjyň “Etdiris puşman”, “Günüňdir”, “Ugralyň dostlar” we beýleki käbir goşgularda halk köpçüligi, edermen ýigitlerimiz söweş meýdanyna çagyrylýardy. Nejis duşman bilen ýüzbe – ýüz bolup, onuň berk gaýtawulyny bermäge, mukaddes, toparagymyzdan kowup çagyrmaga çagyrylýardy.

Dünýäniň bir ujundan tutaşan ataş,
Bu gün Watanyma etmekde meniň
Küle döndermäge ýowuz ataşy,
Gardaşlarym hüjüm etmekde meniň.

Men-de ol ýigitleň şahyr gardaşy
Frontlamda hüjümlere geçýärin.
Watanymyň öňünde, halkyň öňünde
Men-de bir esger men, kasam içýärin.

Men Watan ogly
Watan gurbany.
Watanyň ugrunda
Bererin jany¹.

G. Seýitliýewiň “Şahyryň kasamy” atly ýokary goşgusyna sesini goşup duran çagyryjylykly äheňli şygrylar Ata Salyh-da bardy. Şahyryň “Inime” atly goşgular toparynda (“Men seni fronta ugradýan şu gün”, “Öň hatarda bolmagyňy tabşyrýan”) we beýleki käbir şygrylarynda eziz diýarymyza bolan uly söýgi, duşmana bolan ýigrenç güýçli duýulýardy.

Sogur almaz gyljyň, ýolbars deň topul,

¹ Seýitliýew G. Saýlanan goşgular, 1955, 26 sah.

Eden kasamyňda, sözüňde tapyl.

Söweş, ýeňiş gazan, gorkma hiç zatdan

Beren nesihatym çykarma ýatdan.

Duşmanyň üstüne top okun ýardyr

Ur granat bilen beýnisin çogdur¹.

Şeýlelikde, Magtymgulynyň, Mollanepesiň, Keminäniň... lirikasynyň gowy däplerini dowam etdiren, gün – günden pajarlap ösýän azat durmuşymyzy başarjaňlyk bilen wasp edip ýören türkmen poeziýasy üçin aýgytly, synag günleri başlanypdy. Uruş ýyllarynda frontuň hem tylyň sagdyn , ýangynly, şahyrana owazyna öwrülen türkmen lirikasynyň şeýle agyr , hormatly wezipäniň hötdesinden üstünlik bilen gelip bilendigini döwür görkezdi. Bu ýyllar türkmen poeziýasynyň hyjuwlylyga , durdäne duýgulara ýugrulan, ajaýyp liriki eserler bilen baýlaşan ýyllary bolupdy. Lirikamyzy ösüşiň täze basgançagyna galdyran, edebiýatymyzyň altyn fonduna girip giden bu eserler okyjylaryň kalbynyň ömürlik hemrasy boldular. Şaly Kekilowyň “Kareliýa jeňnelinde”, Ç. Aşyrowyň “ermeni gyzy”, “Ejegyz”, “En şäherinde”, Pommanyň “Ädigimiň ýoly”, “Sözleýär Pomma”, D. Haldurdynyň “Gaçgak”, “Binamys”, A. Nyýazowyň “Kasam”, “Ogulbossan”, K. Işanowyň “Watan üçin ”, “Gahryman şäher”, A. Kowusowyň “Halkyň gahary” we başga-da köp sanly liriki şygylardyr poemalary uruş döwrüň türkmen poeziýasynyň yüzüne görkezýän, hiç haçan öz ähmiýetini ýitirmejek eserlerdir. Bu eserleriň üstüne tylda ýadawsyzlyk bilen işlän R. Seýidowyň “Ýadygär ýaglyk”, “Frontdan hat”, G. Seýitliýewiň “Şahyryň kasamy”, “Halkym”, “Pogonly gyz”, “Taryhyň tigri yzyna dönmez”, A. Kekilowyň “Kawkaz”, “Günbatara”, B. Seýtäkowanyň “Dostumyň ýadygärligine”, Ata Salyhyň “Ýörün, dostlar, göreşmäge gideliň”, “Men seni fronta ugradýan şu gün”,

¹ Salyh A. Saýlanan eserler, 1951, 133 sah.

“Batyrlarym”, “Berlin aryň atýar bombaň zarbyndan”, Nury Annagylyjyň “Gardaş” ýaly köp sanly gazallaryny goşmak mümkin.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň türkmen poeziýasy barada söz açanynda, onuň zamananyň ruhuna aralaşmakda, wakalara öz wagtynda seslenmekde uly ussatlyk görkezendigini bada-bat belläp geçesiň gelýär. Galamyny naýza öwren şahyrlarymyz gyzgyn söweşleriň arasynda sähelçe pursat tapdyklary galama ýapyşyp, görkezilýän gahrymançylyklar dogrusynda gürrüň berýärdiler, özleriniň ildeşlerini şatlykly habar bilen begendirýärdiler. Okyjylaryň ýüreklerini awlaýan duýgulara ýugrulan bu goşgularda klassyky poeziýamyza mahsus bolan çagyryjy, didaktiki äheň güýçli duýulýardy. Şahyrlarymyz bütin halky aýaga galmaga çagyryýardylar. Ýedi ýaşdan ýetmiş ýaşly watandaşlarymyzyň ýüreklerinde nejis duşmana bolan ýigrenç duýgusyny tutaşdyrmak ugrunda göreşýärdiler. Munuň şeýledigini G. Seýitliýewiň “halkym”, “Şahyryň kasamy”, A. Salyhyň “Öň hatarda bolmagyňy tabşyrýan”, Durdy Haldurdynyň “Gyş faşisti”, “Äden ädimlerin ädikde galdyrys”, “Gyrarys”, Ş. Kekilowyň “Uralyň”, A. Nyýazowyň “Eý, gyzyň jigit” we beýleki şahyrlaryň käbir goşgulary birkemsiz subut edýärdi. Bu şygylaryň umumy ideýasy, söweşjeň hyjuwy bilen utgaşyp gidýärdi. Olaryň köpüsünde basybalyjylaryň biziň Watanymyza çozmazyndan ozal köp ýurtlarda gan döküp gelendigi, ençeme gözel şäherleri, müňläp obalary betbat edendigi, görlişip – eşidilmedik aýylgançlyklara ýol berendikleri nygtalýardy.

Şahyrlarymyzyň bu zatlary setire salmakdan esasy maksady üstümize leşger çekip gelen duşmanyň dişine çenli ýaraglanan, gan dökmekde kän tejribe toplan duşmandygyny, şeýle bolansoň – onuň garşysyna aýgytly söweşiň gerekdigini nygtamakdan ybaratdy. Ýer ýüzünü tutup barýan faşizm howpunyň ýok edilip, azatlyk şemalynyň öwserine päk ýürekli ynsanlaryň garaşýandygyny, şeýle kyn wezipäni, bolsa söweşlerde kämilleşen Goşunymyz amala aşyrmasa, başga güýjüň hötde gelip bilmejekdigini duýgular arkaly beýan edýärdiler, gana suwsan nejislerden muşakgat baryny gören halklaryň aryny almaklygyň,

duşmany edenine puşman etdirmekligiň adamlaryň paýyna düşendigini şahyrana setirlerde açyp görkezýärdiler.

Ganhor zalym faşistlerde,

Arym bar meň, namysym bar.

Bir ýerine iki urup,

Faşistlerden alaryn ar¹.

Ş. Kekilowyň gumanizme ýugrulan bu setirleri bilen utgaşyp gidýän goşgular uruş döwrüniň poeziýasynda başga-da bardy. Has-da D. Haldurdynyň “Eden ädimlerini ädikde galdyrys” (1941), “Batyrlaryň nesli biz” (1941), “Gyrarys” (1941) kimin goşgulary duşmana garşy aýgytly göreşe çagyýardy. Bu şygrylaryň şol bir temadan döredilendigine garamazdan, şahyr öňe sürýän pikiriniň dürlüçe çözgüdünü tapyp bilipdi. Eger-de bu şygrylaryň ilkinjisinde halkyň gahrymançylykly taryhyna ýüzlenilse, keseden gelen duşmanyň hiç haçan biziň ýurdumyzy basyp alyp bilmändigi nygtalsa, ikinjisinde şol uruşlarda gahrymançylyk görkezen Görogly, Keýmirkör, Manas, Bogdan, Dawyd kimin pälwanlaryň batyrlygy wasp edilýärdi, urşujylar şolara deňleşmäge çagyýardylar. “Gyrarys” goşgusynda bolsa awtor şöhratly geçmişi bolan, Goşunyň nejis faşistleri salymyny bermän toba getirjekdigini, dyza çökerjekdigini, ýer ýüzünden syryp- süpürip taşlanjakdygyny ussatlarça suratlandyryýardy. Her gün başdan geçirilýän gazaply söweşlerde faşistleriň gazabyna gözi bilen görýän liriki gahrymanyň aýdan sözleri otlukly ýaňlanýar.

Gyrarys, gyrmaga gelenňiz üçin,

Adamhor adyny alanňyz üçin.

Gyrarys oýulan gözlerimiz üçin,

Tagmalar joýulan ýüzlerimiz üçin.

Gyrarys ýakylan obalar üçin,

Diwara kakylan babalar üçin.

¹ Kekilow Ş. Saýlanan eserler, 100 sah.

Ýumrylyp, kül bolan şähermiz üçin,
Hem şikest ýetirlen baharmyz üçin¹.

Şahyryň liriki gahrymanynyň duşmana bolan ýigrenji gitdigiçe artyp, onuň oýlanmalarynyň, duýgularynyň meýdany giňeyär, okyjy faşistleriň eden – etdilikleriniň, görnüp – eşidilmedik haýynlyklarynyň manysyna barha giň göz ýetirýär. Awtor “Diňläp sözün...” (1941) atly şygrynda baýlyk, olja üçin adamçylyk sypatlaryny ýitiren nejisleriň adamzadyň henize çenli görnüp – eşidilmedik, akylyňa sygmajak doňýüreklilige ýol berýändiglerini gynanç, ýürek gyýylmak, ýalynly sözleri bilen gürrüň berýär. Gana suwsan jellatlaryň “adam hamyndan ellik, ädik tikdirmekleri, aýal – gyzlaryň saçyndan sapak işip, mata dokatmaklary” liriki gahrymanlaryň ýüregini gyýýar ol ynsan sypatyny ýitiren wagşylaryň garşysyna göreşmän durup bilmejekdi.

Duşmany ýer bilen egsan etmek üçin gylyjyndan gan damyp duran türkmen ýigitleriniň söweş meýdanyna girmese ynjalyk bermejek watançylyk duýgulary, ýürek hyjuwlary şahyr Çary Aşyryň uruş hakyndaky ilkinji goşgularynda-da oňat görkezilipdi. Şahyr “Gylyç al ele” (1941), “Meniň” (1942) atly şygrylarynda, galamdaşy Haldurdynyň edişi ýaly türkmen halkynyň taryhyna ýüzlenýär, ýöne onuň bu pikiri ýüze çykaryşy kärdeşleriňkiden üýtgeşik. Eger Haldurdy “Eden ädimlerini ädikde galdyrys” goşgusynda ata - babalarymyzyň başyndan geçiren jeňlerini ýatlap, olaryň elmydama üstünlik gazanandyklaryny nygtan bolsa, Çary Aşyr “Gylyç al ele” şygrynda bu meseläniň başga bir tarapyna üns beripdir. “Adamdan azan nejis faşistiň” hiç bir talapsyz, duýduryşsyz üstümize çozandygyny ýürek gyýylmaklyk bilen gürrüň berýär. Birdenem bu gahrymanyň bu ýürek gyýylmasy yrsarap gelen duşmana bolan gahar- gazaba öwrülip, onda ar almak hyjuwy oýanýar. Awtor ikinji şygrynda şeýle edermen ýigitleriň dost – ýary bilen hoşlaşyp, söweş meýdanyna ugraýşyny suratlandyrýar. Ýurdumyzy gül etmäge gelen duşman bilen ýübe-ýüz durup söweşmäge howlugýan bu edermen pälwanlaryň gorky, ölüm ýadyna asla düşenok. Olar ähli halk göreşinden çetde durmagyň baryp ýatan

¹ Haldurdy D. Meniň ýaragym. Aşgabat, TDN. 1947, 8 sah.

binamyslykdygyna gowy düşüňýärler, halkyň il – günüň bagty üçin şirin janlaryny gurban etmäge taýýar.

Men bu gün gidýäriň ganly söweşe,
Hoş gal, eziz Türkmenistanym meniň.
Beýik halkym üçin ne gelse başa,
Eger ölsem ýokdur armanym meniň.

Bilýärsiňiz niçik duşman bu duşman,
Ardyr maňa galsam naýza salyşman.
Ýa tyl, ýa fronta güýjümi goşman,
Gezsem haram iýen aş-nanym meniň.¹

Halkyň ýüreginde duşmana bolan gahar- gazaby oýarmakda, Watan ugrundaky mukaddes göreşe ruhlandyrmakda şahyr Pommanyň poeziýasy hem köp hyzmatlar bitiripdi. Eger Ç. Aşyryň, D. Haldurdynyň öňde gürrüňi edilen goşgularynda duşmanyň gazabyny, rehimsizligini paş etmek üçin geçen uruşlaryň taryhyna ýüzlenilen bolsa, Pomma bu ideýany Watanyň janyndan eziz görýän şahyr şahsyýetiniň üsti bilen bermäge synanyşypdy. Faşistleriň doňýürekligine , oba - şäherlerimizi betbat edip barşyna jany ýanan şahyr ýeke bir söz bilen göreşmän, ýarag bilen hem duşmanyň gaýtawulyny bermegiň zerurdygyny gowy bilýärdi, ýüreginde ýaşlyk hyjuwy oýanyp, söweş ýoluna gadam goýmaga iteripdi (“Sözleýär Pomma”, 1942):

Goý, bu gün eşitsin ol zalym Gitler,
Adamyň ganyna suwsan ýezitler,

Ýüregimden çykýan otly sözümi,
Sözümi däl, ýaragly görer özümi.²

Faşistleriň alyp barýan basybalyjylykly uruşuň ýöne bir uruş bolman , ýer yüzünden sosialistik gurluşy ýok etmek ugrundaky gazaply söweşdigini açyp

¹ Aşyr Ç. Poemalar. Aşgabat, TDN, 1955, 263 sah.

² Pomma A. Saýlanan eserler. Aşgabat, TDN, 1951, 60 sah.

görkezçän, halklaryň dünýäde azatlygyň, adalatýň dabaralanmagy üçin görýän tagallalaryny, söweşi ynandyryjylykly wasp edip bilen ýokary çeperçilikli goşgulardyr poemalarymyz bardy. Isle, A. Nyýazowyň “Eý, gyzył jigit” şygryny al, isle-de K. Işanowyň “Siz bolmaly ilkinji”, A. Kowusowyň “Halkyň gahary” goşgularyny al, garaz, şu we şulara meňzeş kiçi göwrümlü şahyryna eserlerde halkyň, edermen türkmen ýigitleriniň agzybirlik bilen Watan goragyna galkynyşlary öz beýanyny tapyp bilipdir.

Ele ýarag alan şahyrlarymyz söweş meýdanlaryna has batyrgaý, çuňňur aralaşdyklaryça, nejisleriň gazaplaryny gözleri bilen gördükleriçe, şahyryna eserlerem şonçada ýokary çeperçilige, baý mazmuna, duýgulara eýe bolýardy. Eger olaryň başda gürrüňi edilen goşgularynda duşmanlaryň leşger çekip gelendikleri, olaryň bet niýetleri dogrusynda söz açylan bolsa, söweş meýdanynda döreden şygrylarynda ol nejislere neneňsi gaýtawul berilýändigini, ýaragdaş ýoldaşlarynyň görkezýän gahrymançylyklary hakynda pikirler ýöredilýärdi. Şol gahrymanlaryň gazaply söweşleri suratlandyran şygrylaryndaky didaktiki häsiýetiň ornuny anyk duýgularyň, pikirleriň eýelemegine getiripdi. Ozal şahyrlar ildeşlerini urşa meýletinlik bilen gitmäge çagyran bolsalar, indi söweş meýdanynda gahrymanlyk görkezmeklerini ündeýärdiler. Özem bu pikiri gury sözleriň üsti bilen däl-de, batyrgaý, edermen gahrymanlarynyň gylyk- häsiýetleri arkaly amala aşyryýardylar. Gaýduwsyzlyk bilen duşmana zarba urýan türkmen ýigitleriniň ýüreklerindäki watançylyk duýgulary liriki gahrymanyň keşbine sinýärdi. Ähli urşujylara mahsus bolan sypatlaryň ýüze çykmagyna ýardam edýärdi.

Şahyr Ç. Aşyrowyň “Atam” (1941) atly şygrynda biziň ýigitlerimiziň söweşde görkezýän gahrymançylyklarynyň umumylaşdyrylan, tipleşdirilen nusgasy oňat beýan edilipdir. Awtor tyldaky atasyna hat bilen ýüz tutýan liriki gahrymanyň sözlerinde, oý-hyýalarynda batyrlyk yzyna batyrlyk görkezýän esgerleriň söweşjeň sypatlaryny, duşmanlara bolan ýigrençlerini jemläp bilipdir. Hut şu sebäbe görä-de bu şygryda wasp edýän gahrymançylyk ýeke bir urşuja mahsus bolman, bütin halkyň ruhyna, tebigatyna bap gelip duran

gahrymançylykly syatlary ýada salýardy. Biziň batyrgaý Goşunymyzyň önünde
hiç bir gara güýjüň durup bilmejegini okyjylara ynandyrýardy.

Sowuldy duşmanyň alabahary,
Içýäni awudyr, iýýär zäheri.
Bar zatdan güýçlüdir halkyň gahary,
Urarys duşmany dem bermän, atam ¹

Çary Aşyryň uruş ýyllarynyň türkmen lirikasyna mahsus bolan belli bir
sýužete ýykgyt etmek, haýsydyr bir anyk waka arkaly ýaragdaş ýoldaşlarynyň
gahrymançylygyny wasp etmek usulyny käbir goşgularynda duş gelýäris. Eger
awtor “Gahryman” (1941) atly balladasynda “algyr guşy” bilen asmana galyp,
duşmanyň üstüne gazaplylyk bilen ok ýagdyran rus uçary Leonidiň
gahrymançylyklaryndan söz açsa, “Gaýdyşyn” (1943) atly beýleki bir goşgusynda
söweşiň başga bir keşbini çekýärdi.

Partizançylyk hereketine baş goşup, ýetişibildiklerinden olaryň
ýaraglaryny, tehnikalaryny hatardan çykarýan batyr ýigitlerimiziň hereketleri,
söweşjeň häsiýetleri bu şygryň esasyň düzýär. Türkmen lirikasynyň naýbaşy
eseri bolan “Ermeni gyzy” (1944) atly goşgusynda bolsa awtor hemmämiziň
bilşimiz ýaly, liriki gahrymanyň ýaraly pursatynda başdan geçirýän duýgulary
dogrusynda söz açýar. Bu şygrylaryň suratlandyran zatlarynyň dürliligi, awtoryň
olarda hereket edýän adamlara mahsus bolan syatlary ýüze çykaryp bilmegi
şahyryň başartjaňlygyna birkemsiz subut edýärdi.

Şahyr bu şygrynda suratlandyran wakasyny, ýagny urşujynyň ýaraly bolan
pursadyny jikme-jik, tebigy öwüşgini ýitirmän suratlandyryp bilipdir. Eseriň
ölüm pillesinde ýatyrka, daşyny gurşap alan hadysalar, ýagny şuwlaýan
şemalyň gary ýerden göge sowruşy, agaçlaryň burjulap, suwlaryň doňup ýatyşy,
daş – töwerekde top oklarynyň ýarylyp, ýalynyň çabyrap, esgeriň bedeninden
akýan ganyň ak gary gyrgyzy reňke boýap barşy – bu zatlaryň hemmesi

¹ Aşyr Ç. Poemalar, 271 sah.

goşguda täsirli beýan edilipdir. Şeýle-de şygryda liriki gahrymanyň hereketleriniň suratlandyrylyşy okyjynyň göwnünden turýar. Janhowluna iki ýana urunýar, sowgun, agyrynyň derdinden ejir baryny çekýän esgere kömege gelen melhemçi gyzyň “mähriban ene dek em edişi” eserde özboluşly beýanyňy tapypdy. Goşgyny oňat liriki eserleriň hatarynda goşýan şeýle suratkeşlik bilen birlikde , awtoryň öz liriki gahrymanynyň, oňa em edýän gyzyň duýgularyny çeperçilikli berip bilendigi-de görünýär. Eger goşgynyň başyndaky “Nirde sen , eý, Nina, ermeni gyzy, gezsem taparmykam bütin Soýuzy” setirlerinde liriki gahrymanyň özüni ölümden halas eden ermeni gyzyny ýada salyp, ony hyýalynda agtarmakçy bolýandygyny okyja duýdursa , eseriň soňunda gaýtalanýan bu iki setir başga bir çeperçilik serişdesini bermäge hyzmat edýär. Özüni ajaldan alyp galan, “Ýüzüne ýakymly demini çawup”, kalbynda öçmejek ýatlamalar goýup giden gyzyň kimdigini bilip bilmezligi, oňa minnetdarlyk sözlerini aýtmaga ýetişmezligi liriki gahrymany birahatlandyrýar. Onuň kalbynda ermeni uýasyna bolan minnetdarlygyň artmasa kemelmejekdigini okyjylara ýetirmek üçin şahyr şygryň başky iki setirini üýtgeşiğräk görnüşde gaýtalamagy göwnejaý tapypdyr.

“Adym Nina” diýdi , “Özüm ermeni”.

Şol gyz halas etdi ölümden meni.

Nirde sen, eý Nina, ermeni gyzy,

Gezsem taparmykam bütin Soýuzy?¹

Gazaply söweş meýdanynda bolup geçýän aldym- berdimli wakalary çeperçilikli beýan etmekde biziň beýleki käbir şahyrlarymyz hem üstünlik gazanypdy. D. Haldurdynyň “Ermeni gyzy” bilen temadaş “Ýektaýly gyz” (1943) goşgusynda , “Gaçkak”, “Binamys” balladalaryndaky dek, liriki gahrymanyň edermenlik bilen söweşýän türkmen ýigitlerine söýgüsi, Watanymyzyň ykbalý pitire münende , janlaryndan gorkup, özüni bir gyra çeken binamyslara, gorkaklara ýigrenji oňat ýüze çykarylyp bilnipdir. Şahyryň “Ýektaýly gyz”, “Gaçkak”, “Binamys” balladalarynda döredilen keşpler awtoryň ussatlygyna

¹ Aşyr Ç. Poemalar, 270 sah.

guwanç duýgusyny oýarýar. Biri-birine ýakyn temadan döredilen bu balladalaryň her birinde ähli halk söweşinden çetde durýan guşýürek namartlaryň keşbini açylyp görkezilýär. Awtor “Gaçgak” balladasynda front meýdanyny taşlap gaçan namardyň erbet sypatlaryny ýüze çykarmak üçin tebigaty janlandyrma ýüz uran bolsa- gorkagyň daşyny gurşap alan zatlaryň ony gysyp – gowrup barýandygyny çeperçilikli beýan etse, “Binamys” balladasynda suratlandyrylýan döwrüň hakyky wakalary, gündelik durmuşdan getirilýän faktlar arkaly gahrymanyň häsiýeti açylyp görkezilýär. “Gaçgak” balladasynyň gürrüni edilýän tipe kalbyňda gahar-gazap oýarmagy şahyryň ussatlygyndan habar berýär. Awtor gaçgagyň Watan ugrundaky söweşden ýüz öwürmek bilen önüp – ösen topragynda, il – gününden ýüz öwrendigini, kynçylykly günlerde halkyň derdine ýaramadyk şeýle gorkaklaryň ýer ýüzünde orun tutmaga mynasyp däldigini okyja ynandyrmagy başarýar. “Atalaň gan döküp ýetenden, atadan – eneden, gelinlik edinjek gyzyndan, dostundan - ýaryndan ” gaçyp binamyslyga , gorkaklyga berlen bu adamyň frontdan ara açyp barşyna suratlandyrylýan awtor şahyrana janlandyrma ýüz urup, ýeli – güni, ot- çöpleri, bag- bakjalary we beýleki tebigat predmetlerini oňa garşy goýup, şeýle tipe ýigrenç, gahar – gazap döredýär. Watanyndan ýüz öwren guşýürek tiplerden adamlaryň-a däl, hatda tebigatyň hem elli bizardygyny kalbyňa guýýan setirler balladanyň duýgulara ýugrulandygyny, çeperçilik babatda öwgä mynasypdygyny görkezip dur.

Indi oň bir özi bir ýerde galdy.

Bir gara başy-da müň derde galdy.

Ýörese, ýer onuň yzyny çalýar.

Bukulsa, ýel onuň yzyny çalýar.

Suw onuň bökende suratyn aldy,

Oklaryn dökende syratyn aldy.

Hatda oňa garynja-da ýüz bermez,

Hininiň byr çüňkin yrawa görmez.

Hemme öz ýerinde , gaçyp barýan ýok,

Öz gapysyn oňa açyp berýän ýok.

Dünýäniň giňligi daraldy oňa.

Oň baran her ýeri gör boldy oňa¹

D. Haldurdy uruş ýyllaryndaky goşgularynda diňe bir gorkakly, binamyslary satiranyň oduna daglamak, olara halkyň gahar-gazabyny beýan etmek bilen çäklenmän, söweş meýdanynda gözi bilen gören gahrymançylyklaryny, ýigitlerimiziň batyrgaýlyklaryny wasp edipdi. Şahyryň liriki gahrymany ar-namysdan ara açanlary ýigrenmek bilen birlikde, arslan ýaly arlap söweş meýdanyna girýän, Göroglynyň edermenligini ýada salyp, batyrgaýlyk bilen gelmişek nejisleri amana-toba getirýän gerçeklerimiziň üstünliklerine-de guwanman durup bilmeýärdi. Awtor liriki gahrymanyň kalbynda orun alan bu duýgulary okyjylara ýetirmek üçin ýene-de adam tiplerine, olaryň gylyk-häsiýetlerine ýüzlenýär. Hut şu sebäbe görä-de, onuň “Hat” (1942), (Beýik goşunyň kiçi esgerine) (1942), “Etseň hyzmat, ýagar hormat”, (1943), “ Bize polat ataň perzendi diýrler” (1943) we beýleki birnäçe goşgularynda söweşjeň esgerlerimiziň sypatlary göze ilýär. Şahyryň olaryň gündelik söweş durmuşyny, gylyk-häsiýetlerinde bolup geçýän özgerişlikleri gowy bilýändigini netijesinde, ady tutulan goşgularda ýurduny tüýs ýürekden söýýän türkmen ýigidiň oýlanmalaryna, duýgularyna duş gelmek bolýar. Urşujylara mahsus bolan batyrlygy, kyn pursatlarda biri-birini goldaýyşlaryny, azat Watanymyzy duşmanlardan halas etmek üçin ähli zada taýýardyklaryny görkezýän obraza şahyryň “Dostumyň ýadygärligine ” (1944) goşgusynda-da duş gelmek bolýar. Awtor bu şygryny Gurbanmyrat Eýemberdiýewiň ýagty ýadygärligine bagyşlap döreden-de bolsa, bu ýerde beýan edilýän duýgular, urşujylaryň dostlugy barada orta atylýan oýlanmalar esgerleriň ählisine mahsus bolup durýar. Goşguda söweş gaýynda dörän dostlugyň mizemezdigini, ýürekdeş ýigidiň başyny ölümden, beladan-beterde gutarmak üçin şirin janyn hem gurban etmäge taýýardygyny, sag günüň sag, hassa günüň hassa bolup, süýtdeş doganyňa öwrülip gidýändigini, şeýle adaman aýry düşeniňde gözüňe bialaç ýaş aýlanýandygyny şahyr liriki

¹ Haldurdy D. Meniň ýaragym, 24-25 sah.

“meniň” üsti bilen berýär. Başdan-aýak bile söweşip, iň soňky döwüm nanyny des-deň paýlaşan, özi ýaraly bolup, öýe gaýdanda iki adama derek söweşip başlan dostunyň ömür tanapynyň ýoknandygyny eşiden liriki gahryman gynanmanygyýylan durup bilmeýär.

Bu ýürek duýgularyna ýugrulan setirlerde dost ýitgisi üçin çekilýän hasrat, ysnyşan ynsanlary birek-birekden aýra salan nejis urşa ýigrenç duýulýar, gahrymanyň iň soňky deminde-de olardan ar almak arzuwy bilen joşýandygyny beýan edýär.

Ýazan hatyn ibermäge ýetişmän,

Ýygşyrypdy döşündäki jübsünde.

Ol ölse-de, ölen dälidir atyşman,

Soňky suratyny gördüm jigsinde¹

Haýsydyr bir gahrymanyň keşbi arkaly бүтін esgerleriň gylyk-häsiýetlerini, gahrymançylyklaryny açyp görkezmek uruş döwrüniň türkmen poeziýasyna mahsus hadysadyr. Şol ýyllarda hasam Gurban Durdy, Aýdogdy Tahyrow ýaly edermenlik we batyrlyk görkezen Sowet Soýuzynyň gahrymanlary barada ençeme eserler döredildi. Ş. Kekilowyň “Şöhrat” (1942), N. Pommanyň “Gurban Durdy” (1942), A. Kowusowyň “Gurban Durdy” (1943), K. Işanowyň “Ordenlilere” (1943) şygrylary şeýle eserleriň hilindendir. Türkmen halkynyň batyr ogullarynyň görkezen gahrymançylyklaryny eşidip, olara özleriniň iň oňat goşgularyny bagyş eden G. Seýitliýewiň, R. Seýidowyň, A. Kekilowyň şol temadan döreden şygrylaryny hem ýokarky eserleriň üstüne goşmak boljak. Biziň döwrümiziň milli gahrymanlary hökmünde wasp edilen bu eserleriň edermenliklerini okyjylara ýetirmek şahyrlarymyz elde barlaryny edipdirler. Eger Ş. Kekilow Gurban Durdynyň adyna alkyş, şöhrat sözleri aýtsa, P. Nurberdiýew gahrymanyň geçen söweş ýoluny suratlandyryp, esgeriň keşbini duýgular arkaly açyp görkezmäge synanyşýar.

Urşuň gazaply söweş sahnalaryny suratlandyrmak arkaly biziň ýigitlerimiziň edermenligini wasp etmek, azatlygyň gadyryny gowy bilýän

¹ Haldurdy D. Meniň ýaragym, 21 sah.

adamlaryň ýüreginde nejislere bolan gahar –gazaby oýarmak A. Nyýazow, K. Işanow ýaly şahyrlara-da başardypdy. Ýalynly ýyllarda döredijiligi has kämilleşen, söz açýan wakalaryny özüne beýan etmäge ymtylan bu şahyrlaryň duşmanyň güýjüniň asgynlap, ýan berşini, biziň esgerlerimiziň görkezýän mertliklerini şahyranalyk bilen suratlandyryşlaryndan närazy bolanok. Şu iki şahyryň döredijiligine mahsus bolan şeýle bir zady hem belläp geçmek gerek. Olar esgerleriň görkezýän gahrymançylyklaryny setirlere salmakçy bolanlarynda, haýsydyr bir obanyň ýa-da şäheriň goralyşyndan söz açýarlar. A. Nyýazowyň “250 müň” (1943) goşgusynda gahryman şäher Sewastopolyň sekiz aýlap goralyşyndan söhbet açylsa, K. Işanow “Gahryman şäher” (1942) şygrynda Leningradlylaryň gabaw döwründe görkezen ruhobelentlikleri, nejis duşmany gaýratlylyklary, ajaýyp merdanalyklary bilen dyza çökerendikleri dogrusynda gürrüň berýär. Bu söz ussatlarynyň döredijiliginde uruşyjlaryň diňe bir söweşdäki hereketleri däl-de, olaryň dynç alyş, saz – söhbet edýän pursatlaryndaky ýagdaýlary hem geregiçe şöhlelenipdir. Şahyrlar esgerleriň arakesme döwründäki şadyýan duýgularyny suratlandyrmak bilen olaryň ruhlarynyň belentliklerini, hiç bir kynçylykdan gorkman, duşmany kül-peýekun edýänçäler göreşmäge taýýardyklaryny nygtamakçy bolupdyrlar. K. Işanowyň “Starşina gelende” (1942) atly şygrynda biz şeýle pikire düş gelyäris.

Türkmen şahyrlary uruş meýdanlarynda biziň ýigitlerimiziň el-ele berip söweşendiklerini, Watan üçin janlaryny gaýgyrmandyklaryny, okyjylara ýetirmek üçin täze-täze şahyrana görnüşlere ýüz urýarlar, söweşleri köp taraplaýyn suratlandyrmaga ymtylýarlar. Olar esgerleriň ýürek duýgularyny çeper setirler arkaly beýan edýärdiler, gahrymançylykly hereketleriniň düýp özenini açyp görkezmäge dyrjaşýardylar. Biz söweşe baş goşan ýigitleriň, ilkinji nobatda, Watanyň azatlygy üçin aýaga galandyklaryny bilýäris, ene toprak duşmanyň aýagyynyň astynda depgilenýärkä, şadyýan, lezzetli durmuşyň bolup bilmejegi öz-özünden düşnükli. Biziň esgerlerimiz ýurdumyzyň özbaşdaklygyny goramak bilen birlikde körpe nesli, aýal-gyzlarymyzyň azatlyklary hem gorapdylar

Ýaşlaryň azat söýgülerini esgerleri täze ýeňişlere ruhlandyryjy mukaddes güýç hökmünde suratlandyran goşgular hem uruş ýyllarynyň türkmen poeziýasynda ýüze çykytdy. Bu temadan döredilen şygrylar çeperçilik, duýgy babatda beýleki temalardan döredilen şygrylardan pesde durmaýardy. Munuň şeýledigine göz ýetirmek üçin N. Pommanyň, Ç. Aşyrowyň, K. Işanowyň we beýleki şahyrlaryň şu temadan döreden şygrylaryna nazar salmak ýeterlikdir. K. Işanow “Garaş” (1943) atly şygrynda liriki gahrymanyň tyldaky ýarany wepalylyga çagyryşyny suratlandyrmak üçin, rus şahyry Konstantin Simonowyň “Maňa garaş” atly ajaýyp goşgusynyň äheňine gol ýapypody. Ýeri gelende, şunuň ýaly R. Seýidowyň hem “Garaşaryn” atly goşgusynda döredilendigini aýdyp geçmek gerek. Bu şygrylarda şahyrlaryň hiç birem rus galamdaşyny köre-köplük bilen öýkünmändi. Olar ýaryny sabyrlylyga çagyran söýgülisine wepalylyk bilen garaşjagyny ynandyran gyzyň duýgularyny beýan edenlerinde, özboluşlylyga ýykgyň edipdirler. K. Işanow ýaryna hat bilen ýüzlenýän ýigidiň söýgüden güýç – kuwwat tapýandygyny, özüniňki ýaly ýüzlerçe mukaddes söýgini ölümden halas etmek ugrunda janyny gaýgyрмаýandygyny okyjylara ynandyrmak üçin, liriki gahrymanyň ýürek-duýgularyna ýüzlenipdir. Ýary ýadyna düşeninde, gözleri gülüp, ýüregi joşýan esgerleriň sözlerine ynanmazlyk mümkin däl. Olarda söýen hyjuwly owazy eşidilýär.

Garaşsaň, eşitsem garaşýanyň men,
 Şatlygym ýüregme sygmazdan joşar.
 Duşmanlara bolan gahar-gazabym,
 Deňiz, derýalardan, daglardan aşar.

Ol joşgun, ol höwes meniň öňümden,
 Sowar duşmanlaryň ölüm okuny.
 Hujum çaglarynda düşseň ýadyma,

Gyraryn duşmany, ýeňerin ony¹.

Tylda arman- ýadaman zähmet çekip, fronta öz goşandyny goşýan esger ýarynyň söýgüsi bilen ruhlanyp, duşmanyň merkini berýän türkmen ýigitleriniň ýüreklerindäki söweş hyjuwlaryny göwnejaý wasp etmekde Ç. Aşyryň goşgulary öz döwründe uly rol oýnapdy. Şahyr “Ejegyz” (1945) atly şygrynda türkmen ýigidiniň öz ýaryna mert bolaryn diýip beren wadasynda duşmany beýan edýär. Awtor liriki gahrymanyň başyndan geçirýän duýgularyny suratlandyrynynda köpsözlülige, guraksylyga ýüz urman, suratkeşlige ýykgyň edýär. Ýigit ýarynyň ynamyny ödändigini ynandyrmak üçin, söweş durmuşyndan bir wakany gürrüň berende, onuň üstünlik gazanmagynda söýginiň güýç berýändigini öz-özünden düşnükli bolup galýar. Ýöne ol azat söýginiň, watanyň hatyrasyna ajaýyp ýeňişleri gazanýandygyna garamazdan, uruş balasynyň gaýdyp dünýä halklarynyň gerdenine düşmezliliginiň aladasyny edýär.

Ynsan ogly gaýdyp görmesin jeňi,

Heý-de jeň jebriniň bolarmy deňi,

Ot ötenok tene, duýmarsyň doňy,

Bilmeýärsiň nire-nire, Ejegyz².

Şahyr “Dalbaryň astynda” (1945) atly ilkinji bir goşgusynda-da wadasyňa wepaly gyz bilen onuň ynamyny ödän esger hakynda gürrüň açýar. Bu şygry ideýa, wakalarynyň ýaýbaňlanyşy babatda awtoryň “Ejegyz” goşgusyň dowamy hökmünde ýaňlanýar. Eger ozalky goşguda liriki gahrymanyň ýanynyň ynamyny ödeýşini synlan bolsak, bu şygryda iki ýaş juwanyň duşuşygynyň şaýadyna öwrülýäris. Ýigitdir gyzyň yşky duýgularynyň güýçlülügine köpden bäri biri-birini görmändigine garamazdan, olaryň dilinde Watan sözi düşenok, gazaply söweş günleriniň gahrymançylykly ýatlamalary hakydalaryna gelýär. Ýigit “ýüzi üýtgeşe-de, gözi üýtgedik, özi üýtgeşe-de sözi üýtgedik” wadasyňa wepaly gyzy il – günüň ar – namysy, ýurdumyzyň azatlygy üçin, uly hyjuw bilen söweşendigini gürrüň berýär.

¹ Atgyr ýaraglylar, ötgür galamlylar, 57 sah.

² Aşyr Ç. Poemalar, 276 sah.

Söýgüni söweşjeň esgerleri täze ýeňişlere ruhlandyryjy keramatly güýç hökmünde suratlandyrmak N. Pommanyň uruş ýyllarynda döreden şygrylarynda-da duş gelýär. Awtoryň “Bibi” (1943), “Söwdüгим” (1944), “Meñzeş” (1943) goşgularynda söýgüli ýigidiň öz ýaryny ýatlap, orta atýan oýlanmalary, Watan bilen baglanyşykly duýgulary barabat göwnüňi awlaýar. Şahyr bu şygrylarynda söýgi barada söz açyp, liriki gahrymanyň bu mesele bilen baglanyşykly duýgularyny suratlandyrýar. Ýigide wepalylyk bilen garaşýan gyzy diňe söýgä berlen şahs hökmünde suratlandyрман, onuň Watanyň bähbidi, frontuň kuwwatyny artdyrmak ugrunda alyp barýan işlerinden hem söz açýar. “Bibi” goşgusynda tylda gahrymançylykly zähmet çekýän ýaryna ýüzlenýär liriki gahryman gyza diňe bir söýgüsine wepaly bolmak bilen çäklenmezligini, söweşýän ýigitler üçin ýüň jorapdyr ellikler iberip durmagyny soraýar. Badaşan ýürekler ähliahk göreşine goşuluşyp ugranda, söýgüleriniň hakyky söýgä öwrüljekdigini ýürekden syzdyryp ýazýar.

Şahyryň “Söwdüгим” goşgusynda liriki gahryman ýaryna söweş meýdanynda gazanýan ýeňişlerinden gürrüň berýän bolsa, “Meñzeş” şygrynda söýgi duýgularyndan söz açylýar. Söweşde erkekler bilen deň hatarda söweşip ýören ukrain gyzyny gören ýigit bada-bat ol gözele meñzeş ýaryny ýatlaýar, süýji arzuwlara batýar. Şu şirin arzuw- hyýallaryň täsiri astynda ýazan hatynda öz söýgülisini frontda gabat gelen gyz dek söweşe baş goşmagyny tylda arman- ýadaman zähmet çekip, ýeňşi ýakynlaşdyrmagyny sargaýar.

Watanymyza bolan söýginiň, il- günüň ar – namysyny goramak hyjuwynyň şahsy yşky duýgularyndan rüstem gelýändigini, ýurdumyzyň azatlygy üçin batyr ýigitlerimiziň işeňňir gyzlarymyzyň söýgülerinden hem el çekip biljekdiklerini şahyrlarymyzyň ynandyryjylykly suratlandyryp bilipdirler. A. Kowusowyň “Hoşlaşyk” atly goşgusy şeýle eserleriň biridir. Awtoryň bu şygrynda söweşdäki ýigidiň söweş bilen baglanyşykly duýgulary orun alypdyr. Kesgir gylyjyny dakynyp, söweş atyna atlanyp ýigit maşgala toýudyr, Ýeňiş toýuny bilelikde geçirmek üçin frontda, gyzyň tylda gaýduwsyzlyk bilen göreşmelidigini nygtaýar.

Söýgülileriň arasynda alşylýan hatlar, olarda gürrüň berilýän gahrymançylyklar barada söhbet açylanda, şeýle bir zady hem ýatlaman geçmek bolmaz. “Söweşjeň türkmenleriň türkmen halkyna jogaby” ady bilen ýazylan şahyрана eser uruş ýyllarynyň türkmen poeziýasynda görnükli orun eýeleýär. Ol taryhy resminamanyň aşagyna sanlyja söweşjeň esgeriň gol çekendigine garamazdan, onda türkmen halkynyň edermen ogullarynyň watançylyk duýgulary, söweşde görkezýän edermenlikleri dogrusynda şahyranalyk bilen gürrüň berilýär. Mähriban türkmen halkynyň tylda galan adamlara duşmany kül-peýekun etmek baradaky hat bilen ýüzlenendiklerine begenip iki bolup bilmedik esgerleriniň nejisleri öňküden-de beter gyrgyna berişleri, gaýduwsyzlyklary, täze – täze ýeňişler gazanyşlary “Hatda” başarjaňlyk bilen teswirlenipdir. Göroglynyň çowluklary bolan türkmen ýigitleriniň hiç bir kynçylykdan basylmaýandyklaryny, ruhlarynyň belentdigini, özlerine bildirilýän ynamy ödäp, watandaşlarynyň ýüzlenmelerine gahrymançylyk bilen jogap berjekdiklerini suratlandyrmak üçin awtor (haty uruş ýyllarynda birnäçe goşgulary bilen çykyş eden, soňra ýürdumyzyň görnükli žurnalistleriniň biri bolup ýetişen Annaguly Mämmedgulyýew sygyra geçiripdir) söweş wakalaryndan söz açýar. Eserde atlary agzalýan gahrymanlaryň, merdana esgerleriň alyp barýan söweşleriniň aýdyň şekilleri göz önümizden geçýär, olaryň nejisleri paýhynlaýyşlary, gelen sürenlerine tarap sürüşleri duýarlykly derejede görünýär. Balasyна garaşýan sabyrly enäniň, ýaryна garaşýan söýgüli gelniň, kakasyny görmäge zar çagalaryň umytlaryny puja çykarmazlyk, gözleriniň ýaşlaryny kepdirmek üçin, ýeňşi ýakynlaşdyrmak ugrunda jan çekýän türkmen ýigitleri mukaddes söweşleriniň manysyna gaty gowy düşünýärler. Faşizm howpy yok edilse, lal bolan dilleriň saýrajagyna, gapyl bolan göreçleriň açyljagyna, duşmanyň ganly penjesiniň astynda ezilýän halklaryň azatlyga çykjagyna ynanyan ýigitler hak iş ugrunda elde barlaryny edýärler.

Ýene onlap, ýüzläp oba şähre,

Azatlygyň ýagtysyny saçan biz.

Millionlary gulçulykdan boşadyp,

Olar üçin bagt gapysyn açan biz.

Zynjyrlý gol, lal bolan dil açylar,

Saýrar olar misli bahar bilbili.

Şonda ýigitleriň öňünden çykyp,

Berersiň sen desse - desse ter güli ¹.

Türkmen ýigitleri öz haltalarynda söweş ýagdaýyndan il-günini habardar etmek bilen çäklenmän, nejis duşmanlary kül – peýekun etjekdiklerini ynandyrýardylar, gelin – gyzlaryň ýyly geýimler örüp, tikip esgerlerimize iberip durmaklaryny soraýardylar, ýeňiş gününü ýakynlaşdyrmakda olaryň uly ähmiýetiniň bardygyny ýürekden syzdyryp ýazýardylar. Eger söweş meýdanlarynda we tylda duşmanyň garşysyna hyjuwly göreş alnyp barylsa, ähli güýç bir ýere jemlense, ganymlaryň umytlarynyň, bet pygyllarynyň puja çykjakdygyny, ganhorlaryň aýagy astynda depgilenýän topragymyzyň üstünden azatlyk ýeliniň ösjekdigini ruhybelentlik bilen nygtaýardylar.

Atalar –eneler, gelinler gyzlar,

Biz sizi çagyryýarys gahryman işe.

Bu gün bikär ýatmaň, seýliň wagty däl,

Goşandyňyz bolsun beýik göreşe.

Biz şeýle işleseň, şeýle göreşsek,

Ýeňiş bizde iki esseläp tiz bolar.

Ýumrulan, ýandyrylan senagat, kolhoz,

Daýanyp hyruçly ýokary galar².

Diňe türkmen ýigitleriniň söweş meýdanlaryndaky batyrlyklaryny, görkezýän gahrymançylyklaryny göwnejaý suratlandyrmak bilen çäklenmän, duýgulara ýugrulan çagyryşlary bilen tyl pälwanlarynyň täze-täze zähmet üstünliklerine ruhlandyran bu “Hatda” front bilen tylyň ýürek, bir göwreli,

¹ Atgyr ýaraglylar, ötgür galamlylar, 27 sah.

² Atgyr ýaraglylar, ötgür galamlylar, 28 sah.

türkmen halkynyň adyna şöhrat getiren merdana ogullarynyň söweşjeň sypatlary öz beýanyny tapyp bilipdir.

Bu aýdylýan sözler türkmen şahyrlarynyň uruşyň soňky ýyllarynda döreden, nejis fasistleriň ýeňse berip, ýeňlişe sezewar bolup barşyny uly şatlyk, guwanç bilen suratlandyryýan goşgularyna-da degişlidir. Söweşlerde kämilleşen, taplanan batyr Gyzyý Goşunymyzyň gelmişekleri sürenine tarap sürüp baryşy, faşizm boýunturygynyň astynda horluk çeken halklary azat edişi şahyrlarymyzyň ýüreklerini joşdurman durup bilmändi, olar ýeňşiň ýakynlaşandygyny duýýardylar, şol ugurda jan aýaman göreşýärdiler. Şol gaýduwsyz göreşiň, gahrymançylygyň waspyny öz liralaryna siňdirýärdiler.

Uruş ahyrlarynda dörän goşgularda köplenç ýakynlaşýan ýeňiş barada, “biziň köçämizde boljak toý ” dogrusynda söz açylýardy. Olarda şu üstünlige , ýeňşe nähililik bilen ýetendigini, geçilen guzaply ýollar dogrusynda oýlanyş bardy. Adamlarynyň faşizm howpuny ýok etmek ugrunda gören görgüleri, çeken horluklary, ýeňşiň bize gaty gymmat düşendigi baradaky oý- hyýallar, hasratly ýatlamalar ol şygrylaryň özenini düzýärdi. Çary aşyryň “Dostlarym”, N. Pommanyň “Ädigimiň ýoly”, D. Haldurdynyň “Goç ýigitler Berlinde”, “Köçämizde toý boldy”, R. Seýidowyň “Beýik ýeňiş gününde” we başga-da birnäçe şygrylar ýeňşiň buşlukçysy bolan, poeziýamyzyň öňe gitmegine ýardam eden liriki eserlerdir. Bu goşgularda liriki gahrymanyň geçen ýeňiş ýoluny ýatlaýşy, duşmana ýigrenji, kynçylykdan basylan, ruhubelentlik bilen Berline ýetişi umumylaşdyrylan duýgularda berilýärdi. N. Pommanyň “Ädigimiň ýoly” (1946) goşgusynda liriki gahrymanyň başdan geçiren wakalary, uruş dogrusyndaky oýlanmalara esger ädiginiň – çeper sözün üsti bilen berilýärdi. Geçen söweş ýoluny ýatlaýan batyr esger “Aşgabatdan geýip giden ädiginiň her gatyna urlan çüýleri göreninde ” aldym – berdimli söweş sahnalary göz önünde janlanýar. Şol gyzgyn söweşlerde urşujynyň ädiginiň batly ädimlemeginde, başgaça aýtsak, üstünlik gazanmagynda Kawkaz, Belorus ussalarynyň eden hyzmatlary uly. Türkmen doganynyň adalat ugrunda alyp barýan göreşiniň, beýleki doganlyk halklar bilen birlilikde mähriban topragymyzy nejislerden azat

edişiniň aşygy bolan Kawkaz ussasy onuň ädiginiň aşagyna myh kakyp, Belarus gardaşy oltaňyny galňadyp, badyna bat goşýar, öňe gitmegine ýardam edýär, faşistleriň zulmy astynda horlanan zähmetkeşleriň ýagty güne çykmagyna kömek berýär. Şahyr türkmen esgerleriniň ädiginiň taryhyny beýan etmek bilen, onuň dürli ussalaryň eline düşüp, tozman Berline ýetendigini suratlandyrmak arkaly geçen gazaply uruşda duşmandan üstün çykmakda adamlaryň doganlyk – dostlugynyň uly güýçdigini şahyrana setirlerde görkezip bilipdir. Ol ädik uruş gutarandan soň çaňy, gummy kakylp, nesillere ýadygär hökmünde saklanýar.

Söweşjeň ädigime düşende gözüm,

Has berk guşayan gaýratyň bilin.

Taryhyn öwrenip oglanym, gyzym,

Öwreder neslime ädigimiň ýolun¹.

Halkyň geçen uruşda görkezen gahrymançylyklaryny, nemes faşistlerini öz pällerine jyzar edişlerini umumylaşdyrmakda Haldurdy hem çeper galamyny özüçe işledipdi. Uruşyň niçiksi beladygyny, onuň adamzadyň durmuşyna ýetirýän betbagytçylyklaryny teninde duýýan şahyr geçen söweş ýoluna nazar aýlanda, batyr esgerleri bitiren gahrymançylyklaryny ýada salman durup bilmeýärler, nejislere ýigrençden doly setirler dünýä inýär. Awtor “Köçämizde toý boldy” (1945) atly goşgusynda edil N. Pommanyň “Ädigimiň ýoly” şygryndaky dek batyr halkymyzyň “maňlaý derini çalyp, ädigini süpürip goýanyny” nygtaýar, liriki gahrymanyň oýlanmalaryna has çuňňur aralaşýaň. Şu we beýleki käbir eserlerde biziň halkymyzyň Watanymyzy basybalyjylardan azat etmek üçin alyp baran söweşleriniň ýer ýüzünde parahatçylygy baky berkarar edendigi, faşizmiň ýok bolup, hakykaty dabaralanandygy nygtalýardy. Türkmen şahyrlarynyň şol jemleýji goşgularynda –da halky uly hasrata, açlyga - horluga sezewar eden nejis jeňiň gutaranyny guwanç duýgusy, dört ýyllyk söweşde görkezen gahrymançylyklaryna, tutanýerliliklerine bildirilýän söýgi ussatlyk bilen teswirlenipdi. Galamlaryny naýza öwren türkmen şahyrlary halkyň uruşda görkezýän gahrymançylyklaryny gereginçe wasp etmegiň hötdesinden gelip

¹ Pomma N. Saýlanan eserler, 45 sah.

bilipdiler. Biri beýlekisine meňzemeýän çeper duýgularyň çuňňurlygy babatda öwgä mynasyp bu goşgularda türkmen ýigitleriniň, olar bilen egin-egne berip söweşen beýleki halklaryň wekilleriniň oý hyýallary, duýgulary öz beýanyny tapyp bilipdi.

Diňe bir liriki şygrylary bilen däl, eýsem epiki eserler bilen adamlaryň batyrgaýlyklaryny wasp eden türkmen şahyrlarynyň uruş ýyllarynda döreden poemalarynda-da şeýle oňaly ýagdaýa duş gelmek bolýar. Eger türkmen söz ussatlary kiçi göwrümlü şygrylarynda urşujylaryň duýgularyny, oý-hyýallaryny gysgaça beýan eden bolsalar, epiki eserlerinde gahrymanlaryň hereketlerini jikme-jik bilen suratlandyrmaga jan çekipdiler, okyjylary gahrymançylyklaryň döreýşiniň şaýadyna öwürmäge ymtylypdylar. Ençeme menzil söweş ýoluny geçen, uruş belasynyň niçiksi zatdygyny hemme taraplaýyn öwrenen şahyrlarymyzyň galamlarynyň astyndan çykan şol poemalarda söweş meýdanynyň göze doly sahnalary, gahrymanlaryň ynandyryjylykly hereketleri mese mälim bildirip durdy.

Uruş ýyllarynyň türkmen poeziýasynyň ösmegine, öňe gitmegine ýardam eden şeýle eserleriň hatarynda N. Pommanyň “Watançy garry” (1941), “Kasam” (1941), “Ýadygär” (1942), Ç. Aşyrowyň “En şäherinde ” (1943), “Baýlary” (1941), Ş. Kekilowyň “Dýadýa Iwan” (1942), “Kareliýa jeňňelinde” (1943), A. Nyýazowyň “Ogulbossan” (1942), Ýakup Nasyrlynyň “Leýtenantyň ogly” (1943), B. Seýtäkowyň “Leýtenant Iwanow” (1942), ýaly poemalaryny görkezmek mümkin . Bu eserleriň şol bir temalara, ýagny uruş hakykatyndan söz açýandygyna garamazdan, forma, çeperçilik babatda dürli- dürli häsiýetdediler. Eger N. Pommanyň “Watançy garrysynda” serhetçileriň durmuşyndan gürrüň berilse, Ç. Aşyrowyň “Baýlysynda” duşmanyň tylynda ýaraly bolup düşen uçujynyň görkezýän gahrymançylyklaryndan söz açylýardy. Ş. Kekilowyň “Dýadýa Iwan” eserinde okyjy bir obanyň adamlaryny faşistleriň duýdansyz çozuşlaryndan halas eden garrylaryň hereketlerini synlasa, A. Nyýazowyň “Ogulbossanynda”, N. Pommanyň “Ýadygärliginde” öz şaý – sepleri, maňlaý derleri bilen frontuň kuwwatyny artdyrmak ugrunda jan çeken türkmen gelin-

gyzlarynyň edermenlikleriniň şaýady bolýar. “Eşiden deň bolmaz, gören göz bilen” diýlişi ýaly, bu eserleriň içinde urşa gatnaşan türkmen şahyrlarynyň poemalary çeperçilik babatda –da, wakalaryň ynandyryjylygy taýdan-da tyl şahyrlarynyň poemalaryndan rüstem gelýärdi. 68-sah-ba) Urşuň gazabyny gören, ejirini çeken şahyrlarymyz gahrymanlaryň hereketlerini, başdan geçirýän duýgularyny gowy öwrenipdirler. Durmuşa beletlik bilen döredilen bu eserleryň haýsy biri barada söz açsaňam aýdara zat kän.

N. Pommanyň “Watançy garry” poemasy okyjylaryň söýgüli eserleriniň birine öwrülip giden poemadyr. Eseriň gozgaýan temasy şeýle bir täze däl, sebäbi ozal bu temadan Ç.Aşyrowyň “Serhetde” atly poemasy döredilipdi. Emma eseriň çeperçiligi, gahrymanlaryň duýgularynyň suratlandyrylyşy barada muny aýtmak bolmaz. “Bagbanyň beýany” atly öz döwründe dilden-dile geçen, häzirki günde-de ähmiýetini ýitirmedik poemasyny döretmek bilen N.Pomma epiki eseriň usulyny ýagşy ele alypdy.”Watançy garryda” bu poemanyň täsiri, çeperçilik usullary mese-mälim duýlup dur. Wakany akgynly, dartgynly beýan etmek, gahrymanlaryň hereketleriniň ynandyryjylyklylygyny gazanmak – bularyň hemmesi “Bagbanyň beýanyndan” syrygyp gelýän çeper ussatlykdy. Şahyr “Watançy garrysynda” gahrymanlarynyň duýgularyna aralaşmagy başarypdy.

Eserde serhetçilere ýakyndan kömek berýän awçy Pawel aganyň duýgulary, ýerli ýagdaýlar bilen baglanyşykly hereketleri oňat açylyp görkezilipdir. Bu ýerde awçylaryň, olaryň mydamalyk ýoldaşy bolan itleriň tebigatyna mahsus sypatlar ynandyryjylyk bilen okyjylara ýetirilýär. Şahyr gahrymanynyň bitirýän işlerini suratlandyranymda, hiç hili ýasmalyga, galplyga ýol bermän, hakykaty dogruçyl beýan edýär. Pawel aslynda awçylyk bilen gün görüp ýören garry. Ol her gün diýen ýaly ýyrtyjy haýwanlary awlamaga serhet ýakasyna gidýär. Awtor garrynyň gündelik durmuşy bilen okyjylary tanyş edensoň, onuň watanyň bähbidi, howpsuzlygy üçin bitirýän işlerinden söz açýar, gahrymanynyň gylk-häsiýetini ýüze çykaryp biläýjek wakalary orta atýar. Dogrudanam Paweliň serhet bozujylaryň yzyny çalyp, olaryň gözlegine çykan pursadynda nähli adamdygy aýan bolup ugraýan. Ol üstüne abanyan ölüm howpundan çekinmän, mukaddes

topragymyza aýak basan içalylary diri sypdymazlyk ugrunda bar güýjüni aýamaýar. Garrynyň şu pursatda ýüreginde watançylyk duýgusynyň has güýçlenişini, dogduk mekanynyň namysyny, her daban ýerini janyndan eziz görýändigini görkezmek üçin, awtor täsirli sözler tapýar.

“Gelmäň” diýip, garry gaharly bakdy,
Atmak üçin goşañ gulagyn çekdi.
Olar diňlemezden garryň sözünü.
Gaýta tutjak bolup, onuň özüni.

Ýerli-ýerden başladylar atyşa,
Garry hem “Paltañyz degirin daşa”
Diýip, papagyny çykaryp başdan,
Gapdalna taşlady ony ýuwaşdan¹

Paweliň duşmanlar bilen edýän barlyşyksyz söweşiniň beýany-da poemada göwnejaý suratlandyrylypdyr. Onuň ýeke özüniň birnäçe adama garşy mertlik bilen göreşişi, kyn ýagdaýa duçar gelende ruhdan düşmän, ýarasynyň azaryna döz gelip bilşi inçelik bilen suratlandyrylýar. Awtoryň ýaraly adamyň başdan geçirýän duýgularyny beýan edişi onuň ussatlygyna güwä geçýär. Gahrymanyň ruhy ahwalatlaryny, janhowluna ikiýana urnuşyny suratlandyryan setirlerde şahyryň söz bilen surat çekmäge ökdeligi mese-mälim duýlup dur.

Ýüreginde ot ýanyp, bogazy kepýär,
Kim oňa syw berip göwnüni tapýar?
Hatda Alfasy hem heniz gelenok,
Delmirip daşynda nazar salanok.
Käte ol başyny göterip ýerden,
Güýç toplan tirsegne daýanýar birden¹

¹ Pomma N.Saýlanan eserler, 190 sah.

N. Pommanyň suratkeşligini, galamyny suratkeşiň galamyna deňeşdirip bilýändigini poemanyň üçünji bölegindäki säher çagynyň suratynyň çekilişinde hem görse bolýar. Şeýle-de poemada Alfa mahsus bolan hereketler, serhetden kömek ýetişeninden soň, duşmanyň ele salnyşy göwnejaý beýan edilýär.

Urşuň gazabyny, onuň adamzat durmuşyna ýetirýän zyýanyň adam keşpleri arkaly beýan etmekde Ç.Aşyrow hem başarjaň şahyrdygyny görkezip bilipdi. Onuň “Baýly” poemasyň baş gahrymanynyň duşmanyň tylynda alyp barýan söweşlerinde batyrçaý uçujynyň sypatlaryny görüp bilsek, “En şäherinde” atly eserinde yrşyň jebir-jepasyny başdan geçiren esgerleriniň oý-hyýallaryna belet bolyp galýars. Şahyryň “En şäherinde” poemasyň oňat taraplarynyň biri awtoryň ol eserde gahrymanlaryň gylyk-häsiýetini oňat ýüze çykaryp bilendiginden ybaratdyr. Kompozision gurluşynyň özboluşly bilen tapawytlanýan bu esere gatnaşýan gahrymanlaryň sanynyň kändigine garamazdan, olaryň her birine mahsys bolan häsiýetleri bar. Poema, şeýle göräýmäge, iki maşgalanyň dostlukly aragatnaşygynyň taryhy ýaly bolyp dur. Emma hakykatdan awtor bu iki maşgalanyň gatnaşyklary esasynda münlerçe maşgalalaryň dostlukly aragatnaşygyny görkezýär. Poemanyň başynda liriki gahryman özüniň En şäherinde Firsow atly dostynyň ýaşandygyny habar berýär. Şahyr gürrüniň ynandyryjy bolmagy üçin Firsowyň özüne söz berýär, başynda geçiren wakalaryny gürrüň bermäge mümkinçilik döredýär. Şol gürrüňlerden Firsowyň birinji jahan urşuna gatnaşandygyny, kynçylyklarda bişişendigini bilip galýarsyň, berkarar edilen ýaş döwleti daşky duşmanlardan gorandygyny aňýarsyň. Şahyr gahrymanynyň terjimehalynyň şunuň ýaly esasy taraplary bilen okyjyny tanyş edenden soň, onuň Beýik Watançylyk uruşy ýyllaryndaky durmuşy dogrusynda söz açýar. Ozal köp şatyny başyndan geçirip, söweşmegiň abyny-tabyny ele alan bu gahrymanyň özi hakynda, dosty Çernow barada berýän gürrüňleri urşuň gazaply söweş epizodlaryny göz önüne getirýär.

¹ Şol ýerde, 195 sah.

Şahyr gahrymanynyň dostluga çäksiz hormat goýýandygyny göwnejaý suratlandyrýar. Firsowyň dostuna ýüzlenip ýazan “Hat ýaz, Lýudmiladan habar alýaňmy, çagajyklarymdan habar bilýäňmi?” diýen sözlerini okanyňda, poemada mundan beýläk söhbetiň tyl barada gitjegini derrew duýup galýarsyň. Şahyr bu pikiri okyja ýetirmek üçin, beýan ediljek wakalary göz bilen gören gahrymanyna söz berýär.

Nemes faşistleri tarapyndan ejesi dardan asylan Nataşanyň duşmanyň rehimsizlikleri, doňýüreklikleri dogrusynda berýän gürrüňleri kalbyňy paralaýar. Nähak dökülen ganlary, eziz enesiniň ajy ölümünü görüp, kalby gyýym-gyýym bolan ýaşajyk gahrymanyň hasrata ýugrulan sözlerini diňläninde basybalyjylaryň hakyky ganhorduklaryna göz ýetirip galýarsyň. Adamkärçilik sypatlaryny ýitiren ol nejisleriň soňuna çykmagy, bet pygyllyrynyň öňüni almagy Nataşajyk esgerlerimize sargyt edýär.

Häzir, kaka, hiç kemçilik ýok bizde,
Elmydama iki gözümüz sizde.
En şäherin almaga gatnaşdyň sen-de.
Birnäçe duşmany ýok etdiň onda.
Jan edip boşadyň ýurdumyň baryn,
Algyn kaka, garyp ejemiň aryn¹.

Firsow ýaly nüňlerçe gahryman esgerleriň nejis faşistlerden ar alyşlary, olary ene topragymyzdan sürüp çykaryşlary Ş.Kekilowyň poemalarynda-da öz beýanyňy tapyp bilipdi. Şahyr eserleriniň täsiriligini artdyrmak üçin, poemasynda belli bir zady, ýagny bir obanyň ýa-da şäheriň duşmanlardan goralyşyny suratlandyrmaga ýykgyn edýärdi. Eger “Dýadýa Iwan” poemasynda okyjy bir obanyň duşmanlardan halas edilişini synlasa, “Kareliýa jeňnelinde” atly eserinde tokaýyň duşmanlardan saplanyşynyň şaýady bolýardy. Bu poemalaryň ikisinde-de suratlandyrylýan wakalaryň dartgynlylygy, ýiti dramatizmi, goşgy setirleriniň akgynlylygy

¹ Aşyr Ç.Poemalar, 211 sah.

okyjylaryň göwünlerini awlaýar. “Dýadýa Iwan” poemasynda rus garrysynyň obany halas etmek üçin edýän tagallalary, dönük Pýatkowyň bet pygyllarynyň açylyp görkezilişi göz önünden geçýär. Şeýle-de bu eserde Ş.Kekilowanyň ýiti garşylykly wakalary özboluşly beýan etmäge yssatdygy mese-mälim görünýär. Boşap galan oba ýanyp durka, üstüne gelen nemesleriň öz nejis maksatlarynyň başa barmandygy üçin, guduzlan it dek iki ýana urnuşlaryny, garry-gurtulary horlap, ezýet berişlerini awtor göwnejaý suratlandyrýar. Şunuň ýaly-da dýadýa Iwan ýaly mertleriň duşmanlaryň garşysyna alyp baran söweşleri, olary paýradyp baryşlary eserde ussatlyk bilen beýan edilýär. “Dýadýa Iwan” poemasynda duýulýan ýene bir oňalylyk zat awtoryň gahrymanlarynyň içki duýgularyny, ruhy ahwalatlaryny tebigat hadysalarynyň üsti bilen bermäge ökdeligidir. Obalaryny taşlap, mallaryny syrýp, yzanda-çuwan bolşup barýan adamlara liriki gahrymanyň ýüreginiň gyýylyşy peýzaž arkaly suratlandyrylýar.

Ýolka agaçlary başlaryn yrap,
Göýä diýýär: “Hiç bir beýle iş bolmaz”.
Käsi başyn egip göwünlik berýär,
Tiz dolanarsyňyz, ömürlük galmaz”.

Gara bulut gazaplanyp asmanda,
Göýä gözden gahar ýaşyny dökýär.
Älemiň ýagtysy – asmanyň aýy,
Gözüm görmesin diýip, aňyrsyn bakýar¹

Şahyr bu setirleriň üsti bilen, bir tarapdan, liriki gahrymanynyň obalaryny taşlap gidýän adamlara tüýs ýürekden gyýylyandygyny berip bilen bolsa, beýleki tarapdan, “tiz dolanarsyňyz” diýip göwünlik berýän arça agaçlary, “wagtlaýyn işdir” diýýän asman arkaly bu galagoplugyň, taragediýanyň uzaga çekmejekdigini,

¹ Kekilow Ş. Saýlanan eserler,

otyran sada ynsanlaryň başyny bela goýan nemes faşisleriniň kül-peýekun ediljekdigini nygtaýar.

Görşümüz ýaly şahyr Ş.Kekilow “Kareliýa jeňnelindäki” şahyrana ussatlyga birden ýeteýmän, uruş baradaky ilkinji poemasynda, ýany “Dýadýa Iwanda” bu ugurda köp işläpdir. “Kareliýa jeňnelinde” bolsa ussatlygyny has-da ösdürip, kämilleşdiripdir. Bu poemanyň okyjylary bendi edýän tarapy, tebigat hadysalarynyň, bag-bakjalaryň üsti bilen liriki gahrymanyň ýürek duýularyny, içki dünýäsindäki gaýgy-hasraty, şatlygy açyp bilýändiginden ybaratdyr. Duşmanlaryň Kareliýa jeňneliniň üstünde turuzýan gohlary, apy-tupany liriki gahrymanyň ýüregini paralayar. Şahyr gahrymanyň kalbyndaky bu ýagdaýy okyjylara ýetirmek üçin, gury söze ýüz urman, duşmanyň aýagynyň astynda depgilenýän güllere, otlara “dil bitirýär”, olaryň “zeýrençleri, igençleri” arkaly söweş meýdanynyň kartinasyny berýär. Gelmişek nejisleriň eden-etdiliklerine jany ýanan, kejebesi darykýan iliriki gahrymana tebigatam duýgudaşlyk edýär, “ýagtysy ýok ýüzi soluk älemiň” garaňkyramagy, “ýer ýüzüne şöhle salýan nurly günüň” gizlenip gitmegi “ýazgarylyp, ýenjilýän biçäre ýaly” agaçlaryň zaryn ses etmegiň – gahrymanyň gamlanan kalbynyň peýzaj bilen berlen suratydyr. Şahyr suratlandyrylýan wakanyň has-da täsirliligini gazanmak üçin, diňe bir gahrymanyň daşyny gurşap alan zatlaryň gamyn syratyny beýan etmek bilen çäklenmän, oňa parahatçylykly pursatlary, günleri ýatladýar “Ak gülli otlaryň, ýaşajyk ýolkalaryň” jeňnelde oýnap-gülşüp, ir-iýmiş gözleýän oglan-gyzlary “soramagy” gahrymanyň ýarasyny gozgaýar, ol asudalyk bilen zähmet çekip ýören agaç yssasyna, aw awlaýan mergen awçynyň öz mekanlaryny taşlap gitmegine, gözgyny ýagdaýa duçar bolmagyna gynanyp, janyny örteýär, bu betbagtlyklaryň, sergezdançylyklaryň sebäpkärlerini rehimsizlik bilen gymaga ýüreginde hyjuw oýanýar. Gahryman “şilpildäp ýeňsesiine kakyp, bu zatlar barada jogap sorayan” baglaryň, armanly baş ýaýkaýan ak gülli otlaryň ýüzüne asuda ýel çalmagy üçin gaşyny çytan tebigatyň açylyp bark urmagy üçin nejisler bilen gyzgyn söweşe girýär. Gahrymanyň içki duýgularyny, söweş hereketlerini, aýylganç jeňiň göze goly kartinasyny şahyr

göwnejaý berip bilipdir. Bary-ýogy sanlyja setirlerde Kareliýa jeňňeli ugrunda alnyp barlan gazaply söweş göz önünde direlýär.

Görseň, göýä sar darady çekirtgä
Ýagýar möý suratly döwük ganatlar.¹

Şunuň ýaly gazaply söweşde soň azat edilen Kareliýa jeňňelini gözel görnüşini, hiç bir kynçylykdan basylmadyk gahrymanynyň gazanylan üstünlige begenýändigini setirlere salmak üçin şahyr ýene-de tebigaty janlandyrma usulyna ýüz urýar, gamlanyp, görkünü ýitiren ağaçlaryň, otlaryň, tebigatyň janlanyşyny çeper peýzajyň üsti bilen berýär. Ol setirlerde biziň esgerlerimiziň şatlykly duýgulary, ýürek joşgunlary, güýç-kuwwatlary mese-mälim duýlup dur.

Azat Watan üçin, adalat üçin,
Gaýratly, gaýduwsyz girdik biz jeňe.
Faşistleriň läşlerini depeläp,
Ganymy dagadyp, sürdük biz öňe²

Ş. Kekilowyň bu poemasyndan wakalary ussatlarça suratlandyryp bilýän-eseri jemlemegi gowy başaryan şahyrdygy görünýär. Awtor beýan edýän wakasyny täsirli berýär. Haçanda poemanyň “Aýyly, sugunly uly jeňňelde munuň ýaly waka her günde bolýar” diýen jemleýji setirlerini okanyňda, awtoryň uruş hakykatyny dogruçyl suratlandyryp bilendigine göz ýetirip galýarsyň. Bu eserleriň çeperçiligi, täze meňzetmeleri dogrusynda-da ep-esli gürrüň etmek boljak. Umuman, Ş.Kekilowyň ussatlyga ýetişendigini subut eden bu poema uruş ýyllarynyň türkmen poeziýasynyň gowy eseri bolmagynda galýar. Elbetde, bu pikirler şol döwürde döredilen beýleki käbir eserlere-de degişli. A.Nyýazowyň “Ogulbossan”,

¹ Kekilow Ş. Saýlanan eserler, 189 sah,

² Şol ýerde 189 – 190 sah.

N.Pommanyň “Kasam”, “Ýadygär”, Ç.Aşyrowyň “En şäherinde” ýaly poemalary uruş hakykatyny göwnejaý suratlandyrypdy.

Öňde belläp geçişimiz ýaly, tylda galan şahyrlarymyz hem tyl hakykatyny, zähmet pälwanlaryny wasp etmekde oňat görende görkezipdiler. Bu ýyllarda A.Kekilowyň, R.Seýidowyň, G.Seýitliýewiň, B.Seýtäkowyň, halk şahyrlary Ata Salyhyň, Durdy Gylyjyň, Ata Köpek Mergeniň, Nury Annagylyjyň şahyrana sesleri belent ýaňlanypdy. Eger söweşjeň şahyrlarymyz şahyrana eserleri bilen täze-täze ýeňişlere ruhlandyrsalar, tyl şahyrlarymyz ajaýyp goşgular bilen zähmetkeş aýal-gyzlary täze-täze zähmet üstünliklerne çagyryp, goşunyň kuwwatyny artdyrmak ugrunda elde barlaryny edipdiler. R.Seýidowyň “Üç duşuşyk” (1941), “Enäniň haty” (1941), B.Seýtäkowyň “Front we tyl” (1941), “Türkmen gyzyna” (1942), G.Seýitliýewiň “Dostuma” (1942), “Gözel gyz” (1943), Ata Salyhyň “Berk gaýtawyl bereris” (1941), “Ýeňjegimiz hak” (1942), Nury Annagylyjyň “Agam” (1942), “Bu gün” (1942), “Gardaş” (1943), ýaly goşgularynda tyldyr goşunyň birligi iki frontda-da görkezilmeli gahrymançylyk dogrusynda şahyrana pikirler ýöredilýärdi. Olar söweşdäki esgerlerimizi ýeňse, tyl pälwanlaryny janypkeşlikli zähmete çagyryýardy, şeýlelikde, ol goşgular yruş hem zähmet lirasyna öwrülýärdi.

Goşa saçy döş üstünde tolkunýan,
Türkmen gyzy gollaryňa güýç gelsin.
Her gün iki adamlyk ak altyn ýygýan,
Biri seňki biri ýaryňky bolsun.

Ýaryň ýeňiş bilen gülüp gelende
Oň öňünde gysga bolmasyn diliň
– Ýeňdik – diýip, jak-jak edip gülende,
Görk açsyn, seň ýanyňda nowgülň¹
(Türkmen gyzyna).

¹ Seýtäkow B. Saýlanan eserler. Aşgabat, TDN, 1951, 77 sah.

Biz şunuň ýaly edermen türkmen aýal-gyzlaryny zähmet ýeňişlerine ruhlandyrýan goşgulary beýleki şahyrlardan hem tapyp bileris. Ata salyhyň, Ataköpek Mergeniň, Nury Annagylyjyň, A.Kekilowyň, R.Seýidowyň we beýleki şahyrlaryň goşgularyndan hem getirmek mümkin.

Görsem suw boýunda bedreli gyz,
Uklan howyz suwun oýadypdyr tiz.
Diýmek islänimde ol gyza bir söz,
Ol maňa bakmady galdyrmady göz.

Suwuny aldy-da, durmady gitdi.
Pagtalyk içinde gözümden ýitdi.
Men haýal etmedim yzyndan ýördüm.
Pagta ýygýan wagty ýene-de gördüm.¹

Şu we beýleki köp sanly goşgulardan görnüşi ýaly, uruş döwründe tyl hakykatyny wasp etmekde şahyrlarymyz döwrüň öňünde bergidar bolmandylar. Ol şahyryna eserler poeziýamyzyň taryhyna girip gitdi.

Tyl hakykatyny umumylaşdyrylan görnüşde giň göwrümlü suratlandyrmalara türkmen aýal-gyzlarynyň edermenligini wasp etmekde şahyrlarymyz oňat görelde görkezipdiler. (1942), B.Seýtäkowyň “Joralar” (1941), A.Nyýazowyň “Ogulbossan”, (1942), Ýakup Nasyrlynyň “Leýtenantyň ogly” (1942), “Mertlik” (1942), we beýleki poemalarynda tyl adamlarynyň, urşujylaryň göze doly keşbini görüp bilýäris. Bu eserler adamlaryň watançylygyny, zähmetsöýerligini, batyrgaýlygyny. Gumanizmini çeper setirlerde wasp edip bilen eserlerdi. Olaryň köpüsi häzirki güne çenli öz ähmiýetini ýitirmän gelýär.

Umuman, wakalara öz wagtynda seslenmekde, döwrüň ruhuna aralaşyp, adamlaryň psihologiýasyny açyp görkezmekde uruş ýyllarynyň türkmen poeziýasy

¹ Seýtäkow B. Saýlanan eserler. Aşgabat, TDN, 1951, 77 sah.

döwrüň talabyny ödäp bilipdi, esgerleri täze ýeňişlere çagyryan söweşjeň lira öwrülipdi, edebiýatymyzyň ajaýyp liriki goşgular, şowly epiki poemalar bilen baýlaşmagyna getiripdi.

BEÝIK WATANÇYLYK URŞY ÝYLLARYNYŇ DRAMATYRGIÝASY

Bu döwürde dramaturgiýa žanry hem özüniň ähli güýjüni, kuwwatyny duşmany derbi-dagyn etmek işine gönükdirdi. Bu ýyllaryň pýesalarynyň köpmilletli halklarynyň watançylygy, doganlyk-dostlugynyň belent mertebä galşy, duşmana güýçli zarba urýan esgerlerimizi ýyly geýim bilen üpjün etmek ýaly meseleler öňe sürüldi. Döwrüň öňe süren şeýle meseleleri suratlandyrylmak bilen birlikde, geçmiş edebi mirasymyzyň watançylygy, gahrymançylygy wasp edýän sahypalary-da janlandyryldy. Bu uruş ýyllarynyň dramaturgiýasynyň, esasan, iki ugur bilen ösüşini dowam etdirdi diýiligidir. Geçmiş edebi mirasymyza ýüzlenip döredilen eserleriň içinde “Magtymguly” (“Halk şahyry”) hem “Keýmirkör” dramalary sahnada ymykly orun eýeledi.

B. Kerbabaýew beýik şahyr, parasatly ynsan Magtymguly baradaky drama eserini ýazmaklyga girişen wagty döwrüň talabyna ilkinji orunda goýup, watançylyk meselesini ileri sürüpdür. Dramanyň başynda zer donly, zer kemerli, gamçylaryndan gan damyp duran hökmürowanlaryň eden-etdilikleriniň garşysyna Magtymgulynyň batyrgaý sesi ýaňlanýar. Şahyryň täsirli setirleriniň halk arasyna tiz ýaýrap ugramagy onuň dürli bahanalar bilen ýanalmagyna sebäp bolýar. Medresede sapak berýän ahun ondan daşlaşanyň kem görmese, şäheriň häkimi şahyry zyndanda çüýretmegiň kül-külüne düşýär.

Magtymgulyny medreseden masgara edip kowanyňa buýsanyp, hanyň huzuryna baran ahun hem ony goldamak üçin göwünjeň topulan başlyk gazaba münen şahyry emel arkaly ele salmaga çalyşýan Hywa hanynyndan :

Onuň her bendi müň talypdan geregräk,

Her bir sözi ýüz gylyçdan ötgürräk¹ -

diýen pert jogaby eşidip, girere deşik tapmaýarlar. Etrege tarap ugran kerwene goşulyp giden Magtymguly olary çuňňur oýa batyrýar. Etrek çäýynyň boýuny syrýp gelýän Magtymguly :

¹ Kerbabaýew B. Eserler toplumy. Aşgabat, 1959, 5 t., 324 sah.

Öndüren-ösdüren watanym meni,

Göz monjugy deýin söýýän men seni¹-

diýen setirleri dilinden düşürmeýär. Ikinji perdäniň şu ýerinden başlap, dramanyň watançylyk äheňi güýçli duýlup başlanýar. Magtymguly obalaryna sag-aman dolanyp gelenden soň, onuň yzysüre Hywa hanynyň permany bilen gaýdan ahun gelýär. Ol Magtymgula uly hezzet-hormat goýup, ak pata bermäge gelendigini aýdýar. Uly ahunyň uzak ýoly söküp, oglunyň yzyndan gelenine Azady begenjinden iki bolup bilenok. Bu wagt reýis hem gol gowşuryp, hanyň iberen sowgat-serpaýlaryny orta atýar, salamnamasyny gowşurýar. Azady özlerine edilýän bu hili hezzet-hormatyň aňyrsynda nämäniň gizlenip ýatanyna birbada göz ýetirip bilmeýär. Emma Magtymguly üçin olaryň şelaýynlykly hereketleriniň bary düşnükli. Ol reýise garap :

Meni köşge çagyrmagy neçündir?!

Türkmen halkyn ele almak üçindir²-

diýende, töwereginde duran daýhanyň biri „dogry söz,mamla söz“ diýip makullasa, ikinjisi „ýüregim bolduň“ diýýär. Başda ogluna käýeýän Azady-da Magtymgulynyň hereketleriniň dogrulygyna göz ýetirmäge başlaýar. Hanyň iberen ilçileri töwellalary alynman, yzyna gaýtarylýar. Awtor bu wakalary ynandyryjy bermegiň hötdesinden gelipdir. Çeper eserleri bilen halkyň göwnüni awlan Magtymgulyny Hywa hany-da, Buhara emiri-de, Eýran şasy-da öz köşgünde hyzmat etdirmegiň ugrunda çalyşýarlar. Hywa hanynyň iberen ilçileriniň yzyna serpikdirilendigini eşiden Eýran şasy Fehtaly öz adamlary bilen Magtymgula hat ýollaýar. Magtymguly olara hem :

Giň watanym, gözel ýurdum-köşkümdir

Halkymyň söýgüsi-meniň yşkymdyr³-

diýen jogaby berýär.

Bu dramanyň üçünji perdesinden başlap, watançylyk duýgularynyň ýokary nusgalary suratlandyrylar. Magtymguly halkyň ogly hökmünde orta çykyp, iliňi-

¹ Kerbabaýew B.Eserler toplumy.Aşgabat,1959,5 t., 331 sah.

² Şol ýerde, 347 sah.

³ Şol ýerde,362 sah.

ýurduňy keseki basybalyjylardan gorap saklamaklyga hemmeleri bir adam ýaly aýaga galmaklyga çagyýar.

Ol:

Jöwher gylyç gala bolsun watana,

Atlansyn arslanlar bedew atyna¹-

diýen çagyryşyny belent ýañlandyrýar. Dramanyň soňky sahnasynda parahat oturan oba aralaşan duşmanlara garşy ýerli ilatyň garrysy-ýaşy, aýal erkegi bolup, derbi-dagyn ediji zarba uruşlary görkezilýär. Obanyň ýaşulysy Azady bilen gojalaň ýaşyna garaman:

Watanyň öwlady, göter başyňy,

Sereliň duşmanyň haram läşini²-

diýip merdana ýigitleri söweşe ruhlandyrýar. Egin-egne berip göreşýän ýigitleriň arasynda Zeliliniň keşbinde berlipdir. Dramada ýaşlara bolan ynam örän täsirli suratlandyrylypdyr. Dramanyň soňy Magtymgulynyň :

Zelilim, mertlerçe ýurduňy gora,

Watan erkin bolsun, dönsün gülzara.

Duşman gutarýança gaýtmaň uruşdan,

Geljek lezzet alsyn erkin durmuşdan³-

diýen watançylyk çagyryşy bilen gutarýar.

Bu dramada öňe sürülen esasy pikir şahyryň öz halkynyň durmuşynda tutan ornuny kesgitlemeklige syrykdrylypdyr.

Bu döwürde ondümli işlän ýazyjymyz B.Kerbabaýew „Hüýrlukga-Hemra“ hem dessanyny sahnalaşdyrdy. Bu awtoryň sahnalaşdyrmak işinde ilkinji synanyşyk bolandygyna garamazdan, esasan, şowly çykan dramalarynyň hataryna goşuldy. Munuň-da esasy sebäbi awtoryň dessandaky realistik zatlary ýüze çykarmaklyga ýykgyň edenligidir. Sahna açylandan Sazak bilen Hemra böwet bekläp durlar. Hemra öz ýoldaşyna zähmet soňunyň rähnetdigi barada gürrüň

¹ Kerbabaýew B.Eserler toplumy.Aşgabat,1959,5 t., 366 sah.

² Şol ýerde, 372 sah.

³ Şol ýerde,385 sah.

berýär. Hemra şanyň ogludygyna garamazdan, garyplaryň howandary bolup çykyş edýär. Ýurduň üstüne Bedel hanyň atlylarynyň döküleni habar berlen pursatynda hem Hurşytdyr Ziwer ýöwsellik edýärler. Hemra duşmana gaýtawul bermäge taýýardygyny aýdanda, şa gylyjyny onuň biline dakýar. Söweş üstünlik bilen tamamlanýar.

Dramanyň sahnada goýulýan döwrüne laýyk gelmegi ugrunda awtor ençeme tagalla edipdir. Dessandaky jadyly guşuň (Bilbilgöýäniň) yzyndan gitmek, Hemranyň doganlary tarapyndan gözi oýulmagy, onuň gözlerini guşuň ganatynyň aşagynda gizlemegi, Hemranyň gözünüň sagalmagy, guşuň ýolda bolan wakalary gürrüň bermegi ýaly fantastik elementler drama girizilmändir. Türkmen halk dessany esasynda sahnalaşdyrylan bu drama öz döwründe tomaşaçylaryň söýgüsine mynasyp bolupdy.

Beýik Watançylyk urşunyň ýowuz günlerinde teatrlarymyzyň sahnasynda „Keýmirkör“, „Görogly“ ýaly ata-babalarymyzyň il-ýurt üstünde alyp baran gahrymançylykly söweşlerini görkezýän dramalar bilen öwran-öwran görkezildi. Munuň özi, başda belläp geçişimiz ýaly, biziň edebiýatymyzyň drama janrynyň tematikasynyň iki ugur bilen ösenligine şaýatlyk edýän sahypadyr-geçmiş edebi mirasymyzyň watançylyk, gahrymançylyk sahypalarynyň sahnada janlandyrylmagydyr.

Şunuň ýaly gahrymançylykly geçmişimize ýüzlenmek bilen birlikde Beýik Watançylyk urşuna-döwrüň talap edýän temasyňa bagyşlanyp ýazylan ençeme drama eserleri peýda boldy. Bu eserleriň birnäçesinde halkyň bir jan bir tene öwrülip Watan goragyna galkyşy görkezilse, beýleki tarapynda uruş meýdanyndaky aldym-berdimli söweşler, esgerleriň gahrymançylykly işleri beýan edilýärdi. Beýik Watançylyk urşunyň başlanan gününden tyl we söweş meýdanyndaky adamlar ähly güýjüni bir maksada – duşmany derbi-dagyn etmek işine gönükdiripdi.

Bu ýyllarda ýaşuly ýazyjymyz B.Kerbabaýew öndümlü işläp drama žanryna degişli birnäçe eserler döretdi. Ol urşuň ilkinji günlerinde „Watana söýgi“ diýen üç perdeli dramasyňy ýazdy. Bu eser 1941-nji ýylyň 1-nji oktýabrynda girizilen

ähliumumy hökmany harby okuwyň daýhan birleşik obalarynyň birinde durmuşa geçirilişini görkezmek bilen başlanýar. Emma şeýle möhüm ähmiýete eýe bolan çäräniň dramada görkezilişi göwnejaý bolup çykmandyr. Harby çagyryş başlanan badyna Ajap eje öýe girip, gapyny içinden gulplaýar. Olara hat getiren obanyň hat gatnaşyjysy gapyny açyp bilmän, aljyrap, gapydaky towuk ketegine girýär. Çagyryş gutarandan soň Ajap eje daş çykyp, nätänyş adamyň dar ketekden göwresini çykaryp bilmän urnup duranyňy görýär. Ajap eje onuň aýagyndan çekip çykarýar. Bu wakada urşuň ýowuz günlerinde tyl adamlarynyň ähliumumy hökmany harby okuwy pugta özleşdirilişleri, çylşyrymly ýagdaýlardan başarlaňlyk bilen baş alyp çykyşlary öz beýanyny tapyp bilmändir, sähelçe zatdan gorkup, aljyrap, elini-aýagyny ýitirip ýören nalajedeýin ýigidiň hereketleri suratlandyrylýar. Bu hili häsiýetler bolsa tylyň gahrymanlaryna mahsus däldir. Ýöne dramada Ajap ejedir ogly Baýramyň arasyndaky gürrüň tolgundyryjy suratlandyrylypdyr. Mähriban ene ýeke perzendiniň urşa iberilmeginden howatyrlyanýar. Ogly ejesine : „Uruş günü öýde ýatmak bolmaz! Gözel Watana ýigrenji duşman el gatdy. Ýurdy goramak-her bir raýatyň boýnundan sowulmaz wezipedir. Watan üstünde uruş turanda, Watan ogly seslenmän durup bilmez! Men öz borjuma ödemek üçin Gyzyň Goşun sapyna keýpihoş gidýän!“¹ diýip, örän aýdyň jogap berýär. Ajap ejä ýeke perzendinden aýra düşmek örän agyr degýär. Ejesi „Men sensiz nähili ýaşap bilerin“ diýende, ogly :

„- Eje jan,düşünsene! Sen enelik wezipäni ýerine ýetirmek isleseň, meniň arkama kak! Men kim üçin urşa gidýärin?... Seniň üçin, bütin halkym üçin, gülleýän Watanyň üçin!“² diýen sözler bilen ejesiniň ýüregine teselli berýär. Eneli-ogluň arasynda bolup geçýän tolgundyryjy gürrüňe işigiň aňyrsynda gulak asyp duran Mergen aga içeri girip, ogluny garsa gujaklap :

„- Seniň mertligiň we merdana sözleriň meniň gowşan göwrämi kuwwata getirdi. Dogry aýdýarsyň, söweş günü ýigit öýde ýatmaz...Ataňy namys astynda goýman, Watan üçin aýak üstüne galmagyň, meniň depämi göge ýetirdi.Maňa

¹ Kerbabaýew B.Eserler toplumy.Aşgabat,1959,5 t., 270-271 sah.

² Şol ýerde, 271 sah.

ýigitlik kuwwatyny getirdi. Sen gelýänçäň men seniň ýeriňe-de işlärin! Seniň baryňy-ýoguňy duýdurman! Gerek bolsa, seniň yzyňdan menem bararyn!“¹ - diýýär. Kakasynyň bu sözleri Baýrama uly goldaw berýär. Ol has-da merdanalaşyp „Ata öz ogluny edermenlik atyna ataranda, ene onuň eline gamçy tutdurmazmy?“ diýýär. Watan goragyna galkan Baýramyň täsirli sözleri, merdana keşbi Ajap ejede onuň gaýrata galandygyna, Watany jany-teni bilen söýýändigine pugta ynam döredýär. Şeýle ynam dörän ene : „-Bolýa, guzym, bolýa! Söýgüli Watany goramak üçin jandan eziz janymy menem ataraýyn, Git, guzym, git! Sen gelýänçäň, menem kakaňdan az işlemen!“² – diýip, mähriban perzendini Watanyň goragyna ýola salýar. Dramanyň şu sahnalary diýseň ynandyryjy we tolgundyryjy bolup çykydyr. Bu sahna tomaşa eden her bir adamda ata-enäniň ogla, ogluň ata-enä bolan gatnaşyklarynyň ajaýyp nusgalary, watançylyk-gahrymançylyk çüňňür täsir galdyrýar. Emma zähmet pälwany, Baýramyň dosty Kepban bilen iş hoş ýakmaz Saryjanyň arasyndaky bolup geçýän wakalar ýokarky sahna ýaly täsirli çykmandyr. Ylaýta hem Saryjanyň keşbi çig işlenipdir. Bu dramada hereket edýän Sadap (Baýramyň söýgülisi) şowly çykan keşpleriň biridir. Ol döwrüň öňe sürýän meselelerine gowy düşüňän gyz. Ol irmän-arman zähmet çekýär. Sürüjilik okuwyny üstünlik bilen tamamlýar. Baýram fronda ugranda daýhan birleşigiň başlygy onuň sürýän ulagynyň açaryny Sadaba gowşurup : „Bizde häzir front ikä bölünýär. Baýram uruş frontuna gitse, biz iş, zähmet frontunda galýarys!Frontuň üstünligi biziň işimize bagly. Biziň her desse bugdaýymyz duşmana ok bolup ýagjak doludyr. Bizň her hana pagtamyz duşmanyň depesinden bozlap injek bombadyr. Biziň her bir gymyldymyz duşmanyň demligine ýapysjak bogujy bir güýçdür!“³ – diýen nesihaty berýär. Mergen aganyň pähimli-paýhasly keşbi tomaşaçynyň göwnünden turýar. Ol daýhan birleşiginiň köp pudakly uly hojalygyny başaraňlylyk bilen öňe sürýär.Daýhan birleşiginiň agzalarynyň hemmesiniň hoş söz bilen dilini tapýar.Sadap pähim-paýhasly başlygyň özüne

¹ Şol ýerde.

² Şol ýerde,279 sah.

³ Kerbabaýew B.Eserler toplumy.Aşgabat,1959,5 t., 279 sah.

bildiren ynamyny ýere çalmaýar. Ol özüne ynanylan işlere diýseň yhlasly ýapyşýar. Ol urşuň ýowuz günleriniň talabyna aýdyň düşüňýän gyz. Sadap Mergen aganyň : „- Adamlar, pagtanyň ýolda-yzda, hiç bir ýerde ýeke übtüjegem ýere gaçmasyn! Pagtanyň her çigidi bir gülle, her sümegi bir bombadyr! Siz şony ututmaň!“¹ diýen sözlerini pagta ýygymynyň gyzgalaňly döwründe şygar edinip işleýär. Onuň janypkeşlikli zähmetinde, deň-duşlary bilen edýän gürrüňlerinde ýeňşe bolan ynamyň berkligine aýdyň göz ýetirmek bolýar. Sadabyň : „-Gülleýän Watanyň goýnunda ýaşaýan bütin halk aýaga üstüne galdy. Eli ýarag tutan ýa dirilik ýa ölüm diýip, duşmanyň üstüne eňdi. Indi duşmanyň soňuna sogan ekiler“² – diýen pugta ynamy tylda janaýamazlykly zähmet çeken gahrymanlaryň hemmesiniň ynamydy. Saryjanyň dürli pyssy-pujurlyklar bilen Sadaba şyltak atjak bolup eden synanyşyklary puja çykýar. Daýhanlaryň öünde ähli eden etmişleri paş edilýär. Dramanyň soňky Baýramyň söweş meýdanyndaky görkezen gaýduwsyz gahrymançylygy üçin Lenin ordeni bilen sylaglanandygy baradaky kararyny okamak bilen tamamlanýar.

B.Kerbabaýewiň „Watana söýgi“ diýen front bilen tylyň arasyndaky mizemez baglanyşygy görkezýän dramasy teatrlarymyzyň sahnasynyň bezegi bolup, tomaşaçylaryň göwnünden turdy. Elbetde, dramadaky gahrymanlaryň dilinde kem-käs näsazlyk duýulýar. Muny daýhan birleşigindäki ýaş hat gatnaşyjysynyň, Sadabyň gepleýşinde görüp bolýar.

Ýazyjy B.Kerbabaýewiň bu ýyllarda ýazan eserleriniň biri-de „Kim kimi söýýär“ atly üç perdeli komediýasydyr. Awtor bu komediýasynda Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda tyl adamlarynyň zähmetini wasp etmek isläpdir. Emma eser islendik netijäni bermändir. Iki sany goňşy daýhan birleşiginiň başlygy Enedir Aman ýol üstünde ýaryş barada gürrüň edýärler. Bu gürrüňiň soňy birek-biregiň arasyndaky göýgi meselesine syrykdyrylýar. Ene gürrüňiň bu meselä ýazanyny aňk-tanň bolup durka orunbasary Meret gelýär. Ene aralarynda özara ýaryş barada täzedan gürrüň başlanyp, ýene söýgi meselesi ara düşýär. Eseriň

¹ Şol ýerde, 285 sah.

² Şol ýerde, 285-286 sah.

gahrymanlary iş üstünde hereket etmän, öz aralaryndaky edýän gürrüňleri bilen çäklenýärler. Daýhan birleşigiň topar müdirleri wagtlaryny dagda aw awlap geçirýärler. Galan gahrymanlar hem birek-birege sawçy iberip gumra bolşup ýörler. Bu komediýa uruş ýyllarynda teatrlaryň sahnalarynda goýlan-da bolsa, tomaşaçylaryň göwnüni awlap bilmändi.

Ýazyjy B.Kerbabaýewiň bu döwürde ýazan drama eserleriniň arasynda has saýlantgysy „Doganlar“ diýen dört perdeli baş görnüşli dramasydyr. Bu eserdäki wakalar tylda hem söweşde ýaýbaňlanýar. Sahna açylandan türkmenleriň ady äleme dolan atlarynyň waspy başlanýar. Dramanyň baş gahrymanlary Amandyr, Kadyryň arasyna tow düşýär. Olar birek-birekden ymykly öýkeleşýär. Dramanyň ikinji görnüşünde olar söweş meýdanynda hereket edýärler. Emma söweş wakalary görkezilmän, Amanyň edermenligi barada gizlinlikde maglumat bermek üçin Smirnowyň berýän gürrüňi giňden beýan edilýär. Duşmanyň tylyna giden mahallary hem „El döwülse, egri biter. Ýürek döwülse çeňk tutmaz“ diýen nakyllary orta atyp, oňki tersleşiklerini dowam etdirýärler. Çylyrymly tabşyryk bolan razwedka iberilenleriň bu hili hereketleri erteki-rowaýatlaryň wakasyny ýada salýar. Dramanyň üçünji perdesinde Amandyr Smirnow Marfa Rožkowa diýen daýhan aýala sataşyp, obanyň ýagdaýlaryny soranda ol :

„-Adam niräň gürrüňi. Diňe aýal bilen çaga bolup galdyk. Hawa, olaram köplük däl. Birnäçe adamlar asdylar, kesdiler, birnäçesini Germaniýa sürdüler. Erkek adamlardan diňe Porfiri bardy, onam ýaňky aýdanyň, diriligine ýere gömdüler. Galanlaryň hemmesi aýallar...Ýok, muny unudypdyryn. Ýene biri bar. Şu gün bir ýaraly gyzyň esger getirdiler. Onuň elinden, aýagyndan ok degipdir diýýärler. Ony uzak günläp horlapdyrlar“¹ diýip jogap berýär. Ýeser esgeriň ykbaly bulary gyzyklandyrýar. Ol Kadyr bolup çykýar. Aman ýoldaşlarynyň kömegi bilen ony ölümden halas edýär.

Dramanyň söweş wakalaryny, ýörite gizlin işlere iberilen esgerleriň durmuşyny görkezýän sahnalary juda ýüzleý görkezilipdir, duşmanyň güýjüne kembaha garalypdyr.

¹ Kerbabaýew B. Eserler toplumy. Aşgabat, 1959, 5 t., 459 sah

B.Kerbabaýew 1942-nji ýylda „Ene“ diýen bir perdeli pýesasyny ýazdy. Bu psesada ýazyjy eneleriň ajaýyp keşbini görkezmegiň hötdesinden gelip bilipdir. Daýhan birleşiginde ak ýürekden zähmet çekip ýören Aknur diýen aýalyň Italmaz diýen ogly söweşden gaçyp gelipdir. Onuň ýüz-gözleri kir-kimir, tot-tozan. Söweşe ugrajak diýip hat ýazan oglunyň bu sypatda duýdansyz gelmegine ene haýran galýar, geň-taň görýär. Mähriban enäniň ýüregine iňkis gidip, ýuwunanyň bilen arassalanaýsaň ne ýagşy diýýär. Ogly ýuwunmaga çykan wagty:

-„Gep salgy bilen ol gaçan bolara çemeli. Namart! Namatr! Men ony elimiň aýasynda sakladym, göwsümde göterdim, ak süýdüm bilen ulaltdym. Maňa erk, dil, agyz, bagtly durmuş beren Watan ony asuda ösdürdi. Bu gün Watanyň başyna iş düşende, ony goraman ondan gaçmak?... Italmaz gorkak. Meniň oglum gorkak! Ol hakykatdanam meniň oglummy? ...Men oňa şeýle terbiýe berdimmi?... Aknuryň ogly gaçypdyr diýen il masgaraçylygyny men nähili çekip bilerin?! Watan goragyndan ýüz dönderen namarda men nähili oglum diýerin?! Utanç!..Utanç!...Bu nähili bagtsyzlyk! Bu nähili masgaraçylyk! Ol meniň giň dünýämi daraltdy! Ol meniň aşyma zäher gatdy!...Ol meniň göwsüme daş bilen urdy!...Ah ýüregim!...“¹ diýip, agyr oýa batýar. Ogly dolanyp içeri girende, ene özüni rastlaýar. Ol merdemsy sypata girip, ogluna sorag baryny berýär. Ak süýt berip ösdüren, boýuna-syratyna guwanan oglunyň bu hereketi enäniň gazabyny ýokary derejä çykarýar. Ol:

„-Seniň utanjyň, seniň ynsabyň nirede?... Söýgüli Watan howp astyndaka,gözel ölkäniň göwsünden gan akýarka, sen nähili eneň goltugynda bukulyp galjak?! Seniň eneň ýaly eneleriň ganyň içinde boglup : „Balam, meniň arymy öteräk al! Diýip gygyrýan sesini eşideňokmy?! Harabalaryň içinde ölüp ýatan eneleriň göwsüni sermeyän, naýynjar çagalaryň : „Ejejan, ejejan!“ diýip çyrlaýan sesleri seniň gulagyňa ilenokmy?! Dar agajyndan asylan atalaryň hyrkyldy arasynda : „Oglum, oglum, niredesiň?“ diýip, zarlaýan seslerine gowsunmaýan ýüregiň daşdanmy?! Sende namysdan-ardan çigit ýalyjak zat bar

¹ Kerbabaýew B.Eserler toplumy.Aşgabat,1959,5 t., 654 sah

bolsa beýle etmezdiň“¹ –diýip ogluny berk ýazgarýar. Oglunyň bet pyglyny aňan ene ony sypdymazlygyň ýoluny agtarýar. Daýhan birleşige täzeje et gelendir, men paýymyzy getirip, saňa gowuja nahar edip bereýin diýip giden ene yzyna daýhan birleşiginiň jogapkär işgärlerini tirkäp gelýär. Italmaz girere deşik tapanok. Boýun burup, ejesine ýalbarmaga başlaýar. Merdana ene bolsa oňa:

„-Kes sesiňi! Maňa azatlyk beren, meni bagtly durmuşa çykaran gözel ülke häzir ot içinde...Bu gün ony her bir ogluň, her bir gyzyň, her bir aýalyň öz bābenegi-göz göreji ýaly goramak borjy. Mukaddes borçdan ýüz dönderen, seniň ýaly lebzinden dānen, seniň ýaly Watanyňy terk eden, seniň ýaly namart, gorkak ogully bolanyndan, men ogulsyz, ýeke-tāk öterin!“² diýen ahyrky jogabyny berýär.

B.Kerbabaýew uruş ýyllarynda türkmen gelin-gyzlarynyň söweş meýdanynda görkezen gahrymançylygyny beýan edýän „Aýlar“ poemasyňy bu poemanyň esasynda „Abadan“ diýen 4 perdeli 8 görnüşli operanyň librettosyny ýazdy. „Abadan“ operasy 1941-nji ýylyň güýzünde açylan Türkmen döwlet opera we balet teatrynyň sahnasynda ymykly orun aldy. Bu opera ýaş juwanlar Abadandyr Batyryň şagalaňly toýy bilen başlanýar. Toý märekesiniň gyzan wagty bir ýaşuly : „Adamlar!...Radio häzir agyr,gaýgyly bir habar getirdi...Ähdiýalan faşistler şu gün daňdan biziň gözel ölkämize çozupdyrlar... Serhedi bozupdyrlar. Kaunas, Odessa, Minsk, Kiýew ýaly gözel şäherlerimizi bombalapdyrlar...“³ diýen habary mālīm edýär. Bu habary eşiden märeke azat Watanyň üstüne agyr leşger sürüp gelen ganyňyň duşmana gahar-gazap bildirýär. Batyr :

Uruş eýmenç, emma bizi gorkuzmaz,

Urşa garşy ygylan edileň uruş.

Batyr türkmen ogly besle ýaragyň,

Söýgüli watandan boldy çagyrys⁴-

diýen sözler bilen töweregini gurşap alan dost-ýarlaryna ýüzlense, Abadan hem :

¹ Şol ýerde,657 sah.

² Kerbabaýew B.Eserler toplumy.Aşgabat,1959,5 t., 658 sah

³ Şol ýerde, 664 sah.

⁴ Şol ýerde,665 sah.

Mertler tapar ot içinde alajy,
Söwer ýarym,ýaryň däldir nalajy,
Watan üçin aýralyk hem däl ajy,
Zerur boldy bu gün seni ugradyş¹-

diýýär. Tomaşaçylaryň öňünde Watanyň jany-dilden söýýän merdanalaryň gahrymançylykly keşbi janlanýar. Ýaşlar Watana, halkyna bolan çuňňur söýgüsini her bir zatdan ileri sürýär. Adamlaryň bu ajaýyp keşbini toý märekesiniň hor bolup aýdýan :

Gümmür-gümmür gümmürlenip
Ýer ýüzüni tutsun duman;
Mert ýigitler şire dönüp,
Haýyn duşman diýsin aman.

Watan üçin malymyzy,
Soňky damja ganymyzy,
Aýamarys janymyzy
Ýeňeris biz,ýokdur guman²-

diýen setirlerinde hem görmek bolýar. Hemmeleriň küýi-pikiri, aladalary Watany goramaklyga gönükdirilýär. Batyr meýletinçileriň hataryna bada-bat söweş meýdanyna ugraýar. Abadan-da hem fronta gitmek duýgusy güýçlenýär, emma garry enesi Ogulsoltan göwnemeýär. Emma Abadan öz tutanýerliligi bilen enesiniň razylygyny gazanýar. Sebäbi ol ýyllarda gazetlerde Abadan ýaly gyzlaryň „Özleriniň hapa penjesini biziň Watanymyza uzadan faşistik itlere özümüň ýigrenjimi bildirmek üçin söz tapmaýaryn. Menhem öz halkymyň iň oňat ogullarynyň hem gyzlarynyň Watanyň ar-namysyny we garaşsyzlygyny goraýan ýerinde bolmak isleýärin. Meni söweşýän goşuna ibermegiňizi haýyş edýärin“³ diýen mazmundaky arzalaryna häli-şindi gabat gelmek bolýardy.

¹ Şol ýerde.

² Kerbabaýew B. Eserler toplumu. Aşgabat, 1959, 5 t., 665-666 sah

³ “Sowet Türkmenistany”, 1941, 13 awgust.

Abadan fronta barandan hereket edýän goşun bölümüne düşýär. Ony gizlin işe iberilende duşmanlar ýesir alýarlar. Abadandan sorag etmäge gelen serkerde onuň görküne aşyk bolýar. Abadan ony öldürip, eşiklerini geýip, faşistlere syr bildirmän çykyp gidýär. Elbetde, operanyň bu sahnasy ynandyryjy bolup çykmandyr. Emma, umumylykda alanyňda, „Abadan“ operasy ýeňşe bolan berk ynama ýugrulypdyr.

Bu ýyllarda teatrlaryň sahnalarynda Aman Kekilowyň „Men garry däl“, Agahan Durdyýewiň „Partizan gyz“ diýen pýesalary-da goýuldy.

A.Kekilowyň „Men garry däl“ diýen eserini döretmegine nepagadaky garrylarymyzyň döwrüň talabyny nazara alyp, köpçülikleýin önümçilige dolanyp gelmekleri uly itergi berdi. Urşuň ilkinji günlerinde Tagta etrabyň „Ýagtylyk“ daýhan birleşiginiň garrylary: „Häzir dynç alar ýaly wagt däl, biz öz zähmetimiz bilen Goşuna ganyň duşmany ýençmäge kömek berýändigimizi, goý, Watanymyz bilsin“¹ diýen çagyryş bilen çykyş etdiler. Watançy garrylaryň şeýle ajaýyp başlangyçlaryny bu pýesanyň birinji görnüşinde Ejegyzdyr Jumanyýaz aganyň arasynda geçýän aşakdaky gürründe görmek bolýar:

-Ejegyz: - Hawa, Jumanyýaz aga, garry aýallaryň bir näçesi hiňňi-miňňi etjek boldular. Onda men olara Jumanyýaz aga „amanmy?“-diýip biljegimiz öýüňizde oturyberiň-diýdim...

Jumanyýaz aga: - Ejegyz, sen, keýgim, bir zady ýatdan çykarma, işe başlanymyzda, garry daýhanlary, çagaly aýallary obanyň ýanyndaky pagta sürmek gerek. Olar üçin uzaga gitmek kyn bolar.²

Altmyş dört ýaşy arka atan Jumanyýaz aga öz deň-duşlarynyň dilini tapyp, daýhan birleşigine başaraňlyk bilen ýolbaşçylyk edýär. Oba hojalyk önümleriniň ähli görnüşleri boýunça meýilnamany artygy bilen doldurmakda garrylaryň uly kömek bermeklerini gazanýar. Göçürilip getirilen adamlary mähirli garşylamakda-da, olary ýerleşdirmekde-de, geýim bilen üpjün etmekde-de oba ýaşuylarynyň tagallalary, aladalary öňe sürülüpdir. Bu dramanyň oňat sahnalarynyň biri-de üçünji

¹ Türkmenistanyň SSR-niň taryhy, 2 t. Aşgabat, 1959, 558 sah.

² „Sowet edebiýaty“, 1944, N 1-2, 63 sah.

perdäniň birinnji görnüşidir. Munda daýhanlaryň tank toparynyň gurluşygyna pul toplaýyşlary görkezilipdir. Olaryň bu watançylyk hereketleri göwnejaý suratlandyrylypdyr. Watançylyk urşunyň ýowuz ýyllarynda türkmen gelin-gyzlary Goranmak fonduna gyzyl çaýylan şaý-seplerini tabşyrmak işinde ajaýyp iş bitirdiler.

A.Kekilowyň „Men garry däl“ diýen dramasy halkyň watançylyk duýgularyny, zähmetsöýerligini dogry teswirleýän eser hökmünde teatrlaryň repertuaryndan uzak wagtlap düşmedi.

Agahan Durdyýewiň „Partizan gyz“ diýen bir perdeli, iki görnüşli pýesasynyň wakalary ýüzleý öwrenileni üçin partizanlaryň Beýik Watançylyk urşy ýyllaryndaky görkezen gahrymançylykly işlerinden tolgundyryjy sahnalar berip bilmändir. Esere „Partizan gyz“ diýip at goýlan-da bolsa, partizan gyzyň hereketi görnenok. Daýhan birleşiginiň edarasynyň töwereginde üýşüp duran daýhanlar Andreýiň ýoluna sabyrsyzlyk bilen seredýärler. Daýhan birleşigiň başlygy Grişenko obanyň oňlan-uşaklaryny, garry-gurrularyny tyla göçürmegiň aladasyny edýär. Oba dökülen duşmanlar daýhjanlaryň ençemesini ýesir alýar. Anna diýen gyzy agaja sarap goýýarlar. Duşman serkerdesi Annadan gyzlaryň hemmesi diýen ýaly dogumlymy diýip soranda ol: „Hawa, şolaryň içinde iň gowşagy men bolamsoň, siziň eliňize düşdüm“ diýip jogap berýär. Partizanlaryň Annany ölümden halas edişleri bilen hem eser tamamlanýar. Sahnalaryň hiç birinde çeperleşdirilen keşplere duş gelmek bolmaýar.

Beýik Watançylyk urşunyň ýowuz ýyllarynda teatrlarymyzyň sahnasynda ýerli awtorlaryň ýokarky agzalan eserleri bilen bilelikde terjime edilen eserleriň-de ençemesi goýuldy. Olaryň arasynda has rowaç tapanlary K.Simonowyň „Şeýle hem bolar“, A.Korneýçugyň „Front“ dramalary boldy. A.Korneýçugyň hatby hünäri öwrenmeklige, oňa pugta türgenleşmeklige bagyşlanan „Front“ pýesasy 1942-nji ýylyň tomsunda „Prawda“ gazetinde çykyp başlady. Bu pýesa bada-bat uly seslanme dörettdi.

Bu ýagdaý çeper edebiýatyň ähli güýji, kuwwaty bilen ganyň duşmany derbi-dagyn etmek işine goşulandygyna şaýatlyk edýän faktdyr. Ýurdumyzyň

teatrlarynyň döredijilik topary urşuň ýowuz günlerinde konsertler, spektakllar bilen harby bölümlerde, çagyryş punktlarynda, harby keselhanalarda yzygiderli çykyş edip durdylar. Tylda geçirýän möhüm ähmiýete eýe bolan bu hili işleri bilen çäklenmän, ençeme gezek fronta gidip, hereket edýän goşuna medeni taýdan hyzmat etdiler, olaryň gyzgyn söýgüsini gazandylar.

ŞALY KEKILOW

(1906-1943)

Türkmen edebiýatynyň görnükli wekilleriniň biri bolan Ş.Kekilow¹ 1906-njy ýylda Aşgabat etrabynyň Köşi obasynda garyp daýhan maşgalasynda eneden bolýar. Ol ýaşlygynda dogany Aman bilen ýetim galyp, agyr horluklary başyndan geçirýär.

Şahyr ýetginjeňlik döwründe başyndan geçiren agyr jebir-jepalaryny „Gyzyl kazarma geliň“ („Meniň ýolum“) (1931) poemasynda ýangynly sözler bilen beýan edýär.

Şaly ýaşlykdan başlap, halk döredijiligi bilen gyzyklanyp ugraýar, oba adamlarynyň gürrüňlerini, erteki-matallary uly höwes bilen diňleýär. Ylaýta-da, ony obadaşy Mätäjiniň goşgulary we olary ussatlyk bilen ýerine ýetiriji Hally bagşynyň labyzly aýdymlary özüne çekýär. Bu ýagdaýlar onda ýaşlygyndan çeper edebiýata bolan joşgunly hyjuwy oýarýar. Şaly oba mekdebinde okap ýören ýyllarynda çeper eserleri köp okamaga, dürli temalara degişli owunjak goşgular döretmäge synanyşyk edip başlaýar.

Ş.Kekilow oba mekdebini gutaryp, Aşgabat şäherindäki mugallymlar taýýarlaýan kursa okuwa girýär. Ol şol ýerde okap ýören ýyllary 1923-nji ýylda Ýaşlar guramasynyň hataryna kabul edilýär. Bu kursy üstünlikli tamamlandan soň, sowet mugallymy diýen hormatly ada mynasyp bolýar. Ýaşlaryň guramasyna kabul edilmegi, sowet mugallymy diýen ady almagy Şalynyň durmuşynda ýitmejek ýz galdyrýar. Ol iberlen ýerine ikerjiňlenmän, uly höwes bilen gidýär, ýaşlary watançylyk ruhynda terbiýelemek işine öz goşandyny goşup başlaýar.

Ş.Kekilow 1925-nji ýylda Bäherden etrabynyň Könekesr obasyna işe iberilýär. Bu ýerde ol mekdep müdiri we mugallymy bolup işleýär. Tejribesi bolmadyk Şaly üçin birinji ýyl bu iş ýeňil düşmeýär. Emma ol şowsuzlyklara duş gelende aljyrap, göwnüçökgünlik edip, işden elini sowatmaýar. Ol kynçylyklara

¹ Kitabyň şu bölümi Ata Ulugberdiýewiň “Watançy şahyr Şaly Kekilow” diýen kitabyndan käbir redaksion düzedişler girizilmek bilen gysgaldylyp alyndy.

duçar gelen wagty onuň sebäbini we ony düzetmegiň ýollaryny agtarýar, kynçylyklary ýeňip geçmegiň ugrunda tutanýerli göreşýär. Şalynyň işe başlan ýyllarynda Türkmenistanda ýer-suw reformasy geçirilmäge başlanypdy. Galagoply bu wakalar oba işjeňlerinden köp zähmeti: synpy ýatlary seljermegi, olaryň garşysyna göreş alyp barmagy, örän hüşgär bolmagy we şuna meňzeşleri talap edýärdi.

Işenňir, gujurly mugallym Ş.Kekilow oba işjeňlerini töweregine toplam, zähmetkeş köpçüliginiň arasynda hökümetiň bagtly durmuş hakyndaky edýän aladalaryny giňden düşündirmek işine janypkeşlik bilen ýapyşypdy. Hakykatdan hem ol wagtlarda obalardaky mugallymlaryň sany köplük etmeýärdi, şonuň üçin hem Şalynyň we onuň kärdeşleriniň paýyna düşen jogapkärçilik beýleki oba ýaşlarynyňka garanynda artygrakdy. Olaryň obadaky bidüzgünçilikli işleriň garşysyna janypkeşlikli, tutanýerli göreş alyp barmagy synpy ýatlaryň galyndylarynyň bagryndan hanjar bolup ötdi. Olar guduz açan ýaly bolup, dürli ýollar, hileler bilen hyjuwly wagyz edijiniň garşysyna açyk we gizlin göreşe baş göteripdiler. Şalynyň ýaşayan jaýynyň aýnasyndan daş zyňmak, çola ýerde duşanda, onuň janyna kast etjek bolmak ýaly hyýanatçylyklar edýärdiler, mugallymçylyk abraýyny pese salmak üçin okuwçylaryň gatnaşygyny kemeltmek ugrunda hem işler görýärdiler. Emma gowy terbiýe alan Ş.Kekilow hiç bir kynçylygyň önünde ejizlemeýärdi. Gaýta şol ýerde güllük edýän serhetçiler bilen aragatnaşyk saklap könäniň garşysyna göreşde bişişdi, berkişdi.

Şalynyň ýaşayanöýi oba adamlarynyň höwes bilenüýşýän ýerine öwrülipdi. Gündelik täzelikler giňden düşündirilýän we köpçülige ýaýradylýan medeniýet ojagy bolup hyzmat edýärdi. Täze durmuş ýadawsyz wagz edýän geljekki şahyr oba zähmetkeşleriniň arasynda uly hormata mynasyp bolup ugrapdy. Gabat gelen kemçilikleri batyrgaýlyk bilen paş edýärdi. Obada köpçülik işlerini alyp barýardy, bidüzgünçilik edýänlere garşy gaýduwsyz göreşip, gazetleriň redaksiýasyna habarlar ýollaýardy. Ol habarlaryň gazetleriň sahypasynda çykmagy eziji synpyň galyndylarynyň garşysyna urlan berk zarba bolan bolsa, ikinji tarapdan Şalynyň metbugat bilen arasynyň ýygjamlanmagyna sebäp bolupdy, ol işjeň

habarçylaryň hataryna goşylyp ugramagy Ş.Kekilow üçin uly mekdep bolupdy. Sonuň bilen birlikde şahyrçylyk zehininiň oýanmagynda-da, kämilleşmeginde-de uly ähmiýeti bardy. Bu hakda ýokarky makalasynda: „Men gazetini özümiň gaýybana mekdebim diýip tanaýaryn. Meni bu mekdepde iň ýagşy mugallymlar okadýarlar. Meni sowet ýazyjylarynyň hataryna goşan hem şu mekdep boldy.“¹ diýip ýazýar.

Ş.Kekilow 1925-nji ýyldan tä 1931-nji ýyla çenli ýaşlary watançylyk ruhda terbiýelemek işinde irmän-arman işledi. Ol özüniň işinde-de görelde görkezip, hökümetiň kararlaryny, gündelik täzelikleri, gazet-žurnal habarlaryny oba adamlarynyň arasynda okap berýärdi. Oktýabryň beren azatlyklary hakynda gyzykly gürrüňler geçirýärdi, köne urp-adatyň galyndylaryna garşy rehimsizlik bilen göreşýärdi, oba zähmetkeşlerini täze, bagtly durmuşa çagyryýardy.

Ş.Kekilow döredijilik işine 1927-nji ýylda başlaýar. Ol ilkinji eserleriniň biri bolan „Bagbanyň bolsam seniň“ diýen goşgusynda „Tä ömrümiň ahyrynça bagbanyň bolsam seniň“ diýip, özüniň döredijilik döwrüni orta atypdy, Watanymyzyň gülläp ösmegi üçin irmän-arman göreşjekdigini aýdypdy. Şahyr bu kasamynda tapyldy, tä ömrüniň ahyryna çenli halkyna, ýurduna, watanyna wepaly „bagban“ bolup hyzmat etdi. Garaňky geçmişi gitse gelmeze kowup, baky ýaza çykan azat Watanyň zähmetsöýer adamlaryny bagyny-bakjasyny päk ýürek bilen wasp etdi. Şahyryň geçen gysga, emma şöhratly ýoly muňa aýklyk edýär.

Poeziýa äleminde oňat üstünlikler gazanyp ugran Şaly merkeze işe çagyrylýar we 1931-nji ýylda radiokomitetiň bölüm müdiri wezipesine bellenilýär. Bu wezipede işläp başlanyna köp wagt geçmänkä, „Türkmen aýdymlyry“ diýen çuňňur mazmunly makala bilen çykyş edýär.

Ş.Kekilowyň döredijilik we guramaçylyk işindäki başaraňlygy nazara alnyp, ol 1932-nji ýylyň birinji iýulynda ýazyjylary guramaçylyk bölümüne saýlanýar. Ýaş şahyr özüniň bar güýjüni türkmen edebiýatynyň gülläp ösmegine bagş etdi. Türkmen edebiýatynyň doganlyk halklarynyň edebiýaty bilen döredijilik aragatnaşygynyň has-da berkleşmegi ugrunda ýadawsyz iş alyp bardy. Doganlyk

¹ „Şuralar Türkmenistany“, 1935, 27 iýul.

halklaryň edebiýatlarynyň eserlerini terjime etmek işi giň gerim bilen ýaýbaňlandyryldy. Ýaş türkmen edebiýatynyň wekilleriniň döredijiliginiň gowynusgalaryny öz içine alýan ýygındylary we aýry-aýry şahyrlaryň saýlanan eserlerini çap edip çykarmagyň möhümdigini goldap çykyş etdi. Ýurdumyzyň dürli künjeklerindäki ýaş ýazyjylar barada yzygider alada edip, olaryň döredijilikleriniň kämilleşmegine ýardam etdi. Ýerlere iş saparlaryna gidip, edebiýat gurnaklarynyň işini ýola salmakda, olaryň iş meýilnamalaryny düzmekde ençeme kömekleri berdi.

Respublikamyzyň ýazyjylary özleriniň I gurultaýyna taýýarlyk görýän döwründe Ş.Kekilow „Türkmenistan Sowet ýazyjylarynyň 1-nji respublikan gurultaýyna beolşewiklerçe taýýarlanalyň“ diýen makala bilen çykyş edip, Türkmenistanyň taryhynda görülmedik bu gurultaýyň ägirt uly ähmiýetiniň bardygyny belläp geçdi. Ýazyjylaryň zawod-fabrikleriň daýhan birleşikleriň ýakyndan tanyş bolmalydyklaryny, alnyp barylýan işler bilen içgin tanyşmalydyklaryny wesýet etdi. Etraplardaky ýazyjylaryň hemmesini hasaba alyp, olar bilen çynlakaý işlemelidigini, ol ýa başga çeper eser hakynda giň okyjylar maslahatlaryny geçirip, olaryň pikirini toplamalydygyny, wagtly-wagtynda ýazyjylaryň döredijilik hasabaty bilen çykyş etmelidiklerini belläp geçdi. Ýaş ýazyjylaryň eserleriniň metbugat sahypalarynda çap edilip durulmagy ugrunda, tankyt öz-özünü tankyt meselesini ösdürmek ugrunda köp işler etdi.

1934-nji ýylyň 8-nji maýynda açylan Türkmenistan Ýazyjylar birleşiginiň I gurultaýynda Ş.Kekilow „Ýaş ýazyjylar bilen işlemek hakynda“ diýen doklad bilen çykyş . Bu dokladynda guramaçylyk, döredijilik we okuw işleri hakynda her taraplaýyn durup geçdi. Döwlet neşirýatynyň we gazet-jurnallaryň redaksiýasynyň ýaş ýazyjylar bilen ysnyşykly işlemelidiklerini zerurdygyny görkezdi. Bu dokladynda „Ýaş ýazyjylaryň döredijilikleri hakynda makalalar ýazylmaýar. Gazetlerde tankyt işi gaty gowşak. Gazetlerde tankydyň az ýazylyşy ýaly, ýazyjylaryň arasynda-da tankyda düşünyärler, tankytdan dogry peýdalanýanlar gaty az. Tankytdan peýdalanmagy ýagşy öwrenmek gerek. Tankydy makalalary tankyt edilen eser bilen deňeşdirip okamak gerek. Bu bolsa biziň ýaş

ýazyjylarymyz üçin okuwdyr“¹ diýip, aýratyn belläp geçdi. Ş.Kekilow ýazyjylaryň bilim derejelerini artdyrmaklarynyň, rus dilini öwrenmekleriniň Gaýragoýulmasyz meselelerdigini hemişe nygtaýardy.

Ş.Kekilow özüniň ilkinji eserlerinden halkynyň wepaly ogly hökmünde öňe tarap gitmegimize, medeniýetimiziň ösmegine böwet bolýan könäniň zyýanly galyndylarynyň garşysyna gaýduwsyzlyk bilen göreş etdi.

Roza,gurban-baryna,

Diňe ýokdur ynanjym.²

diýen joşgunly setirlerini uly guwanç bilen ýaňlandyrdy, halk köpçüliginiň arasynda dine garşy işleri giň gerim bilen alyp bardy. Oba zähmetkeşlerini, daýhanlary täze medeniýete, täze durmuşa çagyrmakda metbugatyň ägirt uly ähmiýetiniň bardygyny:

Öňe gider ýörişinde,

Üstün çykar her işinde³-

diýip, okyjylara oba hojalygyndaky täzelikleri giňden düşündirýän „Täze oba“ žurnalyny alyp okamaklygy nesihat edipdi.

Zehinli şahyr Ş.Kekilow özüniň geçen şöhratly ýoly we ajaýyp eserleri bilen ýeňişlerden ýeňşe tarap alyp barýan ýurdunyň wepaly ogly hökmünde öňe çykdy.

Ýurdumyzda hökmany başlangyç bilime geçilmegi köp ýyllar mugallym bolup işlän Ş.Kekilowy has-da guwandyrdy, ol ýüz münlerçe ýaş ösdürümleriň adyndan bu möhüm çäräni tüýs ýürekden gutlady.

Şahyr dünýäniň gizlin syrlarynyň açary bolan bilimi çeper eserlerinde diňe bir wasp etmek bilen çäklenmän, mekdep okuwçylary üçin okuw kitabyňy düzmek işine hem girişdi. Görnükli türkmen dilçisi Hojamyrat Baýlyýew bilen başlangyç klaslar üçin düzen okuw kitaby birnäçe gezek neşir edildi. 1934-nji ýylda bolsa çala sowatlylar mekdebiniň 2-nji klasy üçin düzen okuw kitaby „Çala sowat

¹ „Şuralar Türkmenistany“, 1933, 27 awgust.

² Kekilow Ş. „Kolhozçylara“.Aşgabat,Türkmen döwlet neşir,1933,48 sah.

³ „Täze oba“, N 9-10.

mekdepleri üçin okuw kitaby“¹ diýen at bilen çapdan çykdy. Bu kitabyň düzedilen,täzeden işlenen ikinji neşiri 1936-njy ýylda çap edildi.

Ş.Kekilow proza we drama žanrlary boýunça hem öz güýjüni synap gördi. Onuň daýhanlaryň bagtly durmuşyny, dostluk görkezýän „Garry başda, ýaş pikir“², aýal-gyzlar durmuşyndan ýazylan „Armanly gözel“³, „Ogulgerik“⁴, Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda ýazan „Kadyr“⁵ diýen ýaly hekaýalary, „Ökümen Oraz“⁶, „Batyr aga“⁷, ýaly pýesalary muňa aýdyň subutnamadyr. Olterjimeçilik, redaktorlyk işini-de döredijilik işi bilen utgaşdyryp alyp bardy.Özbek nusgawy edebiýatynyň guwanjy bolan Alyşir Nowaýynyň türkmen dilindeçapa taýýarlanan ýygındysyny⁸ terjime etmekişine gatnaşdy. N.Saryhanowyň „Ýagtylyga çykanlar“⁹ diýen powestini redaktirledi.Zehinli şahyr aýry-aýry ýazyjylaryň döredijiligine degişli ençeme tankydy makalalar bilen çykyş etdi.Ol şeýle makalalaryň birinde:“Durmuşy öwrenmän, gahrymanlaryňy tanaman,özüňi durmuşdaky materiallar bilen baýlaşdyрман, eser ýazmak bolmaz“¹⁰ diýen adalatly pikiri öňesürdi. Galamdaş ýoldaşlaryna çepereseri döretmegiň üstünde ýadawsyz işläp,durmuşyher taraplaýyn öwrenip,baý material toplamagyň gerekdigi hakynda maslahatlar berdi.

Ý. Nasyrlynyň goşgularýygındysyna degişli ýazan „Eser okyja düşnükli bolmalydyr“ diýen makalasynda çeper eseriň bezegi bolan dil hakynda durup : „Çeper eseriň esasy materialy sözdür. Eger-de ýazyjy özüniň eserinde bir halyny görkezjek bolsa,onuň erşini,argajyny,nagşyny,ölçegini,reňkini-de sözbilen beýan edýär. Eger-de ýazyjy şol eserinde „mämişi“ sözünüň deregine,“ýaşyl“ sözünü ýazaýsa, halynyň gölüni-de,nagşyny-da pozýar.Ine, onuň üçin-de çeper eser ýazan wagtynda ulanýan sözleriň manysyna, onuň näçe manysynyň barlygyna, hatda

¹ Çala sowat mekdepleri üçin okuw kitaby,2-nji klas.Düzen Şaly Kekilow.Aşgabat,Türkmen döwlet neşir,1934.

² “Türkmenistan şura edebiýaty”,1935, N 3-4.

³ “Medeni ynkylap”,1931, N 5-6.

⁴ “Sowet edebiýaty”,1941, N 6.

⁵ “Sowet edebiýaty”,1942, N 7.

⁶ “Sowet edebiýaty”,1937. N2.

⁷ Türkmenistanyň Medeniýet ministrliginiň arhiwi.

⁸ Myrallyşir Nowaýy.“Saýlanan eserler”, TDN, 1948.

⁹ Saryhanow N.M.“Ýagtylyga çykanlar”(powest)Aşgabat,TDN,1942.

¹⁰ “Sowet Türkmenistany” 1941, 3 ýanwar.

onuň halk dilindäki göçme manysyny-da pugta düşünmek zerurdyr.“¹ diýip sözleriň üstünde irginsiz işlemelidigini, her bir sözüň näçe manysynyň bardygyny pugta seljermegi başarmagyň gerekdigini, sözleri ýerli-ýerinde ulanmak üçin örän seresaply çemeleşmelidigini görkezdi. Makalasynyň soňuny : „Goşguda we her bir eserde awtoryň özüniň pikirini, duýgusyny okyja ýetirip bilmegi hökmandyr. Çünki eser awtor üçin ýazylan, okyja üçin ýazylyar“² diýen setirler bilen gutaryp, galamdaş ýoldaşlaryny okyjylaryň göwnünden turýan eserler döretmegiň ugrunda tutanýerli göreşmäge çagyrdy.

Ş.Kekilow 1936-njy ýylyň 16-njy fewralynda tä Beýik Watançylyk urşunyň başlanan gününe çenli ýurdumyzyň gazet-žurnallarynyň redaksiýasynda işledi. Bu ýyllaryň içinde ýurdumyzyň köp etraplaryna aýlanyp görüp,gazet-žurnallaryň sahypasynda senagaty,oba hojalygyny, medeniýeti ösdürmek hakynda köp makalalar, oçerkler, ösüşimize böwet bolýan könäniň zyýanly galyndylarynyň garşysyna ýiti felýetonlar bilen çykyş etdi.

Talantly şahyr Ş.Kekilow beýik ýazyjy Maksim Gorkiniň biwagt aradan çykmagyna çuň gynanç bildirip ýazan „Maksim Gorkä“ diýen şygrynda:

Eden wesýetiň,tabşyran işiň,
Ýatdan çykmaz,ýüregmizde bekläris.
Duşmanlara garşy uzadan naýzaň,
Egilmez hiç wagt,mäkäm saklarys³-

Diýip, beýik Gorkiniň ajaýyp wesýetleriniň ýüreklerde mäkäm beklenjekdigini, duşmanlara garşy uzadan naýzasynyň posladylman aýawly saklanjakdygyny berk ynam bilen aýtdy. Şahyr özüniň sözünde gahrymanlarça tapyldy. Duşmanyň gara güýji azat Watanymyzyň üstüne abanan wagty Ş.Kekilow meýletinçileriň hatarynda fronta ugrady. Watanynyň we halkynyň wepaly ogly:

Watan üçin jan bererin,
Watanyň meň enem-atam.
Ajal okun alyp menden,

¹ „Sowet Türkmenistany“,1941, 9 maý.

² Şol ýerde.

³ Şol ýerde,1936, 23 iýun.

Duşmanlar goý tutsun matam¹-

diýen aýdymyny belent owaz bilen ýañlandyrdy. Watançylyk heňine ýugrulan bu aýdym köpçüligiň arasynda giň seslenme tapdy. Şahyr söweş meýdanynda, urşuň gazaply baryan pursatynda-da özüniň söýgüli kârinden daşlaşmady. Ol basybalyjy päli azan duşmany iki güýç: atgyr ýaragy we ötgür sözi bilen urdy. Demirgazygyň ýowuz howa şertlerine tiz uýgunlaşyp, çylşyrymly işleri türgenlik bilen ýerine ýetirdi. Ýerzeminde oturan wagty, okopda ýatan wagty bolsun, boş pursady elden bermedi. Iň guwançly, iň belent duýgulary aňladýan sözleri saýlap, ajaýyp eserleri döretdi.

Watançy şahyr Ş.Kekilowyň gazaply söweşlere, aňzak sowugyň içinde örän pugta bişişip, döredijilik işiniň üstünde tutanýerlilik bilen işländigini 1942-nji ýylyň 1-nji noýabrynda şahyr inisi Aman Kekilowa ýazan hatynda hem görmek bolýar. „Polewaýa poçta 490, çast 781 adresli söweşýän goşun bölüminden gelen hatynda : „Soýuzyň adresine bir eser iberipdim. Habar tut-da okap gör, düzetmeli ýeri bolsa maslahatlaşyp düzediň. Kagyz we wagt ýetmezçiligi üçin arapça göçürüp iberdim. Hekaýa ýazmaga wagt ýetenok. Ol eseriň nähili bolanyny bilip, netijesini maňa ýaz! Zat gerek däl.men gaty mes. Öz durmuşymyzdan bir pýesajyk ýazjak. Nähili borka?...“ diýen setirleri okanyňda gapdalyndan häli şindi gülleler şuwlaşyp geçip durka, bombalar ýeri oýmur-oýmur edip, topury asmana zyňyp durka hem galamyny elden düşürmän, esgerleriň batyr gaýlyklaryny wasp edendigini görse bolýar.

Ynha şahyryň şol ýylyň 26-njy dekabrynda ýazan başga bir haty : „Salam Aman! Seniň Daşhowuzdan iberen we dekabryň 4-ne ýazan hatlaryň maňa gelip gowuşdy... Goşgynyň („Koreliýa jeňnelinde“ diýen eser göz önünde tutulýar-A.U.) bir nusgasy bar weli iberen nusgam täzedan işlenipdi. Ol gowşarmyka diýip umyt edýärim. Halys gowuşmajagyny bilsem, soň göçürüp ibererin. Ol ýörite bolany üçin gijä galan bolsa gerek...“ Ýene-de edebiýat, edebi eser barasynda alada.Ol diňe bir çeper eserler döretmek bilen kanagatlanman, olary gaýtadan gözden geçirmäge, degişli özgerişler girizmäge hem wagt tapypdyr. Şahyr gyzyna ýazan hatynda

¹ Kekilow Ş.Saýlanan eserler.Aşgabat, 1954, 42 sah.

onuň nähili okaýanlygy, jigilerine nähili seredýänligi bilen gyzyklansa, G.Seýitliýewe ýazan hatynda soňky çapa taýýarlan ýygyndysynyň, poemasynyň, pýesasynyň ykballary bilen gyzyklanýar.

Polewaýa poçta 43198-E adresli ýukajyk sary kagyza gök syýa bilen ýazylyan:

„Salam, Aman gardaş!

Biz siziň öňki ýaşan, Jerenjigiň dünýä inen şäheriniň (ýagny Moskwanyň-A.U.) 15 kilometrlik gaýra tarapynda bir obada bolýarys. Özüm häli-häzir sag. Buýruga garaşyp ýatyrýs. Bu ýere gelenimize bir aý boldy, beýle uzak galarys oý etmeýärdik. Aman, eger sen goşunçylyga alynmadyk bolsaň, maňa tiz hat ýaz! Köpden bäri hat ýok Ýagdaýlaryň hemmesini ýaz.

Aman, meniň kandidatlyk kartoçkam bir ýaşady. Indi çenlige geçmek üçin üç sany rekomendasiýa gerek. Eger sag-aman öýde gezip ýören bolsaň, şony düzedip iber!Bäşim Polaýewe salam aýt, ol birini berer hem oňa kömek et diý, Salyhow, Hüseyin aga, Hoja Şükür, Atagarry Togalak, Meret Gylyç- şulardan bary bolsa aýdyşdyryber. Şol adamlaryň hemmesine-de salam aýt Onsoňam meniň kagyzlarymyň arasynda köne anket bardyr, bilýärmiň, ilimiz onuň ýüzünden täzesini doldurypdyk, şol köne dolduryp goýan anketimizi tapyp iber. Ýogsa bilýärmiň, soraglary ýadyňa düşer ýaly. Tiz hat ýaz.Hemmelere salam aýt! Hoş gardaşyň Şaly.26.04.1942 “ diýen haty tolgunman okamak örän çetin. Söweş meýdanynyň agyr, çylşyrymly ýagdaýlarynda hem paýhasly,parasatly ynsan köp meseleler barada gyzyklanmagy başarypdyr.Munuň yzysüre gelen hatlaryň birinde partiýa hataryna geçmek üçin rekomendasiýanyň gülluk edýän harby bölüminiň özünde düzelendigi uly guwanç bilen habar berilýär.

Şahyryň söweş meýdanyndan iberen ahyrky hatyny okanynda iniň dyglap gidýär.Bogazyň dolanyny duýman galýarsyň. Onda şeýle setirler bar: „...Häzir golaý ýanymyzda, depämizde uly „saz“. Gulagymyz kamata gelýär...Şu wagt

meniň töweregimdäki hereketi ýazsaň çeper eser bolup çykjak. Hoş sag bol gardaşym! Şaly.02.08.1942ý.“¹

Ol nähili çeper eser? Bu günki gün bu sowala jogap tapyp bolanok. Ýöne weli watançy şahyryň ýüreginde besläň arzuwynyň birjik hem şübhelenmeýärsiň, Belkem ol eser meşgur „Kareliýa jeňneliniň“ dowamy bolardy, belki-de onda üýtgeşik gahrymanlaryň täze keşpleri dörärdi.

Bu hatlatdan mälim bolşuna görä wagtyň ýetmezçiligine, aldym-berdimli söweşleriň barýandygyna garamazdan, döredijilik işini söweş ýagdaýlarynyň wakalary bilen utgaşdyryp alyp barýandygyny görýäris. Şahyr ýazyjylar guramasynyň, redaksiýalaryň adresine iberen eserleriniň ykbaly bilen gyzyklanyp, ara alyp maslahatlaşylanda görkezilen kemçilikler bilen habrdar edilip durulmagyny haýyş edipdir, özüniň döredijilik iş meýilnamasy hakynda galamdaş ýoldaşlaryndan maslahat alyp durupdyr.

Ýiti gözli, gaýduwsyz Şaly Kekilow Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda hem edermen ýoldaşlary bilen şöhratly ýoly geçdi. Öz gujagynda mähriban ene dek saklap, ösdürip ýetişdiren, terbiýelän eziz Watanyň janyndan eý gören şahyr:

Watan üçin gurban bolsam,
Adyma meň şöhrat bolar;
Enemden emen ak süýdüm,
Meniň üçin halal bolar¹-

diýip, ýurdunyň goragynda janyny gurban etmäge taýýardygyny uly ynam bilen ýaňlandyrdy. Bu joşgunly setirler gahryman adamlary Watanyň beren duz-çöregini haklamaga, basybalyjy ganyň duşmandan ony gözün göreji ýaly gorap saklamaga çagyrdy. Şahyryň Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda döreden belent watançylyk duýgulary öz içine alýan setirleri, eserleri uly şöhrata eýe boldy.

Şahyryň döreden eserleri san taýdan ol diýen köp bolmasa-da, mazmunyna baý we çeperçilik jähtden kämil. Şahyryň eserlerinde mahsus zat çuňňur watançylyga we halka bolan söýgä baýlygydyr, halkyna bolan ullakan söýgüdir.

¹ Şahyryň hatlary A.Kekilowyň şahsy arhiwinde saklanýlar.

¹ Şahyryň hatlary A.Kekilowyň şahsy arhiwinde saklanýlar.

Ş.Kekilow özüniň şunuň ýaly eserleri bilen öz döwründe ýüze çykan ähmiýetli wakalaryň hemmesine seslenip, türkmen edebiýatynyň ilkinji döwründen ýazyjylaryň öňdäki toparynyň hataryna goşuldy. Bu hakda şahyr A.Niýazow 1933-nji ýylda „Sowet Türkmenistany“ gazetinde çykan „Şaly Kekilow edebiýat meýdanynda“ diýen makalasynda : „Ýoldaş Şaly Kekilow biziň Türkmenistan şura ýazyjylarymyzyň baş toparynyň içine goşulýar. Ol bu topara Şaly Kekilow bolany üçin ýa-da 1927-nji ýyldan bäri ýazýany üçin goşulman, özüniň eserleri we ol eserleriň güýji bilen goşulýar“ diýen adalatly bahany beripdir.

Zehinli şahyr özüniň ajaýyp serleri bilen beýik Gorkiniň „Ýazyjy öz döwrüniň gözi, gulagy we sesi bolmalydyr“ diýen asylly nesihatyny berjaý etdi. Durmuşdaky ýüze çykan täzelikleriň hemmesini ýiti gözlülük bilen bermegi başardy we oňa öz wagtynda seslendi. Ýurdumyzyň hökümetiniň durmuşa geçirýän çärelerini halk köpçüligine wagz etmegi şahyr hökmünde giňden düşündirdi. Könäniň zyýanly galyndylaryny näetläp, halky täze, medeniýetli durmuşa çagyrdy. Işinde we durmuşynda duş gelýän kynçylyklarynyň ählisini ýeňip geçmegiň ugrunda tutanýerli göreşdi. Aňly-düşünjeli durmuş ýoluna ilkinji gadam basan günlerinden başlap:

Hyzmata häzirdirin,

Pugta guşap bilimi.

Duşmanlardan goraryn,

Işçi-dayhan ilimi¹

diýen watançylyk duýgulara ýugrulan setirlere wepaly bolup galdy.

Şahyr uruşdan öňki başýyllyklar döwründäki döreden eserlerinde hökümetiň geçiren möhüm çärelerine aýny wagtynda seslendi. Başýyllyk meýilmananyň kabul edilmegi ýurdumyzyň taryhynda uly waka boldy. Bu döwürde täze we uly tema-halkyň ýaşayşyny we täze gurluşygyň ähli bölümlerindäki gazanan ägirt uly üstünliklerini wasp etmek temasy şahyryň döredijiliginde özüne mynasyp orny eýeledi. Şol temalary sada dilde ýazylan çeper eserleri bilen halk köpçüligine düşündirmekde ýadawsyz işledi. Şahyryň bu döwürdäki ýazan eserleri, bir

¹ „Gyzyl goşun“, 1931, 24 awgust.

tarapdan, temasyňyň we materiallarynyň täzeligi bilen tapawutlanan bolsa, ikinji tarapdan, syýasy ýitiligi bilen tapawutlanýardy:

Öňki iňläp ýatan ymgyr çöllerde
Bu gün zawodlaryň gudogy çalýar,
Döreden täzedən-täze şäherler
Gyzyl baýdak parlap, asmana galýar.¹

Şahyryň bu döwürde döreden eserlerini yzarlanylýan wagtynda, aýal-gyzlar azatlygy, Watany goramak, medeniýeti ösdürmek, oba hojalygy galdyrmak, halklaryň arasyndaky mizemez dostluk-agzybirlik ýaly temalaryň ýiti nazaryndan sypmandygyny görýärsiň.

Şahyr köp eserlerini aýal-gyzlar azatlygyna bagyşlap ýazdy. Aýallar azatlygy şol ýyllarda türkmen edebiýatynyň wekilleriniň ünsüni özüne çeken temalaryň biri bolupdy. Türkmen edebiýatynda bu tema bagyşlanyp ençeme eser döredildi. Şol sanda Ş.Kekilow „Gyzlar dilegi“ (1928), „Azatlyk bagy“ (1928), „Gelmeze giden köne dünýä“ (1928), „Gelin-gyzlara“ (1933), „Azat aýala“ (1934) diýen şygryrlaryny we „Azan ýigit“ (1941) diýen satiriki poemasyňy dörettdi. Bu temasyndaky ýazan eserlerinde aýal-gyzlaryň göz ýaş edip oturan nalajedeýin ýagdaýyny suratlandyrmak, olaryň jemgyýetdäki tutýan orunlaryny görkezmek ugrunda çalyşdy. „Gyzlar dilegi“ diýen eseriniň liriki gahrymany Oktýabr rewolýusiýasyndan öňki zulum astynda geçen durmuşynyň haýyplygyna düşüňip, aň-bilim almaga, ýaşlar guramasynyň hatarynda durmaga uly höwes bildirýär. Azat türkmen gyzy köp aýallylyk, gyz satmak ýaly könäniň zyýanly dessurlarynyň düýpgöter ýok edilmegine batyrgaý sesini göşýär, durmuşda erkekler bilen deň orny eýelemäge özüniň deň-duşlaryny çagyýar. „Gelin-gyzlara“, „Azat aýala“ diýen eserlerinde aýal-gyzlaryň Oktýabr rewolýusiýasyndan öňki başyndan geçiren agyr horluklary we Oktýabryň azatlygy saýasynda ýeten bagtly durmuşlary deňeşdirilip, täzäniň artykmaçlyklarynyň mertebesi has ileri sürülýär. Şahyr bu tema bagyşlap ýazan eserlerinde söýgüli Watanymyzda maşgala meselesiniň

¹ Kekilow Ş. Goşgular. Aşgabat, 1941, 10-11 sah.

polatdan-da berkligi ugrunda ýadaman göreşdi. “Azan ýigit” poemasy бүтewiligi bilen şu meselä bagyşlanylyp ýazylan eserdir. Poemanyň esasy mazmuny zyýanly düşüňjelerden saplanyp bilmedik käbir adamlaryň nädogry ýola düşýändiglerini beýan etmekden ybaratdy. Olaryň daş görnüşinden medeniýetli bolmagyna garamazdan, içki dünýäleriniň yza galak düşüňjilerden doludygyny, ahlak taýdan bozukdygyny şahyr ýitilik bilen paş edýär we ýazgarýar. Eser maşgalanyň bagtly durmuşyny bulajak bolýan şu zeýilli adamlara örän hüsgär bolup, olaryň garşysyna berk göreş alyp barmagy öwredýär. Yza galak düşüňjeli adamlar aradan ýok edilse, aýrylamk, kowulmak, sögülmek, äsgermezlik ýaly çüýrük pikirleriň hem ýok boljakdygyny aýdýar. Türkmenistanyň zähmetkeşleri hem şol döwrüň häkimiýeti ýyllarynda partiýanyň ýolbaşçylygy astynda gurply we medeniýetli durmuşa eýe boldy, emma zyýanly urp-adatlaryň gadymdan kök urup galany üçin eseriň ýazylan wagty aýal-gyzlara erbet göz bilen garaýan adamlara has köp duş gelmek bolýardy. Şahyr jemgyýete ýat bolan bu zeýilli adamlardan seresap bolmagy öwretdi, ýaşlara durmuş meselesine ýüzleý garamaly däldigini wesýet etdi. Durmuşdaky ýüze çykýan şunuň ýaly hadysalaryň öňüni almakda, onuň köküne palta salmakda „Azan ýigit“ poemasy ýaşlar üçin sapak bolup, ep-esli derejede terbiýeçilik ähmiýetini oýnady. Şahyr bu eseri bilen polatdan-da berk bolan maşgalanyň has hem berkleşmeginiň tarapdary hökmünde çykyp, durmuşda azanlaryň jemgyýetiň ösüş ýolundan süpürilip zyňylmalydygyny ündedi.

Şahyryň köp eserlerini aýal-gyzlar azatlygy temasynda bagyşlap ýazmagynyň sebäbi, birinji tarapdan, täze jemgyýetiň aýal-gyzlar azatlygy meselesine uly üns berýänliginden bolsa, ikinji tarapdan, şahyryň merkezden uzakda ýerleşen obalarda işläň wagty aýal-gyzlaryň hukuklarynyň kemsidilmegine duş gelmeginden boldy. Şahyr obada ýaşlaryň ruhybelentligini terbiýelemek bilen birlikde, täze medeniýeti ýaýladyjy hökmünde, könäniň zyýanly galyndylarynyň garşysyna irmän-arman göreşdi.

Şahyryň döredijilik işine başlan wagtlary halkara ýagdaýynyň-da çylşyrymlaşan ýyllary boldy. Uruş odunyň tutaşmagynyň wehimi güýjedi. Parahatçylykly syýasaty gyşarnyksyz alyp barýan täze guramanyň we hökümetiň

bu ýagdaýyň öňüni almak üçin ençeme möhüm çäreleri gördi. Ýazyjylar we şahyrlar bu mowzuga bagyşlap, köp sanly eser döretdi. Türkmen edebiýatynda syýasy lirika ýüze çykdy. Ş.Kekilowyň „Eliň ýetmez“ (1927), „Unutmaň“ (1932), „Dynçlyk isleseň“ (1931) diýen eserleri şu mowzuga bagyşlanyp döredilen eserlerdir. Şahyr şol eserlerde ýigrenji maksatlary, bet niýetleri paş edýär. Ýurduň ýagdaýyny gowulanmyrmak we oba hojalygy galdyrmak biziň ýazyjylarymyzyň ünsüni özüne çeken ähmiýetli meseleleriň biri bolupdy. Ş.Kekilow-da bu meselelere bagyşlap, ençeme çeper eser ýazdy. Türkmenistanda döredilen ilkinji senagat ojaklarynyň biri bolan Gyzyrlybat wagon bejeriş zawodynyň toparynyň döredijilikli zähmetini dogruçyl beýan edýän „Gyzyrlybat wagon remont zawodynda“ (1932) diýen poemasy döretdi. Bu eser diňe şahyryň öz döredijiliginde däl, eýsem uruşdan öňki başýyllyklar döwrüniň türkmen edebiýatynda hem özüne mynasyp orny eýeledi.

Şahyr senagat durmuşyny hakyky suratda görkezýän „Gyzyrlybat wagon remont zawodynda“ diýen eserini döretmek ugrunda birnäçe wagtlap işledi. Ol ýörite bu zawoda döredijilik sapara gidip, ondaky alnyp barylýan ähli işler bilen örän ýakyndan tanyşdy. Şunuň netijesinde her bir sehiň, omdaky gaýnap joşýan hereketiň we zähmet edermenleriniň-işçileriň aýdyň keşbini söz keşdesi bilen çekip görkezdi. Şonuň üçin-de şahyryň bu poemasy okap otyrkaň özüňi zawodyň içinde ýaly duýýarsyň, her sehiň içine girip, öz aralarynda guran ýaryşda biri-birlerinden ozmaga wada beren işçileriň joşgunly hereketine uly höwes bilen syn edýän ýaly we şahyryň gören zatlarynyň hemmesini öz gözün bilen görýän ýaly bolýarsyň. Munuň özi şahyryň beýan edýän wakasyny täsirli we ynandyryjy edip görkezmegiň hötdesinden başarnaýlyk bilen gelendigine şaýatlyk edýär.

Ş.Kekilow özüniň senagat durmuşyna degişli ýazan eserlerinde işçiler synpynyň agyr kynçylyklary ýeňip, ýurduň ýagdaýyny gowulandyrmak maksadyny egsilmez gaýrat bilen doly amala aşyrandyklaryny görkezýär. Senagat kärhanalaryny täze tehniki gurallar bilen enjamlaşdyrmakda, adamlaryň maddy we medeni durmuşlaryny birsyhly gowulandyrmakda ýurduň ýagdaýyny gowulandyrmak meýilnamasynyň ägirt uly ähmiýetini aýratyn belläp geçýär. Bu

geçirilen möhüm çäräniň Watanymyzy agrar ýurtdan beýik senagat ýurda, özbaşdak ýurda we halkyň öz azatlygyny hem-de özbaşdaklygyny gorap saklamaga başarnykly bolan kuwwatly döwlete öwrendigini görkezýär.

Senagatyň giň gerim bilen ýaýbaňlanmagy oba hojalygyny iri topar hojalyga öwürmäge ähli mümkinçilikleri döretdi. Şunuň netijesinde daýhan birleşik gurluşygy meselesi gaýra goýulmasyz wezipeleriň biri hökmünde öňe çykdy. Halk bu wezipäni abraý bilen çözmeklige girişdi. Oba hojalygyny toparlaşdyrmak meselesi edebiýat wekilleriniň hemmesiniň üns merkezinde boldy.

Ş. Kekilowyň senagat durmuşyny görkezýän birnäçe eserleri bilen bilelikde daýhan birleşik gurluşygyna degişli döreden eserleri hem bar.

Şahyr oba hojalygy mowzugynda ýazan „Ýüpekçilik“ (1931), „Ýetip ozarys“ (1931), „Önüm artdyrmak ýolunda“ (1932), „Kolhozyň“ (1941) we ş.m. goşgularynda toparlaşan hojalygyň peýdasyny oba adamlaryna örän sada dilde düşündirýärdi. Oba hojalyk maşynlaryndan giňden peýdalanmak synpy ýatlary düýp-teýkary bilen ýok etmek, daýhan birleşik hojalygynyň ähli pudaklaryny giň gerim bilen ösdürmek, ekinlerden bol hasyl almak üçin agrotehnikanyň kadalaryny gollanmak we beýleki ençeme meseleleri şahyr öz eserlerinde beýan etdi. Onuň bu mowzukda ýazan eserleriniň köpüsi „Kolhozçylar“ (1933) atly ýygyndysynda jemlendi.

Şahyryň bu gurluşyga degişli ýazan eserlerinde, birinjiden oba hojalygyny toparlaşdyrmak ugrunda döwletiň gören möhüm çäreleriniň öz waspyny tapandygyny bellemeli. Ol özüniň şu mowzuga degişli ýazan eserlerinde daýhan ýolunyň öňe tarap barýan ýoldugyny görkezmek bilen daýhanlary gurply daýhan birleşiklerini gurmaga çagyrdy. Olaryň önüm artdyrmak ugrunda göreşmelidiklerini, biziň şygrymyzyň öňde baryjy döwletleriň yzyndan ozup geçmelidigini giň suratda düşündirdi.

Ikinjiden şunuň ýaly üstünliklere ýetmek üçin täze usulda oba-hojalyk maşynlaryny ulanyp işlemelidigini görkezdi we ol maşynlardan daýhanlaryň özleriniň peýdalanyp bilmelidiklerini, ýagny sökmegi, düzmegi, sürmegi

başarmalydyklaryny aýtdy. Täze jemgyýetiň ýolbaşçylygy bilen ösen daýhan birleşik gurluşynyň öňe urlan has batly gadam bolandygyny aýratyn nygtap geçdi.

Mähriban Watanymyzyň üstüne nejis duşman leşgeriniň gara güýji abanan wagty, Ş.Kekilow olary iki güýç-ötgür sözi we atgyr yaragy bilen urmak üçin meýletinçileriň hatarynda durup, Watan goragyna ugrady. Rus edebiýatynyň ýazyjysy beýik Gorkiniň „Eger-de meniň ýaşayan we işleýän synpyma garşy uruş turaýsa, men hem onuň goşunyna urşujy bolup bararyn. Hut şolaryň ýeňjeklerini bilenim üçin barman, eýsem Sowetler Soýuzynyň işçiler synpynyň beýik adalatly işi öz kanuny işim, öz wezipäm bolanlygy üçin bararyn“¹ diýen ajaýyp sözlerinden ugur alýar.

Bu döwrüň edebiýatynda Watany gözüň göreji ýaly goramak, watançylyk-gahrymançylyk mowzuga iň öňdäki hatara çykdy. Söweş meýdany we ýurt içindäki söweşiň arasyndaky berk baglanyşyk, gahryman esgerleriň arasyndaky mizemez agzybirlik ýazyjylaryň, şahyrlaryň döredijiliginde aýratyn orun eýeledi. Bu döwürde edebiýatda dürli žanrlardaky ýüze çykýan çeper eserleriň pikir-mowzuk ugry ýokarky mowzuklar bilen ýakyndan baglanyşykly boldy. Bu döwürde şahyr çeperçilik taýyndan durnukly bolan „Uralyň“ (1941), „Watançynyň aýdymy“ (1941), „Duşmana hüjüm“ (1941), „Dowulçy“ (1942) ýaly sygyrlary, „Dýadýa Iwan“ (1942), „Kareliýa jeňnelinde“ (1943) poemalaryny, „Kasam“ (1941), „Batyr aga“ (1942) diýen pýesalaryny döretdi.

Partizanlar durmuşyndan ýazylan „Dýadýa Iwan“ poemasy türkmen edebiýatynda şu mowzuga bagyşlanyp ýazylan sertleriň içinde iň görnüklileriň biridir. Ş.Kekilow bu eserde Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda partizanlaryň Goşun bilen arkalaşykly duşman güýjüne öran berk zarbalaryny ynandyryjy beýan etmegiň hötdesinden gelip bildi.

Watançy garry Iwan daýy täze jemgyýetiň aýdyň ýol bilen ýeňişden-ýeňişe tarap alyp barýanlygyny bilýär we agzybirligiň watançylygyň faşistik leşgerleri ýeňmekde uly orun oýnaýandygyna düşüňýär. Şonuň üçin hem ol ähli adamlaryň bir maksady-şöhratly ýeňşiň töweregine pugta jebisleşmekleri ugrunda

¹ Gorkiy M. Statýi i pamflety. „Molodaýa gwardiýa“, 1949, 115-116 sah.

çalyşýar. Iwan daýy obanyň üstüne duşman howpy abanan wagty obanyň emlägini, çagalary we garrylary howpsyz ýerlere çekmekde, alnyp barylýan işiň guramaçysy we ýolbaşçysy hökmünde hereket edýär. Şonuň ýaly ýagdaýlarda özüniň garrylygyna garamazdan edermen, gaýratly ýaş ýigitler bilen bir hatarda durup, işe ak ýürek bilen ýapyşýar. Obadaky etmeli işleriň hemmesini doly amala aşyranlaryndan soň, töweregine ýaşulylary toplan partizan toparyny düzýär we öz topary bilen jeňňelligiň içinde ýerleşýär.

Duşman oba aralaşan mahalynda watançy garrynyň ýolbaşçylyk edýän partizan topary olaryň garşysyna örän batyrgaýlyk bilen göreşip, duşmany uly howp astynda goýýarlar. Iwan daýynyň zähmet söweş meýdanynda janypkeşlik bilen işläp, uly hormata we abraýa eýe bolşy ýaly gaýduwsyz partizanlaryň hatarynda görkezen gahrymançylykly işleri hem çyn watançylaryň keşbini berýär. Ol partizan toparynyň guramaçysy, ýolbaşçysy we ryhlandyryjysy bolup, olaryň içinde uly abraýa hem-de hormata eýe bolýar. Onuň başartjaňlyk bilen ýolbaşçylyk etmegi netijesinde toparyň köp gezekki geçiren has çylşyrymly duşmana garşy hüjümleri örän şowly çykýar.

Şahyr Iwan daýynyň şekilinde rus adamsynyň aýdyň gylyk-häsiýetlerini berip bilipdir. Iwan daýy dury akylyly we örän ýiti adam. Ol her bir zat hakynda önünden pikir edýär. Rus häsiýetine mahsus bolan howlukmazlyk, işleri gowy derňemeklik, ondan soň şek we şübhe diýen zada asla ýol bermän, duşmana garşy aýgytly hereket etmeklik sypatlaryny özünde jemläp, okyjynyň ynamyny we söýgüsini ödeýär.

Iwan daýy kynçylyklaryň garşysynda çakdanaşa çydamlylyk görkezýär hem-de agyr ýagdaýlary basyp geçmegiň esasy şerti hökmünde çydamly we mert bolmakda oba adamlaryny ruhlandyrýar.

Iwan daýynyň belent häsiýeti hökmünde onuň watançylygyny aýratyn bellemek gerek. Ol özüniň beýik Watanyň täze jemgyýetini dünýäde bolan ähli gözəl we söýgüli zatlardan has ýokarda goýýar. Şuňa görä-de adamlar üçin dünýäde iň mukaddes zat bolan öz Watanyň, öz hak we adalatly işiň üstünde şöhratly ölmek gahryman garryny çigit ýaljak-da gorkuzmaýar.

Iwan daýynyň ýeňşe bolan çuň ynamyny aýratyn bellemek gerek. Ol Goşunmyzyň ýeňjekdigine, Gitler Germaniýasynyň bolsa ýeňiljekdigine asla şübhelenmeýär, çünki bir tarapdan, halkymyzyň alyp barýan işiniň hak we adalatly işdigine ikinji tarapdan, bu adalatly işiň arkasynda ýeterlik derejede güýjüň bardygyna berk ynanýar.

Poemada obada galan garrylaryň üsti bilen watançylygyň ajaýyp taraplary görkezilýär. Oba aralaşan duşman partizan toparlarynyň ýerleşen ýerlerini we beýleki gizlin harby syrly bilmek hakynda köp işler geçirýär. Emma ähli eden synanyşyklary netijesiz bolup çykýar. Ellerine düşen garra ýowuz jeza bermeklerine garamazdan, ondan belli jogap alyp bilmeýärler.

Ganym garşysynda berk durup garry:

-Öldür ,haramzada, gan içen wagşy,

Ynsapsyş, bihaýa, ejize ganym,

Seni görenimden ölenim ýagşy¹.

diýip, duşmana bolan çäksiz ýirgenjini olaryň öz ýüzüne urýar. Watançy ganym duşmanyň önünde dyza çökmeýär, olara ýalynjaňlyk etmeýär, gaýta çal saçly başyny dik tutup parahat oturan ilaty henize çenli görülmedik wagşylyk bilen horlaýyşlaryny we kesekiniň ýurduny basyp almak üçin ýöredýän erbet syýasatlaryny paş edýär. Paltasy daşa degen nejis wagşylar watançy garrynyň „gözüni köwläp, el-aýagyny çapyp, göwresini oda atýarlar“. Ol hak we adalatly iş ugrunda pida boldy, duşman ony öldürdi, emma onuň ýeňşe bolan ynamyny öldürip bilmedi.

Täze jemgyýetiň işine jany-teni bilen berlen garrynyň keşbi örän täsirli çykypdyr. Duşmanyň ýowuz jezalara sezewar etmegine garamazda, adamlaryň gahrymançylygynyň, mertliginiň ajaýyp nusgalaryny görkezýär.

Poemanyň aýratyn ähmiýeti türkmen edebiýatynda rus adamsynyň gahrymançylykly işleriniň beýan edilmegindedir. Munuň özi halklaryň dostlugyny, aýratyn hem rus halky bilen türkmen halkynyň dostluguny has-da pugtalandyrýar we biziň ýüregimize rus adamsyny öňküden-de ýakynlaşdyrýar.

¹ Kekilow Ş. Dýadýa Iwan (poema). Aşgabat, 1942, 22sah.

Şahyryň iň soňky ýazan eseri „Kareliýa jeňnelinde“ (1943) diýen poemasydyr. Bu poema pikir taýdan-da, çeperçilik taýdan-da uly ussatlyk bilen ýazylyp, hemme eserlerinde tapawutlanýar we döredijiligiň kämilleşen derejä ýetendigini görkezýär. Eseriň şeýle gyzykly we çeper çykmagynyň düýp sesäbi şahyrda, ýiti zehiniň, gyzgyn watançylygyň, synçylygyň güýçländigindendir.

Kareliýa jeňnelinde parahat otyran obalaryň üstüne faşistik basybalyjylaryň gabahatçylykly çozuşlary başlanýar. Gözel ölkäniň üstüne abanan howpy şahyr tebigy wakalaryň üsti bilen örän tolgundyryjy beýan edýär:

Ertirmi, agşammy, gündizmi, gije,
Saýgaryp bolmaýar howanyň ýüzün;
Çapgynly yagyny, iňlewük ýeli
Ýadyňa getirýär harasat sözün.

Tebigat gam çekýär durmuşy bilen
Ýaryndan aýrylan söýgüli ýar dek;
Agzyndan ot çykýar her ah uranda
Ýowüz gün başyna düşen bir är dek¹

Şahyr nejis duşmanyň garşysyna alnyp barylýan gazaply söweşleriň bir pursadyny suratlandyrmak üçin birinji bentde Demirgazygyň çapgynly sowuk günleriniň birinde howanyň bolşuny mysal alýar. Älem jahany gara bulut бүрәп, ýerden-göge gar sowrup, çapgynly ýagyn ýagýan howada günün haýsy wagtydygy saýgartmaýar, niräniň-niredigi seljertmeýär. Bu şekilde okyjynyň duýgusyna gokuly täsir edýän „harasat“ sözünü göz önüne getirýär. Ikinji bentde ýaryndan aýrylan söýgüli ýaryň perişan hala düşüşi ýaly, apy-tupan, harasat zerarly gözel görkünden aýrylan tebigat-da gama batýar, „her ah uranda agzyndan ot çykýar“.

Şahyr bu setirler arkaly okyjysynyň aňyna ýetirjek bolýan pikirini ussatlarça berip bilipdir. Nejis duşmanyň gara güýji üste abanan wagty gahryman adamlaryň wagtlaýynça gözel obalaryndan aýrylandyklaryna ýürekleriniň owazy ýaly, azat ýeriň azat tebigaty-da parahat durmuşynyň bozulanyňa gam çekýär. Adam ganyna

¹ Kekilow Ş. Saýlanan eserler. Aşgabat, 1954, 119 sah.

suwsan duşman leşgerleriniň parahat otyran halkyň üstüne eden agyr zulumsütemlerine howanyň ýüzi çytylyp, aýyň-günüň nury tutulyp, agaçlar kibtni gysyp, guşlar höwürtgelerine girip gizlenýärler. Parahatçylykly döwürde tokaýyň içinde uly şowhun bilen ir-imiş çöpläp ýören şadyýan oglanlar we gyzlar, “eli byçgyly agaç taýýarlaýan azat dayhan“, „awyny yzarlap arkaýyn gezyň mergen awçy“ indi bu jeňňelligiň içinde görünmeýärdi. Bu ýagdaýlar şahyryň söweşjeňlik ruhuny berkleşdirýär.

-Duşmanyň garşysyna ot açmaly!- diýen buýruk bolanyndan soň, laçynlar ýeri-gögi sarsdyryp asmana galýarlar. Asmanda howa söweşi başlanýar. Topçularymyz mergenlik bilen aşaklaryndan urup, edermen laçynlarymyz depelerinden inderip, adam ganyny dökmäge, gözəl ymaratlary weýran etmäge gelen wagşylary başagaylyga salýarlar.

Bu ajaýyp şahyrana setirler bilen düzülen poemanyň soňy agzybir halkynyň taze jemgyýetiň ýolbaşçylygy astynda dogry ýol bilen ýörän, şöhratly ýeňşe eýe bolandyklaryny görkezmek bilen gutarýar. Bu eserde ol diňe tebigaty suratlandyrmaga kowalaşman, öz içgi duýgularyny, basybalyjy ganyman duşmana bolan ýigrenjini tebigy wakalar bilen utgaşdyryp görkezýär.

Ş.Kekilowyň „Koreliýa jeňňelinde“ diýen liriki poemasy Beýik Watançylyk urşy döwründe türkmen edebiýatynda ýüze çykan eserleriň arasynda çeper ýazylan hem-de okyjylar köpçüliginiň ünsüni özüne çeken gymmatly eserleriň biridir. Mert adamlaryň gahrymançylygyny, tutanýerliligini, agzybirligini, gaýduwsyzlygyny görkezýän bu agyr synaglaryň hötdesinden başaraňlyk bilen gelmegi, ony ýeňip geçmegi öwredýän bu eseriň terbiýeçilik babatynda hem ähmiýeti örän uludyr.

Uruş ýyllarynda adamlary şöhratly ýeňşe ruhlandyran bu eseriň içindäki beýan edilen wakalar tebigy hadysalar bilen içgin baglanyşdyrylyp, berk yzygiderlilikde berilipdir. Şunuň ýaly ýokary ussatlyk bilen ýazylyp, her bir setirinde adamlaryň watançylygyny, gaýratyny, gujurny görkezýän bu eser okan adamlarynyň ýüreginde azat Watanyň işiniň rowaçlygy ugrunda soňky damja ganyna çenli wepalylyk, ganyman duşmanyna ýigrenç duýgusyny oýarýar. Şahyryň bu eserine ýazyjy A.Aborskiý: “Şaly Kekilowyň söweş meýdanlary baradaky

şygyrlary edermenlik bilen, durmuşa bolan ynam bilen dem alýar. Onuň „Kareliýa jeňňelinde“ diýen soňky liriki poemasy öz ahmiýetliligi boyunca Beýik Watançylyk urşy ýyllaryndaky türkmen edebiýatynyň täze mertebesini aňladyp, iň görnükli eserleriň birini eýeleđi¹ diýen ýokary bahany berdi.

Ş. Kekilowyň döredijiligini belent derejä göteren „Kareliýa jeňňelinde“ diýen poemasynyň şeýle çeper çykmagyna, gyzykly bolmagyna, birinjiden, real wakalaryň dogruçyl beýan edilmegi bolsa, ikinjiden awtoryň degerli sözleri seçip-saýlap almagyndan, ýerli-ýerinde ulanmagy üstünlik bilen başarmagyndandyr.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň söweş meýdanyndaky söweşleri, tehnikanyň ýetişdiren täze kysymly ýaraglaryny çeper edebiýatda suratlandyryp görkezmek üçin dăp bolup galan edebi tărler ýeterlik dăldi. Şonuň üçinde şahyr täze, öz döwrüne laýyk, çylşyrymly wakalary ähli aýratynlyklary bilen okyjylaryň aňyna ýetirip biljek edebiýatyň çeperlilik serişdelerini başarmaňlyk bilen peýdalandy. Aýdyň we ýiti reňkleri saýlap alan halyçynyň çeper çiten halysynyň nepis gülleriniň görenleriň hyrydar we mähirli garaýyş döredişi ýaly, şahyryň bu eseri-de okyjylarynda şol täsiri döredip bilipdir.

Zehinli suratkeşiň söz keşdesi bilen çeken ajaýyp suratynyň bir ýerinde Uzak Demirgazygyň gözel tebigaty-ak gülli otlary, başyny belent tutup otyran agaçlaryň tokaýy görünse, beýleki bir ýerinde gazaply, ýowuz tebigaty ähli aýratynlyklary bilen göz önünde janlanýar. Şahyr bu görnüşleriň hemmesini esasy pikirini-Watançylyk urşunyň çylşyrymly wakalaryny görkezmeklige boýun egdirýär. Şahyryň bu döredijilik usuly eseriň ýeňil okalmagyna we çuň täsirli bolup çykmagyna uly ýardam edipdir. Şahyr bu eserinde degerli we täsirli sözleri öz ýerinde ulanmak bilen okyjyda beýan edýän wakasynyň bir ýerinde begenç we guwanç, başga bir ýerinde ýigrenç we gynanç, ýene bir ýerinde gahar-gazap duýgusyny oýadypdyr. Okyja ýakyn bolan bir zat hakynda ýazyp, ol wakanyň töweregine onuň ünsüni çekmek, ony gyzyklandyrmak örän kyn mesele. Munuň üçin pikirini asylygy hem-de aýdyňlygy gerek. Şunuň ýaly aýdyň we asyl pikir bolany üçin azat Watana çuňňur söýgini, ganhor duşmana bolan gazaply

¹ „Literaturnaya gazeta“, 1945, 22 dekabır.

ýigrenji,ýeňşe bolan berk ynamy jeňňel bilen baglanyşykly bolan bir wakanyň üsti bilen görkezmegi başarypdyr. Munuň özi şahyrd a ýiti zehiniň, joşup duran pikirleriň bolanlygyna aýyk şaýatlyk edýär.

Bu döwrüň edebiýatynda Watany goramak mowzugynyň esasy mowzuk hökmünde öňe çykyşy ýaly Ş.Kekilowyň döredijiliginde-de esasy orny eýeledi.Şahyryň bu döwürde döreden eserleriniň hemmesinde ýeňşe bolan berk ynam görkezilýär. Şahyr munuň sebäbini ýeňiji Goşunymyzyň, agzybir halkymyzyň bir maksat ugrunda-Watanyň azatlygy we halkyň özbaşdaklygy ugrunda göreşmeklerindendir,erbet niýetli urşuň garşysyna adalatly urşy alyp barýanlygyndandyr diýip dogry düşündirýärdi.

Ikinjiden täze jemgyýetiň hereketlendiriji güýçleri bolan kuwwatly watançylygy, halklaryň sarsmaz doganlyk-dostlugy, moral-syýasy taýdan aýrylmaz agzybirliги şahyryň döredijiliginiň içinden eriş-argaç bolup geçýär we şöhratly ýeňşiň girewi bolan bu belent güýçler onuň eserlerini pikir-syýasy taýdan ýokary derejä göterýär.Şu güýçleri içine siňdiren eserler ýaşlary ýokary ruhda terbiýelemekde aýratyn ahmiýeti oýnaýar.

Şahyryň bu döwürde döreden eserleriniň aýratynlyklaryndan biri-de ruhabelentlik we aýdyň geljege bolan berk ynamdyr.

Ş.Kekilowyň bu döwürde ýazan eserleri çün pikirililigi, çeperçiligi we syýasy ýitiligi bilen öňki eserlerinden tapawutlanýar.

A.M.Gorkiniň durmuşy çuňňur bilmek hakynda, halk döredijiligini ýadawsyz öwrenmek hakynda aýdan gymmatly nesihatlaryny watançy şahyr öz döredijilik işinde birjik-de ünsden düşürmedi.Çeper eserleriniň diliniň düşnükçiligi, sadalygy w keşpliligi ugrunda yhlas bilen işledi. Çeperçilik serişdeleriniň asyl nusgalygy ugrunda ýadawsyz göreşdi.

1) Barmagym galamdyr,syýadyr ganym,

Azatlyk ugrunda gurbandyr janym

(„Türmeden hat“)

2) Düýnki seniň ganyň soran sülükden

Heý-de bu gün saňa ýoldaş bolarmy?

(„Önüm artdyrmak ýolunda“)

3) Asmany inledip,ýeri sarsdyryp,

Ajal guşy gelyär ganatyn gerip

(„Kareliýa jeňnelinde“)

Synçy şahyr ýaşan döwrüniň ýörgünli meselelerini duşundan geçirmedi, olara öz wagtynda joşgunly sesini goşdy. Sada we düşnükli dilde ýazylan täsirli eserleri şol mowzugyň töweregine okyjylar köpçüliginiň pikirini toplan bildi. Ş.Kekilow gündelik işinde we çeper eserleriniň üsti bilen täze jemgyýetin alyp barýan syýasatyny amala aşyrmak üçin tutanýerlilik bilen göreşdi.

Şahyryň özboluşlylygy we talantlylygy döredijiliginiň ilki ýyllaryndan başlap, öňe tarap okgunly hereket edýän täzäniň artykmaçlyklaryny sap ýürekden wasp edenliginden, ýaşan döwründe ýüze çykan ýagdaýlaryň jümmüşine çuňdan aralaşyp bilenliginden, kiçijik zadyň aňyrsynda duran ümmülmez ulyny görmegi başaranlygyndandyr. Onuň eserlerine häsiýetli bolan zat zähmetkeş halka, täze hökümetine bolan mähriban söýgi hem-de çuň watançylygydyr. Könäniň zyýanly galyndylaryna ýigrenç we täzä bolan çäksiz guwançdyr. Köpmilletli dostlukly ýurtlaryň arasynda mizemez doganlyk-dostlugyň, parahatçylykly zähmetiň, bagtly durmuşyň waspydyr.

Watançy şahyr Ş.Kekilow uzak wagtlyryň dowamynda öz gymmatyny saklap biljek dürli-dürli mowzuklarda döreden ýiti we täsirli eserleri hem-de geçen şöhratly ýoly bilen halkyň, Watanyň, ýurduň önündäki ogullyk, şahyrylyk borjuny doly berjaý etdi.

Zehinli şahyr Ş.Kekilow 1943-nji ýylyň 8-nji oktyabrynda Watanymyzyň azatlygy ugrundaky alnyp barlan Beýik Watançylyk urşunyň söweş meýdanynda gahrymanlarça gurban boldy. Soňky wagtardaky takyklanan maglumata görä, Şalynyň gulluk edýän goşun bölümi Kareliýa söweş meýdanyndan Smolenskiniň eteklerine getirilýär. Bu bölümiň esgerleri gysga wagtlaýyn dynç alyşdan soňra, 1943-nji ýylyň setýabr aýynyň aýagynda Smolensk welaýatynyň Monastyržinsk etrabyňy duşmandan azat etmeklige batyrgaýlyk bilen gatnaşýarlar. Duşmanyň berkidilen nokadyny derbi-dagyn etmek üçin zabt eden

esgerleriň arasynda Şaly Kekilow-da bardy. Ol öňe tarap okdyrylan pursadynda gapdalynda mina ýarylyp, söweş pälwanyny agyr ýaralaýar. Şaly Semorta obasynda ýerleşen meýdan keselhanasyna eltilýär, emma lukmanlaryň birnäçe gününň dowamyndaky agyr ýaralyny halas etmek ugrundaky alyp baran çylşyrymly operasiýalary oňaly netije bermeýär-ol bedene düşen agyr ýara zararly wepat bolýar. Merdana ýigidiň jesedini şol obada jaýlaýarlar. Soňra F.F.Demýanow diýen sürüji şahyryň jesedini Dosugowa obasyndaky doganlyk guburyňa geçirýär. Oba zähmetkeşleri söweş gahrymanlarynyň sarpasyny belent tutup, olara uly ýadygärlik dikeldipdirler. Ol ýadygärligiň eý görülip saklanýandygy barasynda, mekdep okuwçylarynyň ony ter gül desseleri bilen bezeýändigleri barasynda, mekdep ýygmanyşyklarynyň şol ýerde geçirilýändigini barasynda Smolensk welaýatynyň Dosugowo obasyndaky mekdebiň müdiri W.Ýefremow „Turkmenskaýa iskra“ gazetiniň redaksiýasyna ýazan „Syn Turkmenii-soldat i poet“ diýen hatynda gürrüň berýär. „Raboçiy put“ diýen Smolensk welaýat gazetine güneşli Türkmenistanyň gerçek ogly hakynda iki makala çykdy.Ýu.Paşkow „Nedopetaýa pesnýa“ („Soňlanmadyk aýdym“) diýen makalasynda: „Ol özüniň şahyrana aýdymyny soňlap bilmän, Puşkin ýaşyna ýetende wepat boldy.Onuň etsem diýen işleri edilmän galdy. Emma Şalynyň etmäge ýetişen işleri hem türkmen edebiýatynda görnükli yz galdyrdy...“¹ diýip, watançy şahyryň döredijiligine ýökary baha berýär.

Şahyryň bize galdyryp giden edebi mirasy türkmen edebiýatynyň altyn hazynasyna uly goşant bolup girdi, saýlanan eserleri öwran-öwran neşir edildi. Orta we ýokary mekdeplerde beýleki görnükli ýazyjylarymyz bilen bir hatarda Ş.Kekilowyň hem döredijiligi öwrenilýär.Onuň Watanyň, halkyň öňündäki bitiren hyzmatyny nazara alyp,önüp-ösen Köşi obasyndaky orta mekdebe ady dakylady.Dramaturg Muhammetnur Gurbangylyjow Ş.Kekilowyň watançylykly hereketlerini görkezýän „Şahyr“ diýen drama eserini döretdi. Şahyryň edebi döredijiligi gün geçdigiçe has belent mana eýe bolýar we barha anyk öwrenilý

¹ Raboçiy put gazetini

ATA GOWŞUDOW

(1903-1953)

Türkmen edebiýatynyň irki wekilleriniň biri-de Ata Gowşudowdyr. Edebiýatymyzyň haýsy döwri hakda gürrüň edilse-de, onuň haysy bir edebi žanry barada söz gozgalsa-da A.Gowşudowyň ajaýyp durmuş hem döredijilik ýoly hakda aýtmazdan edebi ösüşimiziň taryhyny бүтewilikde göz öňüne getirmek mümkin däl. Şahyr hökmünde-de, prozaçy we dramaturg hökmünde-de, türkmen folkloryny we nusgawy poeziýany öwreniji hökmünde-de A.Gowşudowyň bitiren hyzmaty biçak uludyr.

A.Gowşudow 1903-nji ýylda Büzmeýinde daýhan maşgalasynda eneden bolýar. Onda çeper edebiýata söýginiň döremegine ejesi-türkmen halkynyň belli rowaýatçysy Ogulgerek sebäp bolýar. Öz ejesiniň ussatlyk bilen aýdyp berýän erteki-rowaýatlary bir topardan, A.Gowşudowyň bir tarapdan çeper edebiýata bolan höwesini artdyrsa, ikinjiden, halkyň edebi ýadygärlikleri bilen düýpli gyzyklandyrmagyna, türkmen halk döredijiligini yzygiderli ösdürmäge gönükdirýär. A.Gowşudowyň uzak ýyllaryň dowamynda halkyň baý döredijiligi bilen içgin gyzyklanmagy-da, olary bir ýere toplan, neşir etmek işine işjeň gatnaşmagy-da hut şunuň üçindir. Türkmen halk dessanlaryny, erteki-rowaýatlaryny. Nusgawy poeziýany gowy bilmekligi A.Gowşudowa halkyň taryhy geçmişini, arzuw-hyýalaryny, dilini, ruhy sypatlaryny içgin öwrenmäge giň mümkinçilik berýär. Ol halk döredijiliginiň eserlerine hem edebi ýadygärlik, hem egsilmez döredijilik çeşmesi hökmünde garaýar. Bular zehinli ýazyjynyň бүтін döredijiliginde-de ýitmejek yz galdyrypdyr. A.Gowşudowyň halk döredijiliginiň we nusgawy poeziýanyň oňat däplerinden has giň we tutuşlygyna alanyňdam, başarnykly peýdalanmagy onuň eserleriniň ideýa-çeperçilik güýjüniň artmagyna, halkylygynyň çuňlaşmagyna kömek edýär, ýazyjynyň çeper eserlerine milli öwüşgini berýär.

A.Gowşudowyň ýaşlyk döwri obada geçýär. 1920-nji ýylda okuwyny dowam etdirmek maksady bilen Aşgabada gelýär.

Şol ýyllar birnäçe okuw jaýlary açylypdy. Aşgabat şäherinde işläp başlan oba mugallymlaryny taýýarlaýan ýörite kurslar şol okuw jaýlaryndady.

A.Gowşudow 1920-nji ýylda ilki mugallymçylyk okuwyna okuwa ýerleşýär. A.Gowşudowyň edebiýat meýdanyndaky ilkinji synanyşyklary hem mugallymçylyk mekdebinde okap ýören ýyllaryndan başlanýar. 19 ýaşly, ýagny 1922-nji ýylyň aprel aýynda çeper höwesjeňler gurnagyna yhlasly gatnaşýan ýaşlaryň islegi boýunça ýerli temadan döredilen „Gyzyl puluň gullary“ atly pýesa A. Gowşudowyň bu ugurda eden ilkinji synanyşyklarynyň biridi.

Mugallymçylyk mekdebini gutarandan soň A.Gowşudow 1922-nji ýylda okuwa iberilýär. Şol döwürde ol beýik rus medeniýeti, rus nusgawy we ýazyjylarynyň belli eserlerini ymykly öwrenýär. Bu bolsa ýaş türkmen ýigidiniň aň-düşünjesini giňelýär, onuň durmuşynda edebi-döredijilik işinde uly täsir galdyrýar. Ol hakda ýazyjy özüniň soňky ýyllarda ýazan ýatlamalarynyň birinde şeýle diýýär:

„Mähriban paýtagtymyz gyzyl Moskwa baka birinji gezek okuwa iberilen türkmen ýaşlarynyň arasy bilen gitmek meniň bagtyma-da düşüpdü. Gündogar zähmetkeşleriniň uniwersitetinde okap kemala geldim, ol hiç wagt ýatdan çykmaýan günlerdir“¹.

Emma A.Gowşudowa Moskwada uzak ýaşamak we Gündogar zähmetkeşleriniň uniwersitetini doly okap gutarmak miýesser bolmaýar. 1924-nji ýylda ol ýurdumyzyň ýaşlar guramalarynda işlemäge çagyrylýar. Ol birnäçe ýyllap Türkmenistan Ýaşlar guramalarynda dürli wezipelerde işleýär.

Şol ýyllarda ýazyjy A.Gowşudow Türkmenistan ýaşlaryň Merkezi we Aşgabat welaýatynyň organy bolan „Ýaş kommunist“ gazetini döretmek we onuň işini ýola goýmaklyga hem işjeň gatnaşýar. Ol 1925-nji ýylyň martynda çykyp başlan ýaşlar gazetiniň ilkinji redaktory bolup işleýär.

¹ Sowet edebiýaty, 1953, N3, 40 sah

A.Gowşudow 1928-nji ýyldan başlap magaryf işinde işleýär :Ol Aşgabatdaky çeperçilik tehnikumynyň ýaşlar mekdebiniň direktory bolýar. Ýaş, talantly ýazyjy şol ýyllarda ýurdumyzyň merkezinde täze döredilen teatral studiýa bilen ysnyşykly aragatnaşyk saklaýar. A.Gowşudow ýaş dramaturg hökmünde 1926-nji ýylda döredilen teatral studiýanyň döredijilik işi bilen has içgin gyzyklanýar. Soňra 1928-1929-njy ýyllarda bolsa ol bu studiýanyň direktory edilip bellenilýär. Ýazyjy ol döwürde döredijilik işine ýaňy girişen we halkyň arasynda uly gyzyklanma döreden teatral studiýanyň ýaş işgärlerine başlyklyk etmek bilen, türkmen halkynyň bütin taryhynda ilkinji gezek milli teatryň döredijiliginde ýerli ýaşlardan talantly, ussat artistleri ösdürip ýetişdirmekde uly gujur-gaýrat bilen zähmet çekýär.

„Ata Gowşudow bilen biziň teatral sungaty ugrunda işleýän işgärlerimiziň arasynda dörän ýakyn gatnaşygyň sebäbi, Atanyň diňe bir oňat dramaturg bolanlygynda başga hem ol birinji teatral studiýanyň direktorydy. Türkmen halkynyň görnükli artistlerinden Aman Gülmämmedowy, Bazar Amanowy, Gulluk Hojaýewi, Gylyç Berdiýewi, meniň özümi-de okadyp, teatryň gapysyndan girizen birinji direktor Ata Gowşudow boldy. Bize nähili oturmaýy-turmaýy, ýamany ýigrenmegi, oňady wasp etmegi öwreden ilkinji mugallym Ata Gowşudowdy“¹. Görnükli sahna ussady Alty Garlyýew bu ýatlamasynda A.Gowşudowyň bu ugurda bitiren hyzmatlarynyň aýratyn nygtalyp geçilmegi ýöne ýerden däldir.

A.Gowşudow 1933-nji ýylda ýurdumyzyň „Sowet Türkmenistan“ gazetiniň redaksiýasyna edebi işgär bolup işe geçýär. Şu gazetiniň redaksiýasynda işlemek bilen ol ýurdumyzyň dürli etrap bolmaklyga, oba adamlarynyň iş-aladalaryny, ruhy keşbini ýakyndan öwrenmäge mümkinçilik tapýar. Şu döwürde ol oba durmuşyndan köp sanly oçerk, dürli zarisowkalar, hekaýalar döredýär.

Ýazyjynyň şol eserlerinde oba täze keşbi, durmuşa geçirilen dürli medeni çäreleriň täsiri bilen oba adamlarynyň durmuşynda, ruhy keşbinde ýüze çykan täzelikler sada dilde beýan edilýär.

¹ „Sowet edebiýaty“, 1953, N11, 74-75 sah.

„Sowet Türkmenistany“ gazetiniň redaksiýasynda ol 1938-nji ýyla çenli işleýär. Şol ýylyň fewral aýyndan bolsa A.Gowşudow Türkmen döwlet ylmy-derňew dil we edebiýat unstitutyna işe geçýär. Institutyň halk döredijiligi bölümünde birnäçe ýyl ylmy işgär bolup işläp, ol halkymyzyň baý edebi mirasyny toplamakda, öwrenmekde, onuň iň oňat nusgalaryny halk köpçüligine ýayratmakda esli iş edýär. Hut şol ýyllarda A.Gowşudowyň işjeň gatnaşmagynda “Türkmen halk ertekileri“, „Aýal-gyzlaryň aýdym we läleleri“ ýaly dürli ýygyndylary çap edilip ýaýradylýar, türkmen edebiýatymyzyň dürli meseleleri boýunça ol birnäçe makala bilen çykyş edýär. Şol döwürde ukyply folklorçy hökmünde A.Gowşudowyň bitiren ajaýyp hyzmatlarynyň biri-de, türkmen halkynyň gahrymançylykly eposy „Göroglyny“ ilkinji gezek neşir edip çykarmagydyr.

A.Gowşudowyň ýaş türkmen folklorçylygyny, türkmen filologiýasyny ösdürmek ugrunda bitiren ajaýyp hyzmatlary, onuň kärdeşi Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň akademigi, filologiýa ylymlarynyň doktory A.Kekilow tarapyndan şeýle häsiýetlendirilýär :

„Ata Gowşudow türkmen filologiýasynyň maňlaýyndan dirän, “hakdan içen“ alymdy“¹.

Görnükli ýazyjy A.Gowşudowyň türkmen folklorçylygyny ösdürmek ugrunda bitiren uly hyzmatlary şeýle ýokary baha berilmegine hakykatdan-da mynasypdyr.

Halkyň, döwletiň çagyryşy boýunça güneşli respublikamyzyň milli formalý edebiýatynyň we sungatynyň giň gerim bilen gülläp ösmegi ugrunda bitiren hyzmatlary, çeken irginsiz zähmeti üçin A.Gowşudow 1950-nji ýylda „Zähmet Gyzyly baýdak“ ordeni bilen, Hormat hatlary bilen we dürli medallar bilen sylaglandy.

A.Gowşudow özüniň bütin edebi döredijilik işini partiýanyň gündelik syýasaty, halkyň maksat-niýetleri bilen ysnyşykly baglanşdyryp, özüniň ähli döredijilik zehinini, halkyň gahrymançylykly işlerini çeper keşplerde suratlandyryp görkezmäge bagyşlady. Zehinli prozaçy, ukyply dramaturg, okde folklorçy

¹ Ata Gowşudowyň ömri we döredijiligi (mekdep sergisi). Aşgabat, 1965, 19 sah.

A.Gowşudow gaty ir,1953-nji ýylyň noýabrynda 50 ýaşynyň içinde döredijilik zehininiň pajarlap ösýän döwründe aradan çykdy. Emma onuň öz mähriban halkynyň uzak taryhy, dāp-dessurlary, bagtly durmuşy gürrüň berýän ajaýyp edebi mirasy, döreden kān sanly çeper keşpleri biziň edebiýatymyzyň bezegi bolup galdy.

* * *

Türkmen prozaçylarynyň köpüsine häsiýetli bolşy ýaly, A.Gowşudow hem edebiýat meýdanyna şygry ýazmak bilen girýär.Ýaş ýazyjynyň dürli temany döreden, pikir taýdan sagdyn,emma çeperçilik jähtden gowşagrak şygrylary ýerli metbugatda „Jeýhun“, kāte bolsa „Jalataý“ ýaly edebi lakamlar bilen okyjylara mālīm bolýar.Ol 1922-23-nji ýyllarda, entek sowet-partiýa mekdebinde, soňra bolsa Moskwada Gündogar zāhmetkeşleriniň uniwersitetinde okap ýören ýyllarynda birnäçe goşgulary we „Zakaspiý fronty“ pýesasyny ýazan bolsa-da, onuň edebi-döredijilik işi, esasan ýigriminji ýyllaryň ikinji ýarymyndan başlanýar.Ýazyjynyň döwür bilen gös-göni baglanyşykly bolan şygrylarynyň tematiki gerimi dürli-dürlidi. Olaryň arasynda azat söýgä degişli şygrylar-da, tebigat lirikasy-da, tankydy häsiýetdäki goşgular-da bardy.Şeýle-de bolsa A.Gowşudowyň şol ýyllarda döreden poetiki eserleriniň tematikasy köplenç aýry-aýry taryhy wakalara, ýaşlaryň durmuşyna, halkara temasyňa degişlidir (Komsomollaryň 8 ýaşly baýramuna) (1933), „Sen gysyň“ (1928), „Ýaş kommunist“, „Hytaýda „Luwan“ çäýynyň kenarynda“ (1933), „Kesýär hem atýar“ (1933) we başgalar).

A.Gowşudowyň ýigriminji ýyllardaky bütin döredijiliginde onuň „Zakaspiý fronty“ (1922) we „Ganly jeňnel“ (1929) pýesalary aýratyn orun tutýar. Bu ilkinji sahna eserleriniň birinjisinde ýazyjy Türkmenistanda bolup geçen graždanlyk urşunyň dartgynly wakalaryndan bir pursady, „Ganly jeňnel“ dramasynda bolsa aýal-gyzlary azatlyga çykarmak, olary okuwa ,täze medeniýete işjeň çekmek meselesiniň töwereginde ýüze çykan ýiti synpy garşylyklary suratlandyryp

görkezmek islâpdir. Sahna eserleri üçin serur zatlary ýetmezçilik etýändigine çeperçilik taýdan gowşaklygyna garamazdan, bu pýesalar şol ýyllarda möhüm terbiýeçilik ähmiýetini oýnapdyr. Sýužet, kompozisiýa gurmakda, dil we stil meselesinde bu eserlerde entek awtoryň tejribesizligi duýulýan bolsa-da, olarda birnäçe keşpleri döretmeklik A.Gowşudowa başardypdyr. Durdynyň keşplerinde, Näzigiň, Eseniň, Amangeldiniň adamlara mahsus asylly sypatlar jemlenipdir.

1930-njy ýyldan başlap, A.Gowşudow proza janrynda eser döretmeklige geçýär. 1940-njy ýyla çenli ol onlarça felýeton, hekaýa, oçerk hem „Watan ogly“ powestini ýazar. Şeýle hem ýazyjy otuzynjy ýyllaryň başyndan durmuş wakalaryny has giň, köp sanly çeper keşpleriň üsti bilen sypatlandyryp görkezmäge mümkinçilik berýän iri göwrümlü epik eser ýazmaga-roman döretmäge girişýär. Ol tä 1941-nji ýylyň başlaryna çenli „Perman“ atly taryhy romanynyň üstünde işleýär. Bu romanyň öz içine alýan döeri, onda suratlandyrylýan esasy syýasy wakalar hakda gürrüň edip, A.Gowşudow 1939-njy ýylyň ahyrynda şeýle ýazypdy:

„... Bu romanyň birinji bölümi türkmen halkynyň kolonial döwründen öňki döwrüni we kolonial döwrüni suratlandyrýar we Zakaspiý welaýatynda graždanlyk urşunyň gutarmagy bilen roman gutarýar. Şu jümleden 16-njy ýylyň gozgalaňyndan bir görnüşini hem şu roman öz içine alýar...“¹

„Perman“ A.Gowşudowyň giň meýilli epiki görnüşe ýüzlenmeginiň ilkinji tejribesidir. Bu roman, esasan, ýazylyp gutarylan bolsa-da, käbir taryhy wakalaryň (Ylaýta-da Gökdepe urşy bilen baglanyşykly wakalaryň) görkezilişinde onda entek birnäçe ýetmezçilikler bardy. Öz ilkinji romanynda şeýle kemçilikleriň, entek has taraşlanmaly ýerleriniň bardygyny, käbir edebi keşpleri, eseriň aýry-aýry bölümlerini täzedan işläp çykalydygyny soňky ýyllarda awtoryň özi hem bilýärdi. Hatda ýazyjy 1940-njy ýyllaryň başlarynda bu eseriň üstünde täzedan işläp hem başlaýar. Emma 1941-nji ýylda Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy bilen, A.Gowşudow döwrüň täze talaplaryna laýyklykda işlemeli bolýar. Şonuň üçin hem ýazyjy özüniň bütin güýjüni eýýäm 1939-njy ýyllaryň ahylarynda

¹ „Sowet edebiýaty“, 1940, N1, 92 sah.

ýazmaga başlan ikinji bir düýpli eserini „Mähi-Wepa“ romanyny Beýik Watançylyk urşunyň talaplaryna laýyk edip ýazmaga gönükdirýär.

„Perman“ romany hakda bolsa şulary belläp geçmek mümkin: birinjiden, bu eser doly ýazylyp gutarylmanlygy üçin hiç ýerde tutuş çap edilmedi. Ikinji tarapdan hem romanyň uly bir bölümi 1948-nji ýylda Aşgabatda bolup geçen ýer titremesinden soň tapylmady. Eseriň beýleki bölüminiň golýazmasy bolsa häzirki wagtda ýazyjynyň arhiwinde saklanýar. A. Gowşudowyň „Perman“ romanynyň baş bölümi „Sower edebiýaty“ žurnalynyň dürli sanlarynda çap edildi¹. Bu ýagdaýlaryň hemmesi „Perman“ romany hakynda giňden gürrüň etmäge, bitewi eser hökmünde ony derňemäge mümkinçilik bermeýär. Emma şol taryhy romanyň türkmen prozasynda, ylaýta-da otuzynjy ýyllaryň edebiýatynda görnükli orny eýelemäge mynasypdygyny belläp geçmek gerek. Romanda özboluşly keşpleriň tutuş bir galereýasynyň döredilendigi şol eseriň neşir edilen bölümlerinden görünýär. Rus halky bilen türkmen halkynyň ekabyr gowy pikirli ogullarynyň arasyndaky doganlyk-dostluk gatnaşyklaryny şöhlelendirýän hadysalaryny tolgunman okamak mümkin däl. Halky talap gelen synpy duşmanlaryň edýän ahli pyssy-pujurlyklary ussat ýazyjy tarapyndan guýçli wäşilik bilen doly açylyp görkezilýär. „Perman“ romany örän gyzykly taryhy wakalara baýlygy, diliniň sadalygy, sýužetiniň gyzyklylygy bilen okyjynyň ünsüni özüne çekýär. Hut şu tarapdan seredeniňde ýazyjy A. Gowşudowyň „Perman“ romany 30-njy ýyllaryň prozasynda uly goşantdyr.

1934-nji ýylda A. Gowşudow „Ýolumy düzetdim“, munuň yzysüre bolsa „Azaşan yzyny tapdy“ (1935) hekaýalaryny döredýär. Bu eserlerin ikisinde-de daýhan birleşik gurluşygy döwrüniň wakalary beýan edilýär. Olarda ýazyjynyň döwürdeşleriniň hakyky keşplerini döretmekde onuň öňki ýyllarda ýazan eserlerine garanynda çeperçilik ussatlygynyň barha kämilleşendigine göz ýetirýärsiň. Wakalaryň beýan ediliş usuly taýdan bu eserleriň birinjisinde türkmen folklorynyň täsiri aýdyň duýulýar. Okyjy şol eserlerde gatnaşýan gahrymanlardan sada ýigit Garagylyjyň, onuň dosty Belowyň keşpleri arkaly daýhan birleşik

¹ „Sower edebiýaty“, 1939, N2, 4, 7, 8, 11; 1940, N 8, 9

gurluşygyny üstünlikli durmuşa geçirmäge gatnaşan adamlaryň hakyky keşbini göz önüne getirýär. Olar döwrüň agyr şertlerine garamazdan, täze häkimýetiniň oba hojalygyny topar hojalygyna öwürmek baradaky syýasatyny bütin durky bilen goldaýar.

A. Gowşudowyň Beýik Watançylyk urşunyň öňi ýanynda döreden „Juma“ (1938-39) dramasy hem-de „Watan ogly“ (1939) powesti şol döwrüň türkmen edebiýatyna gymmatly goşant boldy. Zehinli ýazyjy „Juma“ dramasynda we „Watan ogly“ powestinde köp sanly gowy häsiýetli keşpleri döretmegi ussatlyk bilen başarypdyr.

„Juma“ dramasynda hereket edýän baş gahrymanlar Juma bilen Stepanow graždanlyk urşy ýyllarynda türkmen daýhanlyrynyň hakyky guramaçylary hökmünde orta çykýar. Tomaşaçy şol gahrymanlaryň keşbinde Täze häkimýetiniň ýeňip üstün çykmagy ugrunda jan aýaman göreşýän hakyky adamlaryň keşbini göz önüne getirýär. Awtor rus işçisi Stepanowyň keşbi arkaly halk köpçüliginiň güýjüne, ukybyna berk ynanyan aňly-düşünjeli rewolýusionerleriň keşbini janlandyrmaga synanyşypdyr. Ol örän sada, tutanýerli, gaýduwsyz we diýseň guramaçy adam. Stepanow Juma, Ýagmyr, Gara, Çerkez we pýesada gatnaşýan beýleki oba ýigitleri bilen deňeşdireniňde ýokary düşünjeli, dartgynly harby we syýasy wakalara anyk göz ýetirip bilýän ukyply guramaçy. Başga hili aýdanyňda, Stepanow Amyderýa boýlarynda ýaşaýan zähmetkeşleriň emiriň zulmuna garşy alyp barýan aýgytly göreşiniň hakyky guramaçysy we ýolbaşçysy hökmünde teatr sahnasynda hereket edýär. Pýesada halkyň ganyň duşmanlary bolan Hudaýberen emiriň, Salyh işanyň, Ylýas töräniň, Beghan şugulçynyň we beýleki synpy duşmanlaryň ahlaksyzlygy hem doly açylp görkezilýär. Olaryň halk köpçüliginiň garşysyna alyp barýan bet işleri tomaşaçylaryň gahar-gazabyny artdyrýar. Amyderýa boýlarynda bolup geçen graždanlyk urşunyň uly ýeňiş bilen gutarandygyny beýan etmek, tomaşaçylaryň kalbynda halk duşmanlaryna rehimsizlik, Watana hal;ka çuňňur wepalylyk ýaly duýgulary oýarmak-bularyň hemmesi „Juma“ dramasyň düýp mazmunyny, onuň esasy pikirini kesgitleýär.

Ýazyjynyň bu eseri indi şondan bäre yurdumyzyň teatrlarynyň sahnasyndan düşmän gelýär. Sebäbi bu drama biziň edebiýatymyza graždanlyk urşy temasyndan ezber ýazylan oňat sahna eseridir. Onda şol döwrüň wakalary, köp sanly gahrymanlaryň ruhy keşbi бүтін аýdyňlygy bilen açylyp görkezilýär. Eserde gatnaşýan Seýitmyrat aganyň, Stepanowyň, Jumanyň, Ýagmyryň, Güldessäniň we beýleki gahrymanlaryň keşplerinde täsirli ýumor, duşmana bolan gahar-gazap, göreşde gaýduwsyzlyk ussatlyk bilen berlipdir. Gowy häsiýetli gahrymanlaryň janly hereketleriniň üsti bilen halklaryň arasyndaky dostluk we daganlyk gatnaşyklarynyň urşuň ýowuz şertlerinde has-da berkleşendigini ýüze çykarmak dramaturg A. Gowşudowa başardypdyr.

A. Gowşudow „Watan ogly“ powestini adamlaryň Watana bolan çuňňur söýgüsini açyp görkezmeklige bagyşlapdyr. Bu temany awtor çeper keşpleriň janly hereketi arkaly ýiti gapma-garşylyklaryň hakyky berilmegi bilen açyp görkezipdir. Poweste gatnaşýan gowy häsiýetli gahrymanlardan Çary, onuň kakasy Hal mergen, Çarynyň söýgülisi Gülşirin, leytenant Morozow we başgalar Watanyň ar-namysy, halkyň parahat durmuşy ugrunda janlaryny gurban etmäge taýýar bolup duran hakyky watançylar hökmünde orta çykýar. Olar üçin Watanyň, halkyň bähbitlerinden ýokary mukaddes zat ýok. Batyr serhetçi, Morozowyň yolbaşçylygy astynda graždanlyk urşunyň ýalynly wakalaryna işjeň gatnaşan ýaş watançy Çary, kakasy Hal mergen ýaly, halkyň, Watanyň ar-namysyny gorap saklamakda edermenligiň, gaýduwsyzlygyň yokary nusgasyny görkezýär. Ol garždanlyk urşy döwründen başlap, tä soňky ýyllara çenli duşmanlara we olara satylan, halkyna, watana dönüklük eden doganlary Ballydyr, Batyryň, olaryň ýakyn dosty Mürze Sähet, Garýagdy molla, Suhanguly ýaly kezzaplaryň garşysyna aýgytly göreş alyp barýar. Ol bu dartgynly, örän howply göreşde dürli kynçylyklara-da gabat gelýär, ölüm bilen ýaka tutuşmaly bolýar. Emma hakyky watançy şeýle agyr, kynçylykly pursatlarda-da hiç ruhdan düşmeýär, çünki Çary özüniň hak iş ugrunda, halkyň ar-namysyny, Beýik Oktyabryň gazananlaryny garap saklamak ugrunda göreşýändigine, bu adalatly göreşde bolsa özüniň hökman ýeňjekdigine pugta ynanyar.

Çaryda şeýle gowy häsiýetleri biz onuň kakasy Hal mergende hem görýäris. Yazyjy Hal mergeniň ynandyryjy keşbi arkaly öz watanyňa wepaly türkmen ýaşulusynyň hakyky keşbini bermeklige we yzçylygynyň durmuşda nähili orun oýnaýandygyny görkezmegi maksat edinýär. A. Gowşudow Hal mergeniň görnüşindäki parasatly türkmen ýaşıylaryň keşbini döretmeklige özüniň soňky eserlerinde hem („Gandym awçynyň maşgalasy“ (1941), „Mähri-Wepa“ (1944-46), „Gajar aga“ (1946) ýüzlenipdi. Okyjy bu ýaşulynyň watançylyk hereketlerine, gaýduwsyzlygyna tuýs ýürekden guwanýar.

Ýazyjy „Juma“ dramasynda bolşy ýaly, bu powestde hem özleriniň ahlak sypatlary, ruhy keşbi, maksat-pikir taýýandan bütinleý täze adamlaryň- hakyky watançylarynyň keşbini döretmekde hakyky döredijilik esasyňa daýanýar. Ol eserde suratlandyrylýan çylşyrymly dramatik wakalar hakda, gahrymanlaryň hereketleri, olaryň batyrlygy, watansöýüjiligi hakda guraksy gürrüň bermän, eýsem bularyň hemmesini okyja has duýarlykly, has täsirli görnüşde görkezmäge ýygyn edýär. Hut şu tarapdan „Juma“ dramasyna hem-de „Watan ogly“ powestine A. Gowşudowyň döredijilik ussatlygynyň barha kämilleşýändiginiň anyk mysaly hökmünde garamak bolar.

A. Gowşudow 1935-41-nji ýyllarda felýeton žanrynda eser döretmeklige aýratyn üns berýär. Onuň şu döwürde ýazan “Hudaý ýoly” aýdylan möhür” (1935), „Sähetli günüň gopguny“ (1936), „Döwli erteki“ (1936), „Gök çay“ (1936), „Buýruk N133“ (1941), „Taňry we onuň gullary“ (1941) ýaly felýetonlary pikir-terbiýeçilik taýdan uly ähmiýete eýedir. Ýazyjynyň bu felýetonlarynda şol ýyllardaky yurdumyzyň dürli etraplarynda we sählerinde, biziň täze durmuşymyza zyýan berýän, emma biziň durmuşymyza häsiýetli bolmadyk kemçilikler berk tankyt edilýär. A. Gowşudow halk döredijiliginiň däplerine ýugrulan güýçli, diýseň täsirli satirasyny könäniň zyýanly galyndylarynyň garşysyna gönükdirýär. Ýazyjynyň bu felýetonlary biziň edebiýatymyzda ýumoryň we satiranyň ýüze çykmagynda, şeýle hem özboluşly žanr hökmünde felýetonyň döremeginde ähmiýetli rol oýnaýar.

Beýik Watançylyk urşynyň gazaply ýyllarynda A. Gowşudow has öndümlü işleýär. Bu döwürde ol hakyky watançylyk ruhuna ýugrulan köp sanly oçerkleri, täsirli felýetonlary döredýär.

Görnükli prozaçy uruş ýyllarynda şahyr hökmünde-de çykyş edýär. Onuň „Duşman ot içinde görsün özüni“, „Kerim Dosow“, „Ygratdym“, „Adyňa şöhrat“, „Şat edip“, „Zalymyň paýtagty syndy“, „Hat we jogap“ ýaly şygrylarynda adamlaryň watançylyk hereketleri, söweş meýdanlarynda görkezýän gahrymançylyklary sada, poetiki dilde wasp edilýär.

A.Gowşudowyň „Partizan Aman“ (1941) atly poemasy urşuň ilkinji günlerinde watançylyk mowzugynda ýazylan poetik eserleriň biri boldy. Poemada adamlaryň çäksiz watançylyk duýgusy, faşistik basybalyjylara bolan gahar-gazaby beýan edilýär. Eseriň ilkinji setirlerinde awtor urşuň ilkinji günlerinde oba durmuşynyň ýagdaýyny suratlandyrmak bilen daýhanlaryň faşistik basybalyjylara bildirýän gahar-gazabyňy şeýle görkezýär:

Diýýär bu ýygnanan agyr mähelle:

-Duşmany owradyp, çepbe çöwiris,

Güýç hem gayrat bizde, doganlyk ilde,

Faşistleriň külün göge sowyrys¹

Göwrümi taýdan uly bolmadyk bu poemada köne partizan Aman aganyň keşbi okyjynyň ünsüni özüne çekýär. Eserde öňe sürülen esasy pikir, uruş habaryny eşiden oba adamlarynyň watançylyk hyjuwyny görkezmek meselesi Aman partizanyň janly hereketleri arkaly ýüze çykarylýar. Aman aganyň oba adamlaryna häsiýetli bolan esasy sypatlary, watansöýüjiligi ýazyjynyň şol ýyllarda döreden „Mähri-Wepa“ romanyndaky Sähet partizanyň keşbinde has giňden açylyp görkezilýär.

Eger A.Gowşudow „Güni goltukda gizläp bolmaz“ (1945) atly oçerkinde hossarsyz çagalaryň biziň döwrümizde her bir işe ukyply, öňde hünärli işgärler bolup ýetişişlerini, uruş ýyllarynda olaryň bitiren gahrymançylykly işlerini görkezen bolsa, „Frontçy türkmen gyzy“ (1945) oçerkinde türkmeniň ýokary

¹ Gowşudow A. Partizan Aman, 5 sah (eseriň golýazmasy ýazyjynyň şahsy arhiwinde saklanýar)

bilimli lukman gyzy Saçly Dursunowanyň Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda, gyzgyn gülleleriň astynda bitiren asyly işlerini wasp edýär.

1944-nji ýylda A.Gowşudow „Gandym awçynyň masgalasynda“ atly belli hekaýasyny ýazyp gutardy. Okyjylaryň mynasyp söýgüsini gazanan bu eser diňe ýazyjynyň öz döredijilik üstünligi bolman, uruş döwrüniň türkmen edebiýatynda harby-watançylyk temasyndan döredilen iň oňat, nusgawy çeper eserleriň biri boldy.

Hekaýanyň esasynda urşuň gazaply barýan ýyllarynda türkmen obalarynyň birinde bolup geçen bir waka ýatýar. Onda Beýik Watançylyk urşuna işjeň gatnaşan uly hem agzybir maşgalanyň durmuşyny görkezmek meselesi goýlupdyr.

Ýazyjy uruş ýyllarynda Gandym awçynyň agzybir maşgalasynyň durmuşyny suratlandyrmak arkaly, şol gazaply ýyllarda biziň halkymyzyň başdan geçiren wakalaryny, olaryň watançylyk hyjuwyny göwnejaý suratlandyrmagy başarypdyr.

Hekaýanyň baş gahrymany hökmünde Gandym awçynyň hakyky keşbi örboýuna galýar. Gandym awçy özüniň gylyk-häsiýeti, daşky keşbi boýunça ýazyjynyň „Watan ogly“ powestinde gatnaşýan Hal mergeniň, „Mähri-Wepa“ romanyndaky Gylyç mergeniň keşplerine has ýakyndyr. „Gaty köp gar basanlygy daşyndan garanda-da mälim bolup duran“ „Gandym awçy parahat watanymyzyň üstüne uruş howpunyň abanan döwründe özüniň watançylyk hereketi bilen diňe özmaşgalasynyň uly-kiçi wekillerini däl, eýsem ähli obadaşlaryny-da zähmet frontunda täze ýeňişlere ruhlandyrýar. Goşunmyzy zerur zatlar bilen upjün etmäge işjeň çagyryýar. Türkmen ýaşulysynyň her bir sözünden, ähli iş hereketlerinden onuň watansöýüjiligini, öz mähriban halkyna tüýs ýürekden duýýarsyň.

„...Duşmanlar Ukrainanyň yurdundan bir daban ýeti alan bolsa, siziň hemme eli taýak tutanyňyz ýaraga ýapyşyp, aýak üstüne galmaly, ýetişip şol bir daban ýeriň üstünde gan dökmeli... ýurt üçin janyňy-ganyňy aýamak bolmaz...Urşa ýaraýanyň ýaraga ýapyşmaly, urşa ýaramaýanyňyz ýurda elinden gelen kömegi etmeli“¹.

¹ Gowşudow A. Powestler we hekaýalar. Aşgabat, 1953, 103 sah.

Watançylyk urşy ýyllarynda ýaşy segsene baran Gandym awçynyň öz maşgalasynyň, obadaşlarynyň arasynda edýän wagyz-nesihatlarynyň, olara berýän asylly maslahatlarynyň düýp manysy şeýle. Uly ilin hormatlaýan adamsynyň şeýle çagyryşlary, edýän watançylyk hereketleri oba adamlaryna, ylaýta-da ýaşlara uly täsir edýär, olaryň watançylyk ruhuny göterýär.

Hekaýa gatnaşýan Akjagülüň obrazy ýazyjynyň hem okyjynyň üns merkezinde duran keşpleriň biridir. Mähriban ogly Myrat hakda ýakymsyz habar eşidip, Akjagül birbada özüni ýitirip, uly ili bilen ses edip aglaýar. Emma gaýyn atasy Gandym awçynyň asylly maslahatlary ýuka ýürek enäniň gaýgysyny egisýär, ony köşeşdirýär. Döwrüň talaby, çagyryşlary, Gandym awçynyň maslahatlary Akjagüli pugta oýlanmaga, ýagdaýdan degişli netije çykarmaga ugrukdyrýar. Ol şeýle hem edýär. Sada türkmen aýaly obada Goşunyny goldamak, olary ýyly geýim bilen üpjün etmek, obada täze gujur-gaýrat bilen işlemek baradaky watançylyk hereketiň başyny başlaýjy hökmünde orta çykýar. Soňra öz ogly hakda gowşan şatlykly habar bolsa oňa täze güýç, kuwwat berýär.

„Gandym awçynyň maşgalasynda“ obanyň uruş ýyllardaky ýagdaýy, özboluşly tebigaty, oba adamlarynyň iş- aladasy, gazanýan üstünlikleri ussat ýazyjy tarapyndan ynandyryjy şekilde görkezilipdir.

A. Gowşudow „Ýelli Ödäniň öýlenişi“ (1945) hekaýasynda ýaramaz ahlakly, şahsy bähbidi üçin hallan atýan Ýelli Ödäniň gödek hereketlerini, ýigrenji keşbini güýçli satira bilen şekillendirýär. Ýelli Ödäniň erbet sypatlary ýazyjynyň „Köpetdagiň eteginde“ romanynda gatnaşýan Ýolly Zamanyň keşbinde has giň hem hertaraplaýyn açyp görkezilýär.

Ýazyjy A. Gowşudowyň uruş ýyllaryndaky döredijiliginde, şeýle hem şol döwrüň türkmen prozasynda „Mähri-Wepa“ romany düýpli orun tutýar.

A. Gowşudow bu romanynyň esasy maksady we sýužet liniýasyny has irräk, ýagny 1939-njy ýylyň ahylarynda kesgitleýär we işläp düzýär. Şol ilkinji maksat esasynda awtor bu eserinde obalaryň ýigriminji-otuzynjy ýyllardaky ýagdaýyny, ýüze çykan synpy garşylyklary, oba adamlarynyň gurply hem medeniýetli durmuşyny, olaryň ruhy keşbinde ýüze çykan tazelikleri görkezmek isleýär.

Öz döredijilik maksady hakda gürrüň edip, 1939-njy ýylyň ahyrlarynda ol bu barada şeýle ýazypdy: „Men...geljek ýyldaky döretjek eserlerimiň birnäçesiniň temasyňy belläp, hatda birnäçesiniň sýžetiniň üstünde hem işledim. Meselem „Mähri Wepa“ diýen bir romanyň hemme zatlary jemlenip, sýžeti işlendi. Bu roman biziň häzirki durmuşymyzdan alnan temadyr“¹. A. Gowşudow romanyň üstünde höwes bilen işleýär we onuň birnäçe babyny urşuň ön ýanynda ýazyp gutarýar.

Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy bilen, ýazyjy harby döwrüň talaplaryna laýyklykda, romanyň öňki maksadyny, sýžet çyzygyny, şeýle hem ýazyp gutaran käbir bölümlerini üýtgedýär. Şeýlelik bilen ol „Mähri-Wepa“ romanynda obanyň urşdan öňki parahatçylykly, gözel durmuşyny, şol döwürde daýhan birleşik gurluşygynyň

Töwereginde ýüze çykan synpy garşylyklary suratlandyryp görkezmegi däl-de, biziň halkymyzyň uruş ýyllarynda söweş meýdanlarynda we zähmet frontynda görkezen gahrymançylygyny, adamlaryň mizemez agzybirligini, hakyky watançylyk duýgularyny suratlandyrmagy maksat edinýär. Şeýlelikde, A. Gowşudowyň „Mähri-Wepa“ romany türkmen edebiýatynyň taryhyna häzirki zaman temasynda döredilen ilkinji hakyky roman bolup girýär.

„Mähri-Wepanyň“ esasy sýžet çyzygy, käbir tankytlaryň nädogry düşündirişleri ýaly, eseriň baş gahrymanlary Amanpoşçy bilen onyň ogly Wepanyň arasyndaky şahsy oňşuksyzlygy, ýüze çykan gapma-garşylygy ýa-da oba gyzy Mährijemal bilen Wepanyň söýgi gatnaşyklaryny beýan etmekden ybarat bolman, gazaply uruş ýyllaryndaky beýleki doganlyk halklar bilen bir hatarda türkmen halkynyň hem watançylyk urşuna işjeň gatnaşandygyny, zähmet frontunda we söweş meýdanlarynda görkezen gahrymançylygyny görkezmekden ybaratdyr. Romanyň ilkinji görnüşi „Sowet edebiýaty“ žurnalynyň 1942-46-njy ýyllar arasyndaky çykan sanlarynda çap edilýär. Soňra bolsa ol 1949-njy ýylda özbaşdak görnüşde neşir edilip okyjylara ýaýradylýar. Emma bularyň hiç biri-de bu uly hem gyzykly eseriň doly ýazylyp gutarylan görnüşi däldi. Munuň hakykatdan hem

¹ Gowşudow A. Meniň eden işlerim we etjek işlerim, „Sowet edebiýaty“, 1940, N1, 92 sah.

şeyledigini eserde suratlandyrylasn wakalaryň gutarnykly dăldiginden hem, onuň baş gahrymanlarynyň durmuş hem göreş ýolunyň doly suratlandyrylmanlygyndan hem duýmak kyn dăl. Öz romanynyň gutarnykly işlenmändigini, onuň okyjylara tanyş bolan neşiriniň şeýle uly romanyň diňe birinji kitabydygyny, onda görkezilýän käbir wakalaryň, sýužet çyzyklarynyň ikinji kitapda has ösdüriljekdigini ýazyjynyň özi-de belläp geçipdi. Ýazyjy A.Gowşudowyň 1952-nji ýylyň 8-nji maýynda öz okyjylarynyň birine iberen hatyny gola salmak miýesser boldy. „Mähri-Wepa“ romany hakda okyjynyň beren käbir soraglaryna jogap hökmünde iberilen şol hatda ýazyjy bu hakda söz açyp şeýle diýýär:

„Salam ýoldaş Hajynurow!

Men seniň hatyňa öz wagtynda jogap berip bilmedim, meniň günämi geçersiňiz, çünki men iki aýdan köpräk (wagt bări)... kesel bolup ýatyryn. Seniň hatyňy almazymdan üç gün ozal Gyzył Goşun seržantlarynyň birinden bir hat aldym, şol hatda soralyň sorag, edilýän arzuw hem seniň hatyň bilen manydaşdy. Soragyňyz örän dogry.

Men „Mähri-Wepa“ romanynyň ikinji kitabyny ýazmalydym, şu islegleriň, şu soraglaryň hemmesi hem ikinji kitapda çözüljekdi. Emma maňa mälüm bolmadyk sebäpler bilen birinji kitap üç ýyldan hem köpräk wagtlap Döwlet neşirýatda ýatdy..., birinji kitap çykmandan soň ikinji kitabyň sýužetini gurap bilmedim. Men „Mähri-Wepanyň“ ikinji kitabyny hökman ýazaryn, ikinji kitap üçin örän köp täzelijkler bar, Baş türkmen kanaly onuň esasy baý materialy bolar...

„Mähri-Wepanyň“ ikinji kitabyny ýazmak we ozalky çykan birinji kitabyňa kän düzedişler girizmek bilen gaýtadan çapa bermek meniň önümde maksat bolup dur, ony men berjaý ederin...“¹.

Gynansak-da okyjylaryň mynasyp söýgüsini gazanan „Mähri-Wepa“ romanyny täzedan işläp çapa taýýarlamak, onuň ikinji kitabyny ýazyp gutarmak-görnükli ýazyjymyzyň uly döredijilik meýillerini durmuşa geçirmek miýesser bolmady.

¹ Ýazyjynyň awtorda saklanýan hatlaryndan(red.)

Biwagt ölüm A.Gowşudowy biziň aramyzdan hemişelik alyp gitdi, uly ýazyjynyň ajaýyp döredijilik maksatlary, oňat arzuw-niýetleri kagyz ýüzüne geçmän galdy. Emma gürrüňi edilýan romanyň bize ýakyndan tanyş bolan birinji kitaby hem gyzykly zatlara baýlygy, diliniň sadadan keşpiligi, orta atylan düýpli syýasy meseleleri köp sanly hakyky keşpleriň üsti bilen suratlandyryp görkezýänligi taýyndan uruş ýyllarynyň türkmen edebiýatynda mynasyp orny eýeledi.

„Mähri-Wepa“ romanynda oba bilen şäheriň, halk bilen goşunyň aýrylmaz birligi, ähli adamlaryň çuňňur watançylyk duýgusy, rehimsiz duşmana gahar-gazaby, biziň halklarymyzyň arasyndaky dostluk uly joşgun bilen wasp edilýär. Eserde orta atylan şol düýpli meseleler Aman poşçy, Sähet partizan, onuň ogly Myrat, söweş meýdanynda yaraly esgerlereýakyndan kömek edýän lukman gyz Mährijemal, onuň söýgülisi Wepa, rus halkynyň wekili Pýotr Morozow we başga-da köp sanly gowy häsiýetli keşpleriň janly hereketleri arkaly ýüze çykarylýar. Eseriň şol gahrymanlarynda, olaryň ruhy keşbinde biz hut öz zamandaşlarymyzyň-hakyky watançylarynyň ruhy sypatlaryny göz önüne getirýäris. A.Gowşudowyň gahrymanlary hereketsiz ýa-da „perişde“ ýaly hiç bir kemçiliksiz adamlar däl. Öňi bilen olar hut hakyky durmuşdaky janly adamlar. Hut şonuň üçin hem olaryň şahsy gatnaşyklarynda, hereketlerinde, gylyk-häsiýetlerinde kemçilik-de ýalňyşlyk-da duýulýar. Ýöne eseriň gowy häsiýetli gahrymanlarynyň hemmesini bir duýgy, bir maksat birleşdirýär. Bu duýgy, bu asyly maksat bolsa olaryň watana bolan çäksiz söýgülerinden, ýeňşe bolan berk ynanjyndan, nemes faşistlerine garşy gahar-gazaplaryndan ybaratdyr.

„Mähri-Wepa“ döp-dessur görnüşinde atlandyrylepdyr. Eserde orta atylan wakalaryň, gahrymanlaryň özara gatnaşyklarynyň görkezilişinde, onuň dilinde, stilinde, hatda Gylyç mergen, Kelje, Sähet, Çüýşegöz ýaly gahrymanlaryň häsiýetleriniň, daşky sypatlarynyň açylyp görkezilişinde türkmen dessanlarynyň, şeýle hem umuman Gündogar folklorynyň täsiri duýulýar. Emma tutuşlygyna alynanda, „Mähri-Wepa“ romanyny köne türkmen dessanlaryna öýkünilip ýazylan eser diýip aýtmak nädogrudyr. Munuň şeýledigine awtoryň öz eserinde diňe Mähri

bilen Wepanyň söýgi gatnaşyklaryny, olaryň biri-birine gowuşmak ugrunda edýän hereketlerini, başdan geçiren wakalaryny suratlandyrmak bilen aşa gyzyklanman, uruş ýyllarynda halk durmuşyny has giň görkezmäge ýykgyň edenliginden hem görmek bolýar. Iki sany baş gahrymanyň şahsy gatnaşyklary A. Gowşudowyň romanynda beýan edilýän köp sanly düýpli meseleleriň diňe biri bolup, onda toparyň keşbini görkezmek, adamlaryň gündelik iş-aladalaryny beýan etmek meselesi esasy orny eýeleýär.

Ýazyjy Wepanyň keşbinde Beýik Watançylyk urşuna işjeň gatnaşan, ylymly, düşünjeli türkmen ýigidiniň geçen söweş ýoluny, ruhy keşbini açyp görkezmegi maksat edinýär. Awtor öz gahrymanyny belent ruhda terbiýelenip ýetişen ýaşlara häsiýetli bolan asylly sypatlar bilen bezeýär.

Wepa sada, alçak hem mylaýym ýigit. Onuň üçin halkdan, mähriban ýurdunyň topragyndan eziz, gymmatly zat ýok. Halkyň, Watanyň parahat durmuşyny içki we daşky duşmanlardan gorap saklamak üçin ol her hili kynçylyga döz gelmäge taýýar. Wepanyň öz watanyna bolan çuňňur söýgüsi onuň ýoldaşa bolan wepalylygy bilen-de sazlaşykly utgaşýar. Ol aldym-berdimli söweşe gatnaşanda-da, ýaraly bolup agyr ýagdaýa düşende-de az wagtlap dynç alyş wagtynda-da şeýle asylly duýgular bilen ýaşaýar. Wepa söweş meýdanında öz ýakyn dosty Pýotr Morozow bilen bilelikde gahrymançylygyň, tutanýerliligiň oňat nusgasyny görkezýär.

Adamkärçiligiň asylly sypatlary, sada türkmen gyzy romanyň baş gahrymany Wepanyň söýgülisi Mährijemala-da häsiýetlidir. Bu keşbiň prototipi ýazyjynyň hut öz gözüniň önünde ösüp kemala gelen büzmeýinli sada türkmen gyzydyr. Ýazyjy uruş ýyllarynda şol sada türkmen gyzynyň durmuşy, söweş meýdanlarynda görkezen gahrymançylykly işleri hakda „Frontçy türkmen gyzy“ atly oçerkini hem döredipdi. Özüniň durmuş ýoly, watançylyk işleri, sadalygy jähtden Mährijemal hem köplenç şol oçerkiň gahrymany Saçly Dursunowa has ýakyndyr.

„Mähri-Wepa“ romanynda uly ussatlyk bilen döredilen Gylyç mergen, Sähet partizan, başi ýigit Çüýşegöz, söweş gahrymanlary Kelje Sähetdir Gurt gart

ýaly çeper keşpler hem özleriniň hakykylygy, ýurt içindäki söweşde bitirýän asyly işleri, söweş meýdanynda görkezýän gahrymançylyklary bilen okyjynyň ünsüni özüne çekýär. Türkmeniň bütin taryhyna, milli döredijiligine, diline, ruhy dünýäsine ýakyndan belet, öz halkynyň folkloryny ymykly öwrenen ýazyjynyň bu eserinde milli aýratynlyk, halk döredijiliginiň dessançylyk döpleriniň täsiri has güýçlüdir. Bu aýratynlygy eseriň bütin gurluşynda-da, wakalaryň beýan ediliş görnüşinde-de, hatda Gylyç mergen, Çüýşegöz ýaly käbir keşpleriň häsiýetiniň, daşky sypatynyň açylyp görkezilişinde-de anyk duýýarsyň.

Gahrymanlaryň gylyk-häsiýetlerini, türkmen halkynyň döredijiliginiň dessançylyk döpleriniň täsiri bilen birlikde, käbir wakalaryň, ylaýta-da söweş meýdan sahnalarynyň suratlandyrylyşynda şeýle täsiriň göwnejaý bolup çykmandygyny, awtoryň milli çeperçilik döplerden peýdalanmaklyga birtaraply, ýüzleý çemeleşendigini hem belläp geçmek gerek. Muňa garamazdan okyjylaryň söýgüli eserine öwrülen „Mähri-Wepa“ romany halkymyzyň uruş ýyllarynda başdan geçiren durmuşyny köp sanly çeper keşpleriň üsti bilen has giň planda görkezýänligi jähden edebiýatymyzyň taryhynda mynasyp orny eýeledi.

Ýazyjynyň bu eseri rus dilinde hem iki gezek neşir edildi.¹ A. Gowşudowyň ýakyn dosty we kárdeşi, onuň durmuşy hakda gyzykly makalalar ýatlamalar ýazan Aleksandr Iwanowicz Aborskiniň terjime etmeginde 1965-nji ýylda çap edilen bir görnüşü gürrüňi edilýän romanyň rus dilinde çykan has doly we iň oňat terjimesidir. Şeýlelikde, A. Gowşudowyň „Mähri-Wepasy“ türkmen okyjylary bilen birlikde rus okyjylarynyň-da el ýeterinde boldy.

A. Gowşudowyň edebi döredijiligi, türkmen edebiýatynyň hemme döwürlerinde bolşy ýaly, uruşdan soňky döwürde hem onuň ösüşi bilen aýrylmaz baglanyşykly ösdi we barha kämilleşdi. Eger ýazyjy Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda özüniň köp sanly oçerkdir hekaýalaryndan başga şol gazaply ýyllarda halkyň söweş meýdanlarynda görkezen edermenligini suratlandyryp görkezýän

¹ Kouşutow A. Wepa-wnuk mergena. M., „Sowetskiý pisatel“, 1948, Kouşutow A. Wnuk Mergena. Aşgabat, 1965.

ilkinji romany bolsa, „Köpetdagyň eteginde“ atly belli romanynda obalaryň urşdan soňky ýagdaýyny, zähmet söýüji adamlaryň hakyky keşplerini, olaryň belent ruhy sypatlaryny ussatlyk bilen açyp görkezmegi başardy. Ýazyjy şu ýyllarda obanyň urşdan soňky döwriňi giňden suratlandyran „Köretdagyň eteginde“ romanyndan başga hem dürli temadan köp sanly hekaýalary, oçerkleri, felýetonlary we powestleri döretdi.

A.Gowşudowyň şu ýyllarda döreden täsirli felýetonlary („Gylly golça“ (1947), „Eli giden pöwene döner“ (1941), „Horazlyk ýyl“ (1949), „Meniň doganym, doganoglanym“ (1949) we başgalar), oçerkleri („Taryhyň şaýatlary (1946), „Garyp maşgalanyň nesilleri (1946), „At çapyşygy“, „Türkmen halysy“...), hekaýalary („Gajar aga“, „Köne mekdepde“ (1946), „Patyşa sudýalarynyň hilegärligi...“ (1949) we „Iň soňky arçyn (1950-51), „Dordepel“ ýaly powestleri döwrüň edebiýatyna düýpli goşant boldy.

Ýazyjynyň „Gajar aga“, „Köne mekdepde“, „Narlynyň ketjallygy“ (1948) ýaly hekaýalary özleriniň materialy, sadalygy jähtden çagalar üçin niýetlenip ýazylan eserlerdir. Bu hekaýalarda adamkärçiligiň iň oňat sypatlary wasp edilýär, ýalan sözlemeklik, içgaralyk, gorkaklyk ýaly ýaramaz häsiýetler tankyt edilýär. Ýazyjy bu hekaýalarda ýaşlarymyzda batyrlyk, watana we halka ak ýürekden hyzmat etmek... ýaly asyly häsiýetleri terbiýelemek pikirini öňe sürýär. Şu jähtden onuň „Gajar aga“ hekaýasy aýratyn-da tapawutlanýar. Hekaýada türkmen ýaşulusy Gajar aganyň keşbi ynandyryjy we täsirli bolup çykypdyr. Eseriň bütin mazmuny ýaşlyk döwründe başyndan ençeme çyzykly, howply-hatarly wakalar geçiren Gajar aganyň oba oganlaryna aýdyp berýän gyzykly, içi janly durmuşdan doly bolan rowaýat şekilli hekaýalardan ybaratdyr. Gajar aganyň erteki-rowaýat görnüşinde beýan edýän gyzykly hekaýalary özleriniň suratlandyran wakalary, temasy jähtden dürli döwürlere degişli. Ýazyjy özüniň şu görnüşde ýazylan başga-da käbir hekaýalarynda aýry-aýry wakalary şol esere gatnaşýan baş gahrymanyň öz adyndan erteki-rowaýat görnüşinde sada dil bilen suratlandyryp, olaryň esasy manysyny biziň häzirki döwrümüz bilen baglanyşdyrmagy ussatlyk bilen başaryar.

„Patyşa sudýalarynyň hilegärligi“ hekaýasy hem A.Gowşudowyň şu döwürde ýazan özboluşly eserleriniň biridir.

Hekaýanyň esasy temasy Türkmenistanyň rewolýusiýadan öňki durmuşyna degişli bolup, onda patyşa kazy-kelanlaryň ahlaksyzlygy, halka beren jebir sütemleri satiriki görnüşde beýan edilýär. Hekaýany okan wagtynda oba arçynlarynyň, kazylaryň we gaýrylaryň halky aldaýyşlary we beýleki gabahat işleri aýdyň göz önüne gelýär.

Bu döwürde oba arzynlary, kazylary dürli ýollar bilen zähmetkeş köpçüligini rehimsiz horlaýardylar. Olar para kowalaşyp, garyp-gasarlaryň arasynda her hili ganly çaknyşyklary, dürli jeddeleri gurýardylar, ýüze çykan şol dawalary „adyllyk“ bilen çözüändikleri üçin bolsa, halky aldap, köp baýlyk gazanýardylar.

Oba arçynlarynyň, kazy-kelanlaryň şeýle ahlaksyzlygy türkmen ýazyjylarynyň käbir eserlerinde, şol sanda Körmollanyň „Göle dawasy“ satiriki sygrynda hem täsirli görnüşde görkezilipdi.

A.Gowşudowyň gürrüň edilýän bu hekaýasynda hem, ýazyjynyň özüne häsiýetli bolan döredijilik aýratynlygy bilen türkmen obalarynyň birinde ýüze çykan şeýle wakalaryň biri suratlandyrylypdyr. Eserde şu öňe sürülýän mesele Ýalman aksakalyň, obadaky açgöz arçynyň we başda-da käbir erbet häsiýetli adamlaryň üsti bilen ýüze çykarylypdyr.

A.Gowşudowyň uruşdan soňky ýyllardaky döredijiliginde, şeýle hem tutuş türkmen prozasynda „Iň soňky arçyn“ we „Dordepel“ powestleri düýpli orun tutýar.

„Iň soňky arçynda“ Oktýabr rewolýusiýasynyň öňüsyrasynda türkmen topragynda ýüze çykan dartgynly synpy garşylyklar suratlandyrylyp görkezilýär.

Powestde türkmen halkynyň rewolýusiýadan öňki agyr durmuşy, ýokary gatlak wekilleriniň eden-etdiligi, oba arçynlaryny saýlamakda ýa-da beýleki saýlowlary geçirmekde aç-açanlygyň saklanmanlygy janly görnüşde suratlandyrylýar.

„Meniň Türkmenistan bilen tanyşlygymyň ugry ýok. Şeýle-de bolsa, özüm üçin täze bir dünýäni görenime begenýärim, hudožnigiň eli-siziň eliňiz şol täze

dünýäniň özboluşlylygyny , baýlygyny we gözelligini açyp görkezdi. Şol dünýäni görüp bilmegime kömek bereniňiz üçin, men tüýs ýürekden Size minnetdardyrin.

Men siziň gahrymanlarynyzy ýüregim bilen kabul etdim we söýdüm“¹

Eýsem-de A.Gowşudowyň eserlerine, şol sanda şu ýerde gürrüň edilýän „Iň soňky arçyn“ powestine rus ýazyjysy B.Ýewgenýewiň şeýle ýokary baha bermegi tötänden däldir.

Ýazyjynyň bu powestlerinde durmuş wakalary hakyky hudožnigiň galamy bilen örän täsirli we ynandyryjylyk bilen görkezilipdir. „Iň soňky arçynda“ köp sanly gahryman hereket edýär. Ol gahrymanlar özlerniň duýgy-düşünjeleri, maksatlary, pikirleri, daşky sypatlary taýyndan biri-birlerinden tapawutly. Poweste gatnaşýan Garly ussa, Baba soldat, Myrat, Batyr, Nabat eje, Ylýas Töre, Gulman arçyn, Molla Gylçy we başgalar belli bir taryhy şertler içinde ýaşaýar, göreşýär. Hut şonuň üçin hem ýazyjy olaryň ruhy sypatlaryny, synpy matlaplaryny, duýgy-düşünjelerini şol anyk taryhy döwürüň şertlerine laýyklykda, düýp baglanyşykda inçelik bilen suratlandyrmagy başarypdyr. Eserde beýan edilýän taryhy wakalaryň hemmesi onda hereket edýän dürli häsiýetdäki adamlaryň oý-pikirleriniň, psihologiýasynyň özgerişi ýazyjy taranyndan ýiti gapma-garşylyklar arkaly rewolýusion ösüşde görkezilipdir.

„Iň soňky arçyn“ powestinde Ata Gowşudowyň çeper dil meselesine, eseriň gurluşyny guramaklyga-da aýratyn üns berendigi görünýär. Awtor eseriň gahrymanlarynyň özboluşly aýratynlyklaryny, dünýägaraýyşlaryny, ýaşaýyş şertleri taýyndan bolan tapawutlaryny olaryň öz gepleşik dilleri arkaly aýdyňlaşdyrmagy-da başarypdyr. Eger biz düşünje taýdan Garly ussa bilen Batyryň, Myrat ýa-da Baba soldat bilen Durdynyň arasynda ep-esli tapawudyň bardygyny görýän bolsak, şeýle aýratynlygy olaryň gepleşik dilinde hem duýýarys. Hut şeýle ýagdaý eseriň erbet häsiýetli gahrymanlary üçin-de häsiýetlidir.

A.Gowşudowyň „Dordepel“ powesti özüniň suratlandyryan wakalary jähtden bizi has irki döwre alyp barýar. Powestde türkmen halkynyň Oktýabr rewolýusiýasyndan has irki durmuşy, onuň Eýran şalary, Buhara emirleri we Hywa

¹ Ata Gowşudowyň ömri we döredijiligi. (mekdep sergisi) Aşgabat 1965,24 sah.

hanlary tarapyndan dyngysyz talanyşy ussatlyk bilen beýan edilýär. Ýazyjynyň başga-da käbir eserlerine häsiýetli bolşy ýaly, “Dordepel“ powestinde görkezilýän şol taryhy wakalar, onda öňe sürülýän esasy pikir hem biziň ýaşayan bagtly we şatlykly günlerimiz bilen logiki suratda baglanyşdyrylýar. Ýazyjy könäniň bütin elhençliklerini näetläp bilen,öz okyjysynyň aňynda biziň bagtly döwrümize guwanç duýgylaryny terbiýeleýär, täze, bagtly döwrümiziň gadyr-gymmatyny bilmeklige ünedeýär.

Powestde türkmen halkynyň öňdebaryjy, has gowy pikirli wekilleriniň entek rewolýusiýanyň eňip üstün çykmazyndan has irki döwürde hem rus halky bilen dostlukly hyzmatdaşlyk aragatnaşyklaryny saklamak ugrunda göreşendiklerini, daşary ýurtly basybalyjylaryň garşysyna alnyp barlan göreşlerde türkmenleriň rus halkynyň doganlyk kömegine bil baglap gelendigini awtor dogry görkezipdir.

Öz adyndan belli bolşy ýaly, ýazyjy bu powestinde ganyň duşmanlaryň garşysyna alnyp barlan ýiti göreşlerde türkmen halkynyň milli guwanjy bolan ahalteke atlarynyň oýnan uly ähmiýetini, olaryň owadan hem ýyndamlygyny görkezmäge hem aýratyn üns beripdir.

A.Gowşudowyň ömrüniň ahylarynda döreden iň uly eseriniň biri-de „Köpetdagyň eteginde“ (1947-49) romanydyr. Okyjylara ýakyndan tanyş bolan bu eser urşdan soňky oba durmuşyny, oba damlarynyň asyly işlerini we gündelik aladalaryny has giň meýilde suratlandyryp görkezýänligi taýýndan edebiýatymyzyň taryhynda görnükli orunlaryň birini eýeledi.

Ýazyjy bu özüniň düýpli eserinde oba adamlarynyň zähmen joşgunyny, olaryň arzuw-niýetlerini, ýaşlaryň arasyndaky hakyky söýgini suratlandyryp görkezmegi maksat edinýär. A.Gowşudow bu romanda oba adamlarynyň durmuşynda, işinde gabat gelýän kynçylyklary ýuwmarlaman, orta atylan meseleleri ýiti hem ynandyryjy dawalar arkaly görkezmegi başarypdyr. Okyjy onda döredilen halyçy gyz Baharyň, başarjaň agramom Hoşgeldiniň, ýaşlar guramasynyň ýolbaşçysy Öweziň, Çary aganyň we başga-da köp sanly gahrymanlaryň keşplerinde zähmetiň dowamynda täze ruhda terbiýelenen täze adamlaryň- hut öz döwürdeşlerimiziň hakyky keşplerini göz önüne getirýär, şol

gahrymanlaryň çekýän zähmeti, arzuw-hyýallary, maksatlary bilen ýaşaýar, olaryň gynanjyny-da, şatlygyny-da deň derejede başdan geçirýär.

Romanyň okyjyda galdyrýan bu täsiri bolsa ussat ýazyjy A.Gowşudowyň eserleriniň hakykat bilen berk baglanyşyklydygyny, durmuş wakalaryny, adam keşplerini, olaryň ruhy keşbini hakyky planda görkezmegi başaranlygynyň şaýadydyr. Hut şu jähtden A.Gowşudowyň çeper eserleri, onuň döreden hakyky keşpleri biziň söýgüli eserlerimiz hem gahrymanlarymyz hökmünde ýaşaýar.

Romanda suratlandyrmak islän meseleleri hakda gürrüň edip 1947-nji ýylda ýazyjy şeýle diýipdi: „Men bolşewikleriň, öňdebaryjy adamlar hökmünde, oba durmuşyny ähli babatda täze düzgünde üýtgedip guruslaryny, öz gündelik iş-aladalary bilen uruşdan soňky beýik başýyllyk plany amala aşyran adamlaryň durmuşynyň we aňynyň düýbünden täzelenýändigini görkezmek isledim“¹.

Ýazyjynyň sözlerinden görnüşi ýaly, „Köpetdagyň eteginde“ romany uruşdan soňky başýyllyk meýilnamany abraý bilen ýerine ýetirmek ugrunda oba adamlarynyň alyp baran göreşlerini, zähmet frontunda gazanylan uly üstünlikleri hertaraplaýyn beýan etmeklige bagyşlanypdyr. Zähmet öndürilijiliginde gazanylan uly ýeňişleriň netijesinde biziň obalarymyzyň täzelenişi, oba adamlarynyň durmuşynda, aň-düşünjesinde köne bilen täzäniň arasyndaky göreşiň gidişi, bu garşylykly göreşde täze, düşüňjeleriň dabaraly ýeňşini görkezmek ýaly, şol döwre häsiýetli bolan meseleler hem romanda esasy orun tutýar.

Görşümüz ýaly, awtor uruşdan soňky oba durmuşynda ýüze çykan esasy meseleleri suratlandyryp görkezmegi öz romanynyň esasynda goýupdyr. Ýazyjy bu ýerde öňe sürilen düýpli meseleleri suratlandyrmak üçin dürli häsiýetli, dürli garaýyşly gahrymanlaryň keşplerini döredipdir.

Romanda orta atylan meseleleriň hemmesi, ylaýta-da adamlaryň aňynda saklanyp gelýän könäniň zyýanly galyndylarynyň biziň täze durmuşymyza ýetirýän erbet täsirli hakykatlar esasynda ynandyryjylyk bilen görkezilipdir.

A.Gowşudow öz gahrymanlaryny dürli wakalaryň, garşylyklaryň jümmüşinde hereket etdirmek bilen, olaryň häsiýetindäki güýçli hem-de asgyn

¹“ Turkmenskaýa iskra“, 1947, 27 dekabır.

taraplaryny şol dartgynly gapma-garşylyklaryň dowamynda aýdyňlaşdyrýar. Ýazyjy uruşdan soňky döwrüň obalaryna häsiýetli bolan durmuşy görkezmek arkaly bu gansyz göreşde köne, zyýznly düşüňjeleriň döwrüň okgunly hereketi netijesinde ýuwaş-ýuwaşdan ýytip gidýändigini, adamlaryň aňyna, maşgala durmuşyna täze düşüňjeleriň berk ornaşýandygyny, Pökgen, Küle girrik, Allaly par ýaly beýnisi zyýanly düşüňjeler bilen bekän adamlaryň durmuşa täzeçe garap başlaýandygyny aýdyňlaşdyrýar.

„Köpetdagyň eteginde“ romanynda başdan ahyra çenli ähli wakalara işjeň gatnaşýan baş gahryman Hoşgeldi Pälwanow hemişe okyjynyň üns merkezinde duran keşpleriň biri. Ol biziň günlerimizde terbiýelenip kemala gelip ýüzlerçe sada ýigitleriň biri. Hoşgeldi ilki oba mekdebini, soňra bolsa Moskwanyň oba hojalyk institutyny gutaran we agranomçylyk hünärini alan ýaş ýöriteleşdirilen işgär. Ol gaty erjel we tutanýerli adam. Onuň esasy aladasy ýokary okuw jaýynda alan nazaryýet bilimini gös-göni amalda ulanmak, uruş zerarly pese düşen obalaryň mes toprakly meýdanlaryndan agrotehnikanyň güýji bilen bol hasyl almak, daýhanlaryň medeniýetini ýokary götermek ugrunda geçirilýän düýpli işlere özüniň mynasyp goşandyny goşmak. Öz ýanynda besläp ýören asylyly pikir-maksatlarynyň aňsatlyk bilen iş ýüzüne geçmejekdigine, bu ugurda der döküp zähmet çekmeli boljakdygyna, Ýelli Zamandyr Allaly par ýaly zyýankeşleriň, Pökgendir, Küle girrik ýaly könäniň zyýanly kerebine çolaşan garrylaryň garşysyna aýgytly göreş alyp barmaly boljakdygyna ol gaty oňat düşüňýär. Awtor öz gahrymanlarynyň guramaçylyk ukybyny, durmuşa, adamlara garaýşyny, hakyky adamkärçiligini, söýgä we maşgala durmuşyna täzeçe garaýşyny ýaş işgäriň hakyky keşbini şol dartgynly göreşleriň arasynda aýdyňlaşdyrýar. Okyjy gahrymanyň öz maksadyna ýetmek ugrunda çekýän zähmetine, ruhy azaplaryna keseden syn edip, perwaýsyz garap durup bilenok. Ol hut gahrymanyň durmuşy, oý-pikirleri, gündelik aladalary bilen ýaşaýar, onuň ustünligine begenýär, uçraýan şowsuzlygyna ýürekden gynanýar.

Romanda döredilen Pökgen, Küle girrik, Wüşi kel, ýaşlar guramasynyň yolbaşçysy Öwez, halyçy gyz Bahar, „Täze durmuş“ daýhan birleşiginiň syýasy

guramasynyň ýolbaşçysy, öz häsiýeti boýunça „Mähri-Wepa“ romanynda gatnaşýan Sähnet partizana çalyň edip duran Çary aga ýaly keşpler hem özläriniň şahsy häsiýetleri, hakyky durmuşa ýakynlygy jähtden okyjynyň ünsüni özüne çekýär. Ýazyjynyň bu gahrymanlary özläriniň durmuş ýolunyň, dünýägaraýyşlarynyň dürli-dürligine garamazdan, oba hojalygynyň şu günki we ertirki aladalary. Oba hojalygyndan ýokary hasyl almak, obalara täze medeniýeti ornaşdyrmak ýaly asylyly aladalar bilen ýaşaýar. Ine hut şeýle maksatlar, bir nokada gönükdirilen aladalar hem olaryň hemmesini birleşdirýär. Hoşgeldiniň söýgüli Bahar hakda-da, onuň jorasy Nartäçdir haly arteliniň başlygy Gözel eje barada-da hut şuny aýtmak bolar.

Ýazyjynyň Wüşä kel keşbi esere gatnaşýan beýleki adamlardan bütin tapawutlanýar. Ol özüniň ýönetmeligi, gorkaklygy, romanyň käbir sahnalarynda bolsa ýuwaşdan gelen şerhanlygy, ak ýürekli-gahrymanlygy, ähli komiki häsiýetleri bilen ýazyjynyň-da, okyjynyň-da söýgüli gahrymanlarynyň biridir. Awtor bu öz boluşly gahrymanyň durmuşa garaýşyny, içki dünýäsini, şeýle hem daşky keşbini suratlandyryp görkezmege aýratyn üns berýär. Wüşä kel özüniň daşky görnüşiniň berlişi, wäziligi, komiki häsiýetleri bilen folklor keşbini ýadyňa salýar. Ýazyjy halk ýumorlary bilen bezelen bu keşbiň şahsy häsiýetlerini açyp görkezmekde erteki-rowaýatlardan, halk dessanlaryndan döredijilikli peýdalanypdyr. Umuman, A. Gowşudowyň tutuş döredijiligine siňe syn edeniňde onuň köp eserlerinde köne edebi mirasymyzyň çeperçilik döredijiliginiň düýpli yz galdyrylandygyny ýene-de bir gezek belläp geçmek gerek. Ýazyjynyň eserlerindäki şeýle täsir diňe olaryň dilinde ýa-da halk nakyllaryndan giň we ýerli peýdalanmagynda däl. Halk döredijiliginiň A. Gowşudowyň eserlerine ýetiren täsirini onuň bize galdyryp giden felýetondyr hekaýalarynyň, powestlerdir romanlarynyň tutuş usulynda-da, komposision gurluşynda-da, keşplerinde-de görmek bolýar. Ýazyjynyň tutuş eserlerindäki bölümleriniň, gahrymanlaryň başdan geçirýän wakalarynyň aýry-aýry döwür boýunça görkezilmegi, ol döwürleriň bolsa köplenç özbaşdak häsiýetde bolmagy, özläriniň häsiýeti boýunça Gylyç Mergen, Gandym awçy, Hal Mergen, Gajar aga ýaly il-ulusyň, ýaş ýigitdir gyzlaryň

parasatly maslahatçysy hökmünde çykyş edýän gojalaryň Jygaly beg ýaly köpi gören ýaşulylary ýatladyp durmagy, elbetde, tötänden däl. Eseriň kompozision gurluşyna, ýokarda ýatlanyp geçilen keşpleriň arasyndaky ýakynlyga, halk dessanlaryny oňat bilýän ýazyjynyň döredijiligine geçmişdäki çeperçilik däbimiziň täsiri hökmünde düşünmek bolar. A.Gowşudowyň tutuş eserleriniň atlandyrylyşy, kähalatlarda gahrymanlaryň biri-birini tanamazlygy („Mähri-Wepa“ romanynyň ilkinji görnüşinde), baş gahrymanlaryň çagalyk döwründen biri-birine ysnyşyp başlamagy, şeýle gatnaşygyň bolsa soňra hakyky söýgä öwrülmegi, telim ýyllap ara düşen aýralykdan soň söýgülileriň täzedan duşuşmagy we toý dabarasynyň ýaly ýagdaýlara türkmen folklorynyň görnükli prozaçymyzyň döreden çeper eserlerinde galdyran yzlary hömünde garmak bolar.

Şu ýerde A.Gowşudowyň tutuş döredijiligine häsiýetli bolan bir ýagdaýy aýratyn bellap geçmek gerek. Ol hem bolsa ýazyjynyň häzirki zaman temasyny has giň we doly işlemägeýykgyn edenligidir. Şeýle diýildigi A.Gowşudow taryhy temada eser ýazmady diýildigi däl. Ýazyjynyň „Dordepel“, „Gajar aga“, „In soňky arçyn“ ýaly eserlerinde halkymyzyň taryhy geçişiniň dürli ýagdaýlarynyň ussatlyk bilen görkezilmegi muňa şaýatlyk edýär. Şeýle-de bolsa türkmen halkynyň Oktýabr rewolýusiýasyndan soňky bagtly we şatlykly durmuşy A.Gowşudowyň döredijiliginiň baş mowzugy boldy. Eýsem-de biziň edebiýatymyzyň bütin taryhynda häzirki zaman temasynda döredilen has düýpli çeper eserleriň- hakyky romanlaryň ilki bilen A.Gowşudowa degişlidigi biziň şu pikirimiziň gözli-başly şaýadydyr. „Durmuşyň tipiki we häsiýetli taraplaryny görkezmek gerek. Käbir şahyrlarymyz özleriniň daş-töwereginde guralan täze senagatlary, daýhan birleşiklerini, medeniýet öýlerini, olary guraýan zähmet gahrymanlaryny saýgarman, ýa gadym döwürň bize garaňky arhiwlerinden, ýa-da durmuşdan üzňe temalardan ýazýarlar. Halk bilen bolmak, halky we onuň şu günki durmuşyny görkeşmek gerek. Biz ýazyjylar, bu biziň

borjumyzdyr¹. A.Gowşudowyň bu sözleri biziň ýokarda aýdan pikirimizi ýene-de bir gezek tassyklaýar.

Ýazyjy hökmünde A.Gowşudow özüniň çeper eserlerinde halkyň gündelik durmuşyny, onuň döredijilikli zähmetini wasp etdi. Ol biziň baý, hertaraply, şatlykly durmuşymyzda ýüze çykan her bir täzeligi öz wagtynda görmegi başardy. Döwrümüziziň joşgunly akymy bilen ýüze çykan, emma durmuşda entek özüne degişli orun alyp bilmedik, biziň durmuşymyz üçin birbada tipiki däl ýaly bolup görünýän, emma uly geljegi bolan täzeligiň şol başlangyçlaryna ol keseden seredip durmady. Biziň durmuşymyzda ýüze çykan şol täzelikler, döwrümüziziň täze sypatly, ruhy dünýäsi baý, ahlak taýdan päk we arassa adamlaryň keşbi özüniň бүтін öwüşgini bilen A.Gowşudowyň halk dilinde ýazylan çeper eserlerinde öz beýanyny tapdy. Ýazyjy durmuşda ýüze çykan şol täzelikleri, olary döredýän adamlaryň batyrgaý hereketlerini iki elläp goldady. Ýazyjy öz eserlerinde öňe süren asyly pikirlerini başga bir zat bilen-adamlaryň batly hereketine zyýan berýän, ondan aslyşýan köne zamanyň zyýanly galyndylarynyň üstünden gülmek, olary berk ýazgarmak bilen sazlaşykly utgaşdyrýar. Köne jemgyýetden miras galan şol zyýanly düşüňjeleriň, köne däpleriň, adatlaryň garşysyna gönükdirilen şeýle ýiti tankyt onuň döredijiliginde käte ýumoristik, käte bolsa awuly, satiriki görnüşde görkezildi. Şeýle asyly pikirler A.Gowşudowyň бүтін döredijiliginiň bezegi, onuň çeper eserleriniň esasy manysy bolup durýar.

¹ „Sowet edebiýaty“, 1946, N8, 9 sah.

REHMET SEÝIDOW

(1910-1955)

Türkmen edebiýatynyň görnükli wekilleriniň biri Rehmet Seýidowyň ady poeziýa bilen, onda-da liriki poeziýa bilen içgin baglanyşyklydyr. Şahyryň döredijiligini gurşap alan liriki äheň türkmen poeziýasyna hem oňaly öwürşin aralaşdyrды.

R.Seýidowyň ýaşlygy ejirli eýýam bilen baglanyşyklydyr. Oktýabr rewolýusiýasyndan 7 ýyl ozal dünýä inen Rehmet ýaşlykda ene-atadan mahrum düşüp, ýetimçiligiň muşakgatlaryny başdan geçirýär. Çagalykdan barlylaryň gapysynda hyzmatkär bolan Rehmet üçin minnetsiz çöregiň, erkinligiň gymmaty hiç zat bilen deňeşdirer ýaly bolmaýar

„Awrora“ kreýseriniň gümmüldileri erkinlik eýýamynyň gelendigini habar berse hem Rehmetleriň obasy bolan Halaç etrabyňyň Akderi obasynda Buhara emiriniň haýkylygy köşeşenokdy. Uly ýangyn turzup gelen daşary ýurt interwensiýasy, graždanlyk urşy, soňabaka bolsa köne dünýäniň in soňky alamaty ýaly bolup gazaba münen basmaçylar hereketi ýurda uly weýrançylyk getirdi, garamaýak ilaty görülmedik mahrumçylyklara sezewar etdi. Ýurduň başyna düşen şu aýylganç wakalar 7 ýaşly Rähmede ýene-de bir 7 ýyllap mekdep partasyny görkezmedi. Ýaşuly nesliň wekilleri barada gürrüň gozgalyp, „iki dünýäniň janly şaýady“ diýilýän jümle tutuşlygy bilen R.Seýidowa hem degişli. Oktýabr rewolýusiýasynyň halkara getiren erkinligi saýasynda okap, poeziýanyň sarpasyny belent tutýan halkyň söýgüli şahyry bolup ýetişen R.Seýidow köne dünýäniň ajysyny dadan adam. Ýaşlykda ýetim galyp, baýyň batragy bolan Rehmet heniz „agy-garany saýgarmanka“, ýaňy 13 ýaşyna aýak basanda il-ýurduny, ene topragyny daşary ýurt bilen çalşan süýthor baýyň zor salmagy bilen Owganystana gitmäge mejbur bolýar. Öňki gören görgüleriniň üstüne Owganystanda geçirilen iki ýyl, baýyň hyzmatyny etmegiň üstesine-de il-günden, tanyş-bilişlerden uzakdaky bendilik Rähmede köne dünýäniň ajysyny mazalyja dadyrýar, has dogrusy, ajy maňyz dünýä ony gerk-gäbe doýurýar. Rehmet ilini-ýurduny,

Watanyň küýseýär. Täze hökimet mekdep açyp, çagalary okadýarmyş diýen gürrüňler gulagyna ilen Rehmet Watandan uzakda gum depeleriniňarasynda baý malyny bakyp ýörkä çägäniň ýüzüne çyzyklar çekip, öz ýanyndan okamagy, ýazmagy arzuw edipdir. Ýurda dolanmak arzuwy ýaşajyk Rähmediň yatsa-tursa ýadyndan çykmandyr. Uzak öridäki çopanlara azyk äkitmek tabşyrylan Rehmet pursatdan peýdalanylýp, serhetden geçýär, ata Watana dolanylýp geýär. 1925- nji ýylda köne dünýäden gaçyp, täze dünýä topragyna aýak basan ýetim Rehmet geçmişde hiç bir ene-atanyň hem çagalaryna berip bilmedik eşretine eýe bolýar, ýetimligini unudýar, internada kabul edilýär, orta bilim alýar. Aşgabatdaky mugallymçylyk ýokary okuw mekdebini tapawutlanan diplom bilen gutarýar.

R.Seýidowyň zähmet stažy çagalara terbiýe bermekden başlanýar. Ol ýokary okuw mekdebini gutaran ýyly Kerkä gidip, paýtagtda özleşdiren hünärini obadaşlaryna öwredip başlaýar. Şahyrana owazy Lebap sebitlerine ýaň berip başlan R.Seýidow aradan iki ýyl ötürip, Aşgabada gelýär, neşirýatda, kinostudiýada, ýazyjylar guramasynyda işleýär. R.Seýidowyň okyjylaryna soňgat galdyran onlarça goşgular kitapçasyny bolsa onuň durmuş biografiýasyny dowam etdirýär.

Ýazyjynyň durmuş biografiýasynyň täsirli alamatlary onuň öz eserlerinden gözlemek indi endige öwrülipdir. Geliň bizem şol endige eýereliň. Ine R.Seýidowyň „Meni“ diýen goşgusy. Şahyr bu goşgusynda gürrüňi edilýän wakalary geçen günler hasaplasa-da, olar ýüklüje geçipdir, bir wagtlar ynjan ýüregiň baslygyp galan duýgulary häzir hem iniňi tikenekledýär.

Daň atandan gün batýança işleýärdim gul bolup,
Bir bahyl baý gapysynda guradym reňkim solup,
Görmedim men ol wagtlar ýüzüme bakýan gülüp,
Ata, enem goýdy gitdi ýedi ýaşymda ölüp;
Horlady hem harlady ol geçen günler meni¹.

Dowamyny hem okaberseniz gelýän bu täsirli goşgy diňe bir Rehmediň başdan geçirenleri bolman, ol Rehmet ýaly, „iki dünýäniň janly şaýady“

¹ Seýidow R. Göterilen göwün. Aşgabat, TDH, 1938, 5-6 sah.

diýilýänleriň hemmesiniň hem ykbaly barada tolgundyryjylyk bilen gürrüň berýär, poeziýanyň muşdaklarynyň aňynda hakykadyň ýene-de bir gez belentlige galdyryýar.

R.Seýidow döredijilik işine otuzynjy ýyllaryň başynda girişýär. Şahyryň aň-bilim baradaky ilkinji goşgusyndan başlap, şu günki gün Aşgabadynyň alkymynda towlanjyrap akýan mele suwly derýanyň başlangyjyny synlap ýazýan eserlerine çenli bir ýere jemläp okap çyksaň, täze durmuşyň belentliklerine barýan Türkmenistanyň ajaýyp durmuşyny belli bir derejede göz önüne getirmek boljak.

Otuzynjy ýyllar R.Seýidowyň çeper döredijiliginiň ilkinji döwri bolup, onuň başlangyç tapgyryny goýan 1932-36-njy ýyllar boldy. Ýaş şahyr döredijiliginiň başlangyç tapgytynda umumylykdan saýlanyp bilmedi. Onuň ilkinji goşgularynda ýaşlary aň-bilime çekmek, daýhanlary daýhan birleşik toparlarynyň töweregine çagyrmak häsiýetindäki eserler agdyklyk edýärdi.

R.Seýidowyň otuzynjy ýyllardaky döredijiliginiň ikinji tapgyrynda, ýagny 1937-41-nji ýyllarda onuň döredijiliginiň ýykgyn edýän iki sany ugry açylyp başlandy. Şahyryň „Gara sahypaly garaňky taryhy“ (1937), „Maral“ (1938), „Serhet säherinde“ (1937) ýaly eserlerinde belli bir sýužet yzarlanylýar. Ine onuň „Maral“ goşgusyňy alalyň. Eser iki bölümden ybarat. Graždanlyk urşunyň aldymberdimli wakalary eseriň gahrymany sekiz ýaşly Marallaryň obasyny hem aljyraňňylyga salýar. Baý oglunyň „bolşewikler obanyň üstüne çozýarmyşlar“ diýen galp habaryny eşiden oba ilatynyň yzynda-çuwan bolup çöle gaçýan pursatynda diňe garry ejesi bilen ýeke galan Maralyň ýagdaýy juda-da aýyrganç. Olar hem tapan-tupan öý goşlaryny arkasyna daňyp obadan saýlanmakçy bolýar. Uzaga gidip bilmän, obasyna dolanan Maraldyr ejesi bütinleý başga wakanyň şaýady bolýar. Ozal eşidilişi ýaly, bolşewikler obany otlamaýar-da gaýta olara arka durýar. Bu hakykata göz ýetiren oba ilaty ýuwaş-ýuwaşdan yzyna dolanyp gelýär.

Goşgynyň ikinji bölümünde ýene-de Marala duşýarys. Täze häkimýetiň 21 ýyllygynda halk bähbidi üçin erkana zähmet çekýän haly arteliniň zarpçysy Maral

guramanyň gurulyaýyna sowgat üçin haly taýýarlapdyr. Iki döwri deňeşdirip täze döwrüniň artykmaçlaryny şekillendirýän şahyr eseri şeýle jemleýär:

Onda bir mugallym,agronom,doktor,
Onda kolhoz,mekdep,klub hem ýasli,
Onda elektrik,maşyn,traktor,
Onda sowulmaýar,mydam ýaz pasly¹.

R.Seýidowyň bu „Maral“ goşgusynda gahrymanyň durmuşyndan iki sany epizod alnyp, doly bolmasa-da, onuň durmuş ýoly göz önüne getirilýär, sýužet yzarlanýar.

Şahyryň „Gara sahypaly garaňky taryh“ goşgusy hem häsiýeti boýunça „Maraly“ ýatladýar Eser iki bölümden ybarat bolup, onuň birinji bölümünde Oktýabryň bosogasyndaky türkmen obasynyň pajygaly bir wakasy göz önüne getirilýär. Ýalňyzlykda üstüne howp abanan Aýjemalyň ykbalynyň pajygaly pursatyndan 20 ýyl geçenden soň, ol täze bir gahrymana öwrülýär. Indi ol uly bir dayhan birleşiginiň ärçyny.

R.Seýidowyň 1937-38-nji ýyllarda ýazylan bu goşgularynda belli bir sýužet yzarlanyp,gahrymanlaryň ykballary janlandyrylýar. Şahyr bu goşgularynda lirikadan epika ýykgyň edip, olar lirikany epika bilen sepleşdirýän köprü çalym edýär. Hut şol goşgularR.Seýidowyň liro-epiki eserleriniň başlangyjyny aňladyp, geljekki poemalaryň buşlukçysy boldy.

R.Seýidowyň „Maral“ hem „Gara sahypaly garaňky taryh“ goşgularyny ýörite ýatlap geçmegimiziň ýene bir sebäbi şahyry türkmen gyzynyň ykbalynyň aýratyn gyzyklandyranlygy bilen baglanyşykly. Geçmişde kemsidilip gelnen türkmen gelin-gyzlary diňe täze häkimýeti ýyllarynda erkana durmuşyň eýeleri boldy. Ine şol hakykaty nygtamak üçinR.Seýidow şol meselä gaýta-gaýta ýüzlenipdir. Ýokarda gürrüňi edilen iki sany goşgynyň şahyryň poemalaryna aralaşylýan ötükdäki köprü çalym edýändiginiň ýene bir baglanyşykly alamatyny otuzynjy ýyllaryň edebiýatynda örboýuna galan aýal-gyz keşbi bilen utgaşdyrasymyz gelyär. „Maral“ goşgusyndaky adybir gahryman bilen „Gara

¹ „Sowgat“ .Aşgabat,TDH,1939, 27 sah.

sahypaly garaňky taryhyndaky“ Aýjemaň keşpleri bilen baglanyşykly gozgalýan mesele şahyry yzygiderli gyzyklandyrypdyr. Türkmen gyzyňyň öz ykbalynyň eýesi bolmak arzuwynyň hasyl bolýanlygynyň mysallaryny diňe täze hakykat bilen baglanşdyrmak däl, şol arzuwyň hakykata öwürülmegi ugrunda edenli göreş eden zenanyňpajygaly başdangeçirmelerini dolulykda yzarlamagy arkaly-da şahyr ol möhüm meselä dogry çemeleşipdir. „Lebap gyzy“ (1939) poemasyndaky Garagözüň romantik keşbi biziň bu aýdanlarmyza doly güwä geçse gerek.

Diňe bir R.Seýidowyň döredijiliginde däl, tutuş türkmen edebiýatynda liro-epiki žanryň taryhynda ymykly orun alan „Lebap gyzy“ poemasy aýratyn gürrüň edilmegine mynasyp eser.

Başlangyjyny ýigriminji ýyllardan alyp gaýdan liro-epiki žahr „Lebap gyzyňyň“ ýazylan döwrüne çenli poema žanrynda ep-esli tejribe toplapdy. Edebiýatymyzdaky şol tejriba daýanan R.Seýidow liro-epiki žanryna bada-bat geçmän, onuň ösüş bosgançaklaryny öz döredijilik tejribesi bilen görkezipdi.

Şahyryň ýurduna beletlik onuň poeziýasyna düşünmäge kömek edýärmi ýa-da onuň döredijiligini içgin öwrenmek ýurda ýakynlyk emele getirýärmi? Bu sorag şekilli jogaplary bölüp-biçip otyrman, olary bütewi bir zat şeklinde seredesň gelýär. Eger-de kimde-kim R.Seýidowyň poeziýasy bilen ýakyndan tanyssa, onuň Lebap sebitlerine gezelenje çykmak bilen deň derejede täsir alýandygyny hetjikiň otyrmagyň zerurlygy ýok bolsa gerek. Iň gözel, juwanlyk ýatlamalary uly derýanyň kenarlary bilen baglanyşykly bolan şahyr „Lebap gyzy“ poemasynda:

„Leb“- ýakadyr,

„Ab“- da - suw,

Amyderýan

Boýy bu¹.

diýen setirler epigraf edip alypdyr. Epigraf wakalaryň gitjek ýerini aňlatsa-da, şahyr üçin ol ýeterlik däl bolmaga çemeli. Atalaryň ençeme nesliniň göbek ganynyň

¹ Seýidow R. Goşgular. Aşgabat, TDN, 1941, 46 sah.

daman ýeri bolan goja derýanyň kenaryna örküni baglan şahyr ýüreginiň
bökküldisi epigrafdaky pikiri ösdürip, ony wakalar üsti bilen göz önüne getirýär.

Jan Lebap, janym Lebap,
Sen diýip bagrym kebab,
Ümür basan baglarda,
Miwäň bişen çaglarda,
Sende keýp edýänler kân,
Howaň hem salkyn örän,
Gelinli,gyzly Lebap,
Sen diýip bagrym kebab,
Tut elimden,çek-de çölden al meni,
Salkyn saýa,gujagyňa sal meni.
Diýip, çopan çölde arzuw edýärdi.
Serediň Lebapda ne iş gidýärdi.¹

Täsirli liriki goşga, owazly aýdyma çalym edýän şu setirler bilen başlanan „Lebap gyzy“ poemasy belentden gaýdan çeşme suwy ýaly akgynly gidýär, ýeňil okalýar. Pajygaly wakalara sezewar bolan gahrymanlaryň bükgüldili pursatlary wagt-wagt okyjylary hem ynjalykdan aýyrýar. Ine şeýle täsirli poema okyjylaryň oňlamasyna mynasyp bolýar. Ol hakda aýry-aýry makalalar ýazylýar, ýazyjylaryň şol wagtky plenumlarynda belent baha mynasyp bolýar. „Lebap gyzy“ poemasy bada-bar rus diline hem geçirilip giň okyjylar köpçüligine ýetirilýär.

Oktyabr rewolýusiýasyndan ozalky türkmen durmuşy dogrusynda gürrüň berýän „Lebap gyzy“ poemasynyň in bir gowy taraplarynyň biri hem munda deňsizligiň göwnejaý öwüşgin almagydyr. Eseriň baş gahrymanlary Garagöz-de, Çoýan-da ýaşlykdan ýetim galyp, barlylaryň elinde hyzmat bilen süňni bekän adamlar. Arkasyny Buhara emirine dirän Gurban baý kişi zähmetine kiltini diken süýthor, ynsan mertebesini basgylaýan zalym. Söýşen ýaşlar Garagözdür Çoýanyň uly mahrumçylyklary başdan geçirmegine-de, ilini terk edip, ata çykmagyna-da Gurban baý sebäp bolýar.

¹ Şol ýerde.

Eseriň artykmaçlyklarynyň ýene biri-de, deňsizligiň görkezilmegi bilen bir hatarda garşylykly toparlaryň çaknyşygyna giň orun berilmegidir. Çoýandyr Garagözüň, Salyh serdaryň barlylaryň toparyna garşy göreşi eserde oňaly öwüşgin alypdyr. Poema Gurban baýyň hyzmatyny edip ýören Garagözüň erkinlige ýetmegi, söýgülisi Çoýany dar agajynyň astyndan alyp çykmagy, adalatyň dabaralanmagy bilen tamamlanýar.

R.Seýidowyň „Lebap gyzy“ poemasy döwletiň ilkinji günlerinden aýal-gyzlar azatlygyna aýratyn üns berlip başlananlygyna oňaly seslenme boldy. Aýal-gyzlar azatlygy meselesi Orta Aziýa halklarynyň edebiýatynda-daoňaly öwüşgin alşy ýaly, türkmen edebiýatynyň ilkinji günlerinden ünsi özüne çekdiren meseleleriň birine öwrüldi. Edebiýatyň ähli janlarynda özüne oňaly seslenme tapan aýal-gyzlar azatlygy meselesi poemalaryň üns merkezinde durdy. B.Kerbabaýewiň „Gyzlar dünýäsi“ poemasyndan başlap, A.Kekilowyň „Söýgüsine“ çenli döredilen eserlerde gyrnaklykdan dynyp, öz ykbalynyň eýesi bolan, halk hojalygynyň möhüm pudaklarynda zähmet çekip, döwlet meselelerini çözüň zenan derejesine çenli ýol geçen aýal-gyz keşpleriniň arasynda R.Seýidowyň Garagözüniň hem aýratyn orny bar. Ine hut şonuň üçin hem R. Seýidowyň „Lebap gyzy“ poemasy ýygynydan ýygynyda geçip, hrestomatiýalara aralaşdy, mekdep meýilnamalaryna ornaşdy. R.Seýidow otuzynjy ýyllaryň aýaklarynda „Rewolýusiýa ýolunda“ atly ikinji poemasyny ýazyp gutardy, neşir etdi. Şahyryň ilkinji poemasy bilen deňeşdireniňde „Rewolýusiýa ýolunda“ çeperçilik jähtden agsaýardy. Şeýle-de bolsa bu poema daşary ýurt işçileriň durmuşyndan gürrüň berýänligi jähtinden diňe bir R.Seýidowyň döredijiligine däl, türkmen edebiýatynda täzelikdi. Türkmen şahyrynyň daşary ýurt işçileriniň durmuşyna ýüzlenmegi onuň kärdeşlerine-de oňaly täsir etdi. Diňe bir poemalar bilen däl, iri proza eserleri bilen hem daşaty ýurt temasyna ýüzlenmegi türkmen edebiýatynyň gerimini giňeltdi.

R.Seýidowyň otuzynjy ýyllardaky döredijiliginiň ikinji tapgyry bolan 1937-41-nji ýyllarda onuň poeziýasynyň ýykgyň edýän iki sany ugrunyň aýdyňlaşyp başlandygyny yatlapdyk. Olaryň biri şahyryň epiki ýykgyň etmegi bolsa, beýlekisi

lirika ýüzlenmegidir. R.Seýidowyň poeziýasyndaky artykmaçlyklaryň biri hem şol lirika ýykgyn etmeklik bilen baglanyşyklydyr. Soň türkmen poeziýasyna oňaly öwüşgin beren şol liriki äheň şahyryň döredijiliginde aýratyn bir tapgyr boldy. Oňa göz ýetirmek üçin şahyryň otuzynjy ýyllaryň aýaklarynda döreden peýzaž hem söýgi lirikasyna ser salmak hem ýeterlikdir.

Gürrüňi edilýän şol goşgular toplumyna aralaşmazdan ozal bir zady ýatlamak gerek. Ol hem bolsa söýgi hem peýzaž lirikasy diýlip bir-birinden tapawutlandyrylýan şol goşgular toplumynyň ikisiniň hem bir ugurdan gopýanlygydyr, olaryň ikisiniň hem bir-biriniň üstüni ýetirýänligidir. Olaryň ikisi hem ynsanyň ýürek tarlaryna kakmany başaryp, inçe duýgulary oýarýar. Olaryň ikisinde-de täsirli oýlanmalaryň, mukaddes duýgularyň üsti bilen ýaşayşa çagyryş gurşap alýar, ynsana söýgi, tebigata söýgi bütewi bir zat hökmünde belentlige galyp, ol hakykat şahyryň okyjy kalbyny gozgalaňa salýan ussatlygy bilen yzyna eýerdýär.

Näzik gabaklaryň bir iňrik ýaly,
Gözüň hem güneş dek göýä ýaşypdyr.
Kirpikleriň aşyk bolan mysaly,
Bir-birini tapyp gujaklaşypdyr.

Howlugyp dem alşyň, näzijek gülşiň,
Meni düýşde görüşini aňladýar,
Gözel ak düşekde seň towlanyşyň,
Agşam görsem,hyýalymda daň atar.

Misli alma gonan çig säherlerde,
Ýañagynda bulduraýar kümüş der.
Bizden başga hiç adam ýok bu ýerde,
Oýan-da söýgülim, maňa posa ber¹.

¹ Seýidow R. Goşgular, 24 sah.

R.Seýidowyň tutuşlygyna alnan bu „Uklanyňda“ (1939) diýen goşgusyndaky ýazyjy ussatlygynyň emri bilan göz önüne getirilen suratyň täsirçililigini mahabatlandyryp oturmagyň zerurlygy ýok bolsa gerek. Oňa ýörite suratkeşlik diýmek bärden gaýdýan ýaly bolup dur. Goşgudaky keşbi şekillendirilýän gyzyň suraty däl-de, onuň janly ýagdaýda özi göz önümizde herekete gelýär. Ukudaky gyzyň howlугyp dem alşy eşidilip, näzijek gülşi-de görnüp duran ýaly. Çygjaryp ýatan gyzyň häli-şindi oýanaýmagynyň ähtimallygy bilen soňlanan goşgynyň tasirini okyjy kalbynda dowam etdirilmegi bolsa ussatlyk bilen baglanyşyklydyr.

Suratkeş şahyryň uklap ýatan gyzy synlaýan liriki gahrymanynyň nazaryndan geçýän hakykatda söýgi hakda hiç hili aç-açan gürrüň ýok. Ýöne şol duýgy näçe ýaşyryn bolsa, şonça-da täsirli bolşy ýaly, aşyk bolan ýigidiň nazaryndan geçýän surat, onuň ünsüni özüne çeken zatlaryň hut şeýle öwürşgin almagy goşgynyň liriki gahrymanynyň ukudaky gyza bolan söýgüsiniň şanyna dikeldilen öwürşgünli ymaraty göz önüne getirýär.

R.Seýidowyň söýgi hem peýzaž goşgularynyň utgaşýanlygy dogrusyndaky söhbetimizi dowam etdireliň. Ýokarda gürrüň edilen „Uklanyňda“ diýen goşgy söýgi setirleriniň şowly mysaly bolsa, indi şol äheňiň peýzaž lirikasyndaky setirlerine syn edeliň. Ine şahyryň „Gije şemaly“ (1940) diýen goşgusy.

Näme alňasaýaň gije şemaly?

Näme üçingapymdan samrap geçýärsiň?

Göýä sen enteýji bir däli ýaly

Ýarym uklan tam aýnasyn açýarsyň.

Köp samraýaň,men düşmeýän diliňe,

Kä söz diýýän ýaly,kä-de galmagal

Gitseň azar berme, uklan gülüme!

Baryp yat-da,dynjyňy al bu mahal?!

Akar suw üstüne tallary egip,
Titredýänsiň onuň ýapraklaryny,
Goýmarsyň dynç ýatan çöllere degip,
Tüweleý edýärsiň topraklaryny¹.

„Uklanyňda“ goşgusyndaky söýgi oýlanmalary gös-göni gyzyň suratyny çekmek bilen utgaşdyrylsa, şol äheň „Gije şemalynda“ peýzažyň üsti bilen teswirlenýär. Goşgynyň liriki gahrymanynyň göwnüne gelşine görä, giçden soň turan şemalyň alňasap barşy aklyňdan azaşana çalym edýär. Şemalyň kä söz diýýän ýaly, käte bolsa ýöne galmagala meňzeýän tebigy özboluşlylygy liriki gahrymany beýle biynjalyk etmese-de etmezdi, belki ol lezzet bererdi. Ýöne onuň ýüreginde orun alan mukaddes duýga sebäp bolan söýgülisini ynjadar diýen бүkgüldi şemalyň hereketlerine şübhe bilen seretdirýär. Ýönekeý bir wagt bolanda, belki jana lezzet berjek şemalyň şol pursatda söýgülisini ynjadar diýen gorkusy, ony gör nämelere meňzetdirýär. Ine şahyr peýzažyň üsti bilen ynsanyň mukaddes duýgusyna şeýle aralaşyp, peýzažy söýgi lirikasy bilen göwnejaý sepleşdirýär.

Biz R. Seýidowyň otuzynjy ýyllaryň aýaklarynda liriki poeziýa ýykgyt edip, edebiýatymyzda ýörelge goýan peýzaž hem söýgi lirikasynyň diňe iki sanyjak mysalyny ýatladyk. Olar onlarçadyr. Şahyryň „Gelenimde“ (1938), „Gaýykda“ (1939), „Ýapjagaz“ (1939), „Ýelpeýär ýeller“ (1939), „Baýyr“ (1940) ... ýaly sygyrlary hem okyjylarda täsin duýgy döredýänligi jähtinden „Uklanyňda“ hem „Gije şemaly“ sygyrlaryndan ejiz geler ýaly däl. Duýgy bilen döredilen bu goşgular okyjylarda hem duýgy döredýär. Beýle diýildigi şol goşgular okalay gutarlandan soň hem okyjy kalbynda dowam etdirilýär diýiligidir. Ine hakyky poeziýanyň güýji hem, gudraty hem şondan ybaratdyr.

R.Seýidowyň otuzynjy ýyllaryň aýaklarynda peýzaž hem söýgi lirikasy şahyryň döredijilik ugruny kesgitlemäge kömek edýär. Şahyr söýgi dogrusyndaky gürrüňe goşulanda ynsanyň in bir mukaddes duýgularyny oýarýan perdelerden owaz çykýar, tebigat gözelliklerini wasp edende bolsa, ozaldan tanyş bolsa-da ýadymyza-oýumyza düşmeýän jadylaýjy bir peýzaž herekete gelýär. Şahyryň bu

¹ Seýidow R. Goşgular, 24 sah.

goşgulary bilen tanyşanynda onuň halk döredijiligidir nusgawy edebiýatymyzy tüýs ýürekden söýenligi-de, rus poeziýasyna hem sarpa goýanlygy-da mälim bolar. Şahyryň galamdaş ýoldaşlarynyň ýatlaýşy ýaly, Puşkiniň, Lermontowyň, Týutçewiň, Fetiň, Ýeseniniň, Şipaçewiň eserleri R.Seýidowyň elinden düşmändir. Türkmen şahyrynyň gürrüňi edilýän peýzaž we söýgi lirikasyny synlap, ýokarda ýatlanan rus şahyrlarynyň peýzaž hem söýgi lirikasynyň arasyndaky ýakynlyga, olaryň poeziýasyny utgaşdyrýan gowy täsirlenmä, öz ýanyndan guwanýarsyň. Söýgülisiniň ähli hereketlerinden mukaddeslik agtarýan türkmen şahyrynyň liriki gahrymanynyň ýüregindäki söýgi hem çäksiz wepa çemeninden rus hem türkmen topragynyň ysy gelýär. Tebigatyň beýhuş ediji täsirini duýmakda tapawutlanýan şahyryň gözelliglerden lezzet alşy-da üýtgeşik, ony beýan edişi-de. Ine hut şonuň üçin hem baýyr, bahar, özüne çekiji säher, dagdan inýän çeşme, beýhuş ediji ýaz şemaly, gijäniň imisalalygy, bulutdan çykan aý, asmana bezeg berip duran ýyldyzlar... has dogrusy, biziň ozaldan belet zatlarymyz, ýöne ony şahyr ýaly saýgarmany başarmadyk hadysalarymyz ýürek gopduryjy täsir bilen göz önümizde janlanýar.

R.Seýidowyň söýgi hem peýzaž lirikasynda ozalky durmuş ejirli edilip görkezilýär. Täze döwür barasynda söz açanda bolsa şahyr tebigatyň iň bir maýdaja öwüşgininden hem şatlyk, erkinlik alamatyny syzýar. Dag-da, baýyr-da, ýaz-da, güýz-de ... liriki gahrymanyň ýüreginden turýar, ony galkyndyrýar. Munuň hem sebäbi öz-özünden düşnükli. Bir wagtlar ejir beren zähmet indi şöhrat işine öwrülen bolsa, ozalky çytyk tebigat gülüp bakýar. Ine türkmen şahyrynyň her bir öwüşgüninden şatlyk alamatyny syzmagy hem şonuň bilen baglanşyklydyr. R. Seýidowyň poeziýasynyň peýzaž hem söýgi toplumynda ýurdumyzyň gözəl görnüşi çekilmek bilen türkmen halkynyň bagtly durmuşy wasp edilýär.

R.Seýidowyň otuzynjy ýyllaryň aýaklarynda ýazan „Gelenimde“, „Uklanynda“, „Gije şemaly“, „Ýelpeýär ýeller“, „Ýapjagaz“, „Baýyr“ ýaly onlarça goşgulary şahyryň poeziýasynda lirika ýykgyň edýändigini görkezdi. Şahyryň peýzaž hem söýgi lirikasyny düzýän ol goşgularyň iň bir gowy tarapy hem liriki gahrymanlarynyň aň-düşünjesiniň halk bähbidi bilen ugurdaş gopýanlygydyr,

şahyr „meniniň“ „bize“ öwrülýänligidir. R.Seýidowyň poeziýasynyň tebigat gözelligeri bilen baglanyşyp gidýändigini, oňa ýugrulanlygyny her bir synçy okyjy ýeňillik bilen duýýar. Aslynda tebigatdyr poeziýa bir-birinde üzňe zatlar däl, has dogrusy, tebigaty ugur edinen poeziýanyň tebigylygynyň hamyrmaýasy şondan gelip çykýar. Çeper edebiýatyň gowy nusgasy bolan liriki poeziýanyň saz sungatyndan uzakda durmaýandygyny¹ nygtanda beýik rus tankytçysy W.G.Belinskiý öňi bilen onuň tebigatdan uzakda dældigini göz önünde tutan bolsa gerek. Tebigat gözelliginiň özi durşuna owas ahyry. R.Seýidowyň peýzaž lirikasy, şonuň ýaly-da, onuň bilen utgaşýan söýgi lirikasy özüniň owazlylygy bilen ünsi özüne çekýär. R.Seýidowyň gşgularynyň ençemesine saz ýazan belli türkmen kompozitory G.Držewskiý şahyryň goşgularynyň sazy özünde, biziň üçin diňe ony nota geçirmek galyar diýende gör ol nähili mamlady.

Otuzynjy ýyllaryň ahyrynda ilkinji goşgular ýygındysy neşir edilen R.Seýidow eýýäm adygan şahyrdy. Onuň özboluşly goşgulary ýaşlary-da, ýaşululary-da özüne çekipdi. Şol ýyllaryň edebiýaty dogrusynda çynlakaý gürrüň gozgan poeziýa maslahatynda R.Seýidowyň poeziýasyna uly baha berilýär, onuň halypalaryny gaýtalamayan özboluşly lirik şahyrdygy barada gürrüň gozgalýar. 1941-nji ýylda bolup geçen poeziýa maslahatynda çykyş eden Ruhy Alyýew R.Seýidowyň otuzynjy ýyllardaky goşgularyny derňäp şeýle netijä gelýär: „Rehmet lirikamyza özüne hut bir häsiýet bilen özüni görkezýär. Ol bu ýolda ýekeje we täzedir. Bu onuň bu ugurdaky üstünligi bar, ol bu ugurda ýene köp işlemelidir“².

Otuzynjy ýyllaryň başynda edebiýatymyza aralaşan R.Seýidowyň peýzaž hem söýgi lirikasy köpleriň ünsüni özüne çekipdi. Onuň özboluşlylygy ykrar edilipdi.

R.Seýidowyň peýzaž hem söýgi lirikasy harby poeziýa aýlandy.

Ähtiýalan faşistik Germaniýanyň ýurdumyzyň üstüne çozmagy bütin halk bilen bilelikde ýazyjylary-da, şol sanda türkmen ýazyjylary-da Watan goragyna

¹ Belinskiý W.G. Sobr.soç. w trýoh tomah, t.2. Moskwa, 1948, 8 sah.

² Alyýew R. Türkmen poeziýasynyň şu günki ýagdaýy we önümizde duran wezipeler, „Sowet edebiýaty“, 1941, N6, 21 sah.

çağyrdy. Bütün ýurdumyzy „Watan howp astynda!“ diýen şygar gaplap aldy. Otuzynjy ýyllaryň zähmeti hem parahatçylygy taryplaýan edebiýaty esasy ugruny harby häsiýete gönükdirdi. Halk köpçüligini Watan goragyna çagyryjy häsiýetini alan edebiýatymyza halk şahyrlarynyň sesi juda-da joşgunly çykdy.

Ýörün dostlar, söweşmäge gidäliň,

Watan bizi ar almaga çagyryr¹.

Türkmenistanyň halk şahyry Ata Salyhyň sesine ses goşuldy. Gara Seýitliýewiň „Halkym“ diýen goşgusyndaky

Goý sesime ses bersin, kimde namys ar bolsa,

Kim Watan bilen eden öz ähdinde bar bolsa²-

diýen setirleri harby ýyllaryň kasamyna öwrüldi.

Türkmen ýazyjy şahyrlarynyň aglabasy Watan goragyna çykdy. Galamyny ýaraga öwren söweşdäki şahyrlardan D. Haldurdyýewiň dostluk dogrusyndaky eserleri, Ş. Kekilowyň Kareliýa hakyndaky poemasy, Ç. Aşyrowyň, N. Pommanyň söweşjeň lirikasy diňe bir öz döwründe däl, üstünden ençeme onýyllyklary geçirse-de, hut şu günki gün hem söweşjeňlik häsiýetini ýitirmän gelýär.

Üstüne howp abanan Watany goramaga çagyrylyjyk, söweşe gidýän ýigitleri ugradyjylyk äheňi bilen başlanan poeziýamyza R. Seýidowyň hem uly paýy bar. Şahyryň „Ugratmak“ (1941) goşgusyň liriki gahrymany söýgülisi bilen hoşlaşykda müzzerip durmaýar. Ol Watan goragyna çykan ýigidi il üçin, namys ar üçin, söwer ýar üçin söweşmekliginiň hatyrasyna ruhlandyrýar. Şahyryň „Türkmen halkyna“ (1942) diýen goşgusynda ogullaryny Watan goragyna ugradan eneleriň merdanalygyny bil baglanylýar. Geçmiş göz önüne getirilýär. Taryh janlandyrylýar.

Geçmişde hem, balam, merdana bol diýp,

Enelerdi elde gatyk uýadan.

Men zýynda, sen hem öňe at sal diýp,

Eneler gezyärdi, düşmän düýeden³

¹ Ata Salyh.Jošgun.Aşgabat,TDN,1947,28 sah.

² Seýitliýew G.Söweşjeň ylham.Aşgabat.TDN,1942,9 sah.

Harby döwrüň kynçylyklaryna hötde gelinýän pursatda geçmişň pajygaly pursatlaryny ýatlamak bilen halky Watan goragyna, gahrymançylyga çagyryş uruş döwrüniň poeziýasynda däbe öwürlipdir. Bir wagtlar ellerinde gatyk uýadan eneleriň şu günki nesilleriniň harby ýyllaryň kynçylyklaryna hötde geljekligine bolan şahyr ynamy bilen taryhy hakykat ugurdaş gopdy. Beýik Watançylyk uruş döwrüniň eneleri diňe bir aýraçylyk däl, halk hojalygynyň ähli kynçylyklaryny gerdeninde göteren ullakan güýje-de eýe boldy.

Watançylyk uruş döwrüniň edebiýatynda poeziýanyň hat görnüşi giňden işlendi. Bu görnüşe R.Seýidow hem ýüzlenýär. Söweş täsirlerini enesine gürrüň berýän esger , Watan goragyna ugrandan ogluny mähir bilen ýatlaýan ene, Ýan ýoldaşynnyň ýeňiş bilen dolanyp gelerine umyt baglaýan zenan barada söhbet açylýan ol goşgularyň liriki gahrymany Watançylyk ruhy bilen taplanypdyr. Şahyryň „Enäniň haty“ diýen goşgusyny yatlalyň.

Oglum,batyr oglum,ölmän gaýdyp gel!

Goý, bütün ölümler zarbyndan ölsün!

Ýeňiş günü irden şat ösen-de ýel,

Ejeň seni garşy almaga gelsin,

Ol gün dünýä bilen ejeň şat gülsün!¹

Enäniň ogluna ýazan bu hatynda hiç hili dabaraly söz hem ýok, manysyz gürrüň-de. Ol oglunyň il bilen bir hatarda ýeňiş gazanyp gelmegine garaşýar. Uruş gurbansyz bolanok. Oňa garry ene-de düşünýär. Ýöne ol eziz görýän perzendini ady ýitmiş söz bilen baglanyşdyrmak islänok. Ene mähriniň gudratynyň önünde parahat illere mahrumçylyk getirýän şol söz ejiz gelýär. Ine şeýle enäniň oglundan hat gelendäki pursadyny synlalyň.

Oglum, haçan seniň hatyň gelende,

Gözlerime sürtüp,bagryma basýan,

Golýazmaňdan saglygyňy bilemde,

Gaýgy-gussalardan aramy kesýän.

³ Seýidow R.Bahar geldi.Aşgabat.TDN,1946,

¹ Seýidow R. Bahar geldi,7 sah.

Şonda şatlygymdan bir garyş ösýän.¹

Söweşe iberen oglunyň sag-aman söweşiň ýörenligini eşiden enäniň begenjinden ýaňa oturanyny-turanyny unudyp, şatlyk getiren haty gözlerine sürtmegi, bagryna basmagy gör nähili tebigy çykypdyr. Göwnüňe bolmasa, okalyň çeper eser däl-de, durmuşda bolan bir wakanyň janly şaýady ýaly bolup dursuň. “Enäniň hatynyň” soňky setirlerini hem okalyň.

Janyny al, gana suwsan ganhoryň!

Oglum, sen sag-aman gaýdyp gel ýene!

Söweş meýdanynda görkezip zoruň,

Gelip çaga aljak diýersiň „Ene!“

Şonda arka-boýuň syparyn ýene.²

Enäniň göz önüne getirmeleriniň dowamy hemmeleriň göz dikýän guwanjy eňiş bilen tamamlanýar. Dünýä poeziýasynda ady arşa çykarylýp, mukaddes güýç hökmünde taryp edilýän enäniň ýeňiş bilen dolanyp gelen esger oglunyň edil üm bilmez çaga ýaly arka boýnunyň sypalanyp garşylanmagynda ýönekeýlik, çäksiz tebigylyk, ullakan ynandyryjylyk bar.

Ýewropany aýlanyp, dünýä halklaryny faşizmden halas eden gerçeğiň özünden has ejiz görünýän enesiniň önünde çaga ýaly bolup durşuny şekillendiren şahyr ussatlygy dogrusynda näçe gürrüň etseň hem bärden gaýdýar. Ady rowaýata öwrülen dünýäniň in uly gerçekleri hem eneleriň önünde baş egýär, has dogrusy, eneler şeýle ogullaryny entek hem çaga saýýar. Ine hut şonuň üçin hem R.Seýidowyň gürrüňi edilýän bu ene keşbi ýeňiş bilen obasyna gelen ogluny çaga ýaly garşylamaga göwün ýügürdýär.

Dünýä edebiýaty ajaýyp zadyň her hili elhençliklerinden üstün çykýandygynyň şaýady boldy. Beli, şonuň üçindir, belki, ene söýgüsünde gudrat bardyr, belki-de olaryň ikisiniň-de birleşenligi üçindir. R.Seýidowyň „Enäniň haty“ goşgusynda-da enedir onuň esger ogly uly ilin şatlykly gününüň şaýady bolýar. Ine

¹ Şol ýerde

² Şol ýerde

R.Seýidowyň „Enäniň haty“ goşgusy dogrusynda şeýleräk gürrüňleri ýene-de dowam etdirmek boljak.

R.Seýidowyň başga bir goşgusynda ogluny ynam bilen söweşe ugradan enäniň arzuwlarynyň hakykata öwrülendiginiň şaýady bolýarys.

Ene, bir gün baryp gapyň kakaryn,
Ýüzleriňe içgin-içgin bakaryn,
Ýeňiş bilen desse güller getirip,
Döşleriňe birin-birin dakaryn¹.

Şahyryň bu „Ene“ goşgusy onuň „Enäniň haty“ goşdusynyň logiki dowamy ýaly bolup dur.

R.Seýidowyň Beýik Watançylyk urşy ýyllaryndaky goşgulary harby döwrüniň diňe bir aýry-aýry pursatlaryny şekillendirmän, biri beýlekisiniň dowamy ýaly bolup durýan ol goşgular harby döwrüň harasatly hakykatyny şekillendirýän tutuş bir poema çalym edýär. Ol goşgularyň birinde gozgalýan mesele beýlekisinde dowam etdirilýär, ösdürilýär.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda türkmen poeziýasynyň gerimi giňeldi.

Belli rus şahyry K.Simonowyň urşuň ilkinji günlerinde ýazylan „Maňa garaş“ goşgusynyň harby ýyllaryň poeziýasyna ýaň berenligini guwanç bilen ýatlasýň gelýär. Watan goragyna giden esgerleriň dilinden gürrüň berilýän bu goşguda urşuň ýeňil-ýelpaý zat däldigini, onuň mahrumçylyklar getirýänligi, ýeňşe çenli ýoluň uzaklygy, oňa köp garaşmaly boljakdygy ýatlanmak bilen birlikde umyt bilen garaşmagy ündeýän esger söýgülisini ýeňiş bilen dolanyp geljekdigine ynandyrýar. Rus halypasynyň bu söweşjeň sesine ses goşup, bada-bat galama ýapyşan türkmen şahyry R.Seýidow tylda galan ähli aýal-gyzlaryň adyndan, „Garaşaryn“ goşgusyny ýazýar. Poeziýanyň çäginde giňelden, onuň häsiýetine söweşjeňlik, gahrymançylyk ruhyny siňdiren bu goşgularyň ikisi hem salamnama öwrülýär. Olaryň ilkinjisi esgerlerden gelen bukjalardan çykça, ikinjisi, söweş meýdanynyň gerçäklerini ruhlandyrýar. Radiolarda okalyp, gazet-žurnallarda çap edilen bu goşgular ullakan wagyz edijilik häsiýete eýe bolmak bilen birlikde

¹ Seýidow R. Bahar geldi, 46 sah.

ýüzlerçe, müňlerçe bukjalardan çykanda hut şol adamlaryň özleri hakynda ýazylan ýaly täsir edýär, söweş hem tyl gahrymanlaryny täze-täze ýeňişlere ruhlandyrýar.

Öz döwrüniň ajysyny-süýjisini inine siňdirip, watançylyk duýgularyna ýugrulan ol goşgularyň pagtaçy türkmen gözeli tarapyndan iberilip, şäheri goraýjy garagumly gerçek tarapyndan açylan bukjadan çykan käbir setirlerini okap göreliň.

Garaşdym-sowuk düşüp,

Aýnamy kakanda-da...

Garaşýan syrgynly gar,

Peçleri ýakanda-da.

Garaşaryn hatlaryň

Uzakdan gelmände-de,

Garaşaryn sen hakda

Hiç kim zat bilmände-de...

Garaşaryn sen hakda

„Myş“ habar ýaýranda-da¹.

Aýal-gyzlaryň adyndan gürläp, edermen esgerlerimizi nobatdaky ýeňişlere ruhlandyrýan, özünde uly gahrymançylygy jemläp, dabaraly kasam ýaly ýaňlanýan „Garaşaryn“ diýen goşgynyň söýgülisini Watan goragyna ugradan zenan gahrymanynyň belent ahlak keşbini-de, onuň gahrymançylykly zähmetini-de, bu asylly sypatlaryň her biriniň ýeňiş üçin bahasyny etip bolmajak gymmatyny-da aýratyn nygtamak bolardy. Her setiri, her bendi aýratyn täsir edýän, duýgy döredýän bu goşgynyň okyjy kalbyndaky göz önüne getirilmelerini olaryň özlerine goýup, şahyryň söweşjeňlik häsiýetine eýe bolan eserleriniň ýene-de käbirine ýüzleneliň.

R.Seýidow Beýik Watançylyk urşuna eli ýaragly gatnaşmasa-da, galamly gatnaşýar. Ol isle, tyl durmuşy barasynda ýazsyn, isle-de front dogrusynda söz açsyn, tapawudy ýok, watançylyk duýgusy bilen joşýar, gün saýyn däl-de, sagat

¹ Seýidow R. Ýeňiş owazy. Aşgabat, TDN, 1942, 14 sah.

saýyn täzelikleri habar barýän harby ýyllaryň häsedine laýyk seslenýär, hereket edýär. Söweşjeň goşunyň esgerleri frontuň çäklerinde galan oba ilatyna medeni taýdan hyzmay etmek maksady bilen 1943-nji ýylyň tomusynda Aşgabatda ýörite topar düzülip, ol topar rus, ukrain, belorus oba-şäheriniň ençemesine aýlanyp çykýar. Medeni toparyň düzümine goşulan R. Seýidow hem kärdeşleri bilen birlikde azat edilen oba-şäherleriň ilatynyň önünde, esgerleriň arasynda üç aýlap çykyş edýär, goşgy okaýar, olaryň watançylyk ruhuny göterýär.

Düzümünde şahyr R. Seýidow bolan medeni topar Orýol şäheriniň faşist zulmunda azat edilen gününüň ertesi şol ýere barýar, heniz tüssesi dargamadyk haraba öwrülen şäheriň ilatyna türkmen halkynyň gyzgyn salamyny gowşurýar.

Şahyr R. Seýidowyň :

Düýn garaňkyň parçalanyp, bu gün dolduň ýalkymdan,

Salam Orýol, salam saňa, azat türkmen halkyndan,

Güneşli halk salamyny uzak ýoldan getirdim,

Bu gün azat ertiriňde irden saňa ýetirdim¹.

diýen setirler bilen başlanýan „Azat Orýol“ goşgusy iki ýyllap faşist zulmuny gerdeninde göteren orýollylaryň azat bolan gününüň ertesi ýazylýar, däre ysy dargamanka-da, şol ýerde okalýar.

Bütün türkmen edebiýatynda bolşy ýaly, Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda R. Seýidowyň poeziýasynda-da dostluk häsiýet has belentlige galyp, watançylyk baş tema öwrülýär.

Lirik şahyr hökmünde tanalýan R. Seýidow poemalar ýazmagyny hem dowam etdirýär. Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda şahyr üç poema ýazýar. Olaryň ilkinjisi „Watançylaryň“ (1942) çeperçilik babatynda agyz doldurup gürrüň edere zat bolmasa-da, Bu poemanyň Watançylyk urşunyň umumy halk söweşine öwrülendigini görkezmegi gowy täsir galdyrýar. Poemanyň gahrymanlary ýaşlar lukmançylyk institutyny tamamlan Akja bilen uçarman Gurban toýa taýýarlyk görýär. Duýdansyz turan uruş olary söweş meýdanyna ýollaýar. Türkmen gyzlarynyň Watançylyk urşunyň söweşlerine gatnaşandyklary ýaly taryhy faktlara

¹ Seýidow R. Bahar geldi, 20 sah.

daýanyan poemanyň manysy-da gowy, mazmuny-da göwnejaý.Ýöne awtor ne gahrymanlaryň içgi dünýäsinde gopýan harasatlara, ne-de olaryň töwerekde bolýan hadysalara garaýşyna üns beripdir. Poemanyň ähli wakalary şahyryň öz adyndan gyraksy gürrüň berilýär. Bularyň daşyndan hem awtoryň söweş wakalaryna näbelentligi saýgardyp dur. Ine şu zatlar hem „Watançylara“ şahyryň liriki sygyrlary ýaly şöhrat getirmedi.

R.Seýidowyň bu döwürde ýazan „Azatgül“ (1943) atly ikinji poemasy ýokarky eseri bilen deňeşdireniňde liriki oýlanmalara belli bir derejede orun berýänligi bilen tapawutlanýar. Söweş hem tylyň bütewiliginden ugur alýan bu eser halk köpçüliginiň ýeňiş hatyrasyna altyn-kümüş toplaýşyny janlandyrýar.

Şahyryň liriki oýlanmalara giňden orun berlen „Goç ýigit söweşde belli“ (1943) poemasy täsirliçligi bilen tapawutlanýar. Türkmen ýigidi Hojam Aýmämmedowyň rus ýigidi Lýusin bilen dostlugyny taryplaýan bu poemada içgepletmelerdir göz önüne getirmelere giňden orun berlipdir. Şahyryň liriki yza çekilmeleri ýerlikli ulanmagy Hojam keşbine oňaly öwüşgin berýär. Ýöne bu poema hem kemçiliklerden halas däl. Awtor käte söweş täsirleri bilen aşa gyzyklanyp, gahrymanlaryna faşistik äheň bermek derejesine hem baryp ýetipdir. Elbetde çeper edebiýatda ulaltma-da bolup biler. Şeýle-de bolsa biziň döwürdeşimize Görogly zamanynyň ruhuny siňdirmek oňaysyzlyk döredipdir.

R.Seýidowyň Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda ýazan üç sany poemasynyň soňkusy bolan „Goç ýigit söweşde belli“ liriki äheňi boýunça şahyryň tutuş döredijiliginiň lirika ýykgyň etmek häsiýeti bilen birleşýär.

Bütün türkmen edebiýatynda uruşdan soňky poeziýa gutlag goşgulary bilen başlanýar. Şu äheň tutuşlygy bilen R.Seýidowyň poeziýasyna hem degişli.

Aý-da bakýar,
Suw-da akýar.
Gyşlar ýatýar uklaşyp,
Hoş urýar ýaz,
Her ýanda saz
Edýär suwlar ses goşup!..

Obam gözel,
Ös salkyn ýel!
Men gelemde ilime!
Halk parahat,
Jan-da rahat,
Bakýan atyz, çilime¹

Şahyryň „Geldim gözel obama“ (1945) diýen goşgusynyň liriki gahrymany dört ýyllap eli awtomatly Ýewropany aýlanyp, ýeňiş bilen gözel ülkesine gaýdyp gelen ýigit. Goşgynyň manysy diňe bir döwrüň taryhy hakykatyna bap gelýänliginde däl, onuň бүтүн süňňi parahat dürmüşyň başlananlygyny habar berýär. „Geldim gözel obama“ özüniň äheňi boýunça şahyryň uruşdan ozalky peýzaž lirikasynyň dowamydyr.

Tebigat gözelligleriniň aşygy bolan liriki gahryman pasyllaryň daşky owadanlygyna maýyl bolmaýar-da, onuň içki gözelligini syzmany başatýar, onuň hakykaty gazananlary bilen ruhlanan juwan kalbyna tebigat pasyllary güýç, gaýrat goşýar. Ine hut şonuň üçin-de şahyryň:

Gyş-da gelip, çöke düşüp, gapymda heňin çalýar,
Ýeller oýnap, garlar galňap, meýdan sowuk dem alýar²-

diýen setirlerindäki gazaply tebigat-da onuň ýaş ýüregindäki bahar paslyny janlandyryp, gözel-gözel hyýalaryny oýarýar. Ýylyň paslyna parh goýman, tebigat gözelliglerini saýgarmak şahyra endik bolup galypdyr. Ýönekeý wagt synlanynda göze kaklyşmaýan hakykaty aňsyrmany başarýan şahyr ony ussatlyk bilen suratlandyrýar. Okyjynyň göz önünde janlandyrylýan ol keşp şahyryň suratkeşliginiň näderejede belentligini açyp görkezýär.

Ine Pöwrizäniň garry daglary,
Bulut oňa dynç almaga çöküpdür,
Bu-da Pöwrizäniň ýaşyl baglary

¹ Seýidow R. Bahar geldi, 49,50,51 sah.

² Seýidow R. Bahar geldi, 59 sah.

Almalary eýýam gülün döküpdür.

Baglarda seslenip, Pöwrize çagy
Gije-gündiz şur-şur edip, akyp dur
Gulpagyn ykjadyp, asmanyň aýy
Ýuwaşja ýylgyryp oňa bakyp dur.¹

Eýsem-de bolsa bu setirleri poeziýadaky suratkeşlik diýmän näme diýjek? Olar R. Seýidowyň hiç kime meňzemeýän özboluşly suratkeşligini janlandyrýar. Şahyr tebigata janly zat hökmünde seredip, olary biziň gündelik aladalarymyz, pynhan syrlarymyz, oýlanmalarymyz, göz önüne getirmelerimiz bilen baglaýar. Ine şol ýerde-de şahyryň täzeçiligi görünýär. Dag, bag, bulut-bularyň hemmesi poeziýanyň mydamylyk hemrasy. Biziň hem belet zatlarymyz. Onda şahyryň täzeçilligi nämede? Poeziýadaky täçeçillik, hökman görülmedik, eşidilmedik zatlar hakynda gürrüň bermegi asla aňlatmaýar. Käte biziň belet zatlarymyzyň arasynda getirilen ýekeje zat şol tanyş zatlara täzeçe öwüşgün berýär. Ine poeziýadaky täzeçilligi şol ýerden gözlemek has hem amatly. Şahyryň ýokarda gerirlen „Pöwrize çayy“ (1946) goşgusyndaky üstüni bulut бүрән Powrize daglarynyň görkezilişindäki täzeçillik eýsem nämede? Şahyr dagyň başyny бүрән bulutlaryň durşuny goşga geçirende ony dynç alma düşüňjesi bilen baýlaşdyrypdyr. Ine şol ýekeje düşüňjesi hem meleriň ozaldan belet zadyna goşmaça reňk berip, ony rehmetçe janlandyrýar. Goşgynyň ikinji bendinde bu özboluşlylyk juda-da ösdürilýär. Özüne görä owaz çykaryp aý-aýdyň gijede akyp ýatan Pöwrize çayynyň üstünden ençeme sapar eýläk-beýläk böküp geçendiris. Emma biziň hiç birimiz ony şahyryň synlaýşy ýaly göz önüne getirip bilmändiris. Şahyr synçylygy gözellik soltany hasaplanýan asmandaky aýyň akyp ýatan çeşme suwuna garap durşuna ynsan häsiýetleriniň siňdirilmegi bilen baglanyşyklydyr. Şahyr göz önüne getirmelerinde aýyň suwa düşýän şöhleleri gulpagyny ykjadyp duran gözel gyza çalym edip, onuň Pöwrize çayyna ýuwaşja ýylgyryp seredip durmagy söýüşen ýaşlaryň keşbini janlandyrýar.

¹ Şol ýerde

Tebigat gözelliklerini janlandyryp, oňa ynsan häsiýetlerini siňdirmegi başaran şahyryň Türkmenistanyň baharyny, güýzüni, tomsuny, gyşyny söýgi bilen, uly joşgun bilen suratlandyran goşgularyny okap, biziň durmuşmyzyň özi gözəl, ol hakda joşman gürrüň etmek asla mümkin däl diýesiň gelýär.

Bütün türkmen edebiýaty bilen ugurdaş gopýan şahyr gündelik täzelikleriň jümmüşinde bolýar, öz ukybyny döwletiň syýasatyny durmuşa geçirmäge gönükdirýär. Uruşdan soňky ýyllarda parahatçylyk meselesi ähli ynsanlaryň ünsüni özüne çekdi. Bütün türkmen edebiýatynda-da giňden beýanyňny tapan parahatçylyk temasynyň işlenişinde R.Seýidowyň hem uly paýy bar.

Şahyr ähli ynsanlaryň arzuw-islegleri bilen ugurdaş gopýan bu mukaddes söze ylham çeşmesi hökmünde garaýar. „Çyn ynsanlar parahatlyk isleýär“ diýýän şahyr türkmen çöllerine suw getirip, ýaşaýşy gözelleşdirjek durmuşy parahatlyk bilen sepleşdirýär.

Ýaşlaryň gündelik aladalary, mekdep durmuşy dogrusynda söz açýan şahyr körpeler tarapyndan gowy garşylanan goşgular ýygyndysyny-„Ýaşlara ýadygär“ galdyrdy. Bu goşgularyň gahrymanlary her ýyl Aýazbaba bilen duşuşyga ýokary ýetişiği sowgat edýän okuwçylar, bagbanlyk syrny ele alýan ýaş miçurinçiler. R.Seýidowyň :

Üç ýyl ozal

Ekipdi ol

Injir,üzüm,naryny

Düýbin depip

Suwlary sepip,

Ösdürdi ol baryny¹.

diýilýän ýaşajyk gahrymanlarynyň türkmen çagalar edebiýatynda özüne mynasyp orny bar.

R.Seýidowyň uruşdan soňky poeziýasynda erkana durmuş,azat zähmet wasp edilýär.

¹ Seýidow R. Ýaşlara ýadygär. Aşgabat, TDN, 1949, 24 sah.

Şahyryň uruşdan soňky ýyllardaky döredijiliginde rus halky, halklary doganlyk-dostlugy, adalat kanuny dogrusyndaky oýlanmalar bilen utgaşýar. Ýygynydan ýygynada geçip, hrestomatiýalara aralaşan ol goşgular okyjylaryň iň söýgüli eserlerine öwrüldi.

Dünýäde iň demokratik, iň adalatly konstitutsiýanyň halklara bagtly durmuş getirenligini şahyr „Kremlde sowgat gelen kitabymda“ (1945) şeýle taryplaýar.

Ol kitap her bir sowet graždanynda,
Ol kitap medetdir kyn iş ýanynda,
Ol kitap Watanyň her daňdanynda
Azat zähmet berýär öz güýjüne tap
Çünki halk hossary ol altyn kitap.¹

1947-nji ýylyň Moskwa şäheriniň 800 ýyllyk ýubileýi dabaraly bellenilip geçildi. Şol şanly sene mynasybetli şahyr R. Seýidow „Gahryman rus halky“ (1947) gutlag bilen ýüzlenýär.

Gündogardan uzadyp men golumy,
Rus doganma gutlag aydýan ýene-de.
Türkmenleriň gyzgyn ýürek sag boly
Ýetsin oňa bu guwançly senede!²

Diýen setirler bilen başlanýan bu ajaýyp goşguda diňe bir sekiz asyry arka atan Moskwanyň geçen şöhratly ýoly teswirlenmän, onuň şu günki aladalaryna-da üns çekilýär. Dünýä halklarynyň ykbalynda öwrülişik eden ilkinji döwletiň şan-şöhratyndan söz açylmagy rus halky dogrusyndaky oýlanmalar bilen birleşip, dörän ajaýyp eýýamymyzyň gudratly döwrüne gönükdirilýär.

Eý beýik Rus, eý talantlar çeşmesi,
Köp beýik geniler ýetiren sensiň
Goý batly ýaňlansyn beýik rus sesi!
Lenini hem dünýä getiren sensiň.³

¹ Seýidow R. Bahar geldi, 55 sah.

² Seýidow R. Lebab nagmalary. Aşgabat, TDN, 1949, 33 sah.

³ Seýidow R. Lebab nagmalary. Aşgabat, TDN, 1949, 34 sah.

Aýdym eserlerini döretmeklige şahyr otuzynjy ýyllaryň aýaklarynda girişipdir. Uruşdan ozalky „Dursun“ hem „Türkmenistan“ filmleriniň aýdymalarynyň teksti R.Seýidowyňkydyr. 30-dan gowrak goşgusyna kompozitorlar Weli hem Nury Muhadowlar, D. Öwezow, G.Drżewskiý. S.Jepbarow, P.Saryýew, G.Ugurlyýew we beýlekiler saz ýazdylar.

Şahyryň baý, durmuşmyzy öz içine alýan aýdymly ýakymly owazy bilen hemra bolup bizi ýurdumyzyň giňişliklerine alyp gidýär. Pagta meýdanlarynda-da, çopan goşlarynda-da, işçi toparlarynda-da özüne diňleýji tapan ol aýdymlar gurmaga, döretmäge kömek edýär. M. Matusowskiniň sözleri bilen aýtsak aýdymlar poeziýanyň in demokratik¹, in ýörgünli žanrydyr. Ýekelikde galyp, eý görýän aýdymyna hiňlenmedik adam ýokdur diýsek, belki ýalňyşmasak gerek.

Döwletiň karary bilen Amyderýany Garaguma sowan halkymyzyň asyrlar boýy tebsiräp ýatan çöllügi ekerançylyk meýdanyna aýlandyrdy. Şahyr R.Seýidow hem ellinji ýyllaryň başynda türkmen topragynyň keşbini özgerdijileriň, kanal gazyjylaryň durmuşyndan goşgular toparyny ýazýar. Olar manysy boýunça şahyryň aýdyma öwürülen „Lälezar bolar“ (1951) goşgusynyň dowamydyr. Täze ekin meýdanlaryny açyp, söýgülisiniň ählihalk gurluşygyna çagyryan liriki gahryman-da („Söýgülime hat “1954), agtygyna çöl syrlaryny düşündirip ýören gojanyň kanal gurujylara gözi düşendäki haýrangalmalary-da („Baýnuryň nesihaty“1951) şahyryň poeziýasyny kanal gurujylaryň, täze ekin meýdanlaryny özleşdirijileriň ykbaly bilen birleşdirýär. Tebigat gözelliklerine maýyl şahyr bu beýik hakykaty çöl bezegi guşlaryň, haýwanlaryň üsti bilen hem aňladýar („Käkilik saýraýar“, 1954, „Jerenler“, 1954).

Ýazyjynyň durmuş biografiýasyny onuň eserlerinden gözlemek gyzykly zatlaryn üstünden eltýär.

Garagum, Garagum, eý ymgyr çöllük,

Ýetim çaga günlem bilen bagly sen²-

diýýän liriki gahrymanyň sözlerindäki

¹ Matusowskiý M. Pesennoe slowo, „Literaturnaýa gazeta“, 1957 30 marta

² Seýidow R. Eserler. Aşgabat, TDN, 1956, 260 sah.

Guzy bakdym, guzy kimin özüm hem,
Çöp düýbinde ýatyp-turup ýörerdim;
Ol wagtlar agyr günde gezsemem.
Ýaz aýlary çöli erkin görerdim.¹

diýen setirlerine üns çekesimiz gelýär. Eserin liriki gahrymanynyň ýatlamalaryndaky zatlar şahyryň durmuş biografiýasyna bap gelýär. Ýetimlik, baýyň hyzmatynda bolmak, çölde guzy bakmak şahyryň durmuş ýoly bilen ugurdaş gelýär. Mysal getirlen strofanyň soňky setirinde edenine telek diýlip, ini bez bolan ýetim çaganyň çöli küýsemegi, erkinligi arzuw etmegi ünsi özüne çekýär. Belki-de şahyryň peýzaž hem söýgi lirikasyndaky tebigat gözelliglerine ýakynlygy, onuň iň bir owunjak zatlara çenli duýmagy başatýan liriki gahrymanynyň bu häsiýeti şahyra çagalykdan çöli küýseden erkinlik bilen baglanyşyklydyr. Ine şahyryň poeziýadaky tebigat gözelliglerine, çöl fantaziýasyna ýakynlygynyň şol ýerden gözlemek ýerlikli bolsa gerek.

Türkmen adamlarynyň erki bilen özgerýän Garagumy küýseýän liriki gahrymanyň, şonuň bilen birlikde-de, şahyryň özüniň

Menden geçişi deý agyr günleriň,
Garagumuň suwsuzdygy-da geçýär.²

diýip jemlemegi şol ýyllarda diňe bir adamlaryň däl, tebigatyň hem ykbaly özgerip, görki täzelenýär diýen beýik hakykaty tassyklaýar.

R.Seýidowyň çöli özgerdiji, kanal gurusy merdanlaryň durmuşyny şekillendiyän goşgular toplумы okyjylaryň uly söýgüsine mynasyp bolýar. Şahyryň şol goşgular toplumyny jemleýän iň soňky „Awçy, atma jereni“ (1954) goşgusy barasynda uly seslenme boldy. Onuň döreýşi barada, şahyr ykbalynyň şol goşga siňenligi dogrusynda makalalar ýazyldy, ýatlamalar aýdyldy.

Garagum çöllüginin gülzarlyga öwrülýänligi barada söhbet açýan bu goşgy şahyrana duýgularyň üsti bilen şahyr şahsyýetiniň gerdeninden basan pajygaly pursaty hem janlandyryýar. Ynsan arzuwlaryny gursagynda guradan aýylganç

¹ Şol ýerde

² Seýidow R. Eserler. Aşgabat, 260 sah.

güýçden rüstem gelen ýaşayşyň şanyna döredilen „Awçy, atma jereni“ diňe bir şahyryň döredijiliginde däl-de, eýsem, türkmen poeziýasynda-da iň bir saýlama eserleriň hataryna goşuldy. Owlaklaryny oýnadyp gelýän jereniň oka dözülmekligi barasyndaky okyjy kalbynda emele gelen duýgy esere optimistik äheň berýär, ony ýaşayşy dabaralanýan ajaýyp aýdyma aýlandyrýar.

Şahyryň kanal gazyjylaryň, çöl durmuşyny özgerdijileriň iş-aladalaryndan söhbet açýan goşgular toplumynyň türkmen poeziýasyna täzeçe äheň, oňaly öwüşgin berenligini ýatlamak bilen uly bolmadyk, ýöne okyjy kalbyny gozgalaň salýan, estetik täsiri bilen elmydama ýada düşip duran „Awçy, atma jereni“ goşgusyny okap çykalyň.

Awçy, atma jereni!

Onda uly arzuw bar

Intizar ol gör ony

Ol kanala garaşýar.

Gör injigi inçejik,

Suw diýip köp ýörmekden.

Mahrum etjek sen niçik,

Ony kanal görmekden?

Sanalgyja gün galdy,

Arzuwyna ýeterne.

Kanal çöle ýol saldy,

Gelýär jerenjeň erne.

Kanal gumy boýun edip,

Geçsin, çöli suwarsyn!

Owlaklaryn oýnadyp,

Jeren-de suwa barsyn.

Awçy, atma jereni!

Onda uly arzuw bar

Gowy arzuwy seni

Etsin oňa rehimdar¹

Şahyr A.Atajanowyň²aýdyşy ýaly bu goşga ýöne bir ajaýyp diýmek bärden gaýdýar.Ýüregi gürsüldäp, ini jümmüldäp duran okyjynyň awçy bilen jereniň arasyna düşmek meýliniň sysryny poeziýanyň gudratyndan gözlemek gerek bolsa gerek.

R.Seýidow poema ýazmagyny uruşdan soňky ýyllarda hem dowam etdirýär. Şahyryň „Bagtlylar“ (1953) poemasy häzirki zaman ýaşlary iş-aladalary, söýgüsi hakda söhbet açýar. Wagt-wagt gahrymanlaryň içki dünýäsinde gopýan harasatlary şekillendirýän liriki yza çekilmeler, Amyderýa sebitleriniň tebigaty bilen baglanyşykly sahnalar poema liriki äheň berýär. Tutuşlaýyn gowy täsir galdyrýan poemanyň käbir wakalaryndaky garşylyklaryň ýasamalygy edebiýatymyza uruşdan soňky ýyllarda aralaşan garşylyk teoriýasynyň täsirini aňladýar. Durmuşy gülalagüllük edip görkezmek barasyndaky ýörelgäniň zyýanly täsirini ýeňip geçen şahyr ol kemçiliklerden tiz ara açyp, durmuş konfliktlerine tarap ýüzlenmegi başardy.

R.Seýidowy sahna sungaty hem gyzyklandyrýar. Ol teatrlarymyz üçin dürli temalarda libretto ýazýar. Häzirki zaman temasynda döredilen ilkinji türkmen milli operasy „Bagtly ýaşlygyň“ hem librettosy belli rus dramaturgy A.N.Afinogenow bilen R.Seýidowyňky.

Şahyr prozada-da güýjüni synap görýär. Ol gazet-žurnallarda çap edilen hekaýadyr oçerklerden başga-da, Türkmenistanyň içinden geçýän demir ýoluň gurluşygy barada söhbet açýan „Bagt ýoly“ powestini ýasýar. Geçen asyryň aýaklaryndaky rus-türkmen doslugy barasynda gyzykly wakalary öz içine alýan bu powest şahyryň proza eserlerine hem ukybynyň bardygyna güwä geçýär. Bularyň daşyndan hem şahyr rus hem dünýä edebiýatynyň in gowy nusgalaryndan türkmen diline terjime edipdir, okuw kitaplaryny taýýarlapdyr, öz galamdaşlarynyň eserlerini redaktirläpdir, poeziýa ümzük atýan ýaşlary dogry ýola gönükdiripdir.

¹ Seýidow R. Eserler.254sah.

² „Sowet edebiýaty“,1956, N6, 74 sah.

Otuzynjy ýyllaryň ahyrynda ilkinji goşgular ýygındysyna çap taýýarlan R.Seýidowyň poeziýasy bada-bat köpçüligiň ünsüni özüne çekýär. Okyjylaryň ýürek taryna kakmagy başaryan inçe duýga baý poeziýasy bilen göwünlerigalkyndyran şahyryň edebiýata aralaşandygyny ilkinji ýoladuýanlaryň, onuň poeziýasynyň geljegine uly umyt bildirenleriň biri hem A.Kekilow bolupdy. Şahyr R.Seýidow şol ynamyň abraýy bilen hem hötdesinden gelýär. Ussatlygyny barha kämilleşdirýän şahyryň harby lirikasy, uruşdan soňky poeziýasy hem onuň şeýledigine güwä geçýär. Muny R.Seýidowyň galamdaşlary-da, terjimeçiler-de öwran-öwran nygtaýar.

R.Seýidowyň döredijiligi babatynda, onuň aýry-aýry eserleri dogrusynda 30-dan gowrak makala ýazylypdyr. Ýa.Nasyrly, D.Haldurdy, B.Welmyradow, B.Seýtäkow, O.Gadamow, R.Alyýew, B.Jurmenek, A.Atajanow, A.Kerimow, A.Ulugberdiýew, N.Aşyrow, N.Rejebow, Ö.Abdyllaýew ýaly türkmen ýazyjylarydyr alymlary bilen bir hatarda W.Lugowskoý, P.Skosyrew, Ýe.Serebrowskaýa, W.Tuşnowa ýaly moskwaly edebiýatçylar, terjimeçiler, alymlar hem R.Seýidowyň döredijiligine belent baha berýär. Şahyryň poeziýasy ýazyjyularyň gurultaýynda hem uly gürrüňlere esaslama döredýär. R.Seýidowyň poeziýasynyň köpçülikleýin ykrar edilmegi olary türkmen hem rus dillerinde çykarylan hrestomatiýalara, poeziýa ýygındylaryna, antologiýalara aralaşdyrýar. Şahyryň döredijiligi dogrusynda ýediýyllyk hem orta mekdepleriň okuwçylaryna, ýokary mekdepleriň talypalaryna giňişleýin maglaumat berilýär.

Poeziýanyň mydamlyk hemrasy, ýaşlykdyr diýlip ýöne ýere aýdylmaýar. Ýöne şol ýaşlygyň şahyryň ýaşyny däl-de, ýüregini, duýgusyny aňladýandygyny ýatlamak artykmaçlyk etmese gerek. Döwür bilen döwürdeş gopýan şahyryň şahyr ýüregini ýaşlyk duýgylary gaplap alanda okyjyny haýran galdyryjy parasadyň hem bolmagy möhüm. Poeziýada akyl hem duýgy birleşende ol okyjynyň iň gowy maslahatçysy, iň gowy hemrasy bolýar. R.Seýidowyň hem iň gowy eserleri şeýle poeziýanyň hatarynda durýar.

Durmuş hakykatyny jany-teni bilen söýüp, onuň sowulmaz baharyny saýrak dil bilen taryp eden şahyryň şirin owazy ýurdumyzyň dürli künjeklerinden häli-

şindi eşidilip dur, onuň aýdym-saza öwrülip giden goşgy-gazallary poeziýanyň sarpasyny tutýan göwünleri galkyndyryp, täze-täze ýeňişlere çagyryýar.

Durmuş hakykatyny sowulmaz bahar atlandyryp, özüni hem şol baharyň aýdymçysy hasaplan şahyryň öz sözlerine ýüzleneliň.

Barha joşýan,
Goşgy goşýan,
Men baharlar bagşysy,
Durmuşym saz,
Möwsümim ýaz,
Gül-gülüstan mesgenim.
Heňler etsin,
Halka ýetsin,
Goşgularyň ýagşysy!
Bagy-bossan,
Türkmenistan
Seňkidir janym-tenim!¹.

¹ Seýidow R. Eserler.189sah.

ATA SALYH

(1908-1964)

Türkmen edebiýatynyň sakasynda oturyp, ony nusgawy edebiýatyň hem folkloryň şypaly suwy bilen suwaran halk şahyrlaryndan biri-de Ata Salyhdyr. Ol öz döredijiliginiň hyjuwly joşguny, eserleriniň wajyplygy hem halka ýakynlygy bilen uly ada eýe boldy.

Ata Salyh 1908-nji ýylyň 15-nji maýynda Zakaspiý oblastynyň Mary uýezdiniň Şordepe obasynda dünýä inýär. Onuň çagalygy „meniňki bolsun“ diýerlik bolmandyr. Ol heniz oglanka gözagry keseline duçar bolup, görejinden aýrylýar. Bu tebigy betbagtçylyk uly maşgalanyň ýolbaşçysy boljak adam üçin-de, onuň kowum-garyndaşlary üçin-de uly zarbady. Ýöne geljekki şahyryň dilewarlygy, ýiti zehini, söze çeperligi, şygyr ýazmaga dyňzap duran hyjuwly bularyň ählisi birigip, tebigy beladan rüstem çykdy. Ata Salyh özüniň 1940-njy ýylda ýazan „Owazym ýaýrady azat illere“ atly şygrynda:

Owazym ýaýrady azat illere,

Şahyrlyk kârime başlalym bári.

Bilbil bolup gondum gyzył güllere,

Şahyrlyk kârime başlalym bári.

diýmek bilen şahyrçylyk kârine başlanlygyny, şol kârden hem özüne egsilmez bagt tapandygyny guwanç bilen ýazýar. „Bilmedigini bilýänlerden soran“, „naýzasyna düzen“, halkynyň hakyky hyzmatkâri bolan Ata Salyh döredijiligini durmuş talaplarynyň hyzmatynda goýýar. Şahyr görejiniň ýoklugyna garamazdan, köp wagtyň dowamynda bolansoň, ol oba adamlarynyň durmuşyna içgin aralaşýar. „Tokmak“ žurnaly bilen arasyny üzmän, güýjünde baryny edip, ýat elementleri ýeppekleýär, täzeligiň durmuşa çuň ornaşmagyna galamynyň gudraty bilen ýol arçaýar.

* * *

Ata Salyh döredijilik işine 11 ýaşyndan başlapdyr. Elbetde ilkinji şygrylaryny türkmen topragynyň ähli ýerine ýetirmek şahyra başartmandyr. Şuňa görä-de şahyryň ýaşlyk döwründäki goşgularyny obadaşlary, Marynyň golaý-goltumyndaky obanyň adamlary ýatdan aýdypdyrlar, olardan sowatlyraklary ýörite göçürip alypdyrlar. Şahyryň döwürdeşleri Ata Salyhyň hemişe ala-ýaz adam bolandygyny, hemmeleriň hormatyna mynasyp işler bitirendigini ýatlaýar. Ata Salyh turuwbaşdan meşhurlyk gazanypdyr diýmek bolmaz. Onuň ilkinji goşgulary çeperçilik taýdan agsapdyr, olarda şahyryň öz ýüzi, öz sözi juda az görünýär. Ýaş şahyr nusgawy poeziýanyň we folkloryň çäklerinden çykyp bilmändir, mazmundyr forma meselesinde hem, dildir çeperçilik babatynda hem özboluşlylyga eýe bolup ötä gitmek şahyra ep-esli wagtlap başartmandyr. Başga zat barasynda aýtmanymyzda hem ilkinji şygrylaryň başlanyşy-da bir meňzeş, gutaryşy-da. Ata Salyh „Bir dessan aýdaýyn saňa“ (1919) atly şygrynda öz sözünü:

Bir dessan aýdaýyn saňa,

Şu käriňi goýgun indi.

Erbet söz aýtdyň maňa,

Şu käriňi goýgun indi¹.

diýen setirler bilen başlan bolsa ýa-da şahyryň „Azan Babajan“ (1920) atly şygrynyň:

Gulak sal bir dessan aýdaýyn saňa,

Men saňa ne diýdim,azan Babajan².

Diýen setirlerine ýüzlenenimizde hem şol belli galypa sataşýarys. Munuň özi, bir tarapdan, nusgawy edebiýatyň, aýratyn-da dessan žanrynyň täsiri bolsa, ikinjiden, Ata Salyhyň döredijilik tejribesiniň azdygy bilen baglanyşykly.

Ata Salyhyň irki döwürdäki şygrylaryna (1919-1924) ýüzlenen mahalynda, şahyryň baryp-ha taryha öwrülip giden, şol ýyllarda bolup geçen ähmiýetli wakalaryň mazmunyna, durmuşdaky özgerişlere dogry düşüniپ ugrandygy aýan bolýar.

¹ Ata Salyh.Saýlanan eserler.27 sah.

² Şol ýerde,29 sah.

Ata Salyhyň yigriminji-otuzynjy ýyllarda döreden şygrylarynda tankydy äheň diýseň güýçlidi. Bu meselede ol Jambyl Jabaýew, Süleýman Stalskiý, Gamzat Sadasa, Togtagül Satylganow, Hamze Hekimzade Nyýazy, Mollamurt, Durdy Gylyç, Ata Köpek Mergen ýaly şahyrlaryň hatarynda durýardy. Edil şu şahyrlar ýaly, Ata Salyh-da öz nazaryny jemgyýetdäki azan adamlary belli-külli paş etmeklige, olaryň „içki alasyny“ daşyna çöwürmäge gönükdiripdi. Ata Salyh „Bir dessan aýdaýyn saňa“, „Azan Babajan“, „Örän köpdür garry baýyň goýuny“, „Betje kör“, „Ýarym sagat pikir edip oturdym“, „Ýerli-suwly baylardyr, dosty-ýary Nepesiň“, „Sagatçy“ ýaly köp sanly goşgularynda yzgytsyz baýlaryň, mülkdarlaryň, husyt, garasöýmez emeldarlaryň, lebzini ýuwdup ýören adamlaryň üstlerinden düşýär, olaryň aýyplaryny ýüzlerine bazyladyp basýar. Bu ýerde bir ýagdaýa üns bermek gerek. Ata Salyh erbet adamlar hakynda umumylykda ýazman, eýsem anyk adamlaryň atlaryny tutýar, olaryň etmişleri hakynda özüniň ýangynly şahyrana sözlerini aýdýar. Elbetde, bu däp biziň nusgawy şahyrlarymyzyň käbirlerinde dowam etdirilipdir. Ýöne bu ugurdan Ata Salyh folkloryň hem nusgawy edebiýatymyzyň däplerini özüçe dowam etdiripdir. Munuň baş sebäplerinden biri hökmünde Ata Salyhyň ýaşan döwrüne salgylanmak gerek. Geçmişde, „Geçin üç, sözüň puç, geçin ýüz, sözüň düz“ bolan zamanda haysydyr bir adamyň üstünden onuň takyk adyny tutagadan düşübmek ýeňil iş däl, dogrusy döwletiň türkmen sährasyna alyp gelen bagtynyň, eşretiniň, täzelikleriniň, özgerişleriniň bakydygyna göz ýetiren şahyr „Dagdan arkasy bolanyň daşdan ýüregi bolar“ diýenlerini edip, ýeňilmez güýje bil baglapdy, onuň üçin baýlar, işanlar, şer işiň başyny tutanlar gorkunç däl.

Şahyryň 1951-nji ýylda çap edilen „Saýlanan eserler“ ýygındysynda aýry-aýry goşgularyna berlen düşündirişleriniň ýöne ýerden döremändigini, olary çapa taýýarlan ýa ýygındyny redaktirlän adamynyň ýazmandygyny aňşyrmak kyn däl. Mysal üçin, „Bir dessan aýdaýyn saňa“ atly şygryň döreýiş taryhy bilen bagly şeýle düşündiriş bar: „1919-njy ýylda Ata Salyh öz düýesini meýdanda bakyp ýörkä, Ýalak baý diýen bir baý Ata Salyhy boş bir meýdandan kowmak üçin hapa

sözler aýdanda, şahyryň düzeni“¹. Ýa-da „Azan Babajan“ atly şygryň döreýşi barasynda aýdylanda, Babajan atly mülkdar baýyň nazarda tutulýandygy nygtalyp görkezilýär².

Olar şahyryň diňe özüniň „göwnüne degenler“, „ýüregini bulanlar, diňe özüni „kemsidenler“ däl di. Olaryň ýaramaz gylyk-häsiýetleriniň, synpy keşbiniň üsti bilen halk şahyry sözüň hakyky manysyndaky erbet häsiýetli adamlaryň, düýnki ýoksullaryň bu gün ýurduň hakyky eýeleri bolandyklaryny görüp bilmeýän adamlaryň degnasyna degýärdi, olary paş edýärdi. Bu ýagdaý bolsa şahyryň şygrylarynyň öz wagtynda Marynyň Şordepesinden beýleki obalarda hem meşhurlyk gazanmagyna, ýatdan aýdylmagyna, agyzdan-agza geçmegine sebäp bolupdy.

Täze durmuş, täze zamana hem halk şahyryň ylham çeşmelerinden biri boldy. Şordepe obasyndaky üç klasly mekdep, goşçular birleşmesi „agyr senagatlar, täze gurallar“, „okuwa gatnaşýan gelin-gyzlar“, mahlasy dabaraly ädimler bilen öňe barýandygyny alamtlandyrýan täzelikleriň ählisi Ata Salyhyň döredijilik ylhamyny joşdurypdy. Şahyryň poeziýasy zamana bilen aýakdaş ösdi, durmuşyň täzeligi onuň eserlerinde seslenme tapdy.

Ozal wagtda aglanlar, indi gezýär şat bolup.

Olar gaýgy-gam çekmän, köp şat bolýarlar gülüp.

Mary raýonly Ata Salyh, adresim Şordepe

Bu şygrym ýazylyp, eşitdirilsin köpe-

diýip, Ata Salyh „Zähmetkeşler gezýär şat bolup“³ (1930) atly goşgusynda ýöne ýerden ýzmandy. Keşpli aýdanynda, şahyryň Şordepesi täzelikleri tutýan, olary şygyr setirlerine salyp, bütün Türkmenistana ýaýradýan radiomerkeze öwrülipdi. Ata Salyhyň şygrylary „ýazylyp köre eşitdirilýärdi“. „Beýik özgeriş ýylyndan“ başlap, Ata Salyhyň wagyz edijilik, publisistik zehini täze güýje eýe boldy. Şahyr halk köpçüliginiň hut jümmüşinde ýaşap, daýhanlaryň ýygnaklaryna gatnaşdy. Öz

¹ Ata Salyh. Saýlanan eserler. 27 sah.

² Şol ýerde, 28-29 sah.

³ Ata Salyh. Goşgular ýygındysy. Aşgabat, 1939.

bähibidini halkyň bähbidi bilen jebis utgaşdyrypdy. Ata Salyh bu çylşyrymly, gapma-garşylykly taryhy döwürde özüniň hakyky ornuny tapdy, iň zerur we ähmiýetli temany seçip-saýlamagyň, halka ýetip biläýjek tolgundyryjy hem ynançly sözleri aýtmagyň hötdesinden geldi.

Ata Salyhyň tutuş döredijiligi, aýratyn-da, otuzynjy ýyllardaky döredijiligi üçin häsiýetli usul hakynda aýdylanda, şol usulyň wagyz ediji-didaktik goşgy monologynda syrygýandygyny bellemek gerek. Bu usul, ilkinji nobatda, şahyryň ýer-suw reformasy, ýerli guramalara saýlawlar, aýal-gyzlar azatlygy, daýhan hojalyklaryň peýdasy hakynda döreden goşgularynda has ýitilik bilen görünýär. Ata Salyh öwüt-nesihat äheňini şygryň tutuş durkuna däl, eýsem aňyna-da siňdirmäge jan edýärdi. „Hökümetiň sözüne gulak salmagmyz gerek“ (1932), „Daýhanlar , kändir zoruňyz“ (1932) atly şygýrlarda şahyryň poeziýasynyň şeýle aýratynlyklary özboluşly jemlenýär.

Ata Salyh näme hakda ýazsa-da, sada halkyň dili bilen gürleýär, namä nazar salsa-da, oňa halkyn garaýşyny siňdirýär. Şahyr öz nazaryny, gep-sözünü janly durmuş wakalaryna ýugurýar.

Halk şahyrynyň döredijiligindäki häsiýetli ýagdaýlaryň biri onuň täze durmuş hakyndaky düşüňjelerini geçmiş dogrusyndaky oýlara gapma-garşylykly goýmagydyr. Bu äheň Ata Salyhyň döredijiliginiň irki döwürde aýratyn äşgär duýuldy.

Iýmäge nan, geýmäge don tapmazdyk
Günbe-günden agraýardy günümüz
„Hojaýynlar“ gamçylaryn towlaşyp,
Iýýärdiler biziň zähmet hakymyz...¹
Kimseler aglady, kimseler güldi.
Kimsäniň gül ýüzi saralyp soldy,
Kimsäniň iýmäge çöregi boldy,
Kimseler aç gezdi köne dünýäde²

¹ Ata Salyh.Saýlanan eserler.64 sah.

² Şol ýerde 96 sah

Indi şeýle zamandan oba göçüpdür, täze döwür türkmen-de gülüp bakypdyr,
oňa bagt beripdir, eşret beripdir:

Ol adyr gün. O kynçylyk, o horluk
Bütünleýin başymyzdan sowuldy.
Bizi horlan gan içiji zalymlar,
Ýok edilip, aramyzdan kowuldy.¹

Iki döwrüň häsiýetli alamatlarynyň gapma-garşy goýulmagynda giň many bar. Şahyr öz liriki gahrymanynyň duýgularynda geçmişiň hasratly sahypalaryna ýüzlenip, okyjyda täze hakykada söýgi duýgusyny oýarýar. Eger nusgawy poeziýamyzyň ajaýyp nusgalary hem geljege umytly garaýyş „Garyp, sen ýyglama,şir dek bolar sen“, „Gelipdir bir zaman öter garyplyk “ ýaly süýji umyt-hyýallar bilen çäklenen bolsa, Ata Salyh täze zamanyň halky azatlyga çykarandygyny görensoň, azatlygyň hakyky aýdymçysy bolup, zamandaşlarynyň pikir-hyýallaryny, gözelligini „azatlyk“ sözi bilen jebis utgaşdyrды. Şahyryň „Iki zaman“ zaman atly şygrynda şeýle setirler bar:

Görmegeý, owadan, Ay dek ýüzleri,
Şekerden, şirinden süýji sözleri
Ata Watanymyň aýal gyzlary
Şatlykly ýaşaýar häzirki zaman.²

„Görmegeý,owadan, Aý dek ýüzleriň“ tarypy biziň üçin täzelik däl, olar halk döredijiliginiň we nusgawy edebiýatyň ýadygärliklerinde isledigiňçe duş gelýär. Birbada göräýmäge, Ata Salyh hem beýleki galamdaşlary ýaly, türkmen aýal-gyzlaryň daşky gözelligine guwanyp, olary wasp edipdir. Emma Ata Salyhyň hyzmaty şol deňeşdirmelerdedir. Meňzetmelere täzeçe mazmun berýänligindedir, şahyr täze durmuşda ýaşaýan aýal-gyzlaryň gözelligi gözelligiň seresidir diýýär.

¹ Şol ýerde 64 sah

² Ata Salyh.Saýlanan eserler.96 sah.

Geçmişin muşakgatly günlerini näetläp, durmuşyň artykmaçlygyny wasp etmek Ata Salyhyň tutuş döredijiliginiň içinden eriş-argaç bolup geçip gidýär. „Zähmetkeş garyby saldyň ýadyňa“, „Gözel ýurdum Türkmenistan“ ýaly onlarça goşgular munuň gözli-başly şaýadydyr. Şahyr özüniň bu şygrylarynda, belli derejede, beýleki eserlerdäki pikirleri gaýtalasa-da, köplenç halatda pikirini, liriki gahrymanyň duýgularyny çuňlaşdyrmak bilen bolupdyr. Munuň özi Ata Salyhyň döredijilik senedini hemişe taraşlap, kämilleşdirip duranlygynyň subutnamasydyr.

Ata Salyhyň döredijiliginiň haýsydyr bir döwrüni alyp, ony aýry-aýry tematika bölmek mümkin däl. Çünki şahyr bir şygryda diňe bir temany orta atmak bilen çäklenmeýär, eýsem bir şygryň çäklerinde kän tema degip geçýär. Munuň edebi eserde oňat tarapy-da bar, ýaramaz tarapynyň örki hemişe zähmet temasy bilen jebis utgaşyklydyr. Ol zähmet temasyňa aýratyn üns beripdir. Şahyryň liriki gahrymany, esasan, zähmet adamydyr, täze durmuşy, jemgyýeti işeňňir gurusydyr, zähmet edermenliginiň göreldesini görkezýän adamdyr.

Ata Salyh oba bilen, onuň adamlary bilen bagry badaşan şahyr. Şuňa görä-de, onuň şygrylarynyň aglabasy aba, onuň aladalary bilen utgaşyp gidýär. Ata Salyhyň her bir şygrynda zähmet temasyň agzalyandygyny aýtmamyzda hem, onuň „Höwes bilen bejerýäris pagtany“, „Kän hasyllar alalyň“, „Daýhanlar, kändir zorumyz“, „Zähmet seni maksadyňa ýetirer“, „Üstünlikden üstünlige“, „Zarpçylar“, „Zarply zähmet“ ýaly goşgulary zähmet mukamy şekilinde ýaňlanýar. Bu şygrylar Ata Salyhyň öz iliniň gözi hem gulagy bolandygyny, daýhanlaryň ýaşayşy bilen bile dem alandygyny, onuň şatlygyna şatlanyp, gaýgysyna gamlanandygyny çörkezýär.

Ata Salyh ähli tapgyrlaryna göz ýetirmäge özüniň şahyrana sözi bilen onuň berekellasyny ýetirmäge zehihini aýamandyr. Eger ol „Kän hasyllar alalyň“ atly şygrynda „ýerleri mes edip dökün döküp“ ildeşlerini ak pagtadan kän hasyl almaga çagyryýan bolsa, „Daýhanlar, kändir zorumyz“ atly goşgusynda daýhanlaryň güýçlerini pagta ýygymyna jemlemäge müwessa goýýar.

Şeýlelikde, Ata Salyhyň liriki gahrymanlarynyň esasy ölçegi zähmetdir, zähmet bolsa watançylygyň, dogruçylygyň, dostlugyň girewidir. Eger biz Ata Salyhyň „Zähmet seni maksadyňa ýetirer“ atly goşgusynda:

Kim zarpçy işeňnirdir, kim ýalta,

Hemmesiniň maglumatyn bilýäriň¹.

Diýen sözleriniň yz ýanyndan şygry setirlerine salnan adam atlaryna gözümüz düşýän bolsa, „Üstünlikden üstünlige“ atly goşguda „Gyzyl baýdak“ daýhan birleşiginiň zarpçylary“ bilen doly tanyşmagamümkinçilik döreýär. Ata Salyh öz okyjysyny zarpçylaryň ýanyna alyp barýar, onuň bilen „işleriň barşyny“, „bilin guşap, işe barýanlary“, „zarpçylaryň hatarynda durýanlary“ synlaýar, diňe bir synlamagam däl, olaryň hujuwly zähmetiniň miwesine şahyrana göz ýetirýär.

Ata Salyhyň durmuş hem döredijilik ýoly dogrusynda ýazylan makalalarda, ylmy işlerde şahyr, hamana diýersiň, halkyň täze durmuş gurmaklyga hereketini juda barjamly, dabaraly suratlandyrýar, bu taryhy döwrüň kynçylyklary, gapma-garşylyklary görkezilmeýär diýen pikire duş gelinýär. Dogry, şahyryň otuzynjy ýyllardaky şygrylarynda täze bilen könäniň ýakatutuşykly göreşi onçakly ýiti şöhlelenmändir. Emma munuň üçin Ata Salyhyň döredijiligini tankyt ýassygy edinmek nädogrudyr, çünki bu „kemçilik“ diňe Ata Salyhda däl, başga şahyrlarda-da bardy. Bu ýagdaý aýratynda halk şahyrlarynyň döredijiligi üçin mahsusdy, özem bu kanuny ýagdaý şol döwürdäki dilden aýdylýan halk poeziýasynyň çäklerinde realizmiň metod hökmünde döremegi üçin bütinleý muwapykdy.

Çeper edebiyatda keşbi ulaldyp görkezmek tipikligi inkär etmän, eýsem ykrar edýär.

Dürli sebäplere görä, Ata Salyh oba durmuşynyň dürli temalaryna ýüzlenip, olary özüne işläp, „şäher“ temasyna, ýa başgaça aýdylanda, obadan alysdaky temalara batyrgaý erşip bilmeýärdi, ýöne ol her niçik-de bolsa bu temalary-da gözden salmady, özüni dünýä wakalarynyň jümmüşinde ýaly duýdy. Ata Salyhy Ispaniýanyň gahryman halkynyň („Ispaniýanyň gahryman halky“, 1937) ykbaly-

¹ Ata Salyh.Saýlanan eserler.50 sah.

da tolgundyrdy, ol ýaragyny şakyrdaýan Gitleri-de şahyrana setirlerde paş etdi („Germaniýanyň guduzlan Gitleri“, 1934), ganhor faşistleriň tumşugyna kakyljakdygyndan-da habarlydy („Tumşugyňa kakylar“), Şewçenkonyň ýubileý dabaralaryna-da öz sesini goşupdy („Şewçenko“)...

Azat Watanymyň azat halklary,
Topuň agzyn size tarap öwürer,
Başatar, pulemyot, bombalar atyp,
Üstüňize gyzgyn ody sowurar¹.

Munuň özi hüşgärlige çagyryşdy, gujurly türkmen halkynyň duşmana ymykly duýduryşdy, şahyryň dünýädäki ýaramazçylyklardan, bulagaýlyklardan habarlydygynyň alamatydy.

1937-nji ýylda Ata Salyh „Ispaniýanyň gahryman halkyna“ atly şygryny ýazýar. Belli bolşy ýaly, ispan temasy şol ýyllarda tutuş türkmen edebiýstynda, aýratyn hem poeziýada giň orun alypdy. Bu hakda rus şahyry-da, belorus şahyry-da, gruzin şahyry-da ýazypdy. Elbetde, Türkmenistanyň şahyrlarynyň ýazan goşgusyny olar bilen deňeşdirip oturmagyň zerurlygy ýok. Ýöne şygry okanynda, şahyryň bütin dünýäde uly howsala hen hyjuw döreden ispan temasyna oňat düşünendigine göz ýetirse bolýar. Ata Salyh Ispaniýanyň gahryman halkynyň dünýä faşistlerine garşy alyp barýan aýgytly göreşine türkmen halkynyň adyndan guwanýar, olara külli türkmeniň alkyşyny ýetirýär :

Eý. Ispaniýanyň gahryman halky,
Hemme zähmetkeşler guwanýar size.
Bütin dünýä faşistlerine garşy
Göreş edýänligiňiz mälimdir bize.

-Ýok bolsun faşizm!-diýilen şygar.
Bu şygary aýdýar hemme proletar²

¹ Ata Salyh.Saýlanan eserler.55 sah.

² Şol ýerde, 66 sah.

Halkara ýagdaýynyň çylşyrymlaşan döwründe, faşistleriň otly köýnek geýen mahalynda, diňe bir halky hüşgärlige çagyrmak, faşizmi näletlemek ýeterlik däl, munuň üçin öz güýçleriňe, mümkinçilikleriňe serenjam bermeklik zerurdy. Ähli türkmen şahyrlarynyň döredijiliginde bolşy ýaly, Ata Salyhyň şol döwürdäki döredijiliginde Goşun temasy has ileri sürüldi. „Ýigrimi ikä ýeten zähmetkeş ýaşlar“, „Demir gala boluň Watan daşyna“, „Duşman hüjüm etse biziň Watana“, „Gyzyl esgerler“ ýaly şygrylar Ata Salyhyň Gyzyl Goşun hakyndaky oýlanmalarynyň düýp özeni boldy. Şahyr bu şygrylarynda hem özüniň beýleki şygrylaryndaky öwüt-nesihat äheňlerini birsyhly dowam etdirdi. Eger Ata Salyh „Ýigrimi ikä ýeten zähmetkeş ýaşlar“ (1932) atly şygrynda :

Tüpeň at, nyzam et, isle berk durup,

Hüjüm edýänleriň çäresin görüp,

Kapitalistlere gaýtargy berip,

Edermen snaýper boljak wagtyňdyr¹.

diýip ýazsa, beýleki goşgularynda eýýäm goşun hataryna gelip, „öz postunda berk durýan esgerleriň“ waspyny ýetiripdi.

Ata Salyhyň Gyzyl Goşun hakyndaky şygrylarynyň her setirlerinde watançy şahyryň sözi eşidilýär, onuň ýürekden çykýan öwüt-nesihatlary mesaňa-mälim duýulýar. Öz nesihatlarynyň doly hem ynançly bolmagy üçin şahyr ýene-de bagtly durmuşynyň artykmaçlyklaryndan söz açýar. Biz бүтін дүнйә гөrelde bolarlyk jemgyýet gurduk, ony öz zähmetimiz, ýaragymyz, tagallalarymyz bilen goramalydyrys, aýawly saklamalydyrys. Ine, Ata Salyhyň goranma temasyndan ýazan şygrylaryndan şeýle netije çykýar. Jemläp aýdanyňda, ýigriminji-otuzynjy ýyllar, Ata Salyhyň döredijiliginiň gülläp osen, boý alan, şahalaryny ýaýradan döwri boldy. Bu döwürde Ata Salyhyň döredijilik tematikasynyň gerimi giňedi, täsir ýetirijilik güýji artdy, onuň şygrylary türkmen poeziýasynyň nobatdaky üstünlikleri hökmünde bellendi. Hut şu döwürde ýazylan şygrylar onuň 1939-1940-njy ýyllarda çap edilen iki sany ýyggyndysynyň özeni boldy, hut şu döwürdäki hyzmatlary nazarda tutulyp, oňa Türkmenistanyň Halk şahyry diýen at dakylady.

¹ Ata Salyh. Saýlanan eserler. 39-40 sah.

Ata Salyhyň 1950-nji ýylda çap edilen terjime halynda şeýle diýilýär : „Ata Salyhyň wagyz edijilik işi faşistik basybalyjylara garşy Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda aýratyn giň gerime eýe boldy. Bu ýyllarda şahyr kân sanly goşgular hem aýdymlar ýazdy, olar onuň mähriban ülkesine ähli obalaryna baryp ýetdi, onuň söweşiň ýören ildeşlerine ýazan hatlary arkaly, şeýle hem front metbugaty arkaly söweşlerde ýaňlandy. Bu ýyllaryň goşgulary ýakymly watançylygyna, Watana çäksiz söýgä gurşalandyr“¹.

Dogrudan hem Ata Salyhyň poeziýasy bu döwürde özboluşly ýaňlandy, şahyryň liriki gahrymany gahar-gazaby ozalkylardan artdy, şahyr özüni hertaraplaýyn taýýar adam diýip duýdy. Ata Salyh urşy görmedik, söweşiň aýylgançlyklaryny gerdeninde synamadyk bolsa-da, pikir-duýgularyny, işini, göreşini, aladalaryny düýrmegi bilen oňa bagyşlady, ýeňşe bagyşlady. Beýik Watançylyk urşunyň başlanan ýyllarynda şahyr san taýdan beýleki döwürleriň bir ýylynda ýazylanyndan kân ýazdy. „Berk gaýtawul bereris“, „Ýörün, dostlar söweşmäge gideliň“, „Ýeňjegimiz hak“, „Söweşe ýörün, ýigitler, „Adamzat duşmany“ ýaly goşgularyň aşagynda „1941“ diýen sene bar. Munuň özi şahyryň gujur-gaýrat, içki hyjuw bilen işländiginiň şaýatlaryndan biridir. Ata Salyhyň 1941-nji ýylda ýazan şygryrlarynyň aýdyr hepde taýdan hronologiýasyny kesgitlemek ýeňil iş däl, takyk seneler golýazmalarda hem, çap edilen ýygyndylarda hem saklanmandyr. Ýöne onuň „Berk gaýtawul bereris“ (1941) atly şygry Ata Salyhyň uruş hakyndaky goşgular toparyny açýar diýmäge esas bar. Çünki şahyr bu goşgusynda „uruş“ sözüniň dillerde ilkinji gezek ýaňlanýan pursatlaryny beýan edýän detallara ýüzlenýär, turuwbaşdan halkyň aýgytly garşylygyny şahyrana setirlere siňdirýär :

Ýerden tanklar ýörýär, gökden somolýot,
Batly öňe gideris, sowrup gyzył ot.

¹ Pisateli Sowetskogo Turkmenistana. Aşhabat, Turkmengosizdat, 1955, 54-55 sah

Puleýmýotdan ok ýagdyrars sepeläp,
Duşmany ýer teýne salars depeläp!

Zarbymyzdan ýer,gök lerzana geler,
Uruş odun ýakýanlar güýjümüz biler!¹

Bu setirleri aý habaryň ýaýran güni galamyna gop bereb halk şahyry ýazyp biljekdi. Ata Salyhyň Beýik Watançylyk urşunyň ilkinji ýyllarynda döreden sygyrlarynyň aglabasy çagyryş häsiýetlidi. Ol dürli kârde işleýän, dürli ýaşdaky adamlary- bir maksada gulluk edýän, Watanyň topragynyň her dabanyň jany bilen barabar görýän zähmetkeşlere watançylyk çakylygyny ýollaýardy, halkyň ynamdar wekili hökmünde „Ýörüş , dostlar, söweşmäge gideliň“ diýýardi. Ata Salyhyň yokarda atly agzalan goşgulary Durdy Gylyjyň uruş ýyllary örän ýörgünli bolan „Bökdemän meni“ atly sygyr bilen deň derejede halkyň ýüregine barýan ýoly tapypdy.

Ýörüş,dostlar,söweşmäge gideliň,
Watan bizi ar almaga çagyýar.
Duşmanlary kül-peýrkun edeliň,
Watan bizi ar almaga çagyýar...

Zalym Gitler ençeleri gul etdi,
Ne gözel jaýlary ýakdy, kül etdi.
Gülzar bolan ýerlerimizi çöl etdi,
Watan bizi ar almaga çagyýar²-

diýmek bilen, Ata Salyh özüniň şahyrana hyjuwly sözlere bat beripdi. Şahyryň şu setirlerini we çagyryş äheňde beýleki setirlerini okaňda, türkmen nusgawy poeziýasynyň nusgalary- aýratyn hem Seýdiniň watançylyk duýgularyna ýugrulan lirikasy hakydaň gelýär. Elbetde, munuň özi tebigy ýagdaýdy, Ata Salyh döredijilik mekdebini nusgawy eserleriň sahypasynda geçipdi. Galyberse-de, bu

¹ Ata Salyh.Saýlanan eserler.113 sah.

² Ata Salyh.Saýlanan eserler.213 sah.

babatda, halkyň gahar-gazabyny joşdurjak bolsaň, Seýdiniň, Zeliliniň lirikasyndan ýerlikli peýdalanmalydy, Gitler bilen Seýdiniň göreşen duşmanlarynyň arasynda nähilidir „gandüşer“ garyndaşlyk bardy-abat ilaty biwat etmek, parahat oturan ilatyň gününü bulamak olaryň ikisi üçin-de mahsusdy.

Öz çakylygyny anyk zat esasynda dowam etdirende, halk şahyryň sesi özboluşly eşidilýär, onda Ata Salyha mahsus bolan içki tolgunmany, hyjuwy, intonasiýany, pikirleriň gerimini aňsýrsa bolýar.

Şahyryň „Gulak sal, nesihat bereýin saňa“, „Men seni fronta ugradýan şu gün“ („Inime“), „Öň hatarda bolmagyňy tabşyrýan“ („Inime“), „Söwer dostum“, „Watanyň mert ogly“, „Berekella, batyr doganym“, „Frontdan hat“ ýaly şygrylar Ata Salyhyň Beýik Watançylyk urşy döwründäki döredijiliginiň düýp hamyrmaýasy boldy.

Ata Salyhyň „Men seni fronta ugradýan şu gün“ şygry bilen „Öň hatarda bolmagyňy tabşyrýan“ şygrynyň arasynda logiki baglanyşyk bar. Ol baglanyşyk bu iki şygryň aşagynda „Inime“ diýen sözüň bolmagynda däl, eýsem olaryň many taýdan biri-birine ýakynlygynda, biri-biriniň üstüni ýetirýänliginde.

Men seni fronta ugradýan şu gün,
Seniň gitmegiňe şatlanýar göwün.

Işiň şowly bolsun, ýoluň oň bolsun,
Dostlaryň şat, duşman haly teň bolsun.

Dakyn ýaragyňy, atlan atyňa,
Garaşýaryn seniň şeýle hatyňa¹.

diýen setirlerden soň, şahyr özüniň nähili mazmundaky hata garaşjakdygyny ýazýar. Şahyryň liriki gahrymany öz inisiniň „duşmany mergenlik bilen urmagyny, bir özüniň ýüz duşmana taý bolmagyny“, ata-babalaryň „söweşde ýeňilmek namysdyr, ardyr“ diýen sözlerini berjaý etmegini isleýär. Şu sargyt Ata Salyhyň beýleki şygrylarynda hem dowam etdirilýär. Şahyr näme hakda aýtsa-da, nämäniň

¹ Ata Salyh. Saýlanan eserler. 132-133 sah.

sargydyňy etse-de, Watan, halk sözlerini, düşüňjelerini gözden salmaýar, özüniň pikirlerini şu iki sany uly manyly söze syrykdyrýar :

Watanňa, halkyň peýda getirgin,
Öz borjuňy doly ýerne ýetirgin.
Tutan işiň mertlik bilen bitirgin,
Nesihatym almagyňy tabşyrýan.¹

Ata Salyhyň liriki gahrymany „öňe barýan Goşun hakda“ oýlanmaga-da ýetişýär, „parahat wagtynda görülen eziz şäherini-de“ unutmaýar. „Watanyň mert ogullaryny“ taryplaýar, bir görseňem, frontdan gelen hatyň düýpli mazmuny dogrusynda pikir ýöredýär.

Ata Salyh habar beriji gullugynyň habarlary bilen okyjylaryny tanyşdyrmak üçin şahyrana zehini aýamandy, öz ýanyndan söweşiň aladalary bilen ýaşapdy. Şu äheň serkerde Geldiýewiň ýadygärligine bagyşlanan „Söwer dostum“, ýurdumyzyň Gahrymany Gurban Durda bagyşlanan „Watanyň mert ogly“ ýaly goşgularynda hem duýulýar.

„Türkmenistan“ gazetinden okadym,
Duşmanlara nahil garşy çykyşyň.
Göreşip iň soňky demine çenli.
Faşistleriň berkitmesin ýykyşyň.

Mukaddes borjuňy, beren sözüňi
Ynam bilen doly ýerne ýetirdiň
Halkyň senden talap edişi ýaly.
Tükeniksiz, ägirt köp iş bitirdiň.²

Bu setirler düşündiriş talap edip oturmaýar. Olar türkmeniň gerçek ogly Geldiýewiň edermenligine bagyşlanypdyr. Edil muňa meňzeş setirleri şahyr Gurban Durdy babatynda hem ýazýar.

¹ Şol ýerde

² Şol ýerde, 140 sah.

Elbetde, dürli gahrymanlara bagyşlanan goşgularda birek-birege meňzeşlik göz-görtele bolup durýar, şahyr biri babatynda ulanan meňzetmelerini beýlekisinde-de gönükdirýär. Munuň özi goşgularyň ruhuna, pikir sagdynlygyna birjik-de zeper ýetirmeýär.

Ata Salyhyň Beýik Watançylyk urşy hakyndaky şygrylarynyň pikir sagdynlygyny ýörite nygtamak gerek. Şahyr ildeşlerini söweşe çagyrmak, söweş habarlaryny şygyr setirlerine geçirmek bilen çäklenmedi, ol okyjylarynyň önünde duşmanyň hakyky keşbini açmagy başardy. Duşmanyň bet maksatlaryna aýdyň düşüňändigini görkezdi, „adamzat duşmanlarynyň“ ganhorluk, bihaýalyk perdelerini ymykly derejede ýüzlerinden sypurdy. Ata Salyhyň „Adamzat duşmany“, „Duzaga düşen duşman“, „Öz uran paltasy özüne degdi“ goşgularyny syýasy goşgulryň oňat nusgasy atlandyrmak mümkin.

Tilki mekir bolsa-da, ätlän ýeri gapandyr,
Päli azan faşistler indi gabryn tapandyr.
Gana suwsan itleriň, dodaklary kepändir,
Arabasy jygyldap, tekerleri sypanyr,
Ugur tapman gidere, towsup böküşin görüň¹!

Şahyryň syýasy goşgulary tylda estradanyň sahnalarynda, çeper höwesjeňleriň çykyşlarynda, mekdep okuwçylarynyň dillerinde gaýtalanypdy.

Beýik Watançylyk urşunda türkmen halkynyň ýeňşini üpjün eden şertleriň biri onuň ýeňilmez ruhbelentlik bolupdy. Ruhbelentlik diňe bir söweşyň goşun üçin mahsus bolman, eýsem „söweşyň“ şahyrlarynda döredijilik şygary boldy. Bu babatda Ata Salyhyň poeziýasy-da pes oturmady. Urşuň ilkinji ýyllaryndan başlap, ruhbelentlik bilen „Berk gaýtawul bereris“, „Ýeňjegimiz hak“ diýen şahyr ahyryna çenli-de şu pikirinde galdy. Bu ýerde Ata Salyhyň „Ýeňjegimiz hak“ atly şygry bilen (1941) „Sagynman ýör öňe Berline sary“ (1945) diýen goşgusyny deňeşdirip görmek gyzyklydyr :

Faşizm ýok bolar dünýäň ýüzünden,

¹ Ata Salyh. Saýlanan eserler. 145 sah.

Nejis ganhorlaryň urýas gözünden...

Galamym-başatar, sözlerindir-ok.

Ata Salyh diýer ýeňjegimiz hak.¹

Bu setirleriň ýöne ýerden ýazylymanlygyny Beýik Watançylyk urşunyň wakalary açyk-aýdyň tassyklady. Biziň gahryman halkymyz „faşizm aždarynyň başyny kesdi“, urşy ýeňişli tamamlady, diňe bir ene topragy däl, eýsem Ýewropanyň faşizm zulmunda gan gusan halklaryny hem halas etdi. Ýeňişli günün öňsyrasynda şahyr öz dosty Begnazar Nepesowa ýüzlenip şeýle seslenipdi:

Familiýan Nepesow, Begnazar adyň,

Tokaýyň arslany, dagyň şiri sen,

Barha güýjüň artar, gowşamaz badyň.

Watana wepaly äriň, äri sen.²

Ata Salyhyň Beýik Watançylyk urşy döwründäki döredijiliginde gönüden-göni ýeňiş gününe bagyşlanan şygyr bolmasa-da, ýokarky setirler, aýratyn hem onuň „Frontdan hat“ goşgusy halk şahyryň halkyň şahly ýeňşini tüýs ýürekden gutlandygyna güwä geçýär.

Ata Salyhyň köp taraply döredijiligi bar. Ol türkmen poeziýasyna basnýa žanryny girizen, şol žanryň ösdürilmegi ugrunda köp iş eden şahyrlaryň biri. Käbir edebiýatçylar türkmen halk şahyrynyň bu žanra ýüzlenmeginde rus edebiýaty düýpli täsir edipdir diýen pikiri öňe sürýär. Rus edebiýatçysy we ýazyjysy P. Skosyrew bu pikire garşy çykyp, Ata Salyhyň döredijilik çeşmesiniň, esasan türkmen nusgawy edebiýaty we folklory bolandygyny adalatly belleýär. Ata Salyh halk şahyry hökmünde biziň nusgawy poeziýamyzda basnýa žanryny özüçe dowam etdiripdir we baýlaşdyrypdyr. Munuň üstesine-de şahyryň döredijiliginde bu žanryň ýüze çykmagyna durmuşyň özi sebap bolupdyr.

Ata Salyhyň dilden-dile geçip ýören iň ýörgünli basnýalaryndan biri „Ýolbars we tilki“ atly basnýadyr. Bu eser şahyryň köp sanly ýygyndylaryna girdi, çeper höwesjeňler tarapyndan yzygider ýerine ýetirildi. „Ýolbars we tilki“ atly

¹ Şol ýerde, 125 sah.

² Ata Salyh. Saýlanan eserler. 155 sah.

basnýa Beýik Watançylyk urşy döwrüniň ahyrky ýylynda ýazylypdyr, pikir-mazmun taýdan ol halk şahyrynyň uruş hakyndaky goşgular toparynyň gös-göni dowamydyr. Basnýada türkmen halk döredijiliginiň erteki žahrynyň täsiri mesaňamälim duýulýar.

Akgynly hem çuň manyly setirleriň arasy bilen Ata Salyh biziň ýurdumyzyň topragyny gana bulamaga milt eden hilegär duşmany-Gitler faşizmi paş edýär, onuň hilesiniň başa barmandygyny, özünden güýçlä uçrandygyny ýañzydyp geçýär. Ýañzydylp aýdylýan bu many basnýanyň ahyrky setirlerinde şeýle jemlenipdir:

Her kim öz güýjünden daşary gitse,
Ýüzün göge tutup,men-menlik etse,

Abraýdan düşer, masgara bolar
Ýañky tilkiň güni başyna geler¹.

Eger Ata Salyhyň gitlerçi faşistler hakyndaky şygrylarynda duşmanyň mekir tilkä meňzedilýän ýerleri bilen ýokardaky setirleri deňeşdirip görsek, „Ýolbars we tilki“ atly basnýanyň gönüden-göni Beýik Watançylyk urşunyň wakalary bilen baglanyşyklydygy düşnükli bolup galýar.

Türkmenistanyň halk şahyry Ata Salyhyň Beýik Watançylyk urşy döwründäki döredijiligi front we tyl wakalaryna şahyryň aýny wagtynda sesleniýp durmagy bilen tapawutlandy, nusgawy poeziýamyzyň täsiri bu döwürde aýratyn ýiti boldy. Şahyr türkmen halkynyň agzybirligine göz ýetirensoň, galamyny başatara, sözlerini oka owürdi.

* * *

1945-nji ýylyň bahary halkymyza ullakan şatlyk getirdi: döwletiň ýolbaşçylygy astynda tutuş dört ýylyň dowamynda alnyp barlan aldym-berdimli, gan döküşikli söweş biziň halkymyzyň gahrymançylykly, edermençilikli ýeňşi bilen tamamlandy. Tutuş dört ýyllar ýüreginde göterip ýören arzuwlary durmuşa

¹ Ata Salyh.Saýlanan eserler.158 sah.

geçensoň, Ata Salyh hem özüniň galamdaşlary bilen bir hatarda zehinini parahatçylykly zähmet çekmäge başlan halkyň hyzmatynda goýdy. Uruş zerarly weýran bolan halk hojalygyny dikeltmek we ösdürmek, zähmetiň gudratly güýji ýaly temalar Ata Salyhyň döredijiliginiň merkezi temalary boldy. Halk şahyrynyň liriki gahrymany ýene-de „gujurly, gaýratly, egilmez batly“ bagtly türkmen gözelini wasp etdi, bir seretseň, ol gahrymanyň duýgulary bilen utgaşyp gitdi, bir görseň, onuň pikir-hyýalynda „Berlinde ýeňiş baýdagyny dikip gelen gerçek ýigit“ janlandy.

Ata Salyhyň uruşdan soňky döwürdäki goşgularynyň sany onçakly köp däl.

Beýik Watançylyk urşundan soňky döwürdäki döredijiliginde söýgi lirikasynyň käbir şineleri peýda bolupdyr. „Bagtly gözel sen“, „Baldan şirin sözlim“ ýaly şygrylar onuň döredijiliginiň irki döwründe-de, uruş döwründe-de ýokdy diýmäge esas bar. Şeýle şygrylar, tutuşlygyna alanyňda, söýgi lirikasynyň „talaplaryna“ jogap berýär diýmek bolmaz. Şahyr her niçik-de bolsa, öz liriki gahrymanyny „medeniýetli ýaşayan illeriň“ arasyna eltýär, okuw okap, orta bilim alan, abraýly mugallyma bolan ýaş türkmen gyzy bilen duşurýar, käte bolsa ony oba meýdanynda zähmet çekip ýören gözelleri synlamaga çagyýar. Ýöne ol niçikmi „bagda açylan güller, toty kimin şirin diller, lebdäki ballar, ajap murguzarly köller, gyldan inçe näzik biller, ak ýüzdäki goşa hallar, bilbil kimin saýraýan diller“, „gardan ak alkym („Bagtly gözel sen“) barasynda göwün ýüwürdip ugradygy, şygryň lezzeti gaçýar, ýokardaky deňeşdirmeler we meňzetmeler Mollanepesiň ýa Keminäniň şygrylarynyň sahypalaryndan göçüp gelip, Ata Salyhyň şygrylarynyň gatlarynda orun tutan ýaly bolup duýulýar.

Ata Salyhyň Beýik Watançylyk urşundan soňky döwürdäki döredijiligi üçin şeýle şygrylar häsiýetli däl. Tutuş ýigrimi ýyla golaý wagtyň dowamynda şahyr täze tema hem söz agtardy, ol diňe bir Türkmenistan we onuň adamlary hakynda ýazdy. Şahyryň „Aleksandr Puşkin“, „Geldi biziň üçin şatlykly wagt“, „Dagystan halkynyň garry şahyry“, „Hormatly halypam, garry ussady“, „Ençe derýalardan, deňizden geçdim“ ýaly onlarça goşgulary onuň Watan hakyndaky düşünjesiniň has giňändigini, ol düşüňjäniň Günortanyň belent daglaryndan başlap,

Demirgazygyň Buzly okeanyňa çenli, şatlama sowukly Uzak Gündogardan
Ýewropanyň jümmüşine çenli ýaýlyp ýatan ummasyz giňişlik bilen baglydygyny
görkezýär. Ol :

Ýeke-täk merdanlar,şirler Watany,

Bir jan, bir ten agzybirler Watany.¹

diýýär.

Şahyryň poeziýasy A.S.Puşkini, A.M.Gorkini beren beýik rus halkyny
taryplady, bu ajaýyp halkyň adamkärçiligine, güýç-kuwwatyna şahyr özüniň
haýran galýandygyny aýtdy:

Russiýada dogan azatlyk güni,

Bol bagtyň goltugna saldy türkmeni.

Ol güneş zulmatyň zynjyryn gyrdy,

Hukuksyz halklara halk-hukuk berdi.

Şatlygymyz barha möwç urup joşdy,

Dabaramyz durman daglardan aşdy.²

Ata Salyhyň „Ylham çeşmesi, göwünleriň guwanjy“ A.S.Puşkine hormaty
aýratyn güýçlüdir. Şahyr öz kärdeşiniň 150 ýyllyk ýubileýine bagyşlap ýazan
goşgusynda beýik rus şahyrynyň belentliginiň „syrlaryny“ özüçe açýar :

Russiýada zorluk höküm sürýäkä,

Köpler horluk çekip,jebir görýärkä,

„Görsem“ diýip halkyň azat bolanyn,

Erk,ygtyýar,deňlik,hukuk alanyn,

Hakykata tarap dogru ýörediň,

Şa köşgüne ýigrenç bilen garadyň.³

¹ Ata Salyh.Saýlanan eserler.171 sah.

² Şol ýerde,175sah.

³ Ata Salyh.Saýlanan eserler.187 sah.

Ata Salyh beýik rus şahyrynyň döredenleriniň baky ýaşajakdygyny aýdýar, onuň eserlerinden ylham alýar, ony özüniň we özi dek ýüzlerçe şahyryň ygtybarly halypasy hasaplaýar.

Uruşdan soňky döwürde Ata Salyh ýurdumyzyň birnäçe ýerlerine gezelenje gitdi, şol gezelençleriň netijesinde ol Kawkazyň gözel tebigatyny wasp etdi („Ençe derýalardan,deňizden geçdim“), Türkmenistanda otyryp, uly ýubileý mynasybetli Ukrainanyň ýüregi „Dnepr derýasy dek joşgunly“ şahyryny ýatlady, „şöhrady egsilmejek“ ägirdiň, Gazagystanyň saýrak bilbili Jambylyň aradan çykmagyna ýürekden gyýyldy. Şu temalardan ýazan şygrylarynda Ata Salyh ilkinji nobatda şol ýurtlaryň doganlyk halklary hakynda mähirli söz açdy.

1948-nji ýylda Aşgabatda Ata Salyh Dagystanyň meşhur şahyry Gamzat Sadasa bilen duşuşdy. Bu duşuşykda Türkmenistanyň halk şahyry öz galamdaşyna ýüzlenip: „Gamzat, meniň göwnüme bolmasa,ikimiz ozaldan hem biri-birimize ýakyn ýaly...Siz edil öz garyndaşlarynyzy görmek üçin Dagystandan görme-görşe gelipsiňiz“ diýeninde , Gamzat Sadasa hem :“ Ýogsam näme, biziň aramyzda diňe bir deňiz bar.Ol hem biziň ýanymyzda hiç zat ahyryn“ diýip jogap beripdi. Türkmenistanyň halk şahyry dagystanly dostuny mähir bilan garşy alypdy, oňa öz halkynyň adyndan gül dessesini gowşurypdy. Ata Salyh şeýle ýatdan çykmajak, tolgundyryjy duşuşygy „Dagystan halkynyň garry şahyry“ atly goşgusynda şeýle beýan edipdi:

„Salam“ diýip elim elne beremde,
Mähir bilen gujaklady ol meni.
Egin-egne berip bile duramda
Diýdi:-Çyn ýürekden söýýäriň seni.

Hormatlap bir desse gyzyl gül berdim,
Bagymyzyň atyr ysly gülünden.
Bilbil kimin onuň saýraýşyn gördüm,

Çeper sözler saçyp azat dilinden.¹

Ata Salyhyň poeziýasynda halklaryň bozulmaz dostluk, parahatçylyk pikiri bilen jebis utgaşyp gidýär. Ýewropada uruş ojagynyň iň howplusy açylandan soňra-da, Ata Salyh pugta parahatçylygy berkarar etmek üçin halklaryň agzybirliginiň zerurlygy dogrusyndaky pikiri özüniň telim şygrynda nygtap geçdi. Meselem ol özüniň „Agzybirlik hemme zatdan güýçlüdir“ atly şygrynda şeýle ýüzlendi :

Trumenler ýaraglarna bat berip,
Özlerine adalatly at berip,
Kim olaryň diýenlerin etmese,
Atom berip ýandyrjakmyş ot berip...

Işçilere çekdirse-de horlugy,
Ýol almaz faşistleň hökümdarlygy.
Atomdan hem, dollardan hem güýçlüdir
Zähmetkeş halklaryň agzybirliği.²

Elbetde, parahatçylyk ýöne ýerden gazanylanok, ony göreşde, zähmetde berkleşdirmek gerek. Halk şahyry muny aýratyn nygtap geçýär. Ata Salyh „Gözel ýurdum Türkmenistan“, „Göreşip zähmetde ýeňýänler hakda“ ýaly goşgularda zähmet temasyny yzygiderli beýan etdi.

Ata Salyhyň uruşdan soňky döredijiligi pikir hem mazmun taýdan täze agtaryşlar, gözlegler bilen-de bellendi. Şahyr özüniň mundan ozalky döredijiliginde sözüň doly manysyndaky sýužetli eser döretmäge synanyşyk etmändi. Şeýle synanyşyk ilkinji gezek 1947-nji ýylda edildi-şahyr „Çyn ýürekden çykan söz“ atly poemasy ny ýazdy.

Bu liriki poema şahyryň döredijiliginiň pikir taýdan ösändigini, çeperçilik ussatlygynyň barha kämilleşýändigini görkezýär. „Çyn ýürekden çykan söz“ atly poema käbir babatda Gamzat Sadasanyň „Çopan hakynda hekaýat“ atly

¹ Ata Salyh. Saýlanan eserler. 185 sah.

² Şol ýerde, 185-186 sah.

poemasyny ýadyňa salýar. Bu eserde hem käbir babatda türkmen çopanynyň ajy ykbaly gozgalýar, käbir wakalar Gamzat Sadasanyň beýan eden pajygaly wakalary bilen utgaşyp gidýär. Ýöne Ata Salyhyň „Çyn ýürekden çykan sözi“ şahyryň hut özüniňkidir, onda hiç bir şahyra öýkünme duýulmaýar. Şahyr täze bilen könäniň arasyndaky gapma-garşylygy görkezmek usulyndan peýdalanyp, uly taryhy jemlemeler berýär.

Liriki poema Ata Salyhyň döredijiligine umuman mahsus bolan Watanyň şanyna, durmuşyň şanyna, azatlygyň şanyna odadan başlanýar.

Sende her bir ynsan ösüp her güni,
Işinde ýeňişden ýeňişe geçýär,
Barha öňe gidýär, täzelik açýar.
Sende şeýle joşgun, şeýle bir şatlyk,
Ebedilik höküm sürüp azatlyk,
Bütün ýer ýüzüni haýranda goýýar,
Türkmen halky seni ýürekden söýýär.

Şahyryň liriki gahrymanynyň pikiriçe, şeýle güne aňsat ýerden ýetilmändir, munuň üçin horluk bary çekilipdir, geçmişde „aý bilen günüň-de eşreti görülmändir“. Ata Salyh uly bolmadyk liriki yza çekilmeden soň, okyjysyna öz gahrymany 82 ýaşly Durdy aga bilen tanyşdyrýar, özi-de onuň gürrüňlerine gulak salýar. Durdy aga şahyryň sözlerinde geçmişiniň pajygaly wakalarynyň tapanyňy külterläp ugraýar, garrynyň öz ogly hakyndaky gürrüňleri, onuň baý bilen çaknyşygy okyjynyň göz önünden birin-birin geçip gidýär:

Oglum bardy, çölde horluk çekerdi,
Oramygyň goýunlaryň bakardy.
Yadymda bar, ynha, bir gün bardym men
Oramygyň garşysynda durdum men:
-Baý aga sen meň dadyma ýetmeseň,
Oglumyň hakyndan kömek etmeseň,
Işim harap, agyr meniň ýagdaýym,
Dulumda ýok ýeke gysym bugdaýym-

Diýenimde, şeýle diýdi hojaýyn:

-Ýañy baş ýyl boldy bakany goýun,

Emma ogluň ýene on ýyl azyndan

Işlär, onsoň näme etsek yzyndan,

Ogluňy öýerip, kömek-de birin,

Aýdan sözlerimi ýerine ýetirin

Ondan bärde menden saňa kömek ýok.

Pugta düşünmenden saňa ýakyn gök!¹

„Çyn ýürekden çykan sözüň“ şu bölümde Ata Salyh türkmen daýhanynyň gep-sözünüň äheňini iňňän dogruçyl hem hakykat tapýar, şeýle bolansoň, okyjy Durdy aganyň gürrüňleriniň yzyny diňlemäge müwessa goýýar.

Poemada Oramyk baý bilen Durdy aganyň ogly Geldiniň arasyndaky gatnaşyk-da örän dartgynly suratlandyryýar, şahyr juda ýygjam hem täsirli setirleri arkaly Geldiniň agyr halyny, düşen mekir-alyny beýan edýär. Oramyk baý hakyny idäp baran ýaş oglanyň damagyny pagta bilen çalyp goýberýär.

-Weý-weý gitmek sözüň goýgun, Geldi han,

Azabyň eliňe gowuşar hökman.

Eger gider bolsaň, onda bir zat et:

Bizden ýetdik hakyň bile alyp git.²

Oramyk baýyň „ýetdik hakyň“ diýýäni-de Geldiniň janyna kast edilmegi bolýar çopan aňnat aşansoň, betpäliň biri Oramygyň buýrugy bilen Geldiniň kellesini alýar.

Bu türkmeniň geçmişinden ýekeje pursat, ýöne köpleriň aşyna awy gatan pursan poemada örän täsirli suratlandyrylýar. Şeýle gürrüňden soň awtoryň gahrymany Durdy aga wakalaryň jümmüşinde görünmeýär. Ata Salyhyň özi türkmen taryhynyň beýleki sypatlaryna ýüzlenýär:

Baýlar-hanlar ganly gamçysyn bulap,

Gan içen jellatlar pyçagyn ýalap,

¹ Şol ýerde, 172 sah

² Şol ýerde.

Kimleri aglatdy, kimi öldürdi,
Kimseleriň gül ýüzüni soldurdy.
Türkmenleriň hany Göljermal handy,
Onuň gol astynda ýaşamak kyndy,
Maryny talady Topby baý dagy,
Zähmetkeş ilata boldular ýagy¹.

Halk şahyrynyň „Çyn ýürekden çykan sözi“ türkmen halkynyň taryhynyň gysgajyk ýazgysydyr diýmäge esas bar. Biz muny Ata Salyhyň şol döwürdäki Türkmenistan hakyndaky oýlanmalaryndan aňsyryp bilýäris. Şahyr türkmeniň bagtyýar ykbalyna beýik Russiýa bilen jebis utgaşdyrýar. Poemanyň setirlerinde biz Türkmenistan ugrundaky ilkinji söweşlerden başlap, Garagumyň üstünden kanal çekilýänçä aralykdaky taryhy öwrülişikleriň her birine şaýat bolýarys, şahyr şol öwrülişikler dogrusynda görülen göwün bilen ýazýar. Şeýle bolansoň, „Çyn ýürekden çykan söz“ atly poema şahyryň jemleýji sözi, özüniň, özi bilen bir hatarda türkmen halkynyň geçen durmuş ýoluna gaýtadan bir nazar aýlaýşy hökmünde baha bermek-de ýerliklidir. Biz poemanyň setirlerinde şahyryň beýleki goşgularynda atlary agzalan gahrymanlara-da duş gelýäris, suratlandyrylan wakalary-da has çuňňur synlaýarys. Döwür bilen aýakdaş gidýän şahyr öz eserine täze-täze gahrymanlaryň atlaryny-da girizýär, olaryň zähmetini şöhratlandyrýar, şeýlelikde hem köp gowgany başdan geçiren Türkmenistan tanalmaz ýaly özgerdi, türkmen halky öz ykbalynyň hakyky eýesi boldy diýmek isleýär.

Üstünligimiz näçe diýseň ýene kän,
Tükenmezdir görkezenden sanma-san.

Ýeňişlere tarap bagy-bossanym,
Öňe barýar eziz Türkmenistanym².

diýen setirlerde şahyr öz sözlerini, suratlandyrmalaryny jemledi. Sözdür suratlandyрма jemlense-de, halk şahyrynyň özi „öňe barýar eziz Türkmenistan“

¹ Ata Salyh. Saýlanan eserler. 174 sah.

² Şol ýerde, 177 sah.

ýekeje ädimem yza galmady, onuň ylhamy hemişe mähriban ülke bilen, onuň adamlary bilen boldy

Soňky ýyllarda saglyk ýagdaýynyň gitdigiçe ýaramazlaşmagyna garamazdan, Ata Salyh döredijilik galamyny elinden düşürmedi.

Ata Salyh „Salam, Tokmak“!¹ atly goşgusynda şeýle ýazypdy:

Hany, görüşeli gadyrly dostum!

Sen bilen işledim,okadym, ösdüm...

„Tokmagym“ täzedan başladyň işe,

Seniň bilen işläris biz hemişe...

Ata Salyh diýer „Sübsedir“ adym,

Sensiň meni ýetişdiren ussady¹

Dogrudan hem Ata Salyh „Tokmak“ bilen işledi, okady, ösdi. Başda bellanilip geçilişi ýaly, onuň eserleriniň agramly tarapy „Tokmak“ žurnalynyň sahypalarynda çap edilipdi. Soňky ýyllarda hem şahyr Ata Salyh „Tokmak“ bilen gatnaşygyny ýykjamlatmasa-da, seýrekletmedi, ol türkmen okyjylarynyň söýgüli žurnalynyň işeňňir habarçysy boldy. Ata Salyh biziň günlerimize gelişmeýän adamlary, gylyk-häsiýetleri, bidüzgünçilikleri yzygiderli paş etdi. Halk şahyrynyň tankydy esasan öz obasyndaky ýetmezçilikler bolsa-da, ol şeýle ýetmezçiligi umumylap durmagyň hötdesinden gelip bilipdi. Muňa şahyryň „Çyraň hany?“ atly ýiti satirasy-da güwä geçip bilýär. Bu şygryda Ata Salyh elektrik yşygy hakynda berilýän boş wadalaryň üstünden gülýär, bu işde günäkärleriň atlaryny tutup,olara ýangynly sözler aýdýar.

Soňky ýyllarda Ata Salyh türkmen edebiýatynda basnýa žanrynyň ezeneginden galdyrmak üçin öz döredijiliginiň agramly tarapyny basnýa ýazmaklyga bagş etdi. Eger ol „Ýolbars we tilki“ basnýasynda men-menligiň zyýanly netijesini suratlandyran bolsa, „Şagal we horaz“, „Kädiniň gülküsi“ ýaly basnýalarda ynsan häsiýetiniň möhüm taraplaryny beýan etmegiň hötdesinden gelip bildi.

¹ „Tokmak,1953,N 1,3 sah

Ata Salyhyň basnýalarynda umumy basnýa žanryna häsiýetli bolşy ýaly, haýsydyr bir ahlaky pikir orta atylýar. Bu meselede şahyr dürli tärlerden peýdalanýar: okyjy halk şahyrynyň liriki gahrymanynyň ahlak pikirini käte basnýanyň başynda, käte aýagynda görýär, wagt-wagt şol ahlaky pikirini eseriň tutuş süňňüne siňdirilýär. Mysal üçin, Ata Salyh „Ýolbars we tilki“ atly basnýasynda „men-menlik“ edýän adamlaryň ahyr soňunda abraýdan düşjekdigini eseriň soňunda gönüläp aýdýan bolsa, „Şagal bilen horazda“ ilki ahlaky pikir çykarylýp, soňra beýannama ýüzlenilýär.

Tutuşlugyna alanyňda, Ata Salyhyň basnýalary ajaýyp maksady-adamlaryň aňynda pähimlilik, ahlaklylygy, hüşgärligi, sadalygy, güýjünden aşa gitmezligi terbiýeleýär. Şuňa görä-de, olar ulular üçin-de, kiçiler üçin-de ähmiýetlilikinde galýar.

* * *

Türkmenistanyň halk şahyry Ata Salyh türkmen edebiýatynyň görnükli wekillerinde biri hökmünde özüni tanatdy. Şahyr özüniň egindeşleri bilen bir hatarda halkyň durmuşynyň in möhüm taraplaryny suratlandyrdy, öz galamyny halkyň hyzmatynda goýdy. Şahyryň duýgulary halkyň duýgulary, arzuw-hyýallary bilen utgaşyp gitdi. Ata Salyhyň goşgulary okyjyny göreşe, zähmet üstünliklerine çagyrdy. Şahyryň geçen döredijilik ýoly sözüň hakyky manysyndaky halk şahyrynyň geçen ajaýyp, öndümlü durmuş hem döredijilik ýoludyr. Ol ýokary döwlet sylaglarynyň ençemesine mynasyp boldy. „Zähmet Gyzyly Baýdak“ ordeni bilen iki gezek, „Hormat Nyşany“ ordeni bilen iki gezek sylaglandy. Şahyryň halkyň önündäki hyzmatlary „Gyzyl ýyldyz“ ordeni, „1941-1945-nji ýyllaryň Beýik Watançylyk urşunda edermençilikli zähmeti üçin“ diýen medal we Hormat hatlary bilen hem bellendi.

BAÝRAM ŞAHYR

(1871-1948)

Baýram şahyr 1871-nji ýylda Balkan (Balakan) dagynyň etegindäki Gargyjk çeşmäniň ýakasynda Mämmet atly garyp çarwanyň maşgalasynda dünýä inipdir. Baýram maşgala güzeranyny dolandyrmak üçin çagalykdan Hekimaly baýyň malyny bakypdyr. Bir garny aç, bir garny dok, ýük daşamak, odun çekmek ýaly kyn işler bilen meşgullanypdyr.

Şol döwrüň agyr ykdysady şertlerinde diňe Baýramyň däl, Baýram ýaly münlerçe ýaşlaryň-da ýagdaýy agyr bolupdyr, bilim almaga hukuklary bolmandyr. Ýurt eýesi han-begler öz şahsy bähbitleri üçin halky nadanlykda saklamaga çalşypdyrlar. Şeýlelikde, Baýram hem ýaşlykda bilim alyp bilmändir. Baýram sekiz ýaşyndan başlap, Hekimaly baýyň dogany Gylyç seýsiň hyzmatyny edipdir. Ýedi ýyllap, onuň çapyksuwary bolupdyr. Malyny bakypdyr, emma näçe jepa çekse-de, onuň „göreni görgi, edeni bergi“ bolupdyr.

Baýram şahyr ilkinji goşgularyndan başlap, halka jebri-jepa berýän baýlaryň pyssy-pyjurlyklaryny batyrgaýlyk bilen paş edipdir. Ýerli han-begleriň, işan-mollalaryň hilegärliklerini açyp görkezipdir. Bir gün baýlaryň hem ruhanylaryň garşysyna goşgy düzýänligi üçin Gylyç baý ýaranlary bilen Baýram şahyry öz ýanlaryna çagyryp, goşgy goşmagyny bes etmegi maslahat beripdir. Hojaýynyň sözi ýaş Baýrama täsir etmän hem durmandyr. Ol birbada goşgy düzmegini selçeňledipdir. Soňabaka bolsa has täsirli satiriki goşgular döredip başlapdyr.

Baýram şahyryň çopançylyk eden ýyllaryndaky gören kynçylyklaryny, gaýgy-hasratlaryny görkezýän sygyrlary, dilden aýdan kyssalary häzirki güne doly gelip ýetmändir. Oturylyşyklarda ol türkmen hem gazak halk döredijiliklerine degişli gürrüňler berip, obadaşlarynyň göwünlerini göteripdir. Haýsy-da bolsa bir şahyr bilen goşgy aýdyşmak ýa-da diolog şekilli goşgy ýazyşmak ýaly häsiýetleriň hem Baýram şahyryň döredijiliginde duş gelýändigini aýtmak gerek. Şahyr tapmaça (muamma) görnüşli „Nedir“, „Durupdyr“ diýen goşgularyny döredipdir. Baýram şahyr ýaşlykda Balkan töwereginiň atly bagşysy, häzirki Nebitdag

şäheriniň Oglanly posýologynda 105 ýaşynda aradan çykan Serdar bagşy bilen tanyş bolýar. Serdar bagşy geljekki şahyra Magtymgulyny, Seýdiniň, Misgingylyjyň goşgularyny, türkmen halk dessanlaryny aýdyp berer eken. Ol Baýram şahyryň birnäçe goşgularyny ýat tutup, alary aýdym edip aýdyp, Hally bagşynyň Mätäjiniň sygyrlaryny halk arasyna ýaýradyşy ýaly, giň halk köpçüligine ýaýradypdyr. Döwürdeş Döwletmämmet-Balgyzyl ýaly Baýram şahyryň özi-de bagşyçylyk edipdir.

Baýram şahyryň ýaşlygy ozalky adalatsyz meseläniň pul bilen çözülyän döwrüne gabat gelýär. Şahyr garyplyk zerarly 30 ýaş çenli öýlenmäge gurby çatman gezipdir. Ahyry özi ýaly garyp gyzy bilen durmuş gurupdyr. Adam şekilli ýaşap başlanda bolsa, betbagtçylyga duçar bolýar. Ilki bilen şahyryň kakasy Mämmet, soň söýgüli aýaly Tagantuwak we ogly aradan çykypdyr. Muňa onuň „Aýryldym“ elegiýasy aýdyň şaýatlyk edýär. Ýüregine ýakyn adamlaryň ölümi agyr täsir edipdir. Şol sebäpli ol özüni „ganaty gyrlan şunkar“ hasaplaýar. Emma şahyr elmydama gorgi görüp, gam içinde sargaryp solmaly bolmandyr. Ol kyrk alty ýazyndaka täze döwrüň ýagty daňy atypdyr we özi ýaly münlerçe garyplaryň ýoluna şöhle saçypdyr. Şondan soň şahyryň gubarlan göwni galkynyp,, döredijiligi täze ugur bilen pajarlap ösüp başlapdyr.

Baýram şahyr döredijilik işine on bäş, on alty ýaş töwereginde başlapdyr. Şahyr döredijiliginiň başdaky ýyllarynda, esasan çagalykda başdan geçiren kesp-käri, durmuş wakalary bilen baglanyşykly eserler döredipdir. Soňra ol watançylyk, söýgi, ahlak-didaktiki, durmuşy temalardan goşgular ýazypdyr. Şahyryň öňki döreden watançylyk äheňdäki goşgulary, esasan, ýaşlykda Balkan dagynda awçylyk eden döwri bilen baglanyşyklydyr, emma olar yürkmen topragyna, merdana ýurtdaşlaryna bolan guwançdan, söýgüden doludyr.

Goç ýigitler serden geçer,

Myhman gelse, gapsyn açar,

Mekany ýok, günde göçer,

Göçerin çarwa atlary¹

Ömrüniň köpüsini Balkan daglarynda eli algyr elguşly, öz aýdyşy ýaly, „boz ütelgeli“, „sakgar tazyly“ awçylyk edip geçiren Baýram şahyr bu şygrynda dag, tebigat peýzažyny hem oňat suratlandyrypdyr:

Daglaryna diýrler Balkan,
Müňkürdür oňa at dakan,
Gyşy ötüp, ýaza ýakyn
Nurlar döker bulutlary

Garçgaý laçyn guşun alsaň,
Ütelgini awa salsaň
Aýdar Baýram, tilin bilseň
Şaglap iner bürgütleri²

Şahyr bu goşguda Balkan dagynyň baýlygyny, tebigatynyň gözelligini, merdana ýigitlerini, sowuk çeşmeli çäylaruny, derde derman ösümliklerini, haýwanat dünýäsini ussatlarça taryp edýär. Emma şahyr meseläniň ikinji tarapyna, öz önüp-ösen jemgyýetinde höküm süren deňsizlige doly ähmiýet bermändir, eserinde Balkan etraplaryndaky hemme adamlary oňat durmuşda ýaşan ýaly edip görkezipdir. Hakykatda weli, goşgularda wasp edilýän „Hoş wagtlaryň“ şahyryň özüne-de miýesser bolmandygyny aýtmak gerek.

XVIII-XIX asyrdaky ýaşan türkmen şahyrlarynyň arasynda türkmenleriň çaparman bedew atlaryny wasp etmedigi ýok diýen ýalydyr. Munuň sebäbi düşnükli. Toýlarda, üýşmeleňlerde çapdyrylanda owadanlygy, ýyndamlygy bilen şähdiňi açýan ahal-teke atlary halk köpçüliginiň gubarlan göwünlerini göterip, ruhy hemaýat beripdir. Şeýle-de, dagynyk ýaşaýan türkmen taýpalarynyň üstüne Buhara emirleriniň, Hywa hanlarynyň, Eýran şalarynyň häli-şindi edýän çapawulçylykly hereketlerine garşy söweşde, ýurdy goramakda, mert eli ýaragly

¹ Baýram şyhyr. Saýlanan eserler. Aşgabat, TDN, 50 sah.

² Baýram şyhyr. Saýlanan eserler. Aşgabat, TDN, 50 sah.

goç ýigitleriň aýagynyň aşagynda atyň ähmiýeti uly bolupdyr. Baýram şahyryň goşgularynda hem at - arzuw-myrada ýetmekde, duşmandan üstün çykmakda ynsanyň wepadar ýoldaşy hökmünde suratlandyrylýar. Oňa mysal edip, şahyryň „Gyrat“, „Gyr gunan“, „Arap atlar“, „Meläniň“ ýaly goşgularyny görkezmek mümkin. Bu goşgularda şahyr gaçsa gutulýan, kowsa ýetýän, ýyndam, gözəl atlary wasp edýär we şeýle atlaryň gadyryny bilmekligi sargaýar.

Nusgawy türkmen şahyrlary söýgi temasyndan ajaýyp eserler döredipdirler. Magtymgulynyň-Meňli, Mollanepesiň-Bossantäç, Zeliliniň-Döndi, Seýdiniň-Hatyja, Mätäjiniň-Annagül, Döwletmämmet-Balgyzylyň-Şahygülzar, Azyz barada we başga-da birnäçe yşky-liriki şygrylar ýazandyklary bellidir. Baýram şahyryň döredijiliginde hem söýgi goşgulary öz ornuny eýeläpdir. Şahyryň „Peri“, „Galam dek gyýlan gaşlary“, „Gözelim“ ýaly goşgulary onuň yşky lirikasynyň ajaýyp nusgalarydyr. Olarda şahyr söýgülisini joşgunly ýürekden çykýan lezzetli sözler bilen taryplaýar, onuň bilen eşretli durmuş gurmagynyň arzuwyny edýär. Baýram şahyr „Peri“ diýen goşgusynda ýaşlykda söýşen gyzy Oguljan bilen durmuş gurmagyň miýesser bolmandygy barada ýangynlylyk bilen pikir ýöredýär. Söýen gyzyňa öýlenmäge mümkinçilik bermeýän näletli geçmişiň ýüzüni açyp görkezýär.

Seniň waspyň sözleşem, ajap geler tillere,

Göýä elip çekilen, näzik inçe billere,

Bizi bu ýerde goýup, gitdiň alys illere,

Aşygyň bikarardyr, intizar etdiň peri¹

Şahyr käbir yşky-söýgi goşgularynda aýal-gyzlary kemsitmek, mal ýaly satmak, olaryň adamkärçilik mertebelerini depelemek ýaly pis adatlary ýazgarypdyr.

Baýram şahyryň söýgi lirikasyna degişli goşgularynyň köpüsi, öz döwürdeşi Döwletmämmet-Balgyzylda bolşy ýaly, pajygaly häsiýetde gutarýar. Munuň sebäbi liriki gahrymanyň ýaşan döwrüniň adalatsyzlygy bilen bagly. Baýram şahyryň yşky-lirikasy şeýle bir köp däl. Oňa derek şahyryň eserlerinde öwüt-nesihat, watançylyk temasy agdyklyk edýär. Şahyryň „Gerekdir“,

¹ Baýram şahyr. Saýlanan eserler. 28 sah.

„Bolmazmy?“ diýen ýaly ahlak – didaktiki goşgularynda durmuşyň möhüm meseleleri hakda söz açylýar we hemmeler adamkärçilikli bolmaklyga çagyryýar.

Şahyr tankydy häsiýetli („Akybaý“) we durmuşy temada ýazylan („Iki garybyň söwdasy“, „Esger we Terek“, „Garybyň“, we ş.m.) goşgularynda hem adalatsyz döwrüň ýüzüni açyp görkezmäge synanyşýar. Ýokary gatlak wekillerini tankyt astyna alýar. Şahyr „Toýum bar“ diýip, ahly halky çagyryp soňundan hem gelen-gidenleriň ugruna seretmedik, wadasynda wepasyz baý hakynda düzen „Akybaý“ diýen goşgusynda:

Sürüp bardyk Aky baýyň toýuna,
Bir açylyp gel diýmedi öýüne,
Bir çebiş öldürdi nika toýuna
Öleni gördüler, dadan bolmady.

Aýdar Baýram şerhin diýsem, dil bilen,
Kölge tapman, kân uruşdyk gün bilen,
Öýleden soň bir aş bişdi gum bilen,
Işdämiz tutuldy, iýen bolmady¹-

diýmek bilen, husyt Akybaýy ýüz görmezden berk tankytlapdyr. Ömür nan atly, özi pyýada bolan Baýram şahyr „Garybyň“ goşgysynda köne döwrüň hakyky keşbini suratlandyryp bilipdir. Awtor garyplygyň köne zamanda zähmetkeş halky baýnatman gelendigini aýdýar.

Aýdaýyn garyby tükenmez dertde,
Ah çekdi ýüregi doly garybyň,
Oba göçse, öýi galyp ýurtda,
Ýalňyz eşek bordy maly garybyň².

Şahyryň „Bilde kuwwat, dyzda güýçden aýryldym“, „Sende ýaşar ýalymy?“, „Ondan gorkup, köp sadaka berdiler“ diýen şygrylaryny düzen ýyllary türkmen halkynyň hal-ýagdaýy agyrdy, ýurtda açlyk höküm sürýärdi. Patyşa hökümeti agyr

¹ Şol ýerde, 17 sah.

² Baýram şyhry. Saýlanan esereler. 73 sah.

salgyt salyp, uruş üçin adam toplamak bilen garyp-batraklaryň durmuşyny has-da agyrlaşdyrypdy. Patyşa hökümetiniň syýasatyndan nägilelik barha artýardy, ezilen daýhanlar adalatsyzlyga, deňsizlige garşy özakymly hereket edip ugrapdylar. 1916-njy ýylda Gürgende gozgalaň has hem giň gerime eýe bolupdy. Tolgunyşyklar, çaknyşyklar Türkmenistanyň başga ýerlerine-de ýaýrapdy.

Milli azatlyk hereketiniň ýaýbaňlanmagyndan gözi gorkan patyşa hökümeti gozgalaňçylary rehimsiz jezalandyrýardy. Bu agyr jezadan, zulumdan dynmak üçin aýgytly göreş alyp barmak gerekdi. Bu agyr wezipe heniz aň-düşünje tarapdan doly ösüp bilmedik türkmen batraklaryna, işçilerine başardardan uludyr.

1919-njy ýylyň dekabrynda Goşun W.W. Kuýbyşewiň ýolbaşçylygynda Gazanjygy, Akjaguýmany, Aýdyňy, Nebitdagy, Jebeli, Ýagmany eýeleýär. Şol ýyllar düzen „Gideliň duşman üstüne“ diýen goşgusynda Baýram şahyr:

Ýatymalyň öz hoşuna,

Oýun salalyň başyna.

Dört ýandan geçip daşyna,

Salalyň aýak astyna.¹

diýmek bilen, halky duşmany ýok etmek ugrundaky göreşe çagyýar, özüniň bolsa şol hüjüme ilkinji bolup başlajakdygyny aýdýar. Ol jarçy hökmünde, hyjuwly, ýiti sözli, wagzçy şahyr hökmünde türkmen halk şahytlarynyň arasynda ilkinjileriň biri bolup orta çykýar.

Görnüşi ýaly, Baýram şahyryň şol döwürde düzen şygrylarynyň äheňi düýpden täzelenipdir. Ol köne döwürde ösüp ýetişendigine garamazdan, taryhy wakalara täzeçe garapdyr.

Baýram şahyryň döredijiligi 1930-njy ýyllarda has-da pajarlap ösýär. Ol halkyň täze jemgyýet gurmakda gazanýan ajaýyp üstünliklerini ýadaman wasp edipdi. Şahyryň „Zähmetde gahryman gyzlar görünýär“, „Ýüz ýyl gezseň, aza meňzär“, „Aýlansam“ goşgularynda Watanymyzyň keşbiniň özgerişini, ýurtdaşlarynyň durmuşynyň abatlanyşyny beýan edýärdi.

Ýaşayan mekany Balkan dagynda,

¹ Baýram şahyr. Saýlanan eserler. 67 sah.

Joşup dessan düzýän garry çagymda.¹

Çöl-beýewanlykda peýda bolan sansyz burawlar, maldarçylyk daýhan birleşikleri, Balkan dagynyň eteginde beýleki halklaryň türkmenler bilen dogan-dost bolup agzybir işlemekleri, adamlaryň aňynda peýda bolan täze düşüňjeler, täze garaýyşlar-bu zatlaryň hemmesi şahyryň döredijiligine uly täsir ýetiripdi.

Işçi zähmetkeşler bilim alýarlar,
Etmeli işlerin ökde bilýärler,
Ýurdumyzda senagatlar salýarlar,
Şol gurulýan zawodlardan aýlansam.²

Şahyryň bu şygryny ýazan wagty, Türkmenistan ösen senagatly, iri oba hojalykly, ýerli hünärmenleri bolan ýurda öwrülipdi. Türkmen işçiler synpy kemala gelipdi we pugtalanypdy. Täze salnan mekdep, kesel bejeriş edarasy halka hyzmat edýärdi. Şahyryň :

Şatlyk bilen geçýär gyşu-ýazlarmyz,
Okuwa gatnaşýar gelin-gyzlarmyz.³

Nemes faşistleri biziň Watanymyzyň üstüne çozanynda, Baýram şahyryň lirasy güýjäpdi. Şahyr ähli türkmen halkyny Watan gorasgyna çagyrypdy. Ogluny, birnäçe deň-duşlary bilen söweşe ugradan wagtyşahyr olaryň gahrymanlarça söweşmegini wesýet edip, şeýle diýipdir:

Goçaklar münse atyna,
Ýetirmezle çäş wagtyna,
Eýe bolup paýtagtyna,
Alar biziň ýigitlerimiz!

Şunuň ýaly watançylyk duýgulary şahyryň beýleki ýazan goşgularynda-da görmek bolýar. Şahyr ol ýigitleriň gahrymanlarça söweşip, duşmany kül - peýekun edip, ýeňiş bilen gaýdyp geljekdigine ynanýardy. Şonuň ýaly-da, şahyr bu temadan

¹ Baýram şyhyr.Saýlanan esereler.83 sah

² Şol ýerde,94 sah.

³ Şol ýerde, 83 sah.

ýazan goşgularynda Watan gullugyna giden ýigitleriň halkyň alkyşyna eýe bolýandygyny, tyl adamlarynyň irmän-arman zähmet çekýändigini hakynda aýdýar.

Uruşdan soňky döwürde-de Baýram şahyr birnäçe eserler döretti. Şahyryň ýurdumyzyň parahatçylykly syýasatyny yzygiderli ýöredýändigini, halklaryň bozulmaz dostlugyny, agzybirligini wasp edýän setirleri okyjylaryň göwnünden turupdy.

Baýram şahyryň ahyrky döwürde döreden goşgularynyň biri-de „Nebitdag“ şygrydyr. Ol goşguda şahyr Nebitdag şäheriniň taryhy hakynda söz açyp, gysga wagtyň içinde çañap ýatan ýerde täze şäheriň emele gelendigini görkezýär. Köçeleriniň hatar-hatar baglar bilen bezelendigini, ondaky dürli halklaryň dostlugyny, parahatçylykly zähmet çekýändigini wasp edýär.

Täze şäherde gündelik ýüze çykýan özgerişlere, üstünliklere şahyryň göwni göterilýär, ägirt desgalara guwanýar. Hut şonuň üçin-de, ol ýaşynyň bir çene baranlygyna garamazdan, il-halk üçin ýene-de çeper şygrylar döretmek arzuwy bilen joşup, şeýle diýýär:

Segsen-togsan ýaşymda, messan-messan gezermen,

Ýüki ýeten goç ýigit, at-ýaragym bezärmen,

Bu gözəl uz durmuşdan ençe kitap ýazar men

Baýram şahyr nebitçileriň watançylyk işleri dogrusynda, onuň zähmersöýer adamlary hakynda ençeme goşgular döretmegiň arzuwyndady. Şahyr 1948-nji ýylda aradan çykýar. Baýram şahyryň käbir goşgulary dürli ýyllarda neşir edilen ýygindylyara, okuw kitaplaryna girizildi. Birnäçe goşgulary bolsa rus diline geçirildi.

ATA NYÝAZOW (1906-1943)

Ilki ädimlerini poeziýadan başlan türkmen edebiýaty ýyl-ýyldan kämilleşýär, formalaryň, žanrlaryň dürli görnüşleri bilen baýlaşýar. Täze edebi güýçleriň yzygiderli gelip goşulmagy bilen ol hakyky realistik mekdebe aýak basýar. Şahyr, prozaçy Ata Nyýazow hem milli edebiýatymyzyň şol hilli çuň mazmunly edebiýat bolmagyna özboluşly goşant goşanlaryň biri hasaplanýar.

Ata Nyýazow Aşgabat etrabyň Büzmeýin (häzirki Büzmeýin şäheri) obasynda 1906-njy ýylda daýhan maşgalasynda dünýä inýär. Ol 1920-nji ýyla çenli öý-hojalyk işleri bilen meşgul bolýar. 1920-nji ýylda okamaga bolan höwes ony öz obalaryndaky mekdebe alyp gelýär. Ata iki ýyllyk okuw tapawutlanmak bilen gutarýar. Bu alnan sowat ony kanagatlandyрмаýar. Ol alty ýaşly Ata 1922-nji ýylda Aşgabada gelip, mekdepde okuwyny dowam etdirýär hem şol ýerde ýaşlar guramasynyň hataryna girýär. Bu ýerde bir ýyl okandan soň, okuwyny mugallymçylyk mekdebinde dowam etdirýär. A. Nyýazow şol okuw jaýlarynyň jemgyýetçilik-köpçülik işlerine işjeň gatnaşýar.: diwar gazetlerini çykarýar, guramalaryň kadaly işlemegine ýardam edýär. Mahlasy ol okan ýyllarynda guramaçylyk ukyby, zähmetsöýerligi bilen köpe görelde görkezýär. Okuwçylaryň, mugallymlaryň arasynda onuň abraýy artýar. Bu sypatlar onuň ýaşlar guramasynyň işine çekilmegine sebäp bolýar. Ol 1925-nji ýylyň maýyndan awgustyna çenli Daşoguz welaýatynyň Kalinin etrabyň ýaşlar guramasynyň ýolbaşçysy bolýar.

Şu babatda Lebap welaýatynda işleriň kanagatlanarsyzdygyny nazara alyp ýaşlar guramasy ýadamazak işgär hökmünde Atany Lebabyň Farap etrabyňa iberýär we ony etrabyň ýaşlar guramasynyň ýolbaşçylygyna saýlaýar. Ol niredede işlese-de, haýsy wezipede bolsa-da, ak ýürek bilen zähmet çekýär. Magaryf, medeniýet, halk hojalygy, wagyz-nesihat işler babatynda geçirilýän çäreleriň ön hatarynda bolýar.

A.Nyýazow partiýa mekdebinde we mugallymçylyk mekdebinde alan bilimini kanagatlanarly hasaplamady. Döwrüň hakyky öňdebaryjy adamy bolmak üçin bilim derejani yzygiderli kämilleşdirmek gerekdi. Şu maksat bilen ol 1927-nji ýylda Daşkentdäki Orta Aziýa partiýa uniwersitetine okuwa gidýär. Emma onuň doly kursuny tamamlamanka „Türkmenistan“ gazetine işe çagyrylýar.

A.Nyýazow ilki makalalar, habarlar, felýetonlar, soň oçerkler bilen çykyş edýär. Bu A.Nyýazow üçin özboluşly döredijilik mekdebi bolýar. Muny şahyr soňra „Mugallymyň toýuna“ atly goşgusynda nygtap geçýär. Şol goşguda „Şuralar Türkmenistany“ gazetiniň özi üçin mugallym bolup hyzmat edendigini şahyrana dilde beýan edilýär.

1932-nji ýylda A.Nyýazow Aşgabatda çykýan „Gyzyl Goşun“ atly harby gazetiň jogapkär sekretary wezipesine belleniýär. Bu ýerde ol harby gullukda ýören şahyr K.Işanow bilen tanyşýar. Bir ýyldan ol Türkmenistan döwlet neşirýatyna işe geçýär. Neşirýatdaky A.Nyýazow ençeme çeper eserleri pedaktirleýär, rus we beýleki doganlyk halklaryň ýazyjylarynyň eserlerini türkmen diline geçirmäge gatnaşýar. Onuň terjime eden eserleriniň arasynda Ýanka Kupalanyň, A.Lahutuniň, A.S.Puşkiniň eserleri, W.Korolenkonyň „Kör sazanda“ powesti, A.Samohwalowyň „Ar alyjy Hujar“ hekaýasy, M.Tweniň „Tom Soýeriň syýahaty“ kitaby we beýlekiler bar. Dünýä edebiýatynyň iň gyzel nusgalary bilen hem ol şu ýerde tanyşýar. Metbugat işindäki toplanan tejribeler, neşirýatdaky öwrenilen işler, çeper terjimeäki yzygiderli synanyşyklar onuň özüni hem edebiýat älemine ymykly getirip göşýär.

A.Nyýazow 1934-nji ýylda Ýazyjylar birleşiginiň agzalygyna göterilýär hem şol ýyl ol ýazyjylaryň Moskwada açylan I gurultaýyna wekil saýlanýar. Gurultaýyň görkezmelerinden, taryhy kararlaryndan, beýik söz ussady M.Gorkiniň köpmilletli edebiýatynyň borjy we maksadydogrusyndaky doklatlaryndan ruhlanan türkmen ýazyjylary bir topar ajaýyp eserleri dünýä inderýärler. Şol wagta çenli „Iki dünýä“ atly goşgular ýygyndysyny, „Iň soňky gije“ powestini çap etdiren A.Nyýazow has-da önümlü işleýär. Ol graždanlyk urşuna bagyşlap „Gyzyl orden“ (1934) pýesasyny, halkyň öňki jepaly durmuşyny

we rus-türkmen halklarynyň dostlugyny görkezýän „Taryhdan bir bölek“ (1936) poemasyň ýazyýar. Çagalar durmuşyndan gürrüň berýän „Kiçijik ýol“ (1939) poemasy, „Surat“ pýesasy hem onuň galamyna degişli. 1940-njy ýylda Türkmen döwlet neşir şahyryň goşgular ýygynyň, „Taryhdan bir bölek“ poemasyň aýry-aýrylykda neşir edip okyjylara hödürleýär. 1942-nji ýylda onuň goşgulary „Maksat“, 1952-nji ýylda „Şygrylar“ ady bilen çykarylýar. 1961-nji ýylda „In soňky gije“ powesti täzeden neşir edilýär. Şahyryň eserlerinden parçalar umumy ýygynyň girizilýär.

Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy ähli halklary aýaga galdyrýar. Watanyň in oňat ogullary, şol sanda zehinli şaýr A.Nyýazow hem eline ýarag alýar we gahrymançylykly söweş ýoluna geçýär. Ol mähriban topragyny azat etmek ugrundaky söweşleriň ençemesine gatnaşýar. Özünüň döredijiliginiň agramly bölegini Watany goramak temasyna bagyşlan, türkmen halkynyň merdana ogly Goşunyň serkerdesi işine wepaly A.Nyýazow 1943-nji ýylyň oktyabrynda gahrymanlarça wepat bolýar.

Şahyryň edebi mirasyndan „In soňky gije“ (1934) powesti, „Puti wesny“ (1952) goşgular kitaby rus dilinde Moskwada neşir edilip, okyjylara ýetirildi. Mahlasy, A.Nyýazow türkmen edebiýatynyň aýaklanmagynda bitiren hyzmatlary az däl. Onuň eserleri döwrüniň çeper edebiýatyna mahsus bolan esasy häsiýet-çüňňur wagz edijiligi synasyna siňdirenligi üçin halkyň aňly-düşünjeli bolup gitmeginde-de, synpy garşylyklary düýpli derejede açyp görkezmekde-de, köpçüligi ynamly ertire ruhlandyrmakda-da möhüm ähmiýete eýe boldy. Ol türkmen poeziýasyny täze görnüşler bilen baýlaşdyrmaga ymtlydy. Özboluşly, janly keşpler döredip, milli edebiýatymyza mynasyp goşant goşdy.

* * *

A.Nyýazow döredijilik işine „Şuralar Türkmenistany“ gazetinde işläp ýörkä (1927) başlaýar. Şahyryň „Ýaşytdaşlaryma“, „Ýalkym“ ýaly goşgulary hem şol ýylda degişli.

Ýer-suw reformasynyň amala aşyrylamgy, döwletiň halkyn eşreti ugrundaky aladalary, şahly senelere seslenmeler, daýhanyň öňki we häzirli ykbaly, aýal-gyzlar azatlygy ýaly temalar Atanyň irki döwürdäki döredijiliginiň ugruny kesgitleýärdi. Şu temalara salgylanmakdaky esasy maksat döwletiň hakyky halk häkimýetidigini nygtamakdan ybaratdyr. Şeýle pikire şol döwür türkmen poeziýasyna tutuşlygyna häsiýetli zatdy.

Otuzynjy ýyllaryň poeziýasynda geçmişiň agyr günlerini başdan geçirme şekilinde beýan etmek, köne we täze jemgyýetçilik gurluşlaryny deňeşdirmek däp bolupdy. Bu meselede A.Nyýazowyň sesi-de beýleki türkmen şahyrlarynyň sesi bilen goşulyp çykýar. A. Kekilowyň „Geçen günler“, Ş.Kekilowyň „Meniň ýolum“, M.Pommanyň iki bölümden ybarat „Kanun“, B.Seýtäkowyň „Ýaşlyk“ ýaly eserleri bilen bir hatarda A.Nyýazowyň „Iki ýetim“ poemasy, „Öň-soň“ atly sýužetli goşgusy şol hili däbiň netijesinde döräpdi. Poemada ýetim gyzyň ýaşlykdaky keç ykbaly we onuň soňky bagtly durmuşy yzarlanýar. Wakalar söýgülisini elinden gidiren ýetginjegiň dilinden beýan edilýär.

Hiç kim bilen sözleşmän,
Gezýän içim hümläp¹ -

diýmegi ýaş ýigidiň içki dünýäsindäki çylşyrymly psihologik tolgunmalary açyk aňladýar.

Poemada „Gyşyň sowlup, ýazyň çykmagyna“ bagyşlanan setirler göräýmäge ýöne bir tebigat suratlandyrmasy ýaly bolup duýulsa-da, olar aslyýetinde, ýetimiň bagtly gününň gapysyndan ätländigini alamatlandyrýar. Şahyr öz gahrymany wakalaryň çalyşmagy bilen has işjeňleşdirýär. Ýetimiň hereketi güýçlenýär, ugurtapyjylygy artýar.

Şahyr ýetimiň keşbi, onuň gürrüňleri arkaly müňleçe adamlara jebir berip gelen köne dünýäni, onuň mazmunyny açyp görkezýär, adamyň azat, öz erkli

¹ Nyýazow A. Şygrylar. Aşgabat, TDN. 1952, 43 sah.

ýaşamagyna mümkinçilik berýän durmuşa köpçülikleýin ymtlyşy joşgunly beýan edýär:

Iberdiler şähre,
Men okadym,düşündim,
Bilimi gysyp-gowran,
Guşagyma çöşündim!¹

Ýetimiň „Bilini gysyp gowuran guşak“-köne jemgyýetçilik gurluşy. Şol guşagyň indi hiç kimiň bilini gysyp-gowurmajakdygyna şahyr ýetim bilen bilelikde guwanýar.

„Öň-soň“ goşgusy hem şahyryň sýužetli goşgularynyň biri. Bu ýerde hem halk häkimiýetiniň gelmegi, ýer-suw reformasynyň geçirilmegi bilen garyp-daýhanlaryň durmuşyndaky özgerlişe uly orun berilýär. Şeýle tip hökmünde şahyr Myrat agany orta çykarýar. Öň Myrat aganyň „mal ugrundan bir eşek, başga ýeke towgy ýok“ bolan bolsa, indi onuň ýaşayşy özgerýär. Özgeren şol ýaşayşa ýetmek üçin Myrat aga ýalňyz ogly bilen bilelikde, ençe ýyllap baý öýüniň „bir gün ýerini depip, bir gün suwuny tutmaly“ bolýar. Şahyryň garybyň gün-güzeranyny baýlaryň durmuşy bilen deňeşdirmegi garaňky geçmişiň deňsizlik, adalatsyzlyk taraplaryny okyjynyň göz önüne getirmegine mümkinçilik berýär.

„Iki ýetimde“, „Öň-soňda“ - olaryň sýužetiniň ösdürilişinde, wakalaryň beýanynda nähilidir bir poetik täzelik bar diýmek gaty çetin. Olaryň ikisi-de türkmen poeziýasyndaky umumy ýörelgelerden kän bir öňe saýlanmandyr. Şu kysymly sýužeti, wakalary, ideýa-mazmuny taýdan biri-birine golaý eserleriň emosional täsir ýetiriş derejesi-de onçakly öwerlik däl. Şaly Kekilowyň „Meniň ýolum“, A.Kekilowyň „Geçen günlerim“, A.Nyýazowyň „Iki ýetim“ eserlerinde hereket edýän baş gahrymanlar çeken jebri-jepalary, gören günleri taýdan biri-birine gaty golaý. Gahrymanlaryň hakyky hossarlaryna sataşandan soňky pikirleriniň, hereketleriniň birmeňzeşligi hem, wakalaryň gönimel gürrüň

¹ Şol ýerde.

bermelerde ýüze çykarylýanlygy-da şonuň delilidir. Emma bu äheňi edebiýatymyzyň irki döwründäki umumy gözleglere, poetik agtaryşlara syrykdymak bolar.

Halka azatlyk getiren, hut şahyryň şahsy durmuşynda hem ähmiýeti bolan döwlete guwanç duýgusy, minnetdarlygy, şahyryň beýleki temalarda ýazan şygrylarynyň hem mazmunyny güýçlendirdi. Onuň „Maşynlaşdyrma güni“ (1932), „Barlag güni“, „Hoş söýgüli“, „Hoş“ (1937), „Iki dünýä baýramy“ (1936), „A.S.Puşkine“ (1937) ýaly onlarça goşgularynda döwür öz ýüzüni aýdyň görkezdi.

A.Nyýazow senagat, oba hojalygy temalarynda-da ep-esli şygrylar döredýär. Şahyryň „Gudok“ (1929) goşgusyň öz wagtynda senagat temasyndan döredilen iň oňat hilli goşgularyň biri bolandygy türkmen edebiýaty öwreniş ylmynda ençeme gezek bellenip geçildi.

„Gudok“ goşgusyndaky pikirleri A.Nyýazow „Boldy we boljak“ (1929), „Boldy“ (1934) goşgularynda has-da ösdürýär. Mysal üçin, şahyr „Boldy we boljak“ atly goşgusynda işçileriň güýç-gaýraty bilen gazanylan üstünlikler we öňde durýan wezipeler hakda gürrüň edip, şeýle ýazýar.

Dünýäniň gözelligi,
Işçi elinde dälmi?
Gurýar ol, düzýär ol,
Bu näme boş hyýalmy!¹

Şahyr işçiler synpynyň gözellik dörediji äpet güýçdüğine ünsüňi çekýär. Olaryň döredijilik gaýratyna, hyjuwyna çäksiz guwanýar. Obanyň özgerýän keşbi, zähmetkeşleriň her bir üstünligi hem şahyryň lirikasynda hakyky keşbini tapýar. Daýhan birleşik gurluşygyny amala aşyrmak ugrundaky göreşlere gatnaşan we hojalyklar bilen bilelikde durmuşa hakyky aýak basan oba ýaşlarynyň ýa-da oba gyzlarynyň ykbaly-ine, hut şu alamat, hemme zatdan öňürti, Berdi Kerbabayewiňde, Pomma Nurberdiýewiň-de, Hoja Şukurowyň-da, Ata

¹ Nyýazow A. Goşgular. Aşgabat, 1940, 100 sah.

Nyýazowyň-da, Towşan Esenowanyň-da goşgularynyň we poemalarynyň mazmuny kesgitläpdi.¹

Şahyr „Ýaz“ (1933), „Güýçli depginde“ (1934), „Oba meýdanynda“ (1934) diýen goşgularynda oba meýdanyndaky hereketiň ýöne hereket dældigini, „adamy adam eden zähmetiň“ zähmetkeş üçin eşret çeşmesidigini, her bir öňe gidişligiň synpy duşmanlara urulýan güýçli urgudygyny öwran-öwran nygtaýar. Zähmetden çetde galmazlygy wagz edýän şahyr şol bir wagtyň özünde synpy ýatlara garşy göreşi güýçlendirmegi, hüşgär bolmagy, daýhanlaryň emlägini öz husudy emlägiň ýaly goramagy daýhanlara maslahat berýär. „Zähmet deňzinde“ (1936) diýen şygrynda şahyr zähmetiň hemme zady ýeňiji serişdedigini nygtap, öňki pikirini baýlaşdyrýar.

A.Nyýazowyň poeziýasyna ser salanyňda onuň häsiýet, aň-düşünje, ahlak jähtlerden täze keşpli adamyň häsiýetini döretmäge synanyşyk edendigi-de göze ilýär. Şu babatda onuň „Eý gahryman!“ (1936) goşgusy häsiýetlidir. Şahyr onda çöl tebigatyny özgerdýän türkmen adamlarynyň gürrüňini edýär.

Zehinli şahyr A.Nyýazow öz goşgularynda orta atan ençeme meselelerini köptaraply suratlandyrmak, durmuşy aýdyň we berk sýužet hereketleri boýunça ösdürmek zerurlygyndan ugur alýardy. „Taryhdan bir bölek“ (1936) atly poemasynda şahyr durmuşa şol hili çemeleşmegiň-de hötdesinden gelýär.

Poema halklaryň dostlugy, agzybirliги ýaly pikirler öňe sürülýär. Ol „giriş“ şekilli gürrüňlerden başlanýar. Şol setirlerde şahyr edil „Iň soňky gije“ powestindäki ýaly, göz önünde tutýan maksady, geçmişe ýüzlenmegiň zerurlygy, köne dünýäniň sütemlerini görkezmegiň ähmiýeti hakynda durup geçýär. Şahyr garaňky geçmişiň azaplaryny, ejirlerini suratlandyrmak üçin ýiti zehiniň, geçmişiň zir-zibillerine bolan çäksiz ýigrenjiň gerekligine oňat düşünýär.

Onuň üçin ondan üstün çykmaga,
Galamym elimde başatar boldy²

¹ Skosyrow P. Türkmen sakýa literaturasy. M., „Sowetskiý pisatel“, 1945, 110 sah.

² Nyýazow A. Taryhdan bir bölek. Aşgabat, 1940, 3 sah.

Eserde galamyny köne zamananyň elhençliklerine garşy başatar şekilinde ulanan adamyň söweşjeň keşbi görüňär.

Eseriň wakalarynyň agramly bölegi rus topragynda, Moskwada bolup geçýär. Ezilýän synpyň muşakgatly durmuşy Milanyň keşbinde jemlenýär. Mila 17 ýaşly rus gyzy. Atasy Pawel ölenden soň, edi ýaşly Nina, baş ýaşly Kolýa Milanyň elinde galýar. Olary ekläp-saklamak meselesi bilen utgaşykly, Milany-da, Mila keşbiniň üsti bilen okyjyny-da gam-gussa batyrýan wakalar ýaýbaňlanýar. Poemanyň rus durmuşy bilen türkmen durmuşyny görkezýän bölümleriniň arasynda üzneligini bardygyny aýtmak gerek. Şol üznelik, ozaly bilen eseriň sýužetine erbet täsir edýär. Milanyň ykbaly bilen baglanyşykly syratlar Bibiniňkä seredeninde onçakly gyzykly däl. Bu ýagdaý, biziň pikirimizçe, rus durmuşy, onuň döp-dessury bilen ýakyndan tanyş däldiginden gelip çykýar.

Poemanyň baş gahrymany Milada täze düşünelilik kemterlik edýär. Onda okgunlylyk az duýulýar. Elbetde, awtor muny göre-bile şeýle suratlandyrýar. Çünki A.Nyýazow poemany ýazmakda iki nesliň durmuşyny yzarlamagy, Ninalaryň durmuşynyň Milalaryňka seredende artykmaç taraplaryny görkezmegi maksat edinýär. Baş gahrymanda bolmadyk ugurtapyjylygy ol soňra Ninanyň keşbinde jemlemegi göz önünde tutýar. Bu awtora belli derejede başardýar.

„Taryhdan bir bölegiň“ ähmiýetli tarapy onda türkmen-rus halklarynyň doganlyk-dostluk duýgylarynyň, goldawlarynyň duýarlykly açylyp görkezilýänligidir. Muňa okyjy Ninanyň keşbiniň üsti bilen göz ýetirýär. Nina 25 müňçüleriň hatarynda Türkmenistana gaýdýar. Bu ýerde ol daýhan hojalyklaryny döretmek, milli işçi kadrlaryny taýýarlamak işine işjeň gatnaşýar.

Şahyr Ninanyň ykbalyny türkmen topragy bilen baglamazdan öňürti, Milanyň ezýet çeken döwürleriniň türkmen topragyndaky wakalaryna, türkmen halkynyň hupbatly ýaşaýşyna dolanyp gelýär. Şol zamanlarda ýagdaýyň hiç ýerde-de gowy bolmandygyna awtor ünsi çekýär. Şu niýet bilen ol türkmen gyzy Bibiniň ykbalyny yzarlaýar.

Bibi garyp Myratlynyň gyzy. Ol özi ýaly garamaýaklardan Öwez bilen halaşýar. Öwez Bibini alyp gaçmagarazy etse-de, bu maksat başa barmaýar. Bibi oba baýy Ommaga zorluk bilen aýal üstüne berilýär. Ommak inňän ýowuz, birehim adam. Onuň birehimligi ýersiz-ýerden Bibini biwepalykda aýyplamagynda we ony pyçaklap öldürmeginde, Bibiniň jigisi Akmyrada hem pyçak götermeginde özüni görkezýär.

Poemanyň ahyrlarynda biz Ninanyň synpy ýatlary ýok etmek işine işjeň gatnaşyjy, türkmen daýhanlaryny täze ýola ugrukdyryjy hökmünde synlaýarys. Onuň Ommak baý tarapyndan öldürilen Bibiniň jigisi Akmyrat bilen arassa söýgüsiniň şaýady bolýarys. Bu zatlar eseriň çeperçiligini güýçlendirýär. Şeýle hem şahyryň eserde obadaky ýaşayşa köp üns berendigi duýulýar. „Atasyny utdurypdyr täleýe“, „Ýuwdupdyr Paweli doýmaz gara ýer“, „Bezeseň bezenmez bezeg görmedik“, „Tilkiniň süreni, syçanyň hini“ ýaly şahyrana setirler, göçme manyny aňlatmaýar, jüpüne düşen käbir („Süýt dökülen ýer dek asman“) deňeşdirmeler, meňzetmeler, janlandyrmalar esere şahyryň zähmet baryny siňdirendigine şaýatlyk edýär.

Poemanyň ýene-de bir gowy tarapy, biziň pikirimizçe, onuň tüýs watançylyk äheňe ýugrulanlygydyr. Aslynda A.Nyýazow edebiýatyň borjuna we maksadyna gowy düşüňän şahyr. Zehinli türkmen şahyry diňe bir „Taryhdan bir bölek“ eserinde däl, eýsem, bütin döredijiliginde hem tä ömrüniň ahyryna çenli şu beýik ýörelgä mynasyp boldy.

A.Nyýazowyň „In soňky gije“ powesti (1932) realistik prozanyň ilkinji eserleriniň biridi. Muny edebiýatçylar Gurtmyradow-da, Ruhy Alyýew-de belläpdi. Türkmenistan Ýazyjylarynyň birinji gurultaýynda bu hakda öwran-öwran aýdylypdy. Oraz Täçnazarow I gurultaýda eden çykyşynda „Biziň edebiýatymyzda bolan üstünlikler hakynda hem aýtmagymyz gerek“ diýip, ol ilkinji nobatda „Ahyrky gijäniň“ gürrüňini edipdi.¹ Ruhy Alyýew „Ata Nyýazow oba durmuşyndan alyp ýazan „In soňky gije“ edebiýatymyzda berlen gymmatly

¹ „Türkmenistan“, 1934, 23 maý

eserleriň biridir“ diýse,¹ başga bir makalasynda „Maskaly adam“, „Biziň obamyzyň ýaşlary“ pýesalaryny ýazyp, A.Nyýazow dramaturgiýamyza goşan uly goşandyny nygtapdy.² Esen Soltannyýazow Atany „Täze ösýän şahyr we ýazyjy hökmünde“ häsiýetlendiripdi we onuň „Gyzyl orden“ dramasynda „ýerli dilde, onuň durmuşyndan alnyp, çeper düzülen“ eser atlandyryp, ony türkmen edebiýatyna uly üstünlikleri goşant“ hasaplapdy.³

A.Nyýazow milli medeniýetimiziň ösmeginiň aladalaryny etdi, oň a özüniň ähli mümkinçiligini, bar yhlasyny bagyşlady. Ol türkmen edebiýatynyň öňe barýandygyny, gün-günden taplanýandygyny Şaly Kekilowyň we Gara Seýitliýewiň döredijilikleriniň mysalynda nygtap görkezipdi. A.Nyýazow Ş.Kekilowyň hakyky şura şahyrydygyny ýokary baha berip, Gara Seýitliýewiň “setirleriniň derýa kimin çyrypnyandygyny” hemmeden öň görüp bilipdi we olara çäksiz guwanypdy.

* * *

A.Nyýazow edebiýata hyzmat eden 16 ýylynyň dowamynda dürli žanrlarda, dürli tematikalarda güýjüni synap görýär. Ýazyjynyň „Gyzyl orden“ pýesasyndaky wakalar Türkmenistanyň günbatar etraplarynda bolup geçýär. Pýesada gyzyllar zerarly aklaryň arasynda emele gelen oňaýsyz ýagdaýdan Öwezgeldiniň baş alyp çykamak ugrundaky synanyşyklary, onuň köpçüligi gyzyllaryň garşysyna öjükdirjek bolup dini hadymlara arka diremeginiň puç bolup çykyşy maksada laýyk yzarlanylýar.

Döwletiň nejis duşmany hökmünde Öwezgeldiniň pis häsiýetleri, matlaplary duýarlykly açylyp görkezilýär. Ol mekir. Onuň mekirligi öz synpy bähbidi üçin molla wagyz etdirişinde, halkyň önünde mylakatly söz sözlän bolmagynda aýdyň görünýär. Ol rehimsiz. Bu onuň urşa gitmekden boýun gaçyranlary zorluk bilen öz

¹ Şol ýerde, 28 sentýabr.

² „Türkmenistan“, 1934, 9 maý

³ Şol ýerde, 30 oktýabr.

hatarlaryna getirip goşmagynda aýdyňlaşýar. Ol döňük. Inlis goşun başlygy bilen dil birikdirmegi munuň şaýady.

Oňyn keşp hökmünde ýüzüni görkezýän aklaryň, aýratyn-da Öwezgeldiniň goşunynyň içinde gizlinlik bilen gulluk edýän esger Sabyrow oňat ýatda galýar. Büzmeýindäki ýygnagyň aklar üçin netijesiz bolup gutarmagynda Sabyrowyň hyzmaty az däl. Baýlara rehimsizlik, garyplara duýgydaşlyk onyň obrazyndaky esasy alamat.

„Gyzyl ordende“ aklaryň goşunyndaky ahlak durnuksyzlyk, baş-başdaklyk syzarlykly suratlandyrylýar Adamlary goşun hataryna zorluk bilen ýazýan ak serkerdeleriň baýlardan para alyp ýörmegi şuny tassyklaýar. Daýhanlaryň aklara we gyzyllara bolan garaýyşlary oba ýigitleri Merediň hem-de Pirliniň keşplerinde jemlenýär.

A.Nyýazow „Öňde yhlaslydy“ (1933), „Ogultaç barlandy“ (1933) we „Men on ýaşymda“ (1934) hekaýalarynyň-da awtorydyr. Birinji hekaýada ýazyjy, daýhanyň aň-düşünjesiniň ösüşi, bu babatda oňa goşunyň ýetiren täsiri barada gürrüň gozgaýar. Hekaýanyň sýužeti çylşyrymly däl. Myrat diýen daýhan gyzyl esgerlige çagyrylýar. Ol bu ýerde täze häkimiýeriň düýp mazmunyna, synpy gatnaşyklaryň nämedigine, ýokary gatlagyň eden-etdiligine garşy nähili göreşmelidigine göz ýetirýär. Esgerleriň Myradyň psihologiýasyna, içki oý-pikirlerine ýetiren oňat täsirli göwnemakul yzarlanýar. Ýazyjynyň bu hekaýasynda gozgalýan mesele soňra A.Durdyýewiň „Bagtly ýigit“ powestinde gozgaldy we özüniň çeperçilik jähtden hakyky çözgüdini tapdy.

A.Nyýazowyň proza eserleriniň arasynda onuň „In soňky gije“ powesti agramly ýer tutýar. Ol A.Nyýazowy bu žanryň döremeginde, ösmeginde onuň ilkinji kerpijini göýanlaryň biri hökmünde orta çykardy.

Ýazyjy bu powestinde daýhan hojalyklaryň halk arasyndaky abraýyny gaçyrjak, ony başa bardyrmajak, onuň mertebesini peseltjek bolup çalyşýan baý-kulak galyndylarynyň ýykgynçylykly işlerini, zähmetkeşleriň guramalarynyň şol tüýsli adamlara alyp baran göreşlerini suratlandyrmagy göz önünde tutýar.

Daýhan birleşikleri gurluşygy ýyllary synpy-sosial garşylyklaryň has möwjän ýyllary bolupdy. Täze bilen könäniň, garyp gatlak bilen barly gatlagyň arasyndaky şol ýiti garşylyk hakykatyň köpçüliginiň aňyna haýal-ýagalrak bolsa-da ornaýşy bilen gös-göni baglanyşyklydy.

Jumanyň keşbi munuň aýdyň mysalydyr. „Gysga boýlurak, hor ýüzli, berdaşly“ bu türkana ýigit diýseň ynanjaň. Daýhan hojalyklarynyň asyl manysyna doly göz ýetirip bilmeýäni üçin, ol henizem Rozy baýy asyl hossary hasap edýär. „Köne duşman dost bolmaz“ diýilse-de, Juma Rozy baýyň hökümetiň işine gatnaşmak“ baradaky tekliplerini eşidip, oňa ynanýar.

Ol Jumanyň özüni gurşap alan „ýüregi ýapyk bolsa-da, ýüzüni açyk edip“ işleýän toparyň sözlerine, tekliplerine „hawa“, „bolýar“ diýip ýörmegi A.Durdyýewiň „Gurban“ hekaýasyndaky Gurbanyň keşbini ýadyňa salýar.

Wakalary ösüşinde ömür pikirlenip, belli bir netije çykaryp, göwni, hyýaly, wyždany bilen akyllaşyp görmedik Juma nämäniň nämedigine, iş salyşýan adamlarynyň kimlerdigine, olaryň matlaplaryna kem-kemden düşüniپ başlaýar. Üç aýlyk kursy gutaryp gelenden soň, Jumanyň düşüňjesi täzelenýär. Rozy öňküsi ýaly ony öz haýryna işletmegi ýüregine düwende, Juma indi öňki „dymagan“ Juma dældigini mälim edýär.

Powestiň başdan aýagyna çenli hereket edýän ýüzi perdeli Rozy baý betniýetleri, erbet häsiýetleri bilen okyjynyň ýadynda galýar. Ýazyjy Rozynyň kimdigini birden-bire aýdyp goýmaýar-da, onuň ýykgynçylykly işlerini kem-kemden, bütin sýužetiň ösüşinde, wakalaryň ýaýbaňlanyş meýdanynda aýdyňlaşdyrýar.

Köne-sana egin-eşik geýip, özüni garyp görkezjek bolup ýörmegi-de Rozy baýyň mekirliginiň alamaty. Onuň ilki başda daýhan birleşige ýöne bir wekil, wagtlaýynça daýhan birleşiginiň başlygynyň ornunda galmagynda Rozynyň hilegärliginiň ep-esli ähmiýeti bar. Ol eseriň başynda täze häkimiýetiň peýdasyna „wagyz-nesihatçy“, garyp gatlagyň „hossary“ bolup çykyş edýär. Bu meselede ol ýer urup, ýerde galan, ynanjaň Jumany, Ýakuby penalamak arkaly iş görýär.

Rozy bilen baglanyşykly wakalaryň kulminasiýasy onuň daýhan birleşiginiň başlygy Sapanyň ornuna galmagydyr. Az salymlyk bolsa-da, oňa bu wezipede oturmak öz ýaramaz niýetlerini amala aşyrmak oňalyly mümkinçilik berýär. Hut şol pursatdan başlap, Rozynyň başda durmagynda, synpy ýatlar özleriniň hakyky tilki sypatlaryny gowy häsiýetli gahrymanlara görkezip ugraýar. „Iň soňky gijäniň“ wakalarynyň çözülişi-de şu ýerden başlanýar. Indi „Rozynyň ýoly hilesini özgertmegini talap etdi, onuň üçin hem ol täze taktika-özünüň synpy hilesi, duşmanlyk hilesine geçip ugrapdy“.¹

Powestiň şundan soňky wakalary tiz çalyşýar. Göwnüňe bolmasa, ýaşyjynyň hem özi şol wakalary ýazyp beýan etmekde howlугan ýaly bolup görünýär. Hakykatda welin, şu janlanyş powestiň içki logikasyndan gelip çykýar: Rozy dayhan birleşigine ýetirip biljek ähli zyýanyňy, bu ugurdaky ähli pirimlerini bary-ýogy üç aýyň dowamynda durmuşa geçirmeli. Sebäbi hakyky ýolbaşçy Sapa Ýoldaş oglunyň etrapda açylan arçynçylygyň üç aýlyk kursuny tamamlap, dolanyp geljegi gizligin zat däl. Galyberse-de, hut şu pursatdan-ekiş döwründen amatly wagtyň soň dolanyp gelmejekdigine betpäl Rozynyň we onuň ýaranlarynyň aklyly çatýar.

Rozy, ozaly bilen, brigadalara öz adamlaryny belleýär, daýhan birleşikdäki üç brigadanyň birine Hemra, beýlekisine Allaberen, üçünjisine Juma ýolbaşçylyk edýär. Şolardan Jumadan öňňesi Roza berlen adamlar. Garyplaryň daýhan birleşik hojalyga närazylygyny gazanmak maksady bilen zähmet günlerini hasaba almak normalary bozulýar. Gazy-haşar işleri ugruna goýberilýär. Ýerleri şüdügärlemek meselesinde hem Rozynyň tutýan ýoly gös-görtele duşmançylyk. Ol „Biziň ýerimiz öňünden şüdügär etmegi onçakly talap edip durmaýar. Onuň üçin hem daýhanlaryň zähmetini biderek ýere harç etmeli däl“² diýen hädogry pikirden ugur alýar.

Eserde ýolbaşçylyk meselesine-de üns berilýär. Şu maksat bilen ýazyjy poweste Çarynyň keşbini girizýär. Çary kommunist, öz obasynyň ilkinji partiýa

¹ Nyýazow A. Iň soňky gije. Aşgabat, TDN, 1961, 59 sah.

² Nyýazow A. Iň soňky gije, 73 sah.

guramasynyň ýolbaşçysy. Ol Rozynyň ýygynçylykly işlere girişen pursatyndan başlap, ýüzüni görkezip ugraýar. Gazy-haşar, haryt paýlanyşygy, ekiş üçin tohum alyş meselelerinde Rozy bilen gürrüňleşmegi onuň öz borjuna düşünýändigine şaýatlyk edýär.

Täze döwrüniň tarapdarynyň-Sapa Ýoldaş oglunyň, batraklykdan ösüp ýetişen Jumanyň, oba mugallymy Soltanyň partiýa guramasynyň ýolbaşçysy Eseniň we başgalaryň keşplerini döretmeklige-de ýazyjy uly üns berýär. Daýhanlary aldap, zaýomlaryny ýygnamagyny, ekişi başa bardyrman, oba guramalarynyň ýolbaşçylaryny öldürip, daşary ýurda gaçyp gitmegi meýilleşdiren duşman toparynyň üstüniň açylmagynda hut şolar ýaly ak ýürekli adamlaryň bilelikdäki tagallasy zerur bolýar.

A.Nyýazow gahrymanlarynyň janly keşp döretmegiň bir serişdesi bolan keşp-portret çekmekde entek tejribesizdigini duýdursa-da, peýzažy belli bir pursatdaky ýagdaýlar we gahrymanlaryň içki dünýäsi bilen baglaşdyrmagy onuň döredijiliginiň üstünlikli taraplarynyň biridir.

„Iň soňky gijede“ täze durmuşyň gün geldikçe dabaralanýandygyna, täze aň-düşünjeli adamyň ösüp kemala gelýändigine we täze dünýäniň hem forma taýdan, hem mazmun jähtden ynsanperwerdigine ýazyjy köpüň ünsüni çekýär. Şol ideýanyň döwrüň çeper edebiýatynyň mukaddes ideýasy bolup hyzmat edendigi we türkmen edebiýatynyň ähli wajyp meseleleriniň halkylyk, synpylyk pikirlerine laýyklykda, durmuşdan gelip çykýan durmuşy taglymatyň töweregine jemlenendigi hemmä belli zatlar. A.Nyýazow şol powesti daýhan hojalyklary gurmak işiniň kynçylyklaryny göz önüne getirirmekde hem-de okyjylarda şeýle kynçylyk bilen gazanylan bagtly durmuşa ullakan söýgi duýgusyny döretmekde, olary hakyky adamlar şekilinde terbiýelemekde ähmiýetli eserleriň biri bolup durýar.

* * *

Beýik Watançylyk urşuna gatnaşan A.Nyýazowyň „Halkyň gazaby“ (1941) diýen goşgysynda onuň watançylyk, syýasy düşünjesi äşgär görünýär. Şygryň liriki gahrymany duýdansyz başlanan urşa garşy başy dik, ruhy belent halda aýaga galýar.

„Halkyň gazabynda“ partiýa, hökümet, halk, goşun meseleleri umumylaşdyrylan görnüşde öz beýanyňy tapýan bolsa, şahyr beýleki goşgularynda şol meseleleri aýry-aýrylykda has doly göz önüne geler ýaly etmäge çalyşýar.

Watançy şahyryň front hem tylyň bir göwre bolmalydygyny ündeýän „Kasam“ (1941) goşguly onuň işçi-daýhan neberesine ýüzlenmesi ýaly bolup duýulýar. Goşguda frotdyr tylyň mäkäm digine faşizmi derbi-dagyn etmegiň serişdesi hökmünde garalýar.

Uruş döwründe Moskwa hemmeleriniň ünsüni özüne çekdi. Türkmen edebiýatynyň görnükli wekilleri G.Seýitliýew, R. Alyýew, R. Seýidow, K. Işanow, A.Salyh... bu temada ýörite goşgular bilen çykyş etdiler. A.Nyýazowyň „Sarsmaz gala“ (1942), „Göresim gelýär“ (1942) goşgularynda hem Moskwa doganlyk halklarynyň guwanjy, bu gadamy şäheriň şöhratly taryhy şahyrana teswirlenilýär, sarsmazlygy nygtalýar.

A.Nyýazow „Gaýduwsyz batyrlar“ (1942) atly kiçijik poemasynda Beýik Watançylyk urşunyň bir epizody ýatlanýar. Şahyr poemada adamlaryň watansöýerligini, mertligini, we dostluga sarpa goýulýandygyny, beýleki oňat gylyk-häsiýetlerini açyp görkezmegi maksat edinýär.

Baş gahrymanlaryny beýleki gahrymanlaryndan aýry-başgalykda suratlandyrmak ädähädiniň A.Nyýazow „Maksat“, „ogulbossan“ poemalaryna hem häsiýetlidigini ýatlap geçeliň. „Gaýduwsyz batyrlaryň“ soňlamasynyň hyjuwa ýugrulanlygyny bellemek gerek. Olardaky pikirler şahyranalayk siňen keşpli aňlatmalar netijesinde okyjynyň ýüregine ornaýar :

Watan söýen Watan gahrymanlary,

Aman bermän alýar satlayk janlary.

Kim durjak önünde algyr bürgüdiň!

Kim ýanman saklanar öňünde oduň!

Ganym,gaýtdy işiň,Žitkowmyz kändir.
Žitkowlar döredýän halk gahrymandyr¹.

„Iliň güýji-siliň güýji. Poema şu halk paýhasyndan dem alýar.“

Şahyryň uruş döwründe döreden iň gowy eserleriniň biri onuň „Maksat“ (1942) poemasydyr. Bu poemada ukrainadan işçilerden we daýhanlardan düzülen bölümleriň gahrymançylykly hereketleri yzarlanylýar. A.Nyýazowyň şahyrylyk zehini onuň şu eserinde has oňat duýulýar. Munuň hem sebäbi, biziň pikirimizçe, awtoryň käbir goşgularyna, poemalaryna seredeniňde „Maksatda“ janly suratlandyрма, hyjuwly beýan etmä, göçme manyly öwürümlere, gahrymanlaryny okyjylaryna töwerekleýin tanatmaga eden şowly synanyşygydyr. Şu maksat bilen ol daşky gurşawy (peýzaž we adamlar) tipleşdirilen keşpleriň içki ruhy dünýäsi bilen baglanyşdyryp görkezmäge çalyşýar. Poema, esasan, akgynly okalýar. Okyjy onda hakyky lirikanyň elementlerine-inçe suratkeşlige, keşplilige, ýakymly äheňe, emosional aňlatmalara, estetik düşünjelere ýygy-ýygydan duş gelýär. Munuň özi şahyryň barha kämilleşýändigini, galamyny agaýana ýöredip bilýändigini alamatlandyrdy. Iň esasy zat hem „Maksatda“ urşa bolan ýigrenç, ene topragy halas etmäge bolan hyjuw güýçli derejede duýulýar. Hyjuwdan suw içmeýän poeziýanyň hakyky poeziýa hökmünde ykrar edilip bilinmejekligi düşnükli zat. Şu tarapdan seredeniňde ol şahyryň galamyna degişli kämil eserleriň biri hasaplanýar.

Başky bölüm eseriň bütün mazmunyndan gelip çykýan esasy pikiri aýdyňlaşdyrmakdan daşda däl. Şeýle täriň „Taryhdan bir bölek“, „Iň soňky gije“ eserlerinde hem duşýandygyny bellemek gerek, ol A.Nyýazowyň döredijilik özboluşlygy hökmünde orta atylmalydyr. „Maksatda“ hereket aktiwleşýär. Gahrymanlar, logiki yzygiderlilikde biri-biri bilen ornuny çalyşýar. Olar eseriň baş maksady arkaly sepleşýär.

¹ Nyýazow A.Şygrylar,48 sah.

„Maksatda“ hereket edýän gahrymanlar köp däl. Mişanyň keşbinde gizlin bölümlere mahsus gaýduwsyzlyk, watançylyk duýgular jemlenýär. Poemada şahyranalyga ýugrulan pikirler, tolgundyryjy pursatlar az däl. Ýöne Mişanyň aýaly, çagalary bilen hoşlaşyk halatynyň eseriň başyndaky täsirsiz sundürilmesi onuň keşbine şikest ýetirmänem duranok. Awtor şol epizodlarda atanyň maşgaladan-mähriban aýalyndan, eziz oglundan aýra düşmeginiň üsti bilen ýaş ýigidiň duşmana bolan gahar-gazabyny güýçlendirmäge çalyşýar. Emma otlukly sözleriň „ýalaňaçltgyna“ orta atylýanlygy üçin gahrymanyň sözleriniň hyjuwsyzlygy, aýaly Tamaranyň we ogly Alýoşanyň ysgynsyz jogaplary, şahyryň özüniň-de olaryň içgi dünýälerine çuňňur aralaşyp bilmezligi, köplenç, pikirleriň täsirlilikden mahrumdygy sebäpli-awtor oňat niýetine ýetip bilmeýär. Her halda Mişanyň keşbini ýatda galdyryýan zatlar, wakalar, predmetlere degişli käbir suratlandyrmalar eseriň mazmunyny güýçlendirýär.

Mişanyň Paweli we Andreýi gizlin yzarlamaga iberip, Reçisadaky duşman güýjüni bilmegi öz bölümüniň adamlary bilen özbaşdak bir ýoly saklamagy, jeň mahalynda oňat ýolbaşçylyk etmegi, iň soňunda hem jandan geçip, halk ynamyny kemsiz ödäp bilendigini, Watany halas etmegi baş maksady hasaplan gahryman ekenligini subut edýär.

Pahanyň keşbi-de az-kem ýatda galýar. Pahan-gizlin bölümleriň birleşmesiniň ýolbaşçysy. Awtoryň ýaňsyrtmasyna görä, ol duşmana hunaba baryny ýuwutdyran şahs. „Duşmanyň onuň başyna baha kesmegi-de“ munuň şeýledigini tassyklaýar.

Poemanyň dili ýeňil. Awtoryň garpyşyk pursatlaryny görkezip ýazan epizodlary, peýzaž bilen baglanyşykly suratlandyrmalar okyjyda oňat täsir galdyryýar:

Ençe asyrlar ýaşan gadymy tokaý,
Gizledi garnynda kyrk baş merdany.

Göýä ertekiniň tilsimleri dek,
Kä öwrüme düşen çyka bilmez hiç.

Kä ýerde agaçlar gujaklaşyp bek,
Kä tilsimi pil hem ýyka bilmez hiç¹.

Şahyryň Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda ýazan sýužetli eserleriniň biri-de onuň „Ogulbossan“ (1941) poemasydyr. A. Nyýazow bu poemasynda goşgularyndaky söweşiň we tylyň bütewiligi dogrusyndaky pikirlerini ösdürdi. Şol döwürde, beýleki ýerlerde bolşy ýaly, Türkmenistanda hem Watany Goramak fondy döredildi. Ýurdumyzyň zähmetkeşleri diňe zähmetini däl, özlerinde bar bolan zerur serişdeleri hem ýeňiş üçin aýap goýmadylar. Halk ýüň jorapdyr ellikleri, her hili altyn-kümüşden edilen şaýlary şol goranmak bölümüne tabşyrdy

„Ogulbossanda“ şeýle wakalar öz beýanyny tapýar. Poemada oba meýdanynda arman-ýadaman zähmet çekýän Ogulbossanyň ýadygärlik hökmünde özüne miras galan şaý-sepleri meýletinlik bilen şol bölüme tabşyryşy teswirlenýär. Şahyr düşünjeli, işeňňir, watansöýer bu türkmen gelnini görelde alarlyk gahryman hökmünde, tipleşdirilen şekilde öňe sürýär. Ogulbossan uly ýygnakda hyjuwly söz sözläp, altyn-kümüş bezeglerini fronta bagyşlap, beýleki ildeşlerine nusga bolýar. Ýygnaga gatnaşanlar onuň oňat göreldesine eýerýär.

Ýüregi durmuşa bolan söýgiden, hyjuwdan dyňzap duran şahyr A.Nyýazow söweş meýdanynyň jümmüşinde bolup, ähli halky aýgytly göreşe, Watan topragyny betniýetli faşistlerden haýdan-haý arassalamaga çagyrdy. Watan hatyrasyna eli galamly hem ýaragly göreşýän şahyryň özüde Ýeňşe garaşýardy.

A.Nyýazow gysga ömründe poeziýa, proza, drama, çagalar durmuşyna bagyşlanan eserler bilen, edebi-tankydy makalalary arkaly milli medeniýetimiziň sakasyny arçanlaryň, ony dogry hem kämil ugra gönükdirenleriň biri bolmaga çalyşdy. Türkmen halky ony öz ruhy älemine içgin aralaşmagy başaran ýazyjy hökmünde tanaýar, Watanyň hakyky ogly diýip hormatlaýar.

¹ Nyýazow A. Aşgabat, BTDN, 1942, 17sah.

POMMA NURBERDIÝEW

(1909-1972)

Türkmen edebiýatynyň görnükli wekilleriniň biri hem Pomma Nurberdiýewdir. Ol ençeme ýyllap, döredijilik işi bilen meşgullanyp, onlarça ajaýyp goşgy hem poema, ençeme hekeýadyr powest ýazdy, drama eserlerini döretdi. Ömrüniň ahyrky ýyllarynda „Gatakar“ atly romanyň üstünde işledi. Ajaýyp şahyryň, ýazyjynyň, dramaturgyň, çagalar ýazyjysynyň ähli eserleri watançylyk hyjuwyna ýugrulandyr, ol özüniň ölmez-ýitmez satirasy bilen hal;kyna hyzmat etmegiň ýokary nusgasyny görkezdi we türkmen edebiýatynyň taryhynda öz adyna mynasyp orna eýe boldy.

Pomma (Amangeldi) Nurberdiýew 1909-njy ýylda Mary etrabynyň Akýap obasynda garyp daýhan maşgalasynda dogulýar. Onuň çagalyk döwri agyr kynçylyk içinde geçýär. Ýaşlygynda ýetim galan Pomma atasynyň dogany Aman hossarlyk edýär. Onuň agasy Hally hem talap gözläp, gapydan-gapa selpeýär.

P.Nurberdiýewiň ýaşlyk ýyllary barada söz açyp, žurnalist I.Guljaýew „Ýaşyň uzak bolsun, halypa“ diýen makalasynda şeýle ýazýar : „6 ýyl mundan ozal Sakarçäge etrabynyň Akýap obasynda dünýä inen çagajygyň asyl adynyň Amangeldidigini häli-häzirem özünden başga bilýän adam kän däl bolsa gerek! Ýaşlykdan ýetim galan Amangeldi şol obaly Ogultuwak ejäniň elinde ulaldy. Ogultuwak ejäniň ozalam Momma atly bir ogly bar eken. Ogultuwak eje Amangeldijiginem adyny öňki oglunyň ady bilen utgaşdyrjak bolup, oňa Pomma diýip, täze at dakýar“¹.

Ogultuwak ejelerde ýaşan ýyllarynda hem geçmişiň güzaply durmuşy oňa özüni mazaly tanadýar. Täze durmuşyň ýeňmegi Pommalaryň hem maňlaýyndan direýär. Diňe şondan soň Pomma üçin täze durmuşyň gapysy giňden açylýar.

1926-njy ýyldan başlap, Pomma Marydaky Magtynguly adyndaky mekdepde okaýar, şol ýerde ýaşlar guramasynyň hataryna geçýär. Pomma mekdepde yhlasly okap, ýeterlik bilim alýar. 1927-nji ýylda ony Tagtabazardady

¹ „Sowet edebiýaty“, 1969, N2, 125 sah

maldarçylyk orta okuw jaýyna okuwa iberyärler. Emma üçünji kursy tamamlandan onuň gözüne agyry degip, okuwy gutaryp bilmeýär, okuwyny taşlamaga mejbur bolýar. Şondan soň Pomma öz obalarynda mugallymçylyk etmäge başlaýar we 1934-nji ýyla çenli işleýär. 1934-1935-nji ýyllar aralygynda ol Saýat etrabynda çykýan gazetiniň redaktory bolýar. Onuň edebi-döredijilik işi-de şol ýerde başlanýar. Ýaş şahyryň „Ol bizden arany açdy-da , gitdi“ atly ilkinji goşgusy „Türkmenistan“ gazetinde çap edilýär. 1935-nji ýyllaryň ahylarynda Pomma Aşgabada gelýär we „Tokmak“ jurnalynda edebi işgär bolup, tä 1942-nji ýyla çenli işleýär.

1934-41-nji ýyllar aralygy P.Nurberdiýewiň döredijiliginiň başlangyz döwri hasaplanylýar. Şu ýyllarda onuň „Watanyň“, „Ilimiz“, „Iki kanun“ (1937) ýaly goşgulary peýda bolýar. „Açylan güller“ (1938) atly goşgular ýygındysy çap edilýär. 1941-nji ýylda „Watançy garry“, „Kapitan Gastello“, „Kasam“ ýaly eserleri „Göreş günlerinde“ ady bilen kitap bolup çykýar.

P.Nurberdiýew 1941-1945-nji ýyllar aralygynda söweşjeň esger bolup, Wolgadan Berline çenli söweş ýoluny geçýär. Onuň şol döwürde ýazan „Çydyrtmadyňmy“, „Ädigimiň ýoly“ (1946) ýaly eserleri türkmen edebiýatynda Watançylyk urşunyň çeper sene ýazgysyna aýdyň sahypalarynyň biri bolupdy.

Uruşdan soň P.Nurberdiýewiň döredijiligi kämilleşip, täze bosgançaga galdy. Şol ýyllarda ol iň gowy satirik eserlerini, pýesalaryny, hekaýadyr powestlerini, romanyny döretti. Onuň „Baky Mergeniň toýy“ (1952) hekaýasy, „Taýlak Hyzzyn“ (1955) atly hekaýalar ýygındysy, „Gümmezden çykan gyz“ (1955), „Aýnur ejäniň aýdanlary“ (1955), „Sebäbini soň bildim“ (1956) ýaly eserleri, „Egri eýikmez“ (1958), „Seýdi hakynda söhbet“ (1961) ýaly powestdir hekaýalar ýygındylary, „Düýe ýuwdan bokurdak“ diýen satirik hekaýalary we felýetonlary, „Aýjema“, „Bibijan“ atly hekaýadyr oçerkleri (1964), „Ýenjilen jyn“ (1964), „Halak Babalak“ (1964), Oktýabryň 50 ýyllygyna bagyşlanan „Bolşewigin topunyň gümmürdisi“ (1967) pýesalary, „Gatakar“ (1965) romany we beýleki eserleri yzly-yzyna çapdan çykýar.

P.Nurberdiýew çagalar durmuşyndan hem şowly eserler döredýär. Onuň „Molla Hajy“ (1941), „Tapmaçalar“ (1948), „Bäş balyk“, „Deň kakylady jaň“

(1956) ýaly eserleri muňa gözli-başly şaýatdyr. Şol eserleriň käbirinde ýazyjynyň döredijiliginiň satira we ýumor bilen berk baglanyşyklydygy görnüp dur. Olaryň käbirinde çagalaryň her taraply düşüňjeli, sowatly bolmagynyň („Molla Hajy“, „Tapaçalar“, „Baş balyk“, „Janly depe“) aladasy edilipdir.

P.Nurberdiýew edebi döredijilik işine otuzynjy ýyllaryň ortalarynda şygry ýazmak bilen başlapdy. Onuň şol ýyllarda döreden onlarça çeper goşgulary azat Watana,hüsgärlige hem-de goşuna, zähmete we beýleki möhüm meselelere bagyşlanupdy. Onuň ilkinji döreden goşgularynyň käbiri halkyň söýgüsini gazanypdy, Watana, Konstusisiýa bagyşlap döreden eserleri batly ýaňlanýardy. „Bagynda “ (1936), „Watanyň“ (1937), „Illermize“ (1937), „Ilimiz“ (1937), „Iki kanun“ (1938) ýaly goşgularynda Watana, zähmet edermenliklerine, deň hukukly halklaryň mizemez dostlugyna, agzybiriligine bolan uly guwanç duýulýardy. Bu guwanç duýgusy Pommanyň bütin döredijiliginiň esasy hamyrmaýasyna öwrüldi. „Watanyň“ goşgusynda şeýle setirler bar:

Her adamyň alym dek, her bir zady bilip dur,
Şähdi açyk,agzybir, ýüz-gözleri gülüp dur.
Öňki tozan çöllerden, köp hasyllar alyp dur,
Gülüstanyň ýaýlasy, sensiň meniň Watanyň¹.

Aýdym edilip, aýdylýp gelinýän şol eserde şahyryň Watana, eziz topraga söýgüsi doly ýüze çykypdyr.Bu goşgyny Pommanyň watan temasyndan döreden eserleriniň şygary diýip hasaplamak bolar.

„Illerimize“ atly goşgusynda şahyr halkyň parahat hem-de janaýamazakly zähmeti barada söz açýar. Azat zähmet netijesinde türkmen halkynyň supra-saçagynda nanyň barha köpelyändigini, döwletiniň artýandygyny bu eserde dogruçyl beýan edilýär.Şahyr ajaýyp sapaly döwrany taryp edýär.

Goşgy Konstusisiýa bagyşlanyp döredilen „Iki kanun“ diýen eseri şahyryň esasy pikirini kesgitleýär. Iki sany bölümden ybarat bolan bu eser kiçeňräk bir liriki poemany ýadyňa salýar. Onuň özboluşly sýužet ugry bar. Ol ýerde näletli geçmişiň pis ýüzi açylyp görkezilýär. Şahyr şol ezijilik,adalatsyzlyk kanuna

¹ Pomma N. Saýlanan eserler,Aşgabat, 1951,16 sah.

„geçmişin gara hatly kanuny“ diýip, dogruçyl baha berýär. Onuň garyplaryň „ýogyn zynjyr bilen gollaryň baglaýşyny, dillerini kesip ot bilen daglaýşyny“ suratlandyrýar.

Garyp ýaly horlanmady düýe-de,
Silkip,tutup, azap berdi zyýada.
Hemişe nan atly, bizler piýada,
Bir döwüm çörege zar eden kanun¹.

Şeýle kanunyň höküm süren döwründe aýal-gyzlar örän horluk çekýärdi. Şahyr eserinde bu meseläniň deňinde göwnübir geçip gitmändir.Şol kanun esasynda aýal-gyzlaryň mal kimin satylyşyny, olaryň agyr jepalara öz getirişini hakyky beýan edýär.

Ömür söwdasynda köpi utulyp,
Gan aglardy garry-goja çatylyp.
Iýýäni awydy,silteý tutulyp,
Bir döwüm çörege zar eden kanun¹

Pullaryna daýanyp, topuldy nara,
Aýal üste ýa-da berdiler kara.
Mynasypmy-dälmi, satylar köre,
Gül ýaly gyzlary har eden kanun².

Umuman, şahyr eseriň birinji bölümünde ezijiler bilen garyp halkyň arasynda bolan düýpli gapma-garşylyklary dogruçyl we şahyrana dilde bermegiň hötdesinden gelip bilipdir.

Eseriň ikinji bölümüniň çeperçilik derejesi, täsirliligi hem birinji bölüminden pes däl. Bu bölüm kanuny çeper dilde arşa galdyrýar.Bu bölümüň umumy pikiri azatlyk, deňlik, zähmet ýaly düşünjeler bilen baglanyşykly. Öň ejir çeken

¹ Pomma N. Saýlanan eserler,Aşgabat, 1951,12 sah

² Şol ýerde,12 sah.

zähmetkeş indi azat, erkin dem alýar. Çünki kanun indi hemmä „deň-deň seredýär“.

Ol beýik ynsanperwerlik bilen „zulmuň zynjyryny paýradyp“ goýberýär, „könäniň köküni guradýar“.

Galyberse-de :

Dynç alsak hakly biz, hukuga hakly,

Saýlasak hakly biz, saýlansak hakly.

Şatlyga hakly biz, toý etsek hakly,

Çünki bize deň-deň seretdi kanun¹

Şahyryň „Iki kanun“ atly eseriniň adamkärçilik ruhy uly täsir galdyrýar. Bu eser şahyryň irki döredijiliginde esasy ýer tutýar.

Şahyryň şol döwürdäki döredijiliginde goşun goramak we hüşgärlik temasy hem öňe saýlanýar. Dogry, şeýle temadan beýleki şahyrlar hem eser döredýärdi. Emma Pommanyň döredijilik ugry özboluşlydy, beýlekilere meňzemeýärdi. Mysal edip şahyryň „Gelen hat“ (1937), „Iki hat“ (1938), „Etreğiň kenarynda“ (1938), „Säherde“ (1938) ýaly goşgularyny görkezse bolar. Şahyr şol eserlerinde goşun we hüşgärlik temasyňy baglanyşykly alyp gidýär. Eserleriň adyndan belli bolşy ýaly „Gelen hat“, „Iki hat“ goşgularynda Gyzyň esgeriň öz doganyňa we söýýän gyzyna hat ibermegi bilen waka başlanýar. Şol hatlarda Gyzyň Goşun gullugynyň terbiýeleýjilik ähmiýeti, oba ýigidiniň gullukda bolan wagtynda özüni alyp barşy barada gürrüň gidýär. Indi oňlan öňküsi ýaly däl, onuň pähim-paýhasy artýar, gujur-gaýraty taplanýar.

Hüşgärlik temasyndan ýazylan „Etreğiň kenarynda “ atly goşguda hem özboluşly sýužet bar. Agşam iki söýgüli Etrek derýasynyň ýakasynda duşuşýar. Söýgülileriň wagty hoş, keýpi kök, olarda gaýgy-gamdan nyşan ýok. Emma olaryň duşuşyklary ahyrlanda başga bir waka ýüze çykýar.

Näme üçindir deňje aýak çekdik-de,

Ýuwaşlykdan töwerege diň saldyk.

Bu sapar gelmedi ýañky çygşyldy,

¹ Şol ýerde, 14-15 sah.

Diýdik çöp-çalamlar edýär ygşyldy.¹

Şeýlelikde, söýüşýän ýaşlar araçägi bozan iki sany içalyny tutmak bilen uly edermenlik görkezýärler. Olara oba ilaty kömege gelýär we içalylar ele düşýär.

P.Nurberdiýewiň dürli temada ýazylan goşgulary hem köpdür. Söýgi we zähmet („Gülüm“ 1937), söýgi we watan („Bagynda“), aýal-gyzlaryň edermenligi we zähmeti („Atly gyzlara“, „Säherde“, „Meňzetdim“, „Elleriň“, 1936), söýgi we bilim („Çynaryň düýbinde“ 1948), aýal-gyzlar azatlygy („Ygtyýary elinde“, „Gyzlar“ 1936) şahyryň şol döwürdäki döredijiliginiň köp taraplydygyny görkezýär. Olarda azat türkmen aýal-gyzlarynyň her taraplaýyn ösýändigini uly joşgun bilen taryp edýär. Şahyr türkmen aýal-gyzlarynyň edermenliklerine jany-teni bilen guwanýar. Onuň „Atly gyzlara“ atly goşgusyny alyp göreliň. Şol goşgy on sekiz sany türkmen gyzynyň 1936-njy ýylda Kerki-Aşgabat aralygynda bolup geçen atly ýörişine gatnaşanlygy barada gürrüň berýär.

Gamyş gulak bedew atlar ýörände,

Ýeriň tanapyny külterläp çekýär.

Üstünde gyzlarmyz toty guş ýaly,

Jak-jak urup, keýerjekläp at çapýar.²

P.Nurberdiýewiň dürli temalardan döreden goşgularynyň arasynda gündelik durmuşmyza, gazanylan zähmet üstünliklerimize bagyşlananlary köp. Şahyr öz halkynyň günde-günaşa görkezýän zähmet edermenliklerine iki bolup bilmeýär, her bir edermenligi görende onuň başy gök direýär. Aýal bagşy Täjigüle bagyşlap, ol „Barmagyň“ (1938) diýen goşgusyny ýazan bolsa, Aşgabat-Moskwa atly ýörişine degişli „Döşünde“ (1937) eserini, Kaspiden Moskwa çenli bolan taýmylly ýöriş hakynda „Tabşyrdym“ (1936) atly şygryny döredipdir.

Şahyr öz döredijiliginde çeper sözüň ussatlaryna hem uly sarpa goýupdyr. Onuň „Gorkiniň“ (1937), Süleýman Stalskä bagyşlanan „Ýañlanýar“ (1938), „Ata Salyha“ (1938) ýaly goşgulary muňa gözli-başly şaýat bolup biler. Ol öz

¹ Pomma N. Saýlanan eserler, Aşgabat, 105 sah

² Pomma N. Saýlanan eserler, Aşgabat, 112 sah

döredijiliginiň ilkinji döwründe şeýle ussatlardan görelde almaga çalşypdyr, belli derejede öz maksadyna hem ýetipdir.

* * *

P.Nurberdiýew durmuş ýoly, döredijiligi bilen Watany, il-halkynyň söýmegiň, olara ak ýürekden hyzmat etmegiň ajaýyp nusgasyny görkezdi. Watançy şahyr faşizmiň dünýä halklaryna getiren betbagtçylyklaryna, olaryň wagşylygyna garşy eli ýaragly göreşdi. Halklaryň mizemez doganlyk-dostlygyny, faşizmi ýeňmäge bolan uly hyjuwyny, urşuň gazabyna, weýrançylyklaryna halkyň mertlerçe döz gelip bilşini Pomma ýaly anyk hem düşnükli görkezmek her bir şahyra eýgertmändi. P.Nurberdiýewiň liriki eserlerinde esgerleriň hakyky keşbiniň suraty görünýär. Onuň liriki gahrymany azatlyk, doganlyk-dostluk, ýeňşe bolan beýik ynam bilen ýaşaýar, parahatçylyga ymtylýar.

Gitler basmak üçin uzatdy burnun,
Postumda arslan dek ýarýaryn garnyn.
Ömür baky tapmaz ol gelen yzyn
Çünki men Watanmyň iýýärin duzun.¹

„Her sözüni duşmana atylan bomba“ hasap eden P.Nurberdiýewiň liriki gahrymanynyň ýeňşe bolan uly ynamy bar. Bu ynam onuň harby-watançylyk lirikasynyň içinden eriş-argaç bolup geçip gidýär. Şahyryň „Gaýdyp geldi“ (1942) eseri Ş.Kekilowyň „Kareliýa jeňnelinde“ poemasynyň yzyny ýetirýär. Ol „Kareliýa jeňnelindäki“ ýaly esgerleriň her bir ýeňşine ot-çöpleriň, guş-gumursylaryň „dillenişiberşine“ meňzeş. „Gaýdyp geldi“ eserinde tokaýda bolýan söweş wakasy beýan edilipdir. Esger Wasilýewiň ýol tapyjylygy ýoldaşlary bilen bir hatarda tokaýda janly-jemendeleriniň göwünlerini göterýär.

¹ Şol ýerde, 23 sah.

P.Nurberdiýewiň harby-watançylyk temasynda orta çykaran liriki gahrymany gahrymançylykly gylyk-häsiýeti bilen tapawutlanýar, onuň her bir böwedi böwüsjekdigine şübhe ýok. Watanperwer bolan şol gahryman söýgüsine wepaly, gorkmazak, batyr, paýhasly. Ol mydam adamkärçilik pikirlerden ugur alýar. Armaz, ýadamaz, dost-ýaryny şirin jany ýaly saýýan liriki gahryman Watana, halkyna berlendigini söz bilen däl-de, iş bilen ýüze çykarýar.

Şahyr „Watanyň namysy“ (1941), „Sözleýär Pomma“ (1942) goşgularynda Watanyň mertebesini arşa göterýär, faşizm belasynyň garra-ýaşa beren aýylganç gabahatçylygynyň garşysyna esgerleriň ruhdan düşmän, hyjuwlylyk bilen söweşendiklerini beýan etse, „Urulýan wagty“ (1943), „Gyrşymyz bardyr“ (1943) ýaly goşgularynda duşmanyň asgynlap, ýeňse berşini suratlandyrýar.

„Gyrşymyz bardyr“ goşgusynda liriki gahryman ýowuz duşman bilen ýüzbe-ýüz bolýar. Goşguda dialog arkaly gозelligiň ganymy bolan faşizmiň nejis matlaplary paş edilýär. Halkyň ýanbermez, egsilmez güýç-kuwwaty suratlandyrylýar.

Diýdi ýeňiş bardyr ilki ýetene,
Ýarag berip, eli ýarag tutana.
Bizi etmek üçin gyzyl etene,
Çozup, soňra diýdi-urşumyz bardyr.

Bizem diýdik-eziz watanymyz üçin,
Jan berip, jan alyp ýetenimiz üçin,
Bütün dünýä ýalkym atanymyz üçin,
Galla ýerne, gülle berşimiz bardyr.¹

Görnükli şahyryň uruş döwründe söýgi, aýal-gyzlar temasynda döreden eserleri hem çüňňur watançylyk duýgusyna eýlenendir. „Birleşip“, „Gopuz“ (1941), „Söwdügim“ (1944), „Şirin“, „Meňzeş“, „Bibi“ (1943) ýaly goşgularynda, „Ýadygär“ (1942) poemasynda şahyr zähmetsöýer gelin-gyzlaryň söweşe berýän

¹ Pomma N. Saýlanan eserler, Aşgabat, 50 sah

kömeklerini, gujur-gaýratlaryny taryp edýär. Wepaly ýar hökmünde olaryň öwgüsini ýetirýär. „Bibi“ goşgusynda nätanyş gyzdany gowşan hatdyr ellige bolan çäksiz begenjini şahyr şeýle beýan edýär.

Sowgat iberipsiň ak ýüňden ellik,
Eliňňe edipsiň „Ýeň!“ diýen bellik.
Ýeňerin, ýeňmäge edýäriň gulluk,
Gumansyz, gürrüňsiz ynanaý Bibi¹

„Söwdügiň“ atly goşgusynda şahyryň liriki gahrymany söýgüli Şirine uruş meýdanyndan diňe ýeňiş bilen dolanjakdygyna söz berýär. „Meňzeş goşgusynda“ ukrain gyzyňyň uz basyp gadam urşynda, syr-sypatynda ýarynyň keşbini görýär, ol gyzyň merdanalygyna, jeňde görkezýän edermenligine hormat goýýar:

Eginde ýok onuň gyzyň keteni,
Şonda hem garadýar ýoldan öten.
Gözünden görünýär göreş tutany,
Gözleri hem seniň gözüňe meňzeş²

Gahryman goşun we ähli halk örän kyn we şöhratly ýol geçdi. Goşun heniz görnüp-eşidilmedik gazaply söweşlere durnuklylyk hem mertlik görkezip, faşizm sülsadyny ysgyndan düşürdi we ony dyza çökerdi.

Şahyrlarymyz bu uly ýeňşi ýürek joşguny, hyjuw, höwes bilen wasp etdiler. Olardan G.Gurbansähedowyň „Salam iberipdir dostum Berlinden“ (1945), „Ýaňlansyn jamyň sesi“ (1945), A.Gowşudowyň „Zalymyň paýtagty syndy“ (1945), G.Burunowyň „Faşizm aždarynyň başy kesildi“ (1945), G.Seýitliýewiň „Ýeňiş gününüň daň çagynda“ (1945) we başga-da käbir goşgulary muňa anyk mysaldyr.

¹ Pomma N. Saýlanan eserler, Aşgabat, 88 sah

² Şol ýerde, 92 sah.

P.Nurberdiýew „Ädigimiň ýoly“ (1946), „Watanyň saňa“ (1945), „Berlindäki dostlaryma“ (1947) diýen goşgularyny beýik ýeňşe bagyşlap ýazýar. Onuň „Ädigimiň ýoly“ diýen goşgusy ideýa çeperçiliginiň ýökarylygy bilen tapawutlanýar. Türkmen esgeri urşa geýip giden ädiginiň her gatyna, oňa kakylan çüýlere seredip, duşman bilen söweşip geçilen ýollaryna nazar aýlaýar. Ol ýol halkyň goşunyň söweşler bilen geçen ýolunyň hakyky beýany bolup ýatda galýar.

Onuň her gatyna urlan çüýlere.

Garan wagtyň görýän gaýly ýollary.

Belet boldy ençe häsiýet-hüýlere,

Baky şaýat Günbataryň illeri.¹

Ýeňşe bolan guwanç, onuň bütündünýä taryny ähmiýeti şahyryň „Dokuzynjy maý“, „Watanyň saňa“ goşgularynda-da nygtalýar. P.Nurberdiýewiň harby-watançylyk häsiýetli eserleri sagdyn ideýaly, edermenlige, täze durmuşa bolan ynam, parahatçylyga bolan söýgä ýugrulandyr. Ol eserler Watançylyk urşy döwrüniň türkmen poeziýasynda özüne mynasyp orny eýeledi.

* * *

P.Nurberdiýew harby-gahrymançylyk temasyndan „Ýadygär“ (1942), „Kasam“, „Watançy garry“ (1941) ýaly poemalaryny hem döredipdi. „Ýadygärde“ halkyň tylda alyp barýan zähmet gahrymançylygy şöhlelendirilipdir. Eseriň baş gahrymany Gülnabadyň üsti bilen şahyr a-al-gyzlaryň Watana we azatlyga bolan çäksiz söýgüsini çeper poeziýada janlandyrýar. „Kasam“ poemasynda harby keselhanadaky ýaraly esgerleriň içki dünýäsine, arzuw-isleglerine aralaşylsa, „Watançy garryda“ şahyr gizlin bölümleriň gahrymançylyklaryna ýüzlenýär. Gojanyň ugur tapyjylygy-da, Alfa atly itiň häsiýetiniň berlişi-de göwnünden turýar.

¹ Şol ýerde, 45 sah.

P.Nurberdiýewiň uruşdan soňky döwürde döreden käbir eserleri ýiti satira yugrulandygy bilen tapawutlanýar.

Rus-türkmen halklarynyň mizemez doganlyk-dostlugy N.Pommanyň döredijiliginde çuňňur işlenipdir. Munuň şeýledigini „Bagbanyň beýany“ (1948), „Aba aga“ (1954) poemalarynda görmek bolýar.

Şahyryň „Aba aga“ poemasy döwletiň türkmen halky üçin edýän aladasyny, halklaryň arasyndaky beýik doganlyk-dostlugyň mäkämligini suratlandyrýar. Eseriň esasy pikiri çopan Aba aga we inžener Iwanowyň hereketleriniň üsti bilen berilýär.

Ymgyr çöle kanal geçirmek maksady bilen gelen inžener Iwanow ýarym asyrlap, çopan bolup işläň Aba aganyň çopan goşuna gelende, onuň suwuň zarydygyna gowy düşünýär. Ýaşy birçene baran Aba aga Iwanowyň öz goşlarynda galdyryp giden kartasyny-da yzyndan eltip berýär. Gaý turmagy zerarly çopan ymgyr çölün içinde agyr kynçylyklara sezewar bolup, ölüm halyna ýetýär. Şeýle ýagdaýda Iwanow hem öz gezeginde garryny ölümünden halas edýär.

Beýik Watançylyk urşundan soň satirany ösdürmegiň düýpli çärelerini belledi. Şolaryň biri satira janryna degişli bolup, ol jemgyýete ýaramaz täsir edýän ähli kemçiliklere garşy ymykly göreşmelidi.

Satirik ýazyjy P.Nurberdiýew 1953-nji ýylda özüniň „Narly Nepesowiç“ diýen hekaýasyny ýazyp, geçmişiň zyýanly galyndylaryna garşy ýazylan satira eseri bilen döwletiň bu çagyryşlaryna jogap edip çykyş etdi. Onda zyýanly dăp-dessurlar barada söz açdy we halka erbet täsir ýetirýän hadysalary ýüze çykardy we kötekledi. Soňra ýazyjynyň satirik hekaýalaryny öz içine alýan „Taýlak Hyzzyn“ hekaýalar ýygyndysy halka ýaýrady. „Taýlak Hyzzyn“ we „Narly Nepesowiç“ ýaly hekaýalarynda ol azgyn, şahsy bähbidiniň ýesirleri bolan etbet häsiýetli adamlary satiranyň oduna daglaýar.

Ýazyjy durmuşda duş gelýän ýalynjaň, ikiýüzli adamlaryň gylyk-häsiýetlerini Narly Nepesowiçiň keşbinde görkezmegi başarypdyr.

Okujy gahrymanyň içki dünýäsine aralaşmagy gowy başaryar. Ýaramaz häsiýetleriň gülküli we gynandyryjy suratyny çekmek bilen ol okyjyda ýazgaryjy

duýgyny oýandyryýar. Munuň özi eseriň tebigylygyndan habar berýär. Ýazyjy ýumşak degişmeden, ýiti ýumordan-da peýdalanmagy başaryýar. Onuň „Pagtaçylar şypahanada“ diýen hekaýasynda N.Nepesowiçiň ýeňles hereketlerini ýygymçy gyz Jereniň ýaňsa almagy arkaly berse, başga bir ýerde N.Nepesowiçi köpçüligiň içinde agajyň gaňňa ýaly köküne бүdredip, ýene ony ýumor häsiýetli degişme bilen düzetmek isleýär. Şeýle ýagdaý P.Nurberdiýewiň „Gylyç Gajar ogly“ (1955) diýen satirik hekaýasynda-da görünýär. Mugallym oňa singarmonizm kadasyny aýdyp ber diýende : „Singarmonizm diýmek-garmonçynyň ogly diýmekdir. Ýöne welin, ýoldaş mugallym, onuň dil bilen näme dahyly barka?“¹ diýip , mugallyma sorag berýär. Bu ýerde otrisatel gahryman köpçüligiň önünde gülki ýassygyna öwrülýär.

Gahrymanyň atlaryna hem ýazyjy köplenç satirik äheň berýär. Şonuň ýaly satirik atlar ýazyjynyň „Taýlak Hyzzyn“ eseriniň adyndan hem görünýär.

Onuň „Gyzdurdy“ hekaýasy bolsa möwritini ötüren ýaramaz dăp-dessurlaryň çeper ýaňsysy bolup ýaňlandy. Akgözeliň (Găwüşgözeliň) ogly bolsa-da, gözden-dilden gorkup, oňa Gyzdurdy adyny dakýarlar. „Zamça hojada“ bir hoja zamça ogurlap, Zamça hoja adyny alan bolsa, Kelew ketekçi-towuk ogurlap şeýle ada eýe bolýar.

Ýazyjynyň ähli eserlerinde erbet häsiýetli gahrymanlaryň daşky keşbi, syr-sypaty magat görünýär, olaryň gylyk-häsiýetleriniň jümmüşine aralaşylýar. „Taýlak Hyzzyn“ diýen hekaýasynda awtor goňşulary Myratlara Taýlak Hyzzyn atly adamyň daýysyran bolup, myhman gelşini gürrüň berýär. Onuň „myhmanyň ýaramazy başga zyýan ýetirmese-de, işigi açyp, gözüňe tüsse gapdyrar“ diýmesi özbaşdak şahsyýet hökmünde, hut şol pursatda erbet adamyn häsiýetini düşündirip bilýär. Taýlak Hyzzynyň gaýybana okuwa ekzamen tabşyrmaga gelende, sapaga gatnaşman, igdedir çigit satyp ýörüp, olardan düşen pula mugallymlary „satyn almak“ bolşuny ýa-da okuwçy gyzlary aldap tikdiren tahýalaryny „şäherde aldyrdym“ diýip, öz bähbidini aralyandygyny ýazyjy satirik meňzetmeler, jüpüne düşýäb deňeşdirmeler, edebi aýlawlar bilen suratlandyryýar. Ýazyjynyň „Egri

¹ Pomma N. Taýlak Hyzzyn. Aşgabat, 1955, 14 sah.

eýikmez“ powestinde bolsa biziň jemgyýetimize ýat bolan, emma häzirem ogry-jümrülikden gýtmaýan adamlaryň keşplerini Potdan, Kelew ketekçi, Igli ýalyalaryň hereketleriniň üsti bilen berýär.

Awtor powestde Kelew ketekçiniň, Topbazburunyň, möjeginň häsiýetleri arkaly erbet adamyň tipleri orta çykarýar. Ýazyjy şol erbet häsiýetleriniň açylmagy üçin oňyn häsiýetli gahrymanyň täsirini hem ýatdan çykaranok. Kapitan Korotkow, Batyrow dagy şeýle ogrularyň gözlegine çykýar, olary paş edýär.

Powestde Ajap murtuň keşbinde hem erbet aýallara mahsus sypatlar jemlenýär. Adamsy Kese Annaýew giň göwrümlü, hoşgylaw bolsa-da, aýaly oňa biwepalyk edýär. Ol özüni Topbazburunyň üstüne atýar. Ol aýal ýeri gelende Topbazburuna rehimi gelip, jan ýaly kakasyna : „garagyňa gara tiken çekilen bolsady...“ diýýän bolsa, mähriban ejesine-de hiç hili hormat goýanok.

Ýazyjy Ajap murtuň haýýar we garadangaýtmazlygyny erkek dogany Möjek hakynda: „Laçyn ýaly algyr ýigit bolmalydyr. Ol käbir gaýtarmanyň kakasynyň gözüniň önünde gyzyny mäjärläp, obany terk edenje Saryguludyr“¹ diýip, öz dili özüni masgaralaýar.

Ýazyjynyň köne adatyň döwrüni geçirendigini görkezýän „Gyz nirden tapyldy“ (1958), „Gümmezden çykan gyz“ (1955), „Sebäbini soň bildim“ (1956) hekaýalary-da bar. Awtor beýan edilýaän wakalara ýüzlenmek bilen käbir çüýrük hadysalaryň ýüzüni açyp görkezse, ikinji tarapdan öwlüýä, müjewür bilen baglanyşykly gürrüňler hekaýada wakalarynyň üstüni (217sah) ýetirýär. „Gyz nirden tapyldy“ hekaýasynyň gahrymany Batman aýaly Amansoltan eke gyzy, Aknabady öz elleri bilen gyzyň garşylygyna seretmän, müjewiriňkä ýollaýar. Öz etmişleriniň üstüni basyrmaga synanýar. Ol ýüzüne gyzynyň „ýitenini“ ýaşlar guramasynyň ýolbaşçysy Tagandurdynyň üstüne ýükläp, paýys sözleri sugşurýar. Hekaýanyň başynda gyzyň näme sebäpden, näme üçin ýitenligi belli bolmaýar. Şonuň üçin bütün obany „Aknabat ýitipdir“ diýen „myş-myş“ alyp göterýär.

Satirik ýazyjynyň „Egri eýikmez“ powestindäki gahrymanlar Kelew ketekçiniň, Ajap murtuň, „Zamça hoja“ hekaýasynda Zamça hojanyň polisiýa

¹ Pomma N. Egri eýikmez. Aşgabat, 1958, 37 sah.

tarapyndan etmişleriniň üsti açylanda olar öz ruhy duýgusynyň öňünde özlari ökünýär. Bu bolsa P. Nurberdiýewiň satiranyň täsiri netijesinde düzedijilik täsirinden ýerlikli peýdalanyp bilendigini görkezýär. „Gyz nirden tapyldy“ atly hekaýada Aknabadyň ýitmegi öwliýa bilen baglanyşykly görkezilýär. Batmanyň aýaly Amansoltanyň hiç perzendi bolmandyr. Olar öwliýa ýykylyp perzent dilänlerinden soň Aknabat dogulýar. Batman bilen Amansoltanyň „-Dilegde boluň, oglumyz bolsa şahyň guly bolsun, gyzymyz bolaýsa-da gymnagý“¹ diýip, öwlüýäniň adyndan kasam etmegi, soňra Aknabadyň dogulmasy awtora belli derejede dessançylyk däbine eýerip, şonuň täsirinde bolandygyny görkezýär.

P. Nurberdiýewiň satirik eserlerindäki wakalaryň köpüsi öwlüýä bilen baglanyşdyrylyp, öwlüýäniň töwereginde hereket edýän müjewirlerdir din wekilleriniň erbet gylyk-häsiýetleri başarjaňlyk bilen açylyp görkezilýär.

P. Nurberdiýew satira eserlerinde jemgyýetimiziň ösmegine zyýan berýän adamlaryň üstünden düşüp, olary masgaralamakda satiranyň dürli tärlerini ulanýar. Onuň „Egri eýikmez“ powestinde hereket edýän satiriki keşpleriň özüne çekijilikde adaty erbet häsiýetlerden tapawutlanýandygyny bellemek mümkin. Ol parhlylyk, ilkinji nobatda, olaryň gülkünç keşbidir hereketlerine syrygýar. Powestdäki gahrymanlaryň köpüsi küýki (Kelew ketekçi), ýa lopbuşdan gelen betnyşan, ýa-da, saňnydiş jüýkburun, egmejik, arryk we ziňnirt (Pordan, Hellew, Topbazburun) adamlardyr.

P. Nurberdiýew şeýle täri ulanmak bilen gahrymanlaryň dünýägaraýyşlaryny, gylyk-häsiýetlerini okyja açyp görkezýär.

P. Nurberdiýew diňe satirik hekaýa, powest, roman, ownukly-irili oçerkleri ýazmak bilen çäklenmän, „Halak-Babalak“ (1964), „Ýenjilen jyn“ (1956), „Italmaz“ (1955) ýaly satirik pýesalaryny döretti. Onuň dört görnüşli iki perdeli „Halak-Babalak“ diýen pýesasy serhoş, kärýakmaz, maşgalasyna azar berýän Halagyň özüni alyp barşy barada gürrüň berýär. Awtoryň „Aýnur ejäniň aýdanlary“ (1955) diýen at bilen sekiz görnüşli pýesasy „Sowet edebiýaty“²

¹ Pomma N. Egri eýikmez. Aşgabat, 1958, 108 sah.

² „Sowet edebiýaty“, 1967, N5, 66 sah.

žurnalynda çykarylýar. Ozaly bilen geçmişiň agyr kynçylykly günleri hakynda gürrüň berilýär. „Aýnur ejäniň aydanlary“ hekaýasynda-da Aýnur ejäniň dilinden (başdan geçirmeleri esasynda) Ulugberdi arçynyň döwründe gün ýamanyny görenligi barada aýdylýar.

P.Nurberdiýewiň satirasynyň güýçli taraplary „Pagtaçylar şypahanada“, „Otuzmüňçi“, „Baky Mergeniň toýy“ ýaly hekaýalarynda oňat duýlup, satirany ýumşaksy ýumor, kinaýa bilen utgaşdyrýar. Bu hekaýalarda biz oňyn güýçleriň erbet güýçlerden agdykdygyny görýäris. Olardaky ýumoristik keşpler şowly çykypdyr. Ýazyjynyň „Myradaly aga düýş görenden soň“ diýen hekaýasynda, „Italmaz“ pýesasynynda şu günki adamlarynyň käbirleriniň aňynda galan köne urp- adatlaryň galyndylary paş edilýär. Awtor adamlaryň aňynda galan şol galyndylary, köne pikirleri hekaýalardaky oňyn gahrymanlaryň kömegi, täsiri bilen düzedýär. „Myradaly aga düýş görenden soň“ diýen hekaýasynda Myradaly aga gorkuly düýş görenden şypahanadan tiz gaýtmakçy bolýar. „Düýşe,öwlyýä, pata-töwürä ynanmak döşi „Altyn ýyldyz“ medally, deputat nyşanly başlyga aýyp dälmidir“ diýip, Orazly bilen Hudaýkulowyň täsiriniň ýetmegi bilen Myradaly aga şypahanadan gaýtmaklygy goýbolsun edýär.

Bu taýda oba zähmetkeşlerine ynanmaýan, ähli zat meniň boýnumdadyr diýip pikir edýän käbir daýhan birleşiginiň ýolbaşçylaryny ýazyjy ýeňil degişme äheňi bilen tankytlaýar. P.Nurberdiýewiň satirik hekaýalarynyň özboluşly bir ýazylyş stili bar. Onuň „Dört desse gül“ (1961) atly hekaýasynyň wakasy öňküleri bilen deňeşdireniňde bütinleý başgaça. Onda „Bahar“ obasynyň özgerýän keşbi suratlandyrylýar. Obanyň ösýän keşbi bilen bir hatarda Hyrtan kempir ýaly köneçiller zerarly Amanmyradyň ilki çagasynyň heläk bolup, aýaly Ýazgülüň hem zordan doktoryň kömegi bilen ölümden alnyp galnandygyny awtor habar berýär. P.Nurberdiýew din wekilleriniň „men molladyryn, şyhdyryn, öwlatdyryn“ diýip, ili çürkeýänleri „Oguljan işan“ diýen felýetonynda ogurlykda, orramsylykda telim gezek tutulyp, tussagda ýatyp, halal zähmetden gaçyp, erbetlikde ilüň gözünden düşüp, ahyrynda özüne çykalga tapman, erkek lybasyna girip, Ysmamyt ataöwlyýäsine gelýän zyýaratçylaryň arasynda özüniň allanyň keramatly wekili

Oguljan „işan“ diýip atlandyryşy bilen paş edýär. Ol özüniň „ýagşyzadalary“ bilen „şypakerdemlerine“ daýanyp, çagasy bolmaýan, perzendi durmaýan ýaş zenanlary aldap, namysyny depeleýär.

Awtor şeýle tipli melgunlaryň diňe perdelenip edýän bulagaýlyklaryny görmegi başaryp, ýiti satiranyň tygyny olaryň üstünden inderýär.

Awundyryjy gülki, ýumor satiraçynyň esasy ýaragydyr. Ýazyjy erbet häsiýetli gahrymanlaryny satiranyň ody bilen daglamagy başaran wagtynda, onuň keşbinde könäniň zyýanly galyndylarynyň iň mahsus alamatlaryny jemlemegi başaran wagtynda, okyja täsir ediji çeper eser döredip biler. Ine, P.Nurberdiýewiň beýleki eserlerine-de şeýle häsiýet mahsusdyr. Ol öz döredijiliginde ýurdumyzyň batly gadamlaryna päsgel berýän parahorlary, myjabatçylary, gedemleri, peýdakeşleri, zyýankeşleri tankytlamagyň, paş etmegiň oňat nusgalaryny görkezipdi.

Ýazyjy türkmen edebiýatynda satiriki häsiýetli romanyň başyny başlady we „Gatakar“ atly uly göwrümlü eseriň birinji kitabyny ýazyp gutardy.

Romandaky esasy wakalar „Gatakarda“ daýhan birleşiginiň başlanmagy bilen synpy göreşiň örän ýitileşen döwürlerine gabat gelýär we onuň baş gahrymanlary bolan oba geňeşiniň başlygy Eşekguly bilen etrap wekili rus gyzy Lenanyň töwereginde ýaýbaňlanýar.

Etrap wekili Lenanyň keşbi täze gurlan daýhan birleşiginiň işlerini öňe sürmek, ähli guraly ekişe taýýarlamak, bol hasyl almak, adam ahlagynyň täzeçe sypatlaryny terbiýelemek, ýaramaz gylyklara we synpy ýatlara garşy barlyşyksyz göreş bilen baglanyşykly berilýär. Bu meselelerde ýaşlara daýanmaly.Şeýle adamlaryň birisi baryp ýatan kezzap Mele hojanyň ogly Gündogdy bolup çykýar. Eger Mele hoja doýmaz-dolmazlykda, garyp-gasarlary aldamakda ýakasyny tanadan bolsa, onuň ogly molla-müftüleriň garşysyna göreşýän, ýeňi ýoluklaryň, täze durmuşy gurmaga gatnaşýanlaryň işjeň tarapyny tutýan adam bolup orta çykýar. Ol Lenany çyn ýürekden söýýär. Mele hojanyň, onuň saçakdaşlarynyň birnäçe gezek haýbat atmagyna garamazdan, öz arassa söýgüsinden tesmeýär. Şu ýagdaý hem romandaky esasy gapma-garşylyk barha ýitileşmegine itergi berýär.

Eseriň ikinji bir sýužet ugry oba geňesiniň başlygy Eşekguly bilen baglanyşykly bolup, bozuk ahlaklylygyň ilki bilen synpy ýatlaryň arasynda döreýänliginden habar berýär. Eşekguly öz bezipesine daýanyp, täze gurluşyň duşmanlarynyň harazyna suw guýýar, olara kömek etmäge çalyşýar.(220sah) Ol durmuşda bozulan adam, Sarygül ýaly arassa gelniň daşyna geçýär. Emma hakyky durmuş onuň tutan guşuny ütyär. Sarygül oňa eýgertmeýär. Eşekgulynyň aýaly Arzygözel hem onuň özünden kem oturar ýaly däl. Ol edil baý aýallary ýaly näme gerek bolsa töweregine buýrup otyran, elini sowuk suwa urmaýan mes we gopbamsy aýal bolup göz öňüne gelýär. Ol hiç hili bozuklukdan gaçmaýan satirik tip. Ony göreniňde P.Nurberdiýewiň başga bir döreden tipi Ajap murt hakydaň gelýär. Ol Porhanyň „Iki sany Eýran bilezigi bilen gaşynda ýüzüň görnüp duran on barmagyňa on sany pöwrize ýüzüginden başga-da, şirmaýydan edilen aýna-başdarak hem getirip bererin“¹ diýen ýaly hoş sözüň aşygy.

Emma beýle adamlaryň işi şowsuz bolýar. Eger бүтін durkuna şeýle bet gylyklary satiranyň üsti bilen paş etmäge gönükdirilipdir. Eseriň ahyrynda çep gulagyndan dynanEşekguly düzelmäge başlaýar. Emma roman gutarmandan soň ol keşp hakynda doly pikir ýöretmek mümkinçiligi ýok. Öz oglundan tamasy çykmaryk Mele hoja hem bir ýygnak gidip durka Lenany pyçak bilen ýaralaýar.

Romanyň ilkinji kitaby şeýle soňlanýar. Ýazyjy romanyň ikinji kitabyňyň üstünde işläp başlapdy.

Şeýlelikde, P.Nurberdiýewiň paýhasly ömri tutuşlygyna edebi senediň ösmegine bagyşlandy, ol haýsy ýerde bolsa-da, şoňa hyzmat etmegiň hötdesinden geldi. Ol 1972-nji ýylyň 24-nji sentýabrynda aradan çykdy. Ýazyjynyň ölümi бүтін türkmen edebiýatyna, şol sanda satira žanryna uly ýitgi boldy. Ol edebiýat meýdanynda bitiren hyzmatlary üçin döwlet tarapyndan „Hormat nyşany“ ordenleriniň ikisi, medallaryň üçüsi, Türkmenistanyň Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat hatlarynyň dördüsi bilen sylaglandy.

P.Nurberdiýewiň döredijiligi mekdep we ýokary okuw jaýlarynyň meýilnamalaryna,edebi-taryhy derňewlere girizilýär. Ol hakda ýatlamalar we

¹ Pomma N. „Gatakar“,1965, 57 sah.

oçerkler döwürleýin metbugatyň sahypalarynda yzly-yzyndan çykyp dur, dissertasion işler ýazylýar. Halk şahyrynyň sarpasyny belent saklaýar.

RUHY ALYÝEW

(1908 - 1978)

Türkmen edebiýatyna uly hyzmat eden ýazyjylaryň biri hem Ruhy Alyýewdir. Şahyryň çeper döredijilik, türkmen edebiýatyny öwrenmek, edebi mirasymyzy toplamak, edebiýatçylary terbiýelemek babatynda-da bitiren hyzmatlary bäri-bäri däl.

R.Alyýew 1908-nji ýylda Aşgabatda eneden bolýar. 1933-nji ýylda Baku şäherindäki azerbajjan pedagogik institutyny gutaryp gelenden soň, 1942-nji ýyla çenli Aşgabadyň pedagogik institutynyň dil we edebiýat kafedrasynda uly mugallym, uruşdan soň bolsa ençeme ýyllap, Türkmenistan Ýazyjylar birleşiginiň işgäri bolup işleýär. Soň Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen edebiýaty kafedrasynda işleýär.

R.Alyýew 1942-45-nji ýyllarda Beýik Watançylyk urşunda bolup, Stalingrady, Kurskini, Ukrainany, Belorussiýany, Gündogar Prussiýany, Polşany azat etmeklige gatnaşýar. Frontçy şahyr „Beýik Watançylyk urşy“ ordeniniň ikinji derejesi, „Gyzyl ýyldyz“ ordeni, „Edermenligi üçin“, „Söweşjeň hyzmatlary üçin“, „Stalingrady goranlygy üçin“ diýen medallar bilen sylaglanypdyr.

Ol döredijilik işine 1927-nji ýylda başlapdyr. Şahyryň ilkinji goşgusy hemde onuň irki eserlerini öz içine alýan çaklaňja ýygyndysy „Göreş“ ady bilen dünýä inýär. Onuň „Göreş“ atlandyrmagynyň sebäbi bar. Şol eserler Oktyabryň beren miwesini aýawly saklamak, täze durmuş, täzeçe ýaşamak ugrundaky göreş, aýallar azatlygy, ýaşlary göreşe çekmek we ş.m. meseleleri öz içine alýar. R.Alyýew poeziýa we proza eserleriniň ençemesini öz içine alýan ýygyndylarynyň : „Watana kasam“ (1943), „Göwnümiň sesi“ (1947), „Sülgüniň hatlary“ (1956) , „Iki ýoluň çatrygynda“ (1960), „Dünýä aýaga galýar“ (1962), „Köňül kitaby“ (1969) awtorydyr. Şolardan „Watana kasam“, „Göwnümiň sesi“ atly ýygyndylary şahyryň Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda döreden goşgularynyň köpüsini öz içine alýar. Olaryň bolsa tas ählisi diýen ýaly söweş goşgularyndan ybarat.

Döredijiliginiň irki döwründe bolşy ýaly, onuň uruş ýyllarynda ýazan eserlerinde-de, öz topragyna berlen, ol topragyň ähli gymmatlyklaryny, eşretini ýüregi bilen çuňňur duýýan, ýurduna wepaly esgeriň sesi eşidilýär. Ol ses köp milletli edebiýatyň ýüzlerçe wekilleriniň sesleri bilen goşulyp gidýär. Şahyryň şol eserleriniňüýtgeşik bir sýužet ýordumy bar. „Kasam“, „Watana kasam“, „Men-de bir esger“, ¹ „Ýeňiş bizinkidir“ diýen ýaly goşgularda heniz söweş ýoluna düşmedik, emma „goşy daňylan“ esgeriň çagyryşlary entek tyldan eşidilýär. Olarda gahar-da, gazap-da, kasam-da bar. Esger şol duýgular bilen ýola düşýär. Ol indi mähriban topragy duşmandan saplaman dolanjak däl. Soň uruş belasyny gözi bilen gören, bütin duýgusy bilen duýan esgeriň gazaply sesi söweş meýdanyndan eşidilýär.

Adamzady örän elhençliklere sezewar eden, ýüzläp-müňläp arzuwlaryň, ýaş ýürekleriň togtamagyna sebäp bolan urşa garşy ýigrenç, galyberse-de, esger durmuşy, söweş wakalary R.Alyýewiň şol döwürde döreden iň gowy goşgularynyň sünňine siňdirilipdir. Şahyryň şol temada ýazan eserlerinden top gümmürdisiniň sesi, däriniň ysy, aý habaryň ahy gelip duran ýalydyr.

Ine bir ýerkümede, diňe dymypdyr garmon...
Dostlaryň ýüz-gözünde aýlanýar gaýgydyr gam,
Daş-töwerek ümsümlik, hüjüm gaýtalandan soň,
Durup bir joşgun ýürek öçüpdi koptilka-şem...

Kasam etdik biz şol gün täze mazar başynda,
Ýüregimizde oň sazy, göwünlerimizde gahar!...
„Dymdy dost bilen garmon“, ýazdyk mazar daşynda,
Ýöne ol garmon galdy dostumyzdan ýadygär²

Uruş ýyllarynyň eserleriniň köpüsiniň içinden eriş-argaç bolup geçýän bir duýgy, bir pikir bardy, ol halklaryň ýeňilmezligi hakyndaky belent ynamdy.

¹ Myradow S. Poeziýanyň ädimleri. Aşgabat, „Türkmenistan“, 1972, 33 sah.

² Atgyr ýaraglylar, ötgür galamlylar (frontçy ýazyjylaryň eserleri) Aşgabat, Türkmenistan, 1966 114 sah.

Alyýewiň eserleriniň süňňüne siňen şol ynam agyr kynçylykly söweşlerde surnugan esgere gurp berdi, tyldaky işçä, meýdandaky daýhana ganat bekledi.

R.Alyýewiň „Watana kasam“ goşgular ýygyndysynyň ady-dasimwoloki häsiýetde galamyny tüpeňe öwürüp, eline ýarag alan liriki gahryman kynçylyklardan gorkman, gaýda, tupanda mert durup, diňe ýeňiş bilen yzyna dolanjakdygyna kasam edýär. Duşman her näçe gazaply bolsa-da, ýeňiş biziň tarapymyzdadyr. Sebäbi biziň azatlyk söýüji halkymyz agzybir, boýun egmezek we ýeňiji halkdyr. Biziň işimiz hak işdir. Biz Watanymyzy gorarys.Ine, şahyryň eserlerinden gelip çykýan sagdyn pikir.

„Ugradanda“, „Moskwa“, „Leningrad“ ýaly goşgulary-da halklaryň mizemez dostlugyna, belent watançylygyna bagyşlanan eserlerdir. Onuň „Sanitarkanyň aýdymy“, „Paşa“ atly goşgulary mazmun taýdan Ç.Aşyrowyň „Ermeni gyzy“, G.Seýitliýewiň „Pogonly gyz“ goşgularyna ýakyn. Olarda esgerleriň halasgäri gaýduwsyz sanitarkalaryň belent adamkärçiligi, gaýduwsyzlygy wasp edilýär.

Umumylykda alanda, şahyryň harby temasyndan ýazan eserlerinde wagz edijilik häsiýet, köp temalylyk, köp sözlülük, agdyklyk edýän-de bolsa, döredijiliginiň irki döwri bilen deňeşdirilende, galamynyň ýitileşendigi görnüp dur.

Soňky ýyllarda şahyr has-da önjeýli işledi. Onuň eserleri „Dünýä aýaga galýar“, „Köňül kitaby“ atly ýygyndylara ýerleşdirilipdir.

Urşuň salan ýarasyny bejermek, weýran edilen obalary, şäherleri dikeltmek, halk hojalygyny ýokary galdyrmak her bir adamyň önünde gaýra goýulmasyz wezipe bolup durýardy. Hökümetiň çagyryşlaryna jogap berip, R.Alyýew çeper döredijiliginde döwür bilen aýakdaş gopdy. Indi onuň eserlerinden däri tüssesiniň ysy gelmeýärdi, topuň sesi eşidilmeýärdi. Döwürdeşlerini ýeňiş bilen gutlaýan şahyryň liriki „meni“ gara tüsseden saplanan topragynda duşmanyň galdyran yzlaryny öçürmeklige, salan ýaralaryny bitirmeklige, obalarda, şäherlerde edilen weýrançylyklary dikeltmeklige alňasaýar. Ol parahatçylygyň goragçysy hökmünde çykyş edýar. R.Alyýewiň „Annagül“ (1951-1952) poemasyňy öz içine alýan goşgular ýygyndysy „Beýik serdarymyz hakynda“, „Parahatçylyk ugrunda“,

„Latwiýa hakynda goşgular“, „Ýaş nesle“ ýaly tematikalara bölnüpdür. Olar biri-biriniň ligiki dowamy bolup, many taýdan biri beýlekisiniň ustüni ýetirýär. „Alkyş saňa Moskwa“ (1947), „Men seni saýlaýan“, „Aşgabat“ (1950), „Iki dünýä“, „Gerekgyz“, „Traktorçyly“, „Enäniň bagty“ (1949) goşgularynda mes toprakdan altyn öndürýän traktorçylar-da, nebitçi-de, pagtaçy-da, ýadamaz ýüpekçi-de şahyryň üns merkezinde durupdyr. Aslynda şahyryň döredijiliginiň agramly bölegi öz bagtyny zähmetden tapýan gujurly adamlara bagyşlanypdyr. Şahyr ýaşladyň ünsüni-de zähmete çekipdir. Zähmet temasy bolsa watançylyk, il-ýurt hakyndaky temalar bilen utgaşyp gidýär.

R.Alyýewiň „Annagül“ poemasy işçileriň durmuşyndan ýazylan eserdir. İşçiler temasy bolsa ellinji-altmyşynjy ýyllaryň edebiýatynyň möhüm temasy. Tema saýlap almakda, döwrüň öňe çykaran möhüm meselelerini gozgamakda şahyryň işjeňliginden, başarnygyndan dilgir bolmak mümkin däl. Senagaty ösdürmek, işçileriň joşgunly zähmetini, dostlukly gatnaşygyny goşgy gölüne salyp, täze adamyň keşbini döretmek, ýaşlary terbiýelemek „Annagülde-de“ şahyryň üns merkezinde duran meselelerdir. „Annagülde“ iňňän agyr durmuş şertlerinde ýaşap gelen türkmen aýallarynyň, hökümetiň yzygiderli aladasy bilen jemgyýetiň diňe bir deň hukukly agzasy däl, ony gurusy hökmünde orta çykarmagy-da möhüm meseledir. Türkmen işçileriniň emele gelmeginde, milli kadrlary ýetişdirmekde, rus halkynyň uly kömeginiň görkezilmegi-de eseriň utuşly tarapydyr.

Eseriň birinji bölümünde şahyr Annagülün çagalyk döwründe, onuň ene-atasynyň ozalky agyr durmuşyna ýüzlenipdir. Bu bölümde wakalaryň gidişi, ýagny köne durmuş bilen täze durmuşyň utgaşdyrylyp berlişi türkmen edebiýatynda şu temadan dörän eserlere ýakynlyk duýulýar. Ýöne poemanyň şol bölümünde gahrymanlaryň hereketi gowuşgynsyz çykypdyr. Aýratyn hem hut durmuşyň jümmüşinde gaýnap bişen Taganyň baý bilen alyp barýan soňky gatnaşyklaryndan göwnüň suw içenok. Şahyryň hakykaty dabaralandyryýan soňky bölümi-de döwrüniň talabyndan bärden gaýdýar. Poemada okyjyny yzyna düşürýän dartgynly hem gyzykly wakalar, gahrymanlaryň gylyk-häsiýetlerini açyp görkezýän iç

gepletmelerdir, oý-pikirler kemterlik edýär. Diňe bir Begençe däl, Annagülün häsiýetlerinde, özüni alyp barşynda işjeňlik, janlylyk, maksada okgunlylyk, täzäniň könedən üstün çykyşy guraksy berilýär.

Annagül jemgyýetiň beren miwesinden paý alan gyz. Ol uly kollektiwdedokma kärhanasynda zähmet çekýär. Oňa rus aýaly hünär öwredýär. Ol zähmetden bagt tapan, eşretli döwürde ýaşayan türkmen gyzy. Ýöne poemada Annagülün-de, onuň zähmet çekýän şeýle uly kärhananyň döredijilikli zähmetleri ýüzleý şöhlelendirilipdir.. Üstünlikleri, zähmet ýeňşini Annagül aňsat, ýeňil gazanýar. Sonuň üçin hem onuň häsiýetindäki başarnyk ýüze çykman galýar.

Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy bilen tylyň ähli işiniň agramy aýallaryň gerdenine düşýär. Poemanyň şu ýagdaýy nygtaýan ýerlerinde Annagülün başarnygyny, zähmet edermenligini ýüze çykarmaklyga gowy mümkinçilik bar. Sebäbi agyr ýyllar adamy taplaýar. Eserde welin, kyrk enjamy işledip bilýän Annagülün şu usulynyň, öndürjilikli zähmeti görkezilmeýär. Sonuň üçin şu poema hakynda edebi tankytda orta atylan pikirler¹ bilen ylalaşmaly bolýar.

Daşary ýurt, uruş hem parahatçylyk temasy ýazyjydyr şahyrlarymyz tarapyndan ürc edilip işlendi. G.Seýitliýew „Eýran hakyndaky goşgular toplumyny“, „Kemal“ poemasy, „Hindistanyň güllerini“, A.Kowusow „Türkiýe çöllerinde“ atly ýygyny döretdi. Bu tema Ýewropa ýurtlarynyň ençemesine, galyberse-de, Türkiýä, Arabystana, Fransiýa we beýleki ýurtlara syýahat edende R.Alyýewiň döredijiligine-de ornaşdy. Bu gezelençler şahyryň döredijilik gerimini giňeltdi, türkmen edebiýatyny bolsa daşary ýurt temasy bilen baýlaşdyrdy. Şol syýahatlar kapitalistik dünýäni öz bolşunda synlan, gören, duýan şahyra onuň mazmunyna göz ýetirmeklige kömek etdi. Şol hem R.Alyýewiň goşgy setirlerine siňdi. Özi-de şahyryň iň kämil eserleri: „It saklaýan aýal“, „Türk ýigidiniň täleýi“, „Lal oglan“, „Kör aýdymçy“ we ş. m. Onuň syýasy lirikasyna girýär.

Şahyryň şeýle eserleriniň sanyny näçe köpetseň köpeldip otyrmaly. Şu temadan ýazan eserlerinde onuň üns merkezinde duran esasy adamlar kapitalistik dünýäniň garaňky künjeklerinde göze ilmän ýaşayan, aç-ýalaňaç zähmetkeş

¹ Berdiýew K. „Sowet edebiýaty“, N6,1952; Nasyrly Ýa. „Türkmenistan komunisti“ N3,1953.

halkdyr. Gumanistik ruhda terbiýelenen, ynsansöýüji şahyry kapitalistleriň şagalaňly, köçelerinde, dabaraly ballarynda bolanda-da diňe halk ykbaly barada oýlanýar. Ol ballar, şagalaňly köçeler şahyrana lezzet berenok. Mermer jaýlaryň düýbündäki egşerilip otyran kepbeles, bezemen jenaplaryň hyzmatyndaky ýeňiýoluk adamlar şahyr ýüregini gozgalaňa salýar.

R.Alyýewiň Italiýa hakyndaky goşgular toparyny okanyňda muňa has-da göz ýetirmek bolýar. „Kör aýdymçysynda“ şahyr kör sazandanyň daşky keşbini-de, içki dünýäsini-de uruş belasynyň ynsana salan bitmez tagmasyny görýär. Şol tagma sazandanyň saralan, gany gaçan ýüzünde, nury öçen batyl gözlerinde, juwanka çalaran saçlarynda, zaryn sazynda ýüze çykýan, gamgyn ahmyrly duýgularynda ýüze çykarylýar. Zehinli sazandanyň gelejeginiň näme bilen gutarjagy belli däl. Şu ýagdaýda onuň zehinini taplamak, halka hyzmat etmek barada oýlanmaga eli ýetenok. Onuň bar isleg-arzuwy aç ölmezlik üçin bir döwüm çörek gazanmakdan ybarat. Bu goşgusynda şahyr italýan esgeriniň keç ykbalyna duýgydaşlyk bildirse, „Lal oglanda“ uruş zerarly eneden-atadan, hat-da synasyndan-da mahrum bolan italýan oglanjygynyň derdini paýlaşýar. Şahyryň paýlaşýan şol derdi diňe lal oglanjygyň derdi, ykbaly däl, ýüzlerçe italýan çagalarynyň umumylaşdyrylan durmuşynyň mysalydy, täleýidi. Goşgynyň gymmatam şundadyr :

Dostlar, eý görünse-de Italiýa uzakdan,
Onuň tükenmez derdi, gaýgysy bar başynda.
Zähmetkeş adam üçin durmuşy agyr çakdan,
Dollar ol ýerde häkim! Ýurduň içi – daşynda,
Aç-ýalaňaç gedaýlar el açyp dur gaşynda¹.

Umuman, şahyryň Italiýa, Fransiýa ýurtlary bilen baglanyşykly goşgular toplumynda ynsan ykbalyna biperwaý garalýan kapitalistik jemgyýet paş edilýär.

Türk halkynyň garaňky durmuşy „Aýasofiýa metjidinde“, „Türkiýede“, „Türk ýigidiniň täleýinde“ we beýleki eserlerinde-de öz beýanyny tapypdyr. Özi-de şol durmuşy tipiki durmuş wakalarynyň üsti bilen türk ýigidiniň täleýinde, türk

¹ Alyýew R. Dünýä aýaga galýar. Aşgabat, Türkmenistan, 1962, 25 sah.

aýalynyň gözgyny keşbinde, türk halkynyň garyp oraçasýnda synlaýar. Şahyr şu temadan ýazan goşgularynda türk halkynyň agyr ykbalyny diňe şöhlendirmek bilen hem çäklenenok. Türk halkynyň gedaýlaşmagyna sebäp bolan ýagdaýlarynda syryny agtarýar. Ol syryň bir sebäbini halkyň agzalalygyndan, gözýetiminiň, dünýägaraýşynyň darlygyndan gözleýär. Bu ýagdaý hakykatdan hem halky tozgunçylyga eltýär. „Watanyny gelmişeklere satýan“ biwatan türk ýigidini paş edende-de, „Azançyda“ halkyň gözüne çöp atýan iki ýüzli kezzabyň üstüni açanda-da, şahyr türk halkynyň gowşak taraplaryny-da ýazgarýar.

Başdan aýaga çenli gara geýinipdir ol,
Metjitde towap kylyp, ol gözleýär „bagtly ýol“.
Çök düşüp oturşyna ýapysyp gözenege,
Başyny aşak salyp, ol garaşýar kömege.
„Taňrym!“ diýip, tutunyp, ses-sedasyz aglaýar.¹

Halkyň ynamyna giren, ady dünýä belli şol azançy türk halkynyň boýnundan ilen towky. Müňlerçe adamlaryň tozmagyna sebäp bolýan ütüjiniň tipiki wekili. R. Alyýewiň „Meniň watanym bar“ goşgusynda öz şahsy bähbidi üçin watanyny gelmişeklere satýan türk ýigidini ýazgaryşy-da göwnejaý.

Watan diýip gepleme, sen watanyňy satypsyň!
Onuň çöregi, suwy, duzy-da saňa haram!
Sen kirli ýaglyk ýaly ony epläp ýatypsyň,
Onuň tämiz howasy, sözi-de saňa haram!
Ýaşyl mahmal otlary, düzi-de saňa haram!

Seniň watanyň ýokdur, watan sözi saňa ýat!

.....

Küşt oýnudyr seň oýnuň, iru-giç bolarsyň mat!²

¹ Alyýew R. SDünýä aýaga galýar, 34 sah.

² Alyýew R. SDünýä aýaga galýar, 38 sah.

Şahyr türk halkynyň geljegine bil baglaýar, olary öz azatlygy, bagty ugrundaky göreşe çagyýar. Şu çagyryş halk köpçüliginiň gedaýlaşmagyna sebäp bolan şol elhenç durmuşyň içini-daşyna çöwürýän beýleki goşgularyndan hem eşidilýär.

R.Alyýew halkara temasyndan ýazan eserlerinde ganatly sözlere bat bermekden-de, durmuş wakalarynyň çem gelenini almakdan-da, daşky mazmunyny üns bermekden-de köplenç gaça durýar, wakalara, durmuş detellaryna ýapyşýar. Meselem, „Aljirli ýigit we polis“, „Pariž kommunarlarynyň diwary“, „It saklaýan aýal“ ýaly eserleriniň hersi şahyryň gören, synlan garaňky durmuşynyň bir bölegini öz içine alýar. Özi-de olar tipiki wakalar. Şahyr ondan hem başga şol garaňky durmuşdan ýagtylyga ymtylýan, öz halkynyň azatlygy ugrunda göreşe baş göteren aljirli ýigide („Alžirli ýigit we polis“) arka dursa, „It saklaýan aýalda“ maksatsyz, geljegi bolmadyk bir ömri paş edýär. Şol durmuşyň kökini şahyr kapitalistik jemgyýetiň, kapitalistik terbiýäniň mazmunyndan gözleýär. Sebäbi Liza ýaly ömürlerini manysyz geçiren, ruhy taýdan bir mahal ölüp giden gyzlar, aýallar kapitalistik dünýäde sanardan kän. Müňlerçe.Olar gutulgusyz ýagdaýda galan adamlar. Şahyr geljegi bolmadyk, maksatsyz bir durmuşyň, bir ömrüň mysalynda çüýrük kapitalistik dünýäni paş edýär.

R.Alyýewiň „Dünýä aýaga galýar“ goşgular toplumyna girizilen „Liwandan eliňi çek“ (1958), „Jellat, sakla eliňi“ (1958), „Müsürli gardaşyma“ (1956), „Halk gahrymany“ (1959) goşgulary uruş oduny tutaşdyryjylaryň garşysyna ýazylyan şowly eserlerdir. Şahyryň körpeje hindi göreşijisine bagyşlap ýazan „Parahatlyk ýolunda“ goşgusy-da pikir-mazmun taýdan ýokarky eserler bilen utgaşyp gidýär. Müsürli ýigit-de, Aljirli gahryman gyz Jemile-de, grek halkynyň göreşiji ogly Manolis Glezos-da öz halkynyň azatlygy ugrunda baş göteren gaýduwsyz gahrymanlarydyr. Olaryň pikir-duýgylary, geljege bolan tükeniksiz ynamlary-da şol halkuňkydyr. Ol gahrymanlary hiç bir güýjüň yza tesdiripbilmeýänligi-de, gahrymanlaryň arkasynda azatlyk söýüji halklaryň duranlygy sebäplidir.Şeýle pikire gulluk edýän ýokarky eserleriň öwüt-ündew, wagz ediji häsiýetde

bolanlygyna garamazdan, terbiýeleýjilik ähmiýetiniň hem az däldigini belläsimiz gelýär.

R. Alyýewiň Eýran hakdaky goşgular toparynyň¹ „Men salam getirdim“, „Şowýor dostuma“, „Araks derýasy“, „Sagdynyň mazarynyň başynda“, „Tähranyň gijeleri“, „Lälezar köçesinde“, başga-da „Ýedi negriň ölümi“, „Kopeýadan eliňi çek“ eserleri ideýa-mazmun taýdan ýokarkylara ýakyn. Halk gedaý. Olaryň ýyllar boýy çekýän zähmeti, daban azaby-hemmesi kapitalistleriň kisesine girýär. Durmuşam şolaryňky. Bu ýagdaý bilen ylalaşyp bilmeýän şahyr („Tähranyň gijeleri“) kapitalizmiň içki mazmunyndan gelip çykýan baş-başdaklygy paş edýär.

Goşgudan iki durmuş, iki Tähran göz önüne gelýär. Olaryň biri aç-ýalaňaç, gedaý, hudaýhon, nadan galdyrylan daýhanlaryň gözgyny ýagdaýy, beýlekisi daýhan ýiligini sorýan, ömürlerini bihuda ballarda, meýlislerde geçirýän ýalançy kezzaplaryň haý-haýly durmuşy. Şol eserlerde şahyr halky ezyň mes adamlaryň içki dünýäsine ýeserlik bilen aralaşýar. Şahyryň halkara temasyndan ýazan eserlerinde bir zat ünsi çekýär. Ol-da şahyryň öz azat topragyna, Watanyna bolan päk söýgi. Şol söýgi, öz halkynyň bagtly durmuşyna bolan guwanç duýgusy oňa hemişe ylham berýär.

Umumylykda alnanda, R. Alyýewiň halkara temasyndan ýazan eserleriniň iň gowulary duýga hem mazmuna baýdygy, ideýa sagdynlygy bilen diňe bir öz döredijiliginde däl, eýsem edebiýatda şu temadan ýazylan gowy goşgularyň hataryna durýar. Ol eserleriň çeperligi-de gowy.

R. Alyýewiň 1967-1969-njy ýyllar aralygyndaky döreden goşgularynyň köpüsi diýen ýaly onuň „Köňül kitaby“² atly eserler ýygynyndysyna girizilipdir.

Kitap şahyryň Ýewropa ýurtlaryna eden syýahatlary netijesinde, şol ýurtlardan alan täsirlenmeleri netijesinde döreden goşgularyny we dürli temadan ýazan beýleki eserlerini öz içine alýar.

¹ „Sowet edebiýaty“, 1964, N12

² Alyýew R. Köňül kitaby. Aşgabat, 1969

Syýahatçy şahyryň eserleriniň tematikasynyň çygry giň, eserlerine ukrain işçisi-de, latyş esgeride, rus aýaly-da, çeh ýigidi-de türkmenler bilen deň şarik.R.Alyýewiň dürli hünärli gahrymanlary dürli milletleriň wekilleri.

Bu faktlar şahyryň türkmen edebiýatyny daşary ýurt temasy bilen baýlaşdyrmakda, doganlyk-dostluk temasyny işlemekde ep-esli iş bitirendigini tassyklaýar. Ýygindy tutuşlygyna doganlyk-dostluk ideýasyna ýugrulan.

Soňky ýyllarda döreden eserleri hem tematiki, pikir-mazmun taýdan onuň ellinji ýyllarda ýazan serlerine ýakyn. Olaryň köpüsinde halkyň bagtly durmuşy, döredijilikli zähmetleri „Agşam“, „Ýaz säheri“ (1963), „Ýaz geldi“, „Nalaçbabaň gyrynda“ (1964) wasp edilýär.

„Salam Ukraina“ (1957) goşgusynda şahyr halklaryň ýanbermez dostlugyny wasp etse, „Belorus topragynda“ (1962) belorus halkynyň uruşdan soňky ýyllarda gazanan üstünliklerinden, ýeňişlerinde söz açýar. Bir görseňem şahyr „Çeper sözden ajaýyp haly dokap, illeriň bagt köşgüne ýazan“ Ýakup Kolosyň dürdäne eserlerini taryplap otýr. Kitaba girizilen beýleki goşgular-da halklaryň ýanbermez agzybirligine, dostluk-doganlygyna bagyşlanypdyr. Ýöne şu goşgularyň dürli-dürli ýagdaýlarda ýüze çykandygyma garamazdan, olaryň mazmunlary biri-birine ýakyn. Hatda goşgy setirleriniň manysy („Duz-çörek“, „Salam Ukraina“) biri-birini gaýtalap dur.

Şahyryň „Prostenedäki ölüm lagerini“ (1962) okanynda iniň tikenekleýär. Nemes faşizminiň aýylganç bagşyçylygy, ynsan üçin taryhda görnüp-eşidilmedik, biri-birinden eýmenç „oýlap tapmalary“-oda ýakylab bigünä çagalar, ajaýyp eneler,etden aýrylan dyrnaklar, agyzdan sogrulan dişler,oýulan gözler, ütülen saçlar, diriligine dersi soýlan adamlar kalbyňy elendirýär. Bu hakykaty ýazmak üçin nemes basybalyjylaryna garşy eli ýaragly söweşen şahyr dünýäni gana çaýkan ol wagşylaryň kimdigini okap ýa eşidip bilmeli bolmady. Şonuň üçin bolsa gerek, Ruhy Alyýewiň şu temadan ýazan eserleriniň köpüsi ynandyryjy.

Ruhy Alyýewiň ençeme goşgulary- „Ýulius Fuçik bilen gürrüň“ (1962), „Karlowa-Waryň suwy“ (1962), „Hoş gal Karlowa-Wary“ (1962), „Mowzoleýde“ (1962) ýaly eserleri şahyryň çeh topragyna eden syýahaty netijesinde, alan

täsirlenmeleri, görüp-eşiden zatlary esasynda döräpdür. Olarda dünýä belli Karlowa-Waryň jana şypa beriji suwy hakda-da, türkmen topragynyň bir wagtky myhmany, çeh halkynyň görnükli ogly Ýulius Fuçik hem-de ömrüniň ahyrynda çeh gyzyna aşyk bolan beýik Götäniň geň söýgisi we çeh topragyny gorap gurban bolan sowet esgerler hakda-da söz açýar. Şahyryň beýleki eserlerinde bolşy ýaly çeh topragynda dörän goşgularynda-da doganlyk, agzybirlik pikiri öňe sürülýär. Sol dostluk hem şahyra ylham berýär.

Şu ýygyny R.Alyýewiň nemes halkynyň görnükli rewolýusionerleri Karl Libknehte, Roza Lýuksemburga, olaryň ölmez-ýitmez işine, Kuba halkynyň gahryman ogly Fausta Diýasa, türkmen halkynyň görnükli ýazyjysy Ata Gowşudowa bagyşlap ýazan goşgularyndan başga-da „Şahyr“ (1963) poemasyň öz içine alýar.

„Şahyr“ poemasy türkmen edebiýatynyň klassygy Mollanepese bagyşlanypdyr. Poemada daşary ýurt basybalyjylary tarapyndan çapawullanyp, durmuş mazasyny bilmedik türkmen halkynyň şol duşmanlara garşy alyp baran göreşleri, ajaýyp lirikasy bilen halkyň kalbyny eýelän Mollanepesiň dürdäne sygyrlarynyň halka ýetiren täsiri öz beýanyny tapypdyr. Poemada joşgunly setirleri bilen ildeşlerine kuwwat beren Mollanepesiň halk bähbidi üçin gerek ýerinde ýaraga ýapyşyşy hem görkezilýär.

R.Alyýewiň döredijiliginde söýgi temasyndan ýazylan eserleri onuň syýasy, harby lirikasyndan, uruş we parahatçylyk temasyndan ýazan eserlerinden çeperçilik taýdan asgyn gelýär.

* * *

R.Alyýew türkmen edebiýatynda şahyr hökmünde tanalýar. „Ýöne Sülgüniň hatlary“ (1956), „Iki ýoluň çatrygynda“ (1960) powestleri, ýek-tük hekaýalary ýazyjynyň proza meýdanynda-da güýjüni ymykly synaýandygyny tassyklaýar.

Häzirki zaman temasy ýazyjynyň poeziýasynda-da, prozasynda-da süňňüni düzýär.

Ol „Sülgüniň hatlarynda“ türkmen gelin-gyzlarynyň şu günki durmuşlaryna özboluşly aralaşmaklygy başaran bolsa, „Iki ýoluň çatrygynda“ powestinde gullukçylaryň durmuşyna ýüzlendi.

„Sülgüniň hatlary“ türkmen edebiýatynda dörän epistolýar žanryň ilkinjilerine girýär. Powest hem bu bütewi eserdir, şonuň bilen birlikde-de, hersi özbaşyna birnäçe sýužetden durýan özboluşly hekaýalardyr. Olaryň hersinde diýen ýaly şol bir maşgalanyň ykbaly bilen baglanyşykly pikir ýöredilýär. Bu powest R. Alyýewiň proza meýdanynda hem ezberdigini tassyklady. Şu powestden soň ýazylan „Iki ýoluň çatrygynda“ welin, forma we mazmun taýdan ýokarky (232sah) powestiň derejesine galyp bilmedi. Ol gahrymanlarynyň maksada okgunlylygy, janlylygy babatynda-da agsady. Meselem, Sülgün talyp gyz, Gülşan mugallyma. Bu iki gahrymanyň bilimi, ýaşy boýunça-da arasynda ep-esli tapawut bar. Diýmek olar durmuş tejribeleri, düşüňjeleri, dünýägaraýyşlary taýdan tapawutlanmaly. Gülşadyň keşbi Sülgüniň dowamy bolmaly. Şonda-da ýazyjynyň Sülgüni-talyp gyzy, onuň Gülşadyndan utuşly çykypdyr. Ýogsam Gülşan mugallyma, iki-üç çaganyň hem enesi. Powestiň dowamynda görelde, abraýly mugallyma sähelçe durmuş päsgelçilikleriniň önünde güýçden düşýär otyryberýär. Şu gahryman meselesinde şahyryň niýeti ýagşy-da bolsa-ol Gülşadyň keşbinde gelin-gyzlaryň ylymly, düşüňjeli, öňdebaryjy bekilleriniň häsiýetlerini jemläp bermekçi bolupdyr-maksada ýetmekden bärden gaýdylýar. Gülşat ýaramaz tarapa şeýle çalt özgeren adamynyň hötdesinden gelmäge-de, ony ýola salmaga-da çäresiz. „Pikir derýasyna çümüp“ haýsy tarapa ýüz çykjagyny bilmän urnup ýören gahryman. Sülgün welin başga gyz. Onuň keşbini baýlaşdyrýan, ony Gülşandan tapawutlandyrýan häsiýet Sülgüniň diňe bir öz bagty, durmuşy ugrundaky göreşi däl, onuň beýlekileriň-de aladasyny edýänliginde, olaryň-da bagty ugrunda göreşýänliginde ýüze çykýar.

„Sülgüniň hatlary“ boýdan-başa Sülgündir Şekeriň ykbaly, durmuş ýagdaýlary bilen baglanyşykly wakalary öz içine alýar. Powestde Şekerdir Sülgüniň häsiýetleri Gülşatdyr Döwletiň häsiýetleri ýaly birden üýtgeýän, ýuwaş-ýuwaşdan ösýär, özgerýär. Sülgüniň durmuşa, adamlara öz garaýşy bar, Şol garaýşy gyzyň deň-duşlaryna ýazan hatlarynda ýüze çykýar.

Sülgüniň Şekere ýazan hatlarynda adamkärçilik: birek-birege goldaw, dostluk, agzybirlik ýaly sypatlar ýüze çykýar. Sülgüniň hatlarynyň jadysy şondadyr. Ol hatlar dargap barýan maşgalanyň dikelmegine ýardam etdi. Ol hatlarda biziň jemgyýetimizde terbiýelenýän ajaýyp gylyklary höwesjeň synlaýan, betniýetli, ýaramaz endikli adamlary ýigrenýän we ýazgarýan janypkeş synçynyň özbaşdan pikirleri bar. Şu kiçijik powestdäki gahrymanlaryň giňden bir galereýasynyň dürli-dürli häsiýetleri, dünýägaraýyşlary şol synçynyň pikirlenmelerinde ýüze çykýar. Sülgün hem durmuşy öwrenýär, hem-de Şekeri terbiýeleýär. Onuň synçy nazary deň-duşy Maýsanyň bagtly durmuşynyň syrlaryny gözlese, ýeňňesiniň elinde terbiýelenýän bir wagtky ýuwaşja Akjadan tutanýerliligi, durmuş kynçylyklarynyň öňünde müzzermezligi öwrenýär, muny Şeker-de ýöne ýere ýazanok. Birdenem gyzyň ýiti nazary adamsynyň kärine buýsanyp, „men-menlik satýan“ Doýdugyň nädogry hereketlerini yzarlaýar. Ýazyjy tarapyndan eserlik bilen berlen ol sahnada jemgyýete jinnek ýaly peýda getirmän, döwletiň emlägini edil hususy maly ýaly peýdalanýan boşgöwre adamlaryňam gözünden düşen bolgusyz aýal paş edilýär.

Jeren Serdarowna hakda ýazylan 8-nji hat, Jerenli meseläniň Sülgüne hem gyzykly, hem bir bada gizlin bolşy ýaly, okyja-da gyzykly. Moskwada lukmançylyk institutyny gutaryp, uruşdan soň, Harby-lukmançylyk akademiýasynyň aspiranturasynda okap, harby hirurgiýadan dissertasiýa gorap alymlyga ýetişen baş lukman Jeren Serdarowna Sülgüne ýakyn adam bolup çykýar. Keselhanada ýatan Sülgün kesellileriň içinde özüne aýratyn üns berýän Jereni tanamandan soň, onuň özüne şeýle ýakyn durmagynyň sebäplerini agtarýar. Emma gyz bu syry lukmanyň özi açaymasa bilenok. Jereniň 1942-nji ýylda Stalingradyň etegindäki söweşde wepat bolan dogany Çerkeziň söýgülisi bolup çykmagy, aradan ep-esli ýyllaryň geçmegine garamazdan, lukmanyň onuň sarpasyny saklap durmuşa çykman oturmaklygy Sülgüni geň galdyryýar.

Ýazyjy Jeren Serdarownanyň keşbi arkaly biziň döwrümüziziň gelin-gyzlarynyň ösüp ýeten derejesini, watançylygyny, belent adamkärçiligini, wepalylygyny ýüze çykarmaklygy maksat edinipdir.

Powest tutuşlygyna diýlen ýaly, gelin-gyzlaryň durmuşyny öz içine alypdyr. Kähalatda öz-özünü gaýtalaýan awtoryň şu powesti şol „keselden“ halas. Powestde ýerleşdirilen 20 hatda Sülgün bir pikirini iki gaýtalanok. Hatlaryň gürrüň berlip ýazylýandygyna garamazdan, ol hatlarda aýdyljak bolunýan pikir awtor tarapyndan saýlanyp tapylan gyzykly tärleriň üsti bilen berilýär. Durmuşda bolup duran, dowam edýän ol wakalar bolsa ynandyryjydyr. Meselem, öň gyňyr, öýkelek, her bir zatdan başy çykmaýan Maýsanyň ýagşy ýigide durmuşa çykyp, häsiýetiniň gowulyga tarap üýtgemegi, adamsynyň tagallalary bilen okap, ösüp adam bolmagy, onuň şondan soňky durmuşy-da hem-ä ynandyjy, hem-de täsirli.

Düşünjeli, öňdebaryjy adamlara mahsus bolan häsiýeti özünde jemleýän Gündogdy Sülgüne durmuşda nähili bolmalydygyny öwretse, gyzyň joralarynyň biri Gül şöhratparazlygy, kemakyllygy bilen gyzy geň galdyrýar. Dünýäniň ähli eşreti, adamyň bagty diňe baýlykda, puldadyr diýip düşünýän, öz bagtyny şondan gözleýän Gül şol düşünjesi bilen iň bagtsyz adamlygynda galýar. Ençeme ýyllap alan bilimini ýele sowrup, özi üçin edilen aladalarynyň gadyryny bilmän, çem gelen kärde işläp, ýeňil eklenjiň ugrunda „hallan atýan“ Gytjanyň hem Sülgün üçin Gülden tapawudy ýok.

„Sülgüniň hatlarynda“ Sülgüniň gyzykly hem täsirli sapaklaryndan many çykaryp söýgüli kärine gaýdyp baran Şekeriň şa ýola düşmegi gyzyň wesýetleriniň utuşly tarapydyr. Ýöne powestde Şekeriň adamsy Gurtgeldiniň terbiýelenendigini bilýäris-de, haýsy ýol bilen nähili terbiýelenipdir, ine, şol doly açylman galypdyr. Eserde esasy ugur şu mesele bilen baglanyşykly bolandan soň, Gurt Geldiniň häsiýetleriniň özgermegine täsir eden faktlary açyp görkezmeli eken.

Powest Sülgüniň ýokary okuw jaýyny tapawutlanmak bilen gutaryp, öz saýlap-seçen ýigidine Nura durmuşa çykmagy bilen tamamlanýar.

„Sülgüniň hatlary“ biziň prozamyza özboluşly goşantdyr. Ýazyjy bu powesti ýazmak bilen döwürdeşlerimisinde oňat endikleri terbiýelemeklige çalşypdyr. Sülgüniň we onuň deň-duşlarynyň üsti bilen adamlaryň birek-birek üçin edýän aladalaryny, dostlukly, ýakyn, mährem gatnaşyklaryny beýan edipdir. Okyja

ündemek isleýän pikirini, şeýle bir janly bolmasa-da, ençeme hakyky we gyzykly wakalaryň üsti bilen beripdir.

R.Alyýew diňe bir görnükli şahyr hem ýazyjy bolman, eýsem uly alymdyr hem. Alym şahyryň edebiýaty öwreniş ylmynda türkmen edebiýatynyň dürli ugurlary, dürli-dürli meseleleri boýunça alyp baran ylmy-derňew işleri möçberi, ähmiýeti taýdan hem öňjeýlidir.

R.Alyýewiň ilkinji kitapçasý „Türkmen ili“ žurnalynyň içtimagy synpy ýüzi“ ady bilen 1936-njy ýylda neşir edilipdir. Kitapçada „Türkmen ili“ žurnalynyň hili hakynda degerli pikirler orta atylypdyr.

R.Alyýew „Nekrasow we türkmen edebiýaty“¹, „Çeper terjimäniň käbir meseleleri hakynda“, „Çagalar edebiýatynyň käbir meseleleri hakynda“², „Abdyrahmanyň yzlary“³, „Çeper edebiýat we uruş“⁴, „Tanapy üzülen manyly ömrüň aýnasy“⁵, „Ata Salyh we onuň saýlanan eserleri“⁶, „Türkmen edebiýaty parahatçylyk ugrundaky göreşde“⁷ we başga-da ençeme makalalaryň awtorydyr. Ol „Keminäniň ömri we döredijiligi“ diýen monografiýanyň (kandidatlyk dissertasiýasy) ylmy awtorydyr. Bu broşýurasynda R.Alyýew edebiýatynyň ösüş tapgyrlaryna gysgaça nazar aýlapdyr. Edebiýatymyzyň umumy ýagdaýy bilen tanyşdyrýar..

Edebiýatçy alym azerbaýjan we türkmen edebi gatnaşyklaryndan düýpli ylmy-derňew işini alyp bardy we fililogiýa ylmlarynyň doktory diýen hormatly ada mynasyp boldy.

Ryhy Alyýew edebi mirasymyzy toplamakda-da, olary halka ýetirmekde-de ençeme işler bitirdi. Ol „Türkmenistan“ neşirýaty tarapyndan neşir edilen ençeme kitaplaryň düzüjisidir hem redaktorydyr.

¹ „Sowet Türkmenistany“ 1946, 4 dekabır.

² „Sowet edebiýaty“, N11, 1950.

³ „Edebiýat we sungat“, 1973, 5 dekabır

⁴ „Sowet Türkmenistany“, 1942, 30 iýun.

⁵ „Sowet edebiýaty“, N12, 1972.

⁶ Şol ýerde, N5, 1952.

⁷ Türkmen sowet edebiýaty (makalalar ýygındysy). Aşgabat, „Türkmenistan“, 1958.

Bütün döredijiliginde-de, makalalarynda-da, çekeşlarynda-da ýaşlara aýratyn ähmiýet berýän mugallymyň ýaş nesle bilim-terbiýe bermekde-de bitiren we bitirýän hyzmatlary az-owlak däl.

Ryhy Alyýew biziň edebiýatymyzyň ösmegine, baýlaşmagyna her taraplaýyn kömek beren alym edebiýatçy, irmezek, armazak şahyrdyr, ýazyjydyr. Onuň eserlerinde boýdan-başa biziň durmuş hakykatymyz dabaralanýar, türkmen adamlarynyň bagtly durmuşy wasp edilýär. Ol ynsan bagtynyň uly aýdymçysy hökmünde, halklary agzybirlige, parahat ýaşaýşa çagyýar.. Ýaňy-ýakynda şahyryň Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda halklaryň edermenliginden, doganlyk-dostlugyndan söz açýan, türkmen eserleriniň gaýduwsyzlygyny şöhlelendirýän „Gahryman şäheriň ogly“ atly romany-da neşir edildi.

ÝAKUP NASYRLY (1889-1958)

Ýakup Nasyrlynyň döredijiligi türkmen edebiýatynyň gözbaşy we onuň soňky ösüş tapgyrlary bilen baglanyşyklydyr. Ol türkmen ýazyjylarynyň ýaşuly nesline degişlidir. Ol özüniň edebi paýhasynyň güýjüni ilkinji gezek 1923-nji ýylda synap görýär. Şol ýyllarda döredilen edebi nusgalar gaty bir kämil däl, ýöntemlik, gönümenlik, çeperçilik tärleriniň özleşdirilmezligi olaryň mazmunyň, estetik derejesine zeper ýetirýärdi.

Ýakup Nasyrly edebiýat äleminde netijeli işleýär. Ol diňe bir poetik eserler döretmek bilen çäklenmeýär. Onuň ilkinji „Aýlaw“ (1929) hekaýasy hem agyr synagly ýyllarda ýazylyar.

Ýakup Ramazanowiç Nasyrly agyr hem çylşyrymly durmuş ýoluny geçýär. Ol 1889-njy ýylyň 3-nji noýabrynda Baku şäherinde telpek ussasyň maşgalasynda dünýä inýär. Onuň atasy döwrüň düşüňjeli adamlarynyň biri bolupdyr we azda-kände edebi döredijilik bilen meşgullanypdyr. Ýöne welin ol köplenç, dini häsiýetli elegiýalar (nowha, mersiýe), dini-mistik mazmunly sahnalar ýazýar eken. Şonuň bilen birlikde ol uly bolmadyk satirik eserleri bilen durmuşda gabat gelýän erbet gylyk-häsiýetli adamlary ýazgarypdyr. Ýakup Nasyrlynyň daýysy Jawat Nasyr (1835-1875) – ol gön hem nah matalarynyň söwdasy bilen iş salşypdyr. Ökde lirik şahyr hökmünde tanalypdyr. Ol eserlerini „Bezaz Nasyr“ tahallysy bilen ýaýradypdyr. Şeýlelikde, ýaşlykda poeziýa, tutuş edebiýata imrigmek Ýakup Nasyrly üçin täzelik bolmandyr. Emma onuň çagalygy şol döwrüň ýüzlerçe, münlerçe çagalarynyňky ýaly, hupbatly hem gaýgy-gussaly geçipdir. Bu hakda ol özüniň ençeme sygyrlarynda ýeterlik derejede ýatlaýar. Ýazyjy Ýakup hat-sowat öwrenmäge ymtylýpdyr. Emma durmuşyň agyrlygy, ýeter-ýetmezçilik, keç täleý onuň bu gowy niýetiniň başa barmagyna päsgel berýär. Ol zordan diýen ýaly iki klasly şäher mekdebini tamamlýar. Şondan soň ol okuwyny uzak wagtlap dowam etdirip bilmeýär.

1910-njy ýylda olaryň maşgalasy ýarym aç-ýarym ýalaňaç ýowuz durmuş zerarly başa düşen agyr horluklary ýeňletmek maksady bilen Türkmenistana göçüp gaýdýar. Emma bu ýerde-de olaryň durmuşy gowulanmaýar. Maddy we ruhy taýdan maşgalanyň gün-günden pese gaçmagy Ýakuby 11 ýaşyndan başlap hunabaly işlere baş goşmaga mejbur edýär. Şindi bedeni bekemedik ýaş oglan ilki baý söwdagäriň gapysynda gezýär. A. Durdyýewiň „Gurban“ hekaýasyndaky Gurban ýaly, ol bu ýerde agyr kemsitmelere, „bar otur, kersen getirli“ durmuşyň tükeniksiz gazaplaryna duş bolýar.

Ýakup şondan soň basym köçede aýakgap arassalaýjy bolup işläp başlaýar. Az-kem özbaşdaklyk diýäýmeseň, bu kär hem çaganyň göwnüni syndyrýar, onuň ýüregine ýitmez tagma basýar. Ýöne näler islemese-de, Ýakuba çydamakdan başga alaç galmaýar. Onuň ömrüniň şu döwri şahyryň „Ömrümiň başlangyjy“ (1933) goşgusynda ýangynly hem täsirli suratlandyrylýar. Şygyrda ýaşayyşdan göýdük bolan, emma „ajap eýýamyň“ arsuwynda ýaşan ýetginjegiň-aýakgap arassalaýjynyň halys surnugan keşbi ör boýuna galýar. Ýigdekçe aýakgabyny arassalatmaga sowlan her bir ötegçä çaksyz guwanýar. Ol gazanja mätäç. Ýakubyň ýakyn garyndaşlary-da onuň maňlaý deriniň bahasyna sabyrsyzlyk bilen garaşýar. Ölmez-ödülik edinmek we maşgalanyň gün-güzeranyňy birneme ýeňilleşdirmek üçin, geljekki şahyr şol işinde ençeme wagtlap işleýär.

1918-nji ýylyň noýabrynda 19 ýaşly Ýakup Nasyrly Kazan Goşunyna esgerlige alynýar. Ol 1922-nji ýylyň maýynda Gyzyň Goşun hataryndan esgerlik wagtynyň dolmagy sebäpli öýüne gaýdyp gelýär we „Türkmenistan“ gazetiniň jogapkär sekretarlygyna saýlanýar.

Ýakup Nasyrly geçmişde ýomut hem gökleň tireleriniň arasynda dowam edip gelen gatnaşyklarynyň taryhyny içgin öwrenýär. Bu ugurda toplanan işler Nasyrlynyň ilkinji iri eseri bolan „Aýlar“ (1925) powestiniň özenini düzýär.

1924-nji ýylyň aýaklarynda Ýakup Nasyrly Moskwa-metbugat işgärlerini taýýarlaýan iki aýlyk ýörite kursa gidýär. Bu döwürde ol soňra „Beýik serdar“ ady bilen neşir edilen ýygynyda ýerleşdirilen „Öçmejek şöhle“ (1925), „Buşluk“ (1925) ýaly goşgularyny döredýär.

Buşluk dostlar, buşluk dostlar!

Ýurda erk, azatlyk geldi

Gam buludy geçip gitdi,

Ýüreklere şatlyk geldi¹.

Ýüregine şatlyk dolan şahyryň türkmen halkynyň geljegini görkezmek maksady bilen uly eser döretmek baradaky pikiri-de şol ýyllara degişlidir. Ýazyjynyň „25 ýyldan soň“ powesti (1925-1926) şol niýet bilen ýazylýar. Ýazyjy powestde türkmen halkynyň geljekki 25 ýyl içindäki medeni, ykdysady ösüşini suratlandyrýar. Eserde Watanyň bähbitlerini ýokary tutýan, täze ruhda terbiýelenen adamlar, ýaşlar, olaryň täzeçe ýaşayşy dogrusynda gürrüň berilýär.

Powestde kemçilikler hem bar. Ýazyjynyň ýene 25 ýyldan soň durmuşa ornap diýip çaklanlary has öňürti hasyl boldy. Bu bolsa onuň halk hojalygyndaky, medeniýetdäki ertirki gürrüň ägirt uly özgerişiklerini öňünden doly we aýdyň görüp bilmändigini görkezdi. Eseriň gurluşynda hem näsazlyklar ýok däldi. Emma onuň şeýle möhüm meselä ýüzlenmegi türkmen edebiýatynda şol döwürde öňe ädilen ädim bolupdy. Eseriň žanr özboluşlygy-da (Ý. Nasyrly türkmen ýazyjylarynyň arasynda ilkinji bolup fantastika žanryna ýüzlenýär) türkmen edebiýaty üçin täzelikdi. Bu powest 1936-njy ýylda aýratyn kitap görnüşinde neşir edilýär.

Ýakup Nasyrly 1925-1929-njy ýyllarda „Pioner“, „Türkmen medeniýeti“, „Zähmet“ ýaly gazet-žurnallarynyň neşir edilip başlanmagynda uly guramaçylyk ukybyny görkeşýär.

1930-njy ýylda ol Moskwa döwlet uniwersitetiniň edebiýat fakultetinde okaýar. Şol uniwersitetiň soňky kursunda okaýarka, BK(b)P MK tarapyndan Azerbaýjana işe ýollanýar.

Ýakup Nasyrly nirede, haýsy wezipede işlese-de, öz edebi döredijiligini jemgyýetçilik-syýasy durmuşa işjeň gatnaşmak bilen berk utgaşykly alyp barýar. 1935-nji ýylda ýazyjy Aşgabada dolanyp gelýär we Türkmen döwlet neşirýatynyň baş redaktorynyň orunbasarlygyna bellenýär.

¹ Ýakup Nasyrly. Goşgular we poemalar. Aşgabat, TDN, 1959, 9 sah.

Ýakup Nasyrly 1941-1945-nji ýyllaryň Beýik Watnçylyk urşy döwrüniň ähli kynçylyklaryna garamazdan, şol ýyllarda uly hyjuw bilen öndümlü işleýär. Goşun hatarynda bolanda harby söweşleriň ençemesine gatnaşýar. Şhyr adamzadyň başyna elhençlik baryny getiren faşizmiň wagşy hereketlerini gözi bilen görýär. Halklaryň ýanbermezligi, ýeňşe bolan ynamy, baky basgtyň hatyrasyna halkyň bir adam ýaly bolup alyp baran gaýduwsyz göreşi onuň bu döwürlerdäki eserleriniň esasy özeni bolup hyzmat edýär.

Şahyryň çuňňur watançylyk duýgularyna ýugrulan goşgulary „Ur duşmany“ (1942) diýen goşgular kitabyna girizilýär.

Şahyt türkmen halkynyň beýleki doganlyk halklaryň wekilleri bilen bilelikde görkezen edermenliklerini tarplaýan iri göwrümlü eserler hem döredýär. Onuň „Mertlik“ („Mertlik hakynda aýdym“, 1942) ýaly poemalary türkmen edebiýatynda döredilen şowly eserleriniň hataryna girýär.

Ýakup Nasyrlynyň çeper terjimede we çagalar edebiýatynda uly hyzmatlary bar. Ol çeper terjimä ilkinji gezek 1936-njy ýylda synanyşyk etdi, şonda A.S.Puskininiň eserlerine ýüzlenipdi. Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda ol özüniň bu ugurdaky ukybyny açyk görkezýär. Urşuň oň ýanyndaky ýyllarda ol „Ýewgeniý Onegini“ türkmençä geçirip ugraýar. Soň ol K.Simonowyň „Artelleristiň ogly“ we „18 söweşjeň aýdym“ eserlerini türkmen okyjylaryna hödürleýär. A.S.Puşkiniň, A.M.Gorkiniň, N.A.Nekrasowyň, S. Marşagyň, P.Tyçinanyň, A.Twordowski-niň, Ý.Permýakowyň we başgalaryň köp sanly eserlerini terjime etmek bilen Ýakup Nasyrly döredijilik mekdebini geçýär.

Türkmen çagalar edebiýatyny ösdürmeklige hem şahyr saldamly goşant goşýar. „Kim güýçli?“ (1946), „Daňatar“ (1945), „Lälik tomzak hakynda erteki“ (1946), „Ýaltamyrat“ (1947), „Geçi we möjwk“ (1952), „Ýeňilen aždah“ (1955) ýaly ertekileri türkmen çagalary tarapyndan söýlüp okalýar. Dürli temalara bagyşlanan bu ertekiler dürli usullar arkaly oňat gylyk-häsiýetleri ündeýändikleri üçin uly terbiýeçilik ähmiýete eýedir.

Şahyr çagalar durmuşyna degişli ençeme ajaýyp goşgular döredýär. Ol goşgularyň tematikalary-da, ideýa-mazmunlary-da, düzüliş görnüşleri-de biri-birin-

den tapawutlanýar. Şahyryň çagalara bagyşlap döreden goşgularynyň üstüni A. Maýkowdan, A. Pleşeyewsen, K. Uşinskiden, W. Tumanskiden, F. Týutçewden edilen çeper terjimeler doldurýar.

Köptaraply döredijiligi bolan Ýakup Nasyrlynyň edebi mirasyna nazar aýlap, olary aşakdaky ýaly temalara bölmek mümkin: zähmet hakyndaky goşgular, „Eýran goşgulary“, harby tema degişli goşgular, çagalar durmuşyny görkezýän goşgular... Şahyr näme hakda ýazsa-da, onuň döredijiliginiň içinden dostluk watany, ýurduny we türkmen halkyny jan-dilden söýmek pikiri eriş-argaç bolup geçýär. Ýa.Nasyrlynyň eserlerini ýokardaky ýaly bölmek, elbetde, şertli zat. Onuň temalar dünýäsi has giň. Şahyryň şygryrlaryny ýokary raýatlyk hyjuw, durmuşmyzy gözelleşdirmäge ýadawsyz zähmete çagyryş bezeýär. Olarda adamlaryň ynsançylyk mertebesi, synmaz erki, arassa byždan sypatlary, ruhobelentligi taryp edilýär. Her bir goşgusynda zähmetsöýer, watanhalar ynsanyň tolgundyryjy beýany bar. „Ýüpek fabriginde“ (1928), „Aýna ussasy“ (1927), „Traktorçy gyz“ (1940), „Ýaş kömürçiler“ (1946), „Nebitçiler şäheri“ (1951) we beýlekiler şol hili şygryrlaryň hataryna girýär.

Şahyryň „Eýran goşgulary“ döredijiliginiň tematikasynda hem, ideýa-mazmuny boýunça-da agramly ýer tutýar. Awtor olarda Eýranyň ýönekeý halkynyň şu ykbalyny, agyr gün-güzeranyny täsirli görnüşde suratlandyrýar. Dört goşgynyň dördüsi-de („Gedaý aýal“, „Dostluk hakynda“, „Sagadat“, „Jenap Wekar“) Many taýdan biri-biriniň üstüni ýetirýär. Olaryň sýužeti adam bilen jemgyýetiň arasyndaky garşylykdan ybarat bolup, kapitalistik dünýäniň bozuk ahlagyny okyja бүтін аýdyňlygy bilen ýetirýär.

Şahyryň „Gedaý aýal“ goşgusynda Maşadyň terk edilen adamlarynyň tipik wekili hökmünde halys ugruny ýitirip, gedaýçylyga ýüz uran zananyň keşbine ýüzlenilýär. Ol aýal-ene hökmünde sylanmaly, hormatlanmaly bolsa-da, ýekeje çagasynyň aradan çykmagy onuň köçede el sermeginie, gedaýçylyga ýüz urmagyna sebäp bolýar. Ony şeýtmäge mejbur edýän zat çagasynyň meýdini dolara, ony jaýlamaga mümkinçiliginiň ýoklugy. Onuň nalasyny, ahy-perýadyny diňleýän, enäniň zaryna gulak gabardýan tapylmaýar. Gaýtam her bir geçegçi oňa sowuk hem

biparhlyk bilen garaýar. Her kim öz öýüne ýetmäge howlugýar. Şahyr şol biparh adamlary günälemeýär. Sebäbi olaryň durmuşy-da gedaýçylyga ýüz uran şol zenanyňkydan birjik-de tapawutlanmaýar.

Ol kömek dileýän ejiz zaryn ses,
Ses içinde ýitýär bu agşam çagy¹.

Şahyryň bu setirleri Eýran durmuşynda agy-pyganyň köpçülikleýin häsiýetlidigini alamatlandyrýar.

Şygyrda aňlanylşyna görä, onda hereket edýän aýal şindi garry aýal däl. Emma ejir-sütemlerden, kemsitmelerden, ýekelikden ýaňa ol gaty süňk bolup galypdyr. Adamlaryň biçäräniň halyna biparhlygyny awtor jemgyýetçilik gurluşyň hädüs kada-kanunlary bilen düşündirýär. Ol muny, mysal üçin, Eýranyň bir wagtky hökümdary „Pehlewiniň jansyz şekiliniň bu gamgyn durmuşa perwaýsyz bakýandygy“ arkaly duýarlykly aňladýar.

Ýaş eýran gyzy Sagadatyň ykbaly hem okyjyny gedaý aýalyň ykbalyndan az gynandyrmaýar. Ol bir döwüm çörek puly gazanmak üçin baýlaryň, mülkdarlaryň önünde ýalaňaç diýen ýaly tans edip pullynyň göwnüni awlamaga mejbur edilenleriň biri. Aslynda Sagadat diýen at arap dilinde bagt diýen manyny aňladýan hem bolsa, ýaş gyzyň durmuşynda hakyky bagt, hakyky şatlyk ýok.

„Dostluk hakynda“, „Jenap Wekar“ goşgularynda şahyr garyp-gasarlaryň däl-de, sözde „dostluk, dostluk“ diýip gygyrýan, iş ýüzünde iki ýüzli, „limuzin maşynly“, „Londanda ýasalan çilimini ulumsylyk bilen burugsadyp“ ýören jenaplaryň gürrüňini edýär. Awtoryň bu tapan usuly jüpüne düşýär: garyplyk hem baýlyk. Ine, eýran halkynyň tragediýasy hem şu iki synp, şu iki düşünje bilen baglanyşýar. Bu bir. Ikinji tarapdan, döreden eserlerindäki ajaýyp görnüş, çüňňür ideýalar bilen „Eýran goşgularyndaky“ halkyň ýaşayşyna dahylly gam-gussaly wakalaryň arasynda, gör, nähili uly tapawut bar. Munuň özi iki dünýäniň deňeşdirilmesi bolup ýaňlanýar.

¹ Ýakup Nasyrly. Goşgular we poemalar, 64 sah.

Halklaryň dostlugy temasy şahyryň poeziýasyna aýratyn ýakymly öwürşün berýär. Öň belläp geçişimiz ýaly, onuň özi hem rus, ukrain, gruzin we baýleki halklardan bolan söweşijiler bilen bilelikde Beýik Watançylyk urşunyň ähli kunçylaklaryny başdan geçirdi. Onuň „Lermontowa“ (1940), „Ýigrimi altýar hakynda hekaýat“ (1928-1950), „Rus ýoldaşyma“ (1947) ýaly eserleri şeýle pikire ýugrulan. Şahyryň halk, Watan, temalarynda ýazan şygrylary-da dostluk-doganlyk pikirleri eýlenendir. „Rus ýoldaşyma“ goşgusynda dostluk-doganlyk orta atylaýr. Şahyr her bir halkyň beýik rus halky bilen hemdemligini hakyky doganlygyň gözbaşy şekilinde janly teswirleýär.

Biz bile ýetişdik nurana güne,
Hem bile terk etdik gussany-derdi.
Seni-de meni-de bir eziz ene,
Eziz ogly ýaly bile emdirdi¹.

Rus halky bilen türkmen halky uly garpyşykly söweşlerde ýowuz synaglardan geçen dostluk, indi, uruşdan soňky ýyllarda hem, türkmen adamynyň kalbyny ýyladyr, oňa güýç-gurbat berýär, ony täze ýeňişlere ruhlandyrýar.

Faşizmiň ganhor keşbi, onuň biziň topragymyza getiren elhençlikleri şahyryň „Ar sesi“ (1942) goşgusynda janlandyrylýar. Okyjy faşistleriň üstüni depeläp geçen obasynyň heläkçilikli ýagdaýyny synlaýar : öňki göm-gök otlaryň ornuna dar agaçlary tutupdyr. Şeýle ýowuz görnüş ýürekde ar hyjuwyny, namys oduny döredýär.

„Mertlik“ we „Leýtenantyň ogly“ poemalary harby temasyndan söz açýar. Olar uly terbiýeçilik ähmiýete eýedir. „Leýtenantyň ogly“ orta ýaşly çagalara niýetlenip ýazylýar. Poemada iki sany ýaş ýetginjegiň gahrymançylykly hereketleri hakynda gürrüň berilýär. Wakalar dartgynly we gyzykly ösdürilýär. Emma eseriň käbir ynandyрмаýan taraplary bar: ondaky gahrymanlaryň biri Wowanyň kakasy 5-6 ýyl mundan ozal Watanyň hatyrasyna gurlan söweşlerde mertlerçe wepat

¹ Ýakup Nasyrly. Goşgular we poemalar, 85 sah.

bolupdyr. Beýik Watançylyk urşunyň 4 ýyl dowam edendigini nazara alsan, onuň nirede, nähili ýagdaýda, haýsy söweşde wepat bolandygy belli bolman galýar.

Emma „Mertlik“ eseriniň baş gahrymany Begenjiň keşbi-onuň uçarman bolmaga ymtylyşy, bu ugurdaky yhlasly zähmeti, yzygiderli suratda öz-özüne berýän tälimi, rus dilini ele almaga güýçli meýli, maksada ýetmäge bolan hyjuwy hem-de beýleki ýagdaýlar bilen bilelikde onat ýatda galýar. Awtor Begenç keşbi arkaly okyjyda Watany şonuň söýşi ýaly söýmegi, maksada ýetmäge şonuň ymtylşy ýaly ymtylmagy ündeýär. Şahyryň pikiriçe, kim kynçylykdan gorkmasa, kim zähmeti öz ýaşayşynyň baş ýörelgesine öwürse, kim Watany şirin jandan ileri tutsa, şol adam maksadyna ýetýär. Dogry, bu meselede Begenç ýeke hereket edenok. Ony ilkinji mugallymy Mäti, söweş dostlary goldaýar. Şol sebäpli-de ol jemgyýetçilik mazmunly bagtyň eýesi bolýar.

Awtor Begenjiň söweşdäki hereketine, oýlanmalaryna uly üns berýär. Ony gurşap alan dürli milletdäki maşgalanyň agzalary-Kowaç, Pawel, Žabo, Artýom, Taras, Gazakbay-gaýduwsyzlygy taýdan hem, häsiýeti tarapdan-da biri-birinden artykmaç ýigitler. Begenç şol ýigitleriň öli ýerinde öli, diri ýerinde diri. Ol duşmana barlyşyksyz, dostuna wepaly hem rehimli ýigit. Gruzin ýigidi Žabonyň we türkmen gyzy Sonanyň ölümü bilen baglanyşykly setirlerde awtor Begenjiň içki dünýäsine, onuň syýasy garaýyşlaryna бүтін аýdyňлыгы bilen töwerekleyin çemeleşýär.

„Mertlikdäki“ Begenç, B.Polewoýyň „Hakuky adam hakyndaky“ powestiniň baş gahrymany Alekseý Meresýew köp babatlarda ýakyn. Ý.Nasyrly milli aýratynlyk meselesinde Begenç keşbine bir topar täzelikler girizýär. Şol täzelikler Begenjiň oý-pikirlerinde, ejesi bilen aralarynda bolan gürrüňlerde ep-esli aýdyňlaşýar.

Ruhybelentlik, ruhdan düşmezlik, güýjüne we gülluk edýän zadyňa ynam Begenjiň keşbinde esasy alamatlaryny hasyl edýär. Şeýle alamatlaryň şahyryň şahsy durmuşy, geçen ömür ýoly we döredijiliginiň tutuş mazmuny bilen baglanyşyklydygy äşgär duýulýar.

Begenç süryän uçary duşman tarapyndan urlup ýykylandan soň, harby keselhana düşýär. Emma sagalyp-sagalmanka fronta - öz ýoldaşlarynyň yanyna howlugýar. Bu onuň keşbini hakyky durmuşyň wakalary bilen bezeýär.

Poemanyň kemter gaýdýan taraplary barada aýdylanda, Begenjiň ýaşynda sorag döredýän pursatlaryň bardygyny bellemek gerek. Galyberse-de, awtor söweş meýdanynyň durmuşyny suratlandyryp görkezmegiň deregine, ol hakda, köplenç, öz adyndan gürrüň berýär. Şeýle-de bolsa poemany öz wagtynda türkmen edebiýatyny baýlaşdyran ähmiýetli eserleriň biri hasaplamak bolar.

Zehinli şahyryň „Altyn ýyldyzly gyzy“ (1949-1958) poemasy üç bapdan durýar. Eserde pagtaçy ýaşlaryň iş-aladalary, arzuw-hyýallary, zähmetleri beýan edilýär. Aýal-gyzlaryň bagtly ykballarynyň olaryň ýeten derejesiniň teswiri poemanyň maňzyny düşýär. Şahyr şeýle ajaýyp durmuşa aňsatlyk bilen ýetilmändigini Senemleriň maşgalasynyň geçmişi, onuň kakasy Sähet aganyň daýhan-birleşik gurluşygyna gatnaşyşy, şol döwrüň synpy garşylyklaryny giňden suratlandyrmak arkaly duýarlykly nygtaýar. Eseriň şowly tarapy – onda gahrymanlar gahrymanlar bilen, döwür döwür bilen deňeşdirilýär. Şeýlelikde, obanyň özgerişiniň çuňňur esaslary açylyp görkezilýär.

Hakyky durmuşdaky täzelikleriň adam aňyna ýetiren täsiri, aňly-düşünjeli täze adamyň obany gözelleşdirmek ugrundaky göreşi „Altyn ýyldyzly gyzyň“ keşbiniň tebigylygyna oňyn täsir edýär.

Ýakup Nasyrly Senemiň çagalygyndan başlap, onuň tä hakyky ussat pagtaçy bolup ýetişişine çenli bolan döwri yzygiderli we siňnitli yzarlaýar. Dogry, wakalaryň şeýle jikme-jik yzarlama okyjyny birneme ýadadýar. Emma poemanyň esasy äheňine gulak goýsaň, ol wakalary artykmaç hasaplajak gumanyň ýok : şahyr at-abraýly bolmagyň uzak döwri öz içine alýandygyny tekrarlamak isleýär. Bu ýagdaý Senemiň keşbiniň diňe bir tebigylygyny üpjün etmän, eýsem onuň doly bahaly çykmagyna-da täsir ýetirýär.

Senem halkyn gyzy. Ol geçmişi (kakasynyň baýlar tarapyndan öldürilişiniň sebäplerini), geljegi (oňat durmuşyň zähmet bilen baglydygyny) we gaýry

meseleleri akyllý-başly seljerýär. Uruş döwründe onuň zähmetde görkezen edermenligi-de şony tassyklaýar.

Şeýlelikde, ýüzlerçe goşgularyň, „Ýigrimi baş ýyldan soň“ powestiniň „Arslan“ (1941), „Abraý“ (1947) ýaly dramalarynyň, köp sanly poemalaryň we ertekileriň, onlarça makalalaryň awtory Ýakup Nasyrlynyň türkmen edebiýatynyň döremegine, onuň aýaklanyp gitmegine we kämilleşmegine goşan goşandy az däl. Ol türkmen okyjylarynyň arasynda özüniň redaktorçylyk, terjimeçilik hyzmatlary bilen-de tanalýar. Hut şoňa görä-de, onuň döredijiligi indi ep-esli ýyllardan bäri orta, ýörite orta, ýokary okuw jaýlarynyň okuw maksatnamalaryna girizilip, yhlasly öwrenilýär.

ATA KÖPEK MERGEN

(1898-1981)

Görnükli türkmen halk şahyrlarynyň biri Ata Köpek Mergen häzirki zaman edebiýatymyzda ezber satıraçy bolup düýpli orun aldy. Nepis lirikasy, ençeme poemasy onuň adyny arşa göterdi. Gadym gürrüňler, şorta sözler degişmä ezber bolansoň, halk onuň adyny şorta sözüň gahrymanyna öwürdi.

* * *

Türkmen halk şahyry Ata Köpek Mergen 1898-nji ýylyň 11-nji dekabrynda Marynyň Köseýap obasynda eneden bolýar. Atanyň çagalygy garyp maşgalada geçýär. Kakasy daýhançylyk bilen meşgul bolupdyr. Ol ýyllarda Keseýap patyşalyk ýurt eken. Şol ýerde daýhanlaryň ýagdaýlary has-da agyr bolupdyr. Olar patyşa dikliklerinden kärendäni başdan birine alypdyrlar, ýetiribilmän satanlarynda bolsa üçden birine beripdirler. Öz hususy ýerinden mahrum daýhanlar eklenç ugrunda ondan-oňa göçmäge mejbur bolýarlar. Olar ekin-dikinden boş wagtlary ýakyn töweregiň baýlarynda günlükçilik edipdirler. Bu ýagdaý gögele Atanyň hem eklenç üçin, il arasyna ir çykmagyna, ýaşlykdan köpçüligе goşulmagyna sebäp bolýar, onuň gürrüňçi. Märekösöýer bolup ýetişmegine degerli täsir edýär.

Atanyň kakasy Köpek aga köne sowatdan habarly bolupdyr. Ol geçmişi, edebiýatymyzyň gowy nusgalaryny we erteki-rowaýatlary köp biler eken. Ol başyndan geçirenlerini hem gyzykly gürrüň bermäge ökde bolupdyr.

Köpek Mergen Atany on iki ýaşynda okuwa berýär. Ata „Zöhre-Tahyr“, „Huýrlukga-Hemra“, „Şabähram“, „Gül-bilbil“ ýaly dessanlar we Magtymguly ýaly uly ussatlarymyzyň eserleri bilen tanyşýar. Onuň hem üstüne obanyň adamlary üýşüp, oňa şeýle kitaplary köp okadar ekenler. Olar Atanyň geçmiş edebi mirasymyz, ylaýta-da, halk döredijiligi bilen ir tanyşmagyna, zehininiň ugrugyp gitmegine kömek edipdir.

Ata Köpek täze durmuşy gujak açyp garşylaýar. Täze bagtly durmuşyň arzuwy ony ganatlandyrýar. Şol bagtdan başlap, ol baýlaryň we olaryň ýaranlary

işan-mollalaryň garşysyna tutanýerli göreş alnyp barylmagynyň zerurdygyna düşüniş ugraýar. Ozal maşgaladaky ýetmezçilik sebäpli, soň okadan mollasy bilen oňuşmandygy üçin taşlan okuwyny dowam etmekligi maksat edinýär. Ýurdumyzda türkmen medeniýetiniň ilkinji hünärmenlerini ýetişdirmek üçin, köne sowat adamlaryň hasabyna gysgaça kurslar açylanda bolsa, Ata şolaryň birine girip okap başlaýar. Geljekki şahyr 1920-nji ýylda şol kursy gutarandan soň, 1923-1929-njy ýyllar aralygynda tomusky mugallymçylyk okuwlaryna gatnaşyp sowadyny artdyrýar. Şeýle seminarlara ol soň-soňlar hem gatnaşyp durýar. Ol Keseýapda, Tejende, Maryda mugallymçylyk edýär. Bu käre 1923-nji ýylda başlap, Ata Köpek onda 1949-njy ýyla çenli işleýär.

Mugallymçylykda uzak wagt bolmagy onuň gözyetimini giňeldýär. Zähmete oňat bişismegi, halk bilen giň aragatnaşygy Ata Köpegiň il bähbidini oňat duýmagyna, şahyrçylyk zehininiň halkylyk alamatlaryny özüne siňdirip, dogry terbiýelenmegine, obasynda täze durmuşy ornaşdyrmakda we berkleşdirmekde ilkinji göreşijileriň biri bolmagyna sebäp bolýar.

Şahyryň degişmeleri 1920-nji ýylda ýaýrap başlaýar. Dürli dilleri gatyşdyryp, gülüşdirmäge ökdeligini üçin, şol ýyllarda onuň Parsy lakamy ýörgünli bolupdyr. Basym Ata Köpek şahyr hökmünde hem tanalyp ugraýar. Ol 1925-nji ýylda „Tokmak“ žurnalynyň redaksiýasyna işe çagyrylýar. Žurnal, bir tarapdan, şahyryň gözyetiminiň giňelmegine kömek etse, ikinji tarapdan, zehininiň satirik häsiýetini güýçlendirmäge, döredijilik aýtymyny giňeltmäge ýardam edýär.

Ozal hem ýek-tük şygrylar bilen çykyş edýän Ata Köpegiň döredijiliginiň şol ýyllarda gerim alyp gitmegi munuň aýdyň subutnamasydyr.

Şahyr işjeň göreşjeňligi üçin, halk duşmanlary tarapyndan köp yzarlanýar. Ýöne olar Ata Köpegiň erkini gowşadyp bilmeýär. Şahyryň kemçiligi berk kötekleyän, olary paş edýän häsiýeti bar. Şol häsiýeti we şerebeli dili sebäpli ondan diňe synpy ýat elementler däl, jemgyýetimize dogry hyzmat etmegi unudýan hojalyk ýolbaşçylary, köňäniň ynanjyna boglup galan ýaramaz adamlar hem çekinýär. Ol duzly sözünü, degişgen wäşiligini gündelik durmuşda peýdalanypdyr, daýhanlaryň arasynda düşündirişler geçiripdir, çykyşlar gurapdyr, kemçilikleri

tankyň edipdir. Şeýdibem, çeper şygrylarynyň daşyndan medeniýeti ösdürmek ugrunda alyp baran amaly işleri bilen hem halkyna hyzmat edipdir. Şeýle gürrüňlerdäki tankydy garaýyş we dogry ýola çagyryjy ýumor, gerek wagtynda bolsa şahyr tarapyndan ussatlyk bilen hötde gelinýän ýakyp-ýandyryjy satira onuň lirikasyna, şeýle-de soňky ýyllarda ýazyp ugran poemalaryna hem siňipdir.

Ata Köpegiň halk köpçüligi bilen baglanyşygy berk. Ol otuzynjy ýyllarda folkloryň we nusgawy edebiýatynyň baýlyklaryny öwrenmegini has çuňlaşdyrýar, olara degişli nusgalary ýörite toplaýar. Magtymguly adyndaky dil we edebiýat institutynyň golýazmalar hazynasynda Ata Köpegiň toplan tabşyran eserleri birnäçe bukjada saklanýar. Şahyr edebi mirasymyzyň baýlyklaryny il arasynda dilden ýaýradyjylaryň-da biridir.

M.I.Kalininiň belleýşi ýaly Ata Köpegiň döredijiligindaki watançylygyň birtarapy folklorymyzda we nusgawy edebiýatymyzda ündelen pikirler bilen bagly bolmaly.

Beýik Watançylyk urşy ýyllary Ata Köpegiň şahyrana sesiniň belent ýaňlanan döwrüdir. Uruş ýyllary onuň galamy „jowher gylyç bolup, gitlerçileriň bagryny kesdi“. Okyjylar Ata Köpegiň şygrylaryndan duşmany ýigrenmäge kuwwat tapdylar.

Uruş döwründe Ata Köpegiň şahyrlyk wagz edijiligi has-da güýçlenipdi. Il içinde bolmak, gyzykly gürrüňleri we şygrylary bilen ilni arasynda çykyş etmek şahyrlarymyzyň hemmesine-de mahsusdyr.

Uruş döwri Ata Köpegiň döredijiliginiň hasylly ýyllary bolupdy. Onuň hil we döredijilik tarapy ussatlyk bilen bagly bolup, göwrümlü poetik eserleri döredip başlapdy, onuň döredijiliginiň barha ýokary galýandygy ýazan şygrylarynda aýdyň bolýar. Döwletiň ähli tagallalary onuň ussatlygyna medet berýär. Pertiýanyň ady ýaşuly şahyryň ýüreginiň kuwwaty, diliniň senasy bolýar.

Ata Köpegiň halka eden hyzmatlary hökümet tarapyndan ençeme gezek bellenildi. Halkyň hut özi ona halk şahyry adyny berdi.

Ata Köpegiň döredijiligi „Türkmenistan“ neşirýaty tarapyndan „Ýürek depderi“ (1948), „Jeren“ (1955), „Goşgular“ (1956), „Saýlanan eserler“ (1960),

„Poemalar we goşgular“ (1962), „Çöwrülen guýy“ (1966), „Meniň mekdebim“ (1973) atly kitaplar arkaly halka ýetirildi. Şahyryň şygrylarynyň eslisi şol neşirýatda 1948-nji ýylda çykarylan „Narodnyýe şahyry Türkmenistana“ atly ýygynyda ýerleşdirildi.

Ýygynyň “Ýürek depderinden” özgesinde sözbaşy ýok. Şol sözbaşynda¹ Ata Köpek Mergeniniň döredijiligi barada maglumat berilýär. Olarda şahyryň döredijiliginiň özboluşly taraplary, hususan-da halklylygy we satiriki ugry belenilipdir.

Şorta sözler häzirki zamanda-da ýörgünli. Olary halka hyzmat edýän şahyrlaryň biri Ata Köpek has hem köp döredipdir.

Ata Köpegiň gürrüň berşinde aýratynlyklar ýok däl. Özi gülkä hiç hili meýil bildirmeýär. Gülmäge biraz wagt berenden soň, ýene dowam etdiriberýär. Elleri göwresi doly hereketde. Sözi elmydam diýen ýaly öz adyndan alyp barýar. Anyk we düşnükli edip alyp barýar.

Şorta sözleriň asly tebigatynda bolşy ýaly, şahyryň şorta sözlerinde-de tankyt giňden ulanylýar. Şahyr nyşana alnan zadyň ýagdaýyna görä, etjek tankydyňy gülkiniň köp görnüşleri arkaly amala aşyryp bilýär. Şonuň üçin onuň şorta sözlerinde güýçli satirany, oýlanmaga mejbur edýän ýumory, ynsanyň göwnüni awlaýan deňişmäni syzmak bolýar. Saltykow-Şedrin satira barada-ol, öňi bilen, okyja awtorynyň haýsy idealdan ugur alýandygyny aňlatmalydyr, ikinjiden bolsa, ýalawynyň nirä we nämä gönükdirilýändigini görnüp durmalydyr² -diýip ýazypdy. Ata Köpegiň şorta sözleriniň ençemesinde satiriki gülki şol talaba jogap berýär. Olar kemçiliklere garşy ulanylýan göreş ýaragydyr. Şol ýaragyň ýiti bolmagynda Ata Köpegiň halk köpçüligi bilen saklaýan içgin aragatnaşygy uly ähmiýete eýedir. Halk durmuşy şahyra yhlas berýär, gerek bolsa halk onuň gürrüňlerini alyp göterýär, ýaramazlaryny timarlap, oňatlaryny agyzdan düşürmeýär.

¹ Ata Köpek Mergen. Ýürek depderi. TDH, 1948. P. Nurberdiýewiň ýazan sözbaşysy.

² Saltykow_Şedrin N. Ýe. Polnoýe sobraniýe soçineniý, 5 tom. M., 1937, 375 sah.

Ata Köpegiň şorta sözleriniň döremeginde uly hyzmat görkezýän folklora däpleri, wäşi gürrüňlerinde özleşdiren edebi aýratynlyklary poeziýasyna hem siňipdir.

Halk şahyrlaryň ählisinde bolşy ýaly öýkünme Ata Köpegiň döredijiliginde giň orun tutýar. Şol jähtden we çeper ussatlygynyň ösüşine seredeniňde Ata Köpegiň döredijiligini ikä bölmek amatlydyr. Ol Beýik Watançylyk urşunyň dabaraly ýeňşine çenli çuň manyly şygrylar bilen çykyş etdi (“Nas atan” 1926, “Bolsa gerekdir” 1940). Beýik Watançylyk urşundan soňky ýyllarda onuň lirikasy kämilleşip, täze häsiýet alyp ugrady, döredijilik tematikasy giňeldi. Şonuň bilen birlikde hem döredijiliginde sýužetli eserleriň alamatlary, soňra bolsa ol eserler görnüp başlady. Ata Köpek şeýle eserlerden “Aýgözeli”, “Jereni” 1948-nji ýylda, “Totynyň syýahaty” 1950-nji ýylda ýazypdyr. Şeýlelikde, Ata Köpegiň döredijiligi birnäçe aýratynlyklary özünde saklaýan iki etapdan, birinjisi, Beýik Watançylyk urşunuň dabaraly ýeňşine çenli bolan wagtdan, ikinjisi, ondan soňky ýyllardan ybarat bolup durýar.

Halk şahyry Ata Köpegiň poeziýasynda durmuşy suratlandyrmak kem-kemden taplandy. Onuň ýigriminji ýyllara degişli eserlerinde diňe oba durmuşyna degişli wakalar, olaryň hem belli-bellisi görkezilýärdi (“Gowaçam” 1924, “Daýhançylyk” 1926). Ol soňky ýyllarda durmuşyň dürli ugurlaryna ses goşup başlady. Şahyryň şol wagtky şygrylarynda durmuşmyzyň dürli taraplaryny-ösen senagatymyzy-da, Garagum kanalyny-da, olary gurýan we ösdürýän adamlaryny-da görýäris („Joş indi“ 1959, „Kän indi“ 1959, „Aýlana-aýlana“ 1959). Şeýle şygrylarda parahatçylyk ugrundaky göreş-de, kosmosda gazanan ýeňişlerimiz-de, durmuşyň beýleki taraplary-da şöhlelenipdir („Biziň illerde“ 1959, „Boýun egdi asman indi“ 1959). Ol bir wagtyň özünde durmuşyň her bir meselesine ses goşup bilýär. Muny şahyryň çagalara bagyşlap ýazan eserleri hem tassyklaýar („Düýe“ 1962, „Geçi“ 1968, „Serçeler“ 1968).

Ata Köpegiň döredijilik tematikasynyň giňeýändigini nygtalanda „Keseýabyň taryhy“ (1962), „Pälwanyň başdan geçireni“ (1962), „Ussa Haýty“ (1962), ýaly poemalary ýazandygyny hem ýatlamak ýerlikli bolar.

Ata Köpek Mergen duýgularyny mähriban Watanymyzy, halkymyzy, ýurdumyzy taryp etmek bilen ýüze çykarýar.

Beýik Watany wasp etmäge bagyşlap („Ýazyň möwsümi“ 1925) ýazan goşgusynda Ata Köpegiň ýurdumyza bolan uly guwanjy aňlanylýar. Ýazyň waspy edilmegi bilen durmuşymyzyň gülläp ösýändigini nygtalýar.

Şahyr giň Watanymyzyň keşbini, zähmetsöýer halkyň aladalaryndan üznelikde göz önüne getirmeýär. Ol ýurduň abadanlygyny şolaryň gaýduwsyz hereketinde görýär. Şahyr halkyň keşbini daýhan birleşiklerine, etraplara bagyşlanan eserlerinde-de suratlandyrypdyr. Olarda zähmetkeşleriň keşbi umumy suratda görkezilýär. Gahrymanlaryň medeni derejesi we beýleki taraplary nygtalýar („Halkym“ 1945). Ata Köpegiň öňdebaryjy adamlara bagyşlap ýazan şygrylary-da halkyň edermençilikli keşbini umumylaşdyryp görkezmäge syrygýar. Ol türkmen gyzlaryna („Ýüpeklerinden“ 1944), halkymyzyň gowy ýigitlerine („Ärsen“ 1945) bagyşlap şygrylar döredipdir. Şolaryň hemmesinde, hatda aýratyn häsiýeti taryp edýänlerinde hem („Akmyrat Durdy“ 1942) köplenç halka mahsus häsiýetler berilmäge synanyşylýar. Ol çeper edebiýatyň häzirki zaman tejribesini özleşdirdigiçe Watana, halka bolan joşgunly duýgusyny durmuş hadysalaryny suratlandyrmak arkaly aňladyp ugrapdyr. Halk şahyry soňky döwür öz duýgusyny pikirlenip hem hereket edip bilýän zady görkezmegiň üsti bilen berip başlaýar. Şeýle şygrylar şahyryň professional ukybynyň bekeýändigine güwä geçýär („Türkmenistanym“ 1959, „Goňşy, diňle“ 1960).

Ata Köpek Mergeniň durmuş wakalaryny görnüşde, düýşünde we beýan edip bilşinde halk döredijiligine mahsus alamatlar bar. Folklorda halk durmuşyndaky iň häsiýetli taraplar: gözel zada bolan söýgi, agyr günleriň hasraty, aýal-gyzlara edilen sütem we şulara meňzeşler barada söz açylýardy. Ata Köpek hem şu günki bagtly durmuşymyzy sypatlandyran esasy wakalary şöhlendirmäge çalyşýar. Bu aýratyn hem onuň irki döwür poeziýasynda şeýle. Depginli ösüş, ynsanperwerlik häsiýeti, parahatçylygy gorap saklamak we urşa garşy göreş biziň ýurdumyzyň esasy şygarlarydyr. Şahyryň şygrylarynda durmuşyň şeýle taraplary yzygiderli ösüşde görkezilmäge çalşylýar. Munuň özi Ata Köpegiň

hadysalara aýdyň göz ýetirip bilýändigini görkezýär. Gahrymançylyk guwançly zatly, ol ony wasp edýär („Gahryman“ 1941). Döredijilikli zähmeti bökdeýän ýaltaçylygyň garşysyna berk göreşmek zerurmy, şahyr ony hem gösden syndyrmaýar („Ýaltanýan“ 1946).

Ata Köpegiň döredijiliginiň birinji döwründe satirik eserler aýratyn giň orun tutýar. Şu ýagdaý şol döwürlerde ösüşi bökdeýän, köteklenmegi zerur pursatlarynyň görnetin bolmagy, şeýle hem sygyryň şolar ýaly ýaramaz hadysalary tankytlamaga ilgezikdigi bilen bagly.

Şygryrlarynda şöhlendirilen hadysalar, aýratyn hem birinji döwür poeziýasynyň mazmuny Ata Köpegiň durmuşa, esasan, iki hili ýagdaýda çeper göz ýetirýändigini bellemäge mümkinçilik berýär.

1.Şahyr halk köpçüligiň ünsüne mynasyp bolan hadysalaryň we wakalaryň öz başyndan geçenleri ýa gatnaşanlaryny suratlandyrýar („Myş-myşlar“,1929, „Daýy“,1946).

2.Gazet-žurnallardaky habarlara, şolaryň täsiri astynda göz önüne gelen wakalara seslenýär („Çyk Liwandan“, 1958).

Ata Köpegiň şanly senelere, ýurduň çagyryşlaryna we başga şuna meňzeşlere bagyşlanylyp döredilen şygryrlarynyň ençemesi şuny tassyklaýar.Munuň özi Ata Köpegiň halk döredijiliginden özleşdiren endikleri bilen baglylykda ýüze çykýan alamatlardyr.

Ýöne şahyryň irki şygryrlarynda umumylyk güýçlidi.Ol mazmuny umumy ýagdaýda beýan edýärdi.

Ata Köpegiň irki şygryrlarynda anyklygy tipiki detallar arkaly gazanmaklyk tasdan ýokdy. Olarda anyklyk üçin getirilen detallar, köplenç gury zatlar sanamaklyga syrygýar („Gazet“,1928, „Haly paýonyň“,1946). Imprawizatorlyk endik şahyryň aňynda berk ornaşan däbe öwrülen keşpleri taýýar kapyýalaryň yzly-yzyna gaýtalanmagyna sebäp bolupdyr. Şeýle endikler belli derejede guraksylyga alyp barypdyr.

Ata Köpegiň öýkünjeňlik häsiýet hemişe tersinçe täsir edip durmaýar. Şahyryň döredijiliginiň wagz edijilik häsiýetliligi, halka ýakyn, sada keşpliligi,

wajyp temalary gozgamaklyk ýaly gowy alamatlaryň bir tarapy şonuň bilen bagly. Wakalara aýny wagtynda seslenmek ukyby hem şol esasyda döreýär.

Ata Köpegiň öýkünmek esasynda döredilen şygrylarynyň şowly çykanlary başga-da bar. Şu babatda aýratyn hem belli-belli halk heňlerine eýerilip düzülen şygrylar utupdyr. „Nada heý“ (1944) goşgusy şolaryň biridir. Ata Köpek ony Nowaýynyň ady bilen baglanyşykly heňleriň bir görnüşine eýerip düzüpdir.

Ata Köpegiň satirasy Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda has güýçlendi, iň gowy satiriki eserleri şol döwürde döredildi. Ol kemçiligi halk döredijiligi satirasyna mahsus häsiýetde görýär. Bu bolsa onuň satirik şygrylarynda mazmunyň folklora mahsus aýratynlyklarda şöhlendirilmegine alyp barypdyr. Ulaldyp görkezmek, otrisatel gahrymanyň özüni gepletmek, ýerlikli kinaýa-bularyň hemmesi onuň satirasyna degişli alamatlardyr.

Onuň irki satirasy mazmunyň açylyşy jähtden Beýik Watançylyk urşy döwründäki tankydy eserlerinden tapawutlanýar. „Telpek“ (1925), „Börügne“ (1926) ýaly şygrylar onuň satirasyna degişli mysallardandyr. Şeýle şygrylarda köne dünýäniň ýaramaz mirasyna gülünýär. Olarda pikiriň berlişi-de erbet däl. Ýöne tankyt edilmegi bolan zada ýigrenç duýgusy, esasan, olara mahsus betgelişik şekili görkezmek bilen berilýär. Keşbiň, wakanyň, hadysanyň mazmunyny açmaklyga kän üns berilmeýär.

Beýik Watançylyk urşy döwründäki satirik şygrylarynda şahyr esasy ünsi masmuna, onuň hakyky açylyp görkezilmegine gönükdirilipdir, hadysanyň wajyp taraplaryny nygtapdyr.

Ata Köpegiň oňyn hadysalar bilen baglylykda ýüze çyjkýan duýgularyny berşi hem bir meňzeş däl. Ata Köpegiň goşgularynyň birinji döwre degişlilerinde oda häsiýeti bar („Kerwen geldi“, 1921, „Guwanýan“, 1937). Sebäbi şahyr hakykaty ýa-da görkezýän gahrymanlaryny gönümel öwmek bilen çykyş edýärdi. Wasp etmeklik bolsa şygra oda mahsus häsiýeti berýär.

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda we ondan öňki döwürde Ata Köpek didaktiki eserleri-de döredipdir („Ogluma hem gyzyma“, 1930), onuň didaktik setirleri zähmetkeşleri taryhy ýeňişlere, ýaşlary bilime we terbiýä çagyrdy.

Mahlasy şahyryň gowy hadysalary suratlandyrýan irki döwür lirikasynda öwgä bagyşlanan eserleri, didaktik şygrylary, şeýle hem peýzaž hasiýetlerini („Ýazyň möwsümi“,1925) görmek bolýar. Ata Köpegiň tejribesiniň we ussatlyygynyň artmagy bilen öz oý-pikirlerini we duýgusyny berşinde görnüp ugran üstünlikler şygrylaryndaky bu häsiýetleri-de özgerdip başlady. Onuň oda häsiýetli goşgularynda wasp edilýän zadyň artykmaçlyklaryny we guwançly taraplaryny obrazly berlen çeper duýgular arkaly görkezmeklik, maglumatlary umumylaşdyrmaklyk agsaýardy. Şol şygrylary gönümel tarypa öwürýän, oda ýakynlaşdyrýan şolardy. Indi şeýle goşgularda şeýle kemçiliklere ýol berilmeýär. Olaryň çeperçiligi artdy („Gördüm“,1960, „Bagyň içinde“,1958).

Ata Köpegiň didaktik şygrylary-da özgerdi. Sebäbi şahyr lirikasynyň özgerdijilik, nesihat berijilik häsiýetini häzirki zaman talaplaryna laýyklykda bermeklige ökdelik bilen hötde gelip başlady. Çeper edebiýat öwretmegi „aýtmak“ arkaly däl-de, „görkezmek“ arkaly, okyjynyň özüniň ölçermegine, düşünmegine ýol bermek arkaly gazanýar. Şahyr muňa hem indi lirikanyň aýratynlyklaryna laýyklykda amal edýär. Şonuň üçin hem Ata Köpegiň soňky döwür lirikasy didaktikadan daşlaşan ýaly bolup görünýär. Ýogsam şahyryň bu şygrylaryndaky nesihat öňki döwre seredeniňde güýçlüräkdir.

Ata Köpegiň peýzaž lirikasy-da barha ösýär. Onuň Türkmenistanyň özboluşly tebigatyna bagyşlanan „Bahar geldi“ (1962), „Ýaz gelýär diýip“ (1960) ýaly şygrylary in gowy eserlerindendir. Özi hem şol şygrylar tutuşlygyna peýzaža bagyşlanypdyr.

Halk şahyryň döredijiligindäki täzelikler realizm usulynyň gitdigiçe içginözleşdirilmegi bilen bagly. Bu usul edebiýat wekiline hadysalara dogry çemeleşmegi öwredýär. Ata Köpegi durmuşy dogry we çuň görkezmeklige alyp barýan üstünlikleriň bir tarapy şol ýerden gelip çykýar.

Oda häsiýetli şygrylaryň çeperleşmegi, gönümel berilýän didaktikanyň mazmuny anyk we çeper suratlandyrmak arkaly amala aşyrylyp başlanmagy, peýzaž lirikasynyň ýöriteleşmegi-bularyň hemmesi Ata Köpegiň çeper beýan ediş mümkinçiliginiň aýratyndygyny görkezdi.

Halk şahyryň soňky şygylarynda ýerlikli çeperçilik serişdelerini ulanyşy ezberleşdi we güýçlendi. Ata Köpek olary özboluşly häsiýetde berip başlaýar. Şeýle detallaryň hakykaty çeper umumlaşdyrmakdaky mümkinçiligi çäksizdir. Mysal üçin, şahyryň adamlaryň gudratyny wasp edýän şahyrana goşgusynda :

Idip ýörüs, mal deregne ulanyp¹

Diýlen setirde ýerlikli çeper keşp arkaly Garagum kanaly göz önüne gelýär. Ol detal halkyň egsilmez güýjüni suratlandyrmaklyga hyzmat edipdir. Şeýle detallaryň döredilip başlanmagy bilen Ata Köpekdäki däbe öwrülen düşüňjeler azalýar.

Ata Köpegiň mazmuny giň suratlandyryňan hemme eserlerinde-poemalarynda epiki görnüş güýçli duýulýar. Şahyr gahrymanlaryň hereket edýän wakalaryny we olaryň öz boluşy barada sadadan akgynly gürrüň berýär. Şeýle bolanda mazmunyň täsirliligi, esasan, wakalaryň gyzyklylygy, dartgynly gapma-garşylyk, çeper beýzynyň hakykatdan sadalygy gazanylýar. Onuň döredijiliginiň esasynda ýatan bu häsiýetiň güýçlendirilmegi-de täze eserleriň çeperçiligini ösdüripdir.

Şahyr şygylaryndaky täsirliligi stilistik serişdeleri ulanmak bilen hem ösdürýär. Ýöne Ata Köpekde ol serişdeleriň ýazuw edebiýatyna mahsus çylşyrymly görnüşleri ulanylmadyr. Mysal üçin, ýazuwly edebiýata mahsus bolan, ýagny pikiri iki ýa ondan hem köp setirde beýan etmek şahyrda örän seýrek, onda hem diňe soňky döwür şygylarynda duş gelýär („Men dynçlyk isleýän“,1961). Ritoriki soragy, ýüzlenmäni hem Ata Köpek düýbünden diýen ýaly ulanmaýar.

Şahyryň şygylarynda folklorda we nusgawy edebiýatda gabat gelýän stilistik serişdeler ýygy-ýygydan duş gelýär. Ata Köpekde antiteza köp. Ol halk şahyrynyň şygylarynda dramatizmi, şeýle hem lirizmi güýçlendirmäge kömek edip gelýär. Bu figura satiriki şygylarda lirik keşpdäki garşylygy ýüze çykarmaga, sonuň bilen hem onuň üstünden gülmäge kömek edýär :

Şelaýyn dil bilen halka nâz edip,

Dilinde – köp, iş ýüzünde az edip,

¹ Ata Köpek Mergen. Saýlanan eserler. Aşgabat, 1960, 67 sah.

Ýalandan ant içip, ala ýaz edip,
Şolar ýaly şeýtany köp çort gursun.¹

Ata Köpek halk diliniň halk dilini, onuň dürli öwüşgünlerini we mümkinçiliklerini peýdalanmaga ezber. Bu ýerde, öňi bilen, halk diliniň giň we ýerlikli ulanylýan leksik sostawyny bellemek gerek. „Gende“, „kaş“, „ýow“, „alys“, „kempaý“, „orda“, „kösse“, „şum“ ýaly sözleri onuň setirlerinden isledigiňçe tapsa bolar. Şeýle mysallaryň içinde satirik öwüşgünli mazmuny aňladýan düşüňjeler agdyklyk edýär. Ol Ata Köpegiň döredijiliginde satiranyň güýçlüdigine şaýatlyk edýän köp sanly delilleriň biridir. Ata Köpegiň irki döwür lirikasynda kitap stilinden gelýän mysallar bardy, dini adalgalar duşýardy. Soň-soňlar olar şahyryň döredijiliginde ulanylmaýar. Şahyryň dilinde dialektizmler duş gelmeýär. Ol irki şygrylarynda sanlardan häli-şindi peýdalanypdyr.

Ata Köpegiň şygrylarynyň täsirliligini artdyrmakda mazmuny göçme manyda bermegiň ahmiýeti az däl. Soňky döwür şygrylarynda bolsa onuň ähmiýeti has-da güýçlenýär, göçme manydaky sözleriň ulanylyşy köp taraply. Olaryň içinde simwolar, sypatlandyрма-da, epitetlerem bar. Şahyryň şygrylarynda lirizmiň güýçlenmegi original häsiýetli deňeşdirmeleriň döredilmegine getiripdir. Olaryň däpleýin ulanylýanlary bolsa manynyň giňeldilmegine we çuňlaşdyrylmagyna tabyn edilipdir. Ýöne şol däbe öwrülen keşpler çuňlaşdyrylyp, her haýsy bir epizodyň maýasy bolupdyr. Şol keşpler täzelenip, şygryň mazmunyny ösdüripdir, täsirliligini artdyrypdyr.

Ata Köpegiň eserlerindäki liriki keşp türkmen edebiýatynyň ähli etaplarynyň dowamynda ösüp geldi. Onda nusgawy edebiýatymyzyň, türkmen halk döredijiliginiň, häzirki zaman poeziýamyznyň mümkinçilikleri birleşipdir. Edebi mirasymyzda öňe sürlüp gelen häsiýetler bilen päk ahlagyň gowy alamatlary utgaşypdyr. Şol häsiýetde Watanymyzyň gazanýan üstünliklerine guwanmak, zähmetkeşleriň işine wepalylyk aýdyň duýulýar. Durmuşymyzdaky kemçiliklere garşy göreşmek, tankydy nukdaýnazar, paş ediji gülki onuň özboluşly aýratynlyklaryny emele getirýär. Ol satirik keşp.

¹ Ata Köpek Mergen. Ýürek depderi, 56 sah.

Ata Köpek Mergen özboluşly ýazylan birnäçe poemanyň awtory. Onuň uruşdan soňky ýyllarda döredilen „Jeren“ (1956), „Keseýabyň taryhy“ (1962), „Pälwanyň başdan geçireni“ (1962), „Ussa Haýty“ (1962), „Kepderiniň syýahaty“ (1962) ýaly poemalary bar. Olarda onlarça gahrymanyň şahyrana keşpleri döredilipdir.

Şu jähtden aýratyn hem „Keseýabyň taryhy“ poemasy tapawutlanýar. Onda güneşli ülkämiziň şöhratly taryhynda möhüm ähmiýeti bolan adamlaryň we olaryň durmuşa geçirýän çärelerine garşy çykan duşman wekilleriniň ençemesi herekete girizilýär. Aýry-aýry tipleriň wekili bolup duran şol keşpler ýaşuly şahyryň dilinde janlanypdyr we özboluşly keşbini tapypdyr. „Keseýabyň taryhy“ poemasy türkmen zähmetkeşleriniň ýaş döwleti gurmak ugrunda alyp baran göreşlerinden gürrüň berýär. Eseriň baş gahrymany patyşa dikmesi bilen aldymberdimli söweşe giren, soňra bolsa syýasy gözýetimi giňän duşmanla garşy aýaga galan halk ogly Merdan. Ol Eziz hanyň, inlis interwentleridir ak gwardiýaçylaryň garşysyna çykýar, söweşlerde bişişýär, tälim alýar we zähmetkeşleriň bähbidini gorap saklaýar.

„Keseýabyň taryhynda“ döredilen täsirli keşplerin biri-de Sonadyr. Bu ugurdan B.Kerbabaýew „Aýgytly adim“ poemanynda Aýnanyň keşbini döredip uly iş bitiripdi. Ata Köpek Mergeniň döreden Sonanyň keşbi hem edebiýatymyzda şol ugurda edilen işlere gowy goşant boldy.

Sona köp sanly türkmen gyzlarynyň biri. Onuň ýaşlygy rewolýusiýanyň ön ýanyndaky ýyllara gabat gelipdir. Ol döwür bolsa azyn baýlaryň we ganhor hanlaryň hem-de olaryň nökerleriniň eden-etdilik edýän, agyr sütem bilen halkyň başyna çykan wagtydy. Ýetişen Sona suw alyp gelýärkä, Welmämmet baýyň ýüzbaşysy Bally çöpür gabat gelýär. Gül ýaly maşgala azgyn han nökeriniň hoşuna gelýär. Ol Sona lak atýar. Gyždan jogap bolmaýar. Bally çöpür şol ýerde hem ony ele salmagy göwnüne düwýär. Emma söýgülisine wepaly, öz päkligi ugrunda jan alyp, jan bermäge taýýar türkmen gyzy osal galmaýar. Ol han nökeriniň her hili gabahatçylykdan gaýtmajagyna göz ýetirýär we degişli jogap bermeklige taýýar bolýar. Bally çöpür ene-atasyny gorkuzyp, atyň syratyna çekip

gidende bolsa, ýany bilen göteren ak saplysyny nejisiň kebzesinden sokýar. Sona öz maksady ugrunda berk durýar we zalymlaryň elinden heläk bolýar.

Poemadaky melgun Aýly mollanyň, patyşa dikmesi Kör baýaryň keşplerinde, onda hereket edýän beýleki birnäçe gahrymanlar-da ýerlikli işlenilipdir.

Ata Köpek „Jeren“ poemasynda ýokary bilim almaklyga höwes eden we lukman bolup ýetişen daýhan gyzy Jereniň, „Pälwanyň başdan geçirenlerinde“ rewolýusiýadan öň görgi baryny görüp, diňe täze durmuşda hakyky bagtyny tapan Pälwanyň, „Ussa Haýtyda“ il-gün tarapyndan hormat goýlan Ussa Haýtynyň keşbini we başga-da şolar ýaly ençeme keşpleri döretdi. Olar türkmen ýazyjylarynyň işine goşant, okyjylar köpçüligine bolsa gowy sowgat boldy.

Şygryrlarynda bolşy ýaly, Ata Köpegiň poemalarynda hem satirik äheň köp pursatlarda özüni bildirýär. Poemalaryň hemmesinde diýen ýaly satirik keşpler bar. „Keseýabyň taryhy“ poemasyndaky Aýlynyň, Kör baýaryň, Ballynyň, „Gully golçadaky“ (1961) Gullynyň, „Ussa Haýtydaky“ generalyň keşpleri şoňa mysaldyr. Şahyr olary masgaraçylykly hereketlerinde görkezýär we paş edýär. Satirik öwüşgün ýörite suratlandyrylan keşplerden başga poemanyň mesawy ýerlerinde hem bildirip dur. Ýöne Ata Köpegiň poemalarynyň, olarda döredilen keşpleriň özboluşlylygyny umumy döredijiligine mahsus bolan satiriki häsiýet kesgitlemeýär. Şahyryň poemalarynyň we işlän keşpleriniň özboluşlylygyny olara häzirki zaman ýazuw edebiýaty döpleri bilen folklor döpleriniň utgaşykly siňenligi kesgitleýär. Şol eserlerde dürli usulynyň ele alnyşy-da, keşplerde gazanylan üstünlikler-de, bärden gaýtmalar-da şol esasan ýüze çykýar. A.Twardowskiň döredijiligine folkloryň ýetiren täsirini öwrenmek ugrunda iş alyp baran P.S. Wyhodsew onuň keşpleriniň döredilişi barada şeýle ýazýar : Keşbiň bütin durky halk ertekileri görnüşinde berilipdir. Gahryman ilkibaşda beýleki adamlardan tapawutlanmaýar diýen ýaly, soň bolsa baryp ýatan edermen bolup çykýar. Şonuň bilen birlikde ol edýän gahrymançylyklaryny-da hiç hili buýsançsyz, edil adaty iş ýaly edip ýerine ýetirýär. Şu usul belli bir derejede Ata Köpegiň poemalaryndaky obrazlaryň döredilişine hem mahsus. Merdan-da, Sona-da, beýleki käbir oňyn gahrymanlar hem durmuşy ertekileriň gahrymanlaryna çalymdaş. Mysal üçin,

Merdan gaýduwsyz, Halk bähbidi ugrunda gahrymançylykly işleri buýsançsyz edýär. Ol ilkibaşda hiç bir alamat bilen özgelerden tapawutlanmaýan oğlan. Emma onda öňünde hiç bir gala durup bilmejek güýç bar. Öz erkli,işinde ýalňyşmaýar, töwekgel. Duşman güýçleri „çep eli“ bilen diýen ýaly ýere ýegsan edýär. Şolar bilen birlikde hakyky esaslary bar. Keşp halka ýakyn we düşnükli. Ýetmezçilik edýän psihologik seljerme hem ýokarky aýratynlyklar bilen aklanylýan ýaly duýulýar.

A.M.Gorkiý halk döredijiliginiň gahrymanlary barada söz açyp, halk epik gahrymany döredende, oňa köpçüligiň psihikasyndaky ähli mümkinçiligi berýär diýip ýazdy¹. Munuň özi epiki gahrymanda halkyň isleýän gujur-gaýratynyň,adamkärçiliginiň bolmagyny göz öňünde tutýar. Şu häsiýetiň Ata Köpegiň gahrymanlarynyň keşplerine täsir edendigi görnüp dur. Bu ýagdaý olaryň halkylygyny güýçlendirýär. Şol gahrymanlaryň esasy güýji hem şonda. Olar özüniň giň mümkinçiligini, gujur-gaýratyny halkyň işine siňdirýär.Çuň psihologiki derňewden mahrumdygyna seretmezden, olaryň hemmesi hem realizm usulynyňtalaplaryna jogap berýän, real işlenen, şahyryň özboluşly eli siňen keşpler. Olaryň adamlaryň täze ruhda terbiýelemekde degerli goşantlar goşan türkmen edebiýatynda döredilen keşpler ulgamynda degişli orny bar. Munuň özi Ata Köpegiň gazanan üstünlikleriniň biridir.

¹ Gorkiý A.M. Poln.sobraniýe soçineniý.14 tom.M.,“Nauka”,26 sah.

NURY ANNAGYLYÇ

(1911-1958)

Halk şahyry Nury Annagylyç türkmen poeziýasynda görnükli orunlaryň birini eýeleýär. Ol bize baý edebi mirasy galdyryp gitdi. Şol köp sanly goşgularyň, basnalaryň, poemalaryň seljermesine geçmezden ozal, şahyryň ömür ýoly bilen tanyşmak zerur.

Nury Annagylyç 1911-nji ýylda Saragt etrabynyň 2-nji Garagan obasynda garyp-daýhan maşgalasynda dünýä inýär. Onuň kakasy Annagylyç Allaberdi ogly daýhançylyk bilen gün görükdir. Ol 1912-nji ýylda dalak keselinden aradan çykýar. Şeýlelik-de geljekki şahyr bir ýaşyna ýetende bolsa enesi ýogalyp, bütinleý ýetim galýar. Ol öz jigileri bilen kakasynyň dogany Öwez Allaberdi oglunyň garamagynda ýaşap başlaýar. Ýöne bu ýykma-ýykylma düzgün hem uzaga çekmeýär. Kakasynyň dogany Nury dagyny eklemäge hötde gelmänsoň, olar gapy gezmek bilen gün görýärler, talabançylyk edýärler. Bili bekemedik Nuryjyk Hojamämmed baýyň eşekli harazyny sürüp ugraýar. Ol şu döwürde başdan geçiren horluklaryny „Gara eşegim, ýöräbwer“ (1923) atly goşgusynda beýan edipdi. Geljekki şahyr „Neýläýin“ (1923) atly ikinji bir goşgusynda şol baýyň aýal-gyzlara baý-feodal göz bilen garaýşyny tankyt edýärdi. Baýyň aýalynyň adyndan ýazylan bu şygyr Hojamämmedniň gahrymany getiripdi, ol talabançylyk edýän Nuryny günibirin kowupdy.

Nury şondan soň garyndaşynyň kömegi bilen köne mekdebe okuwa ýerleşýär. Ýöne onuň ýene-de ýokary gatlak wekilleri bilen mäşi bişişmeýär. Baýlaryň çagalaryna mähirli garap, garyplaryň çagalaryny urup-sögüp horlaýan mollanyň adalatsyzlygyny gören Nury ony satiriki şygyrda paş edýär.

Baýlar berýär oňa ýagşy nahary,

Onsoň oňa hiç etmeýär gahary

Naharsyza pürküp awy-zäheri.

Tut çybygyn aýlap salýar mollamyz¹.

Nuryň „Mollamyz“ (1924) atly bu satiriki goşgusy mollanyň gulagyna ýeten güni ony köne mekdepden boşadýarlar. Ýöne geljekki şahyryň Weýis Gylyjyň gapysynda çopançylyk edip başlamagy bilen onuň ýokary gatlak wekilleriniň garşysyna göreşi togtamaýar. Ol özi bilen bile düýe bakýan baý ogly Begenjiň eleşan eşigini synlap, „Çepek“ (1924) atly goşgusyny döredýär. Talabanyň goşgusyny diňläň baý gaharlanyp, ony çopançylykdan kowýar. Şeýlelikde, dogup-döräp göreni görgi, çeken jepa bolan Nuryň çagalygy hor-homsy günde geçýär. Çagalykdan horluk baryny çeken geljekki şahyr täze döwrüň beren azatlygyny teňnelik bilen garşy alyp, şadyýan, bagtly durmuşda ýaşap başlaýar. Ýöne oňa tötänlikde ýolugan batyllyk keseli (1937) bilimini artdyrmaga, täze durmuşyň ösüşine öz goşandyny goşmaga mümkinçilik bermeýär. Bu kesel Nury Annagylyja şahyr hökmünde täze durmuşy öwrenmäge päsgel beren-de bolsa, döredijiliginiň ösüşini togtadyp bilmändi. Ol nusgawy poeziýamyzy, halk döredijilik eserlerini oňat özleşdirip, şahyr hökmünde köpçüligiň arasyna çykyp wäşi ýomaklary bilen olaryň göwünlerini açyp, gylyk-häsiýetlerini, oý-hyýalaryny beýan edipdi. Şu hili tutanýerlilikli zähmetiň netijesinde şahyr köp sanly eserler döredip, baý edebi mirasy galdyryp gidipdi. Ol miras awtoryň „Şahyryň joşguny“ (1942), „Söweşjeň ses“ (1944), „Goşgular ýygındysy“ (1947), „Saýlanan eserler“ (1951), „Goşgular“ (1954), „Goşgular“ (1957) atly ýygındylaryny düzüpdi.

Nury Annagylyç 1958-nji ýylda aradan çykdy.

* * *

Nury Annagylyç hakyky, yzygiderli döredijilik işine otuzynjy ýyllarda başlapdy. Ýöne onuň poeziýa bilen duşuşygy has oň bolupdy. Öňde görüp geçişimiz ýaly, ol baýlaryň goýnuny, düýesini bakanda, göwnüne ýakmadyk zatlar dogrusynda, baýlaryň pyssy-pyjurlyklary barada satiriki goşgular goşupdy. Ol goşgularyň heniz gowşakdygyna garamazdan, geljekki şahyr üçin bu ýagdaý iki

¹ Nury Annagylyç. Şahyryň joşguny. Aşgabat, 1942, 7 sah.

tarapdan ýaramly bolupdy. Bir tarapdan ol şygyrlar ýetginjegin zehininiň açylmagyna ýardam etse, ikinji tarapdan onuň döredijiliginiň satiriki ugruny kesgitläpdi. Şahyryň döredijiliginiň esasy ugurlaryndan biri bolup durýan satiriki ugruň şol goşgulardan öz başlangyjyny alyp gaýdandygyna şübhelenmese bolýar. Eýýäm belläp geçişimiz ýaly, Nury Annagylyç otuzynjy ýyllarda döredijilik işine düýpli berilýär. Şahyryň hakyky poeziýa ýoluna gadam urandan soňky döreden goşgulary başky satiriki goşgularyndan mese-mälim tapawutlanýardy. Eger-de onuň „Mollamyz“, „Gara eşegim ýöräber“, „Neýläýin“, „Çepek“ ýaly goşgularynyň tematikasy dar, pikirleri şeýle bir çuň bolmadyk bolsa, awtoryň watançylyk, hüşgärlik, zähmet temasyndan döreden şygyrlarynyň tematikasy has giňdi, duýgulary çuň häsiýete eýe bolupdy. Ol eserleriň gumanistik duýgulary baý, şahyrana oýlanmalary özünde jemläň eserlerdigi bir ýere jemlenende has-da äşgär bolýardy. Biz muny Nury Annagylyjyň „Şahyryň joşguny“ (1941) atly ilkinji ýygyndysyndan görüp bilipdik. Bu ýygyndyda duşmana bolan gahar-gazaba, ýigrenje, ene topraga bolan çuňňur söýgä ýugrulan goşgulara duş gelmek bolýardy.

Hemmämiziň bilşimiz ýaly, Beýik Watançylyk urşynyň başky ýyllarynda döredilen şygyrlarynyň köpüsi çagyryjylykly äheňdedi. Bu häsiýet nusgawy poeziýamyzyň watançylyk äheňli goşgularynyň täsiri netijesinde ýüze çykan häsiýetdi. Halk döredijilik eserlerinden, nusgawy şahyrlarymyzyň goşgularyndan täsir alan Nury Annagylyjyň uruş hakyndaky goşgulary hem şol çagyryjy äheňe gol ýapypdylar. Şahyr öz hyjuwly şygyrlary bilen halkyň edermen ogullaryny Watan ugrundaky söweşe çagyryýardy.

Kesgir gylyç alyp güýçli golmuza,
Ýörüň, dostlar söweşmäge gideliň,
Ganym duşman gol uzatdy gülmüze,
Gardaşlarym söweşmäge gideliň!

Şahyryň ýokarky „Söweşmäge gideliň“ (1941) şygrynda, şonuň ýaly-da, „Ýok edeliň faşistleri“ (1941), „Ýörüň“ (1941), „Sürsüni“ (1941), „Gyrmaga barýan“ (1942) goşgularynda biziň edermen gerçeklerimiziň nejis duşmana garşy hyjuwly, batyrgaý göreşmegi ündelýärdi. Şahyryň bu şygyrlary N. Pommanyň „

Watan namysy“, Ç.Aşyrowyň „Gylyç al ele“, „Meniň“, Ş.Kekilowyň „Uralyň“, „Watançynyň aýdymy“, Ata Salyhyň „Berk gaýtawul bereris“, „Ýörüň dostlar söweşmäge gideliň“, „Söweşe ýöriň ýigitler“, Durdy Gylyjyň „Ýörüň“, „Iberiň urşa“, R.Seýidowyň „Ugratmak“, G.Seýitliýewiň „Halkym“, „Şahyryň kasamy“ we beýleki käbir goşgular bilen goşulyşyp, adamlaryň ýüreklerinde watançylyk duýgularyny oýadýardy. Nury Annagylyjyň ol goşgulary has-da halk şahyrlarynyň sygyrlary bilen ruhy taýdan, hyjuwlylyk babatda gatyşyp gidýärdi. Şahyr ýüreklerde söweş hyjuwyny oýarmak üçin adam häsiýetlerine geçmiş gahrymanlaryň obrazlaryna (Görogly, Keýmir kör) ýüzlenýärdi. Onuň „Ýörüň“, „Söweşmäge gideliň“ sygyrlarynda liriki gahryman urşa gitmän „durarynyň ýokdugyny, ele at-ýarag almasa, kararynyň ýokdugyny“ ýañzydan bolsa, „Gyrmaga barýan“ sygrynda söweş üçin orta çykandygyny aýk ýañzydýardy.

Höwes bilen gül dek göwnüm açylyp,

Mertleriň deňinde durmaga barýan,

Berk bedenli ýyndam ata atlanyp,

Ýyldyrym dek öňe sürmäge barýan¹

Nury Annagylyç halkyň watançylyk duýgularyny giňden wasp etjek bolsa, ol diňe söweşe çagyryjy goşgulary döretmek bilen çäklenmeli däldi. Halkyň tylda görkezýän zähmet edermenliklerini teswirlemelidi. Şahyryň bu wezipäniň hötdesinden üstünlik bilen gelendigini tyl hakykaty barada döreden birnäçe sygyrlary subut edýär. Ol şu hili goşgularynda türkmen adamlarynyň, ýaşlaryň umumy sypatlary, zähmet edermenlikleri dogrusynda söz açýardy. Ol eserlerde harby ruh, watançylyk duýgulary özünü görkezýärdi, söweş äheňidir tyl hakykatynyň waspy utgaşyp gidýärdi.

Öň hatarda çekip deňi-duşlarny,

Ýeňiş bilen öňe sürýär işlerin².

¹ Nury Annagylyç.Şahyryň joşguny,27 sah.

² Şol ýerde,15 sah.

Şahyryň mysal alnan „Ýaşlary“ (1942), „Laçyn guşlary“ (1942), „Çagda“ (1942), „Gül öwser“ (1942) şygrylarynda esgerleriň batyrgaýlyklary çeperçilik bilen wasp edilýärdi.

Nury Annagylyjyň şahrana ussatlygy artdygyça, tyl we uruş hakykatyny çuňňur özleşdirdigiçe, goşgularynyň temasy anyklaşyp pikirleri çuňlaşýardy. Awtor umumy beýan etmeklige gol ýapman, haýsy hem bolsa anyk bir waka, adam keşbi hakynda söz açmaga jan edýärdi. Ol türkmen halkynyň duşmana bolan çuňňur ýigrenjini täsirli beýan etmek maksady bilen söweşde gahrymançylyk görkezýän Gurban Durdynyň keşbine ýüzlenýärdi. Söweşiň öňde baryjy batyrgaý wekiliniň gylyk-häsiýetleri arkaly esgerleriň Watana bolan söýgülerini teswirlemäge çalyşýardy.

Watan üçin orta goýup janyny,
Bagyşlap, iň soňky damja ganyny,
Gyrgyn edýän ganymlaryň kânini,
Halkymyň gaýduwsyz gahryman ogly¹.

„Mähriban ogly“ (1942) atly bu goşguda we „Günüňdir“ (1942), „Bu gün“ (1942), „Ar üçin“ (1942), „Gahrymanymyz“ (1943) ýaly şygrylarda watançy esgerlerimiziň duýgulary görünýärdi.

Şahyr nejis duşmanlaryň pyssy-pyjurlyklaryny has-sa gowy açyp görkezmek, olaryň bet pygyllaryny paş etmek üçin dürli goşgy görnüşlere ýüz tutýardy. Goşgularynda faşistlere ýüzlenip, olary gürläp, öz sözleri bilen olaryň ýüzleriniň perdesini sypyrýardy. Şeýle şygrylaryň hataryna şahyryň „Guman ýok“, „Zalym Gitler“, „Betnyşanlar“, „Gözüň ýetsin“, „Dek otur“, „Dostler“, „Gonsa gerek“, „Görjek dälmiň“, „Sözüň seniň“, „Bilmersiň“ ýaly şygrylaryny görkezmek mümkin. Şu goşgulara faşistleriň, Gitleriň bet pygyllary açylyp görkezilmäge synanyşylýardy.

Gitler bilmediň sen iýjek aşyňy,
Gäbiň azyp,bela saldyň başyňy,

¹ Nury Annagylyç.Şahyryň joşguny,38 sah.

Gözünden akdyryp ganly ýaşaňy,
Dişiňi ýylgyrdyp gülüp bilmersiň.¹

Şahyryň nejis faşistleri gürledip döreden „Indi“ (1943), „Itleri“ (1943) atly goşgularynda duşmanyň öz ýalňyşyna düşüňip, çekýän ahmyrly hesretleri täsirli suratlandyrylypdyr.

Sürjekdim dünýäni ýeke-täk sorap,
Bar güýjüm gaçyryp;her ýana darap,
Indi bilmeýäriň öz başym gorap,
Düýpli derde duçar boldum,waý indi .²

Öňde belläp geçişimiz ýaly, Nury Annagylyç uruş hakdaky goşgulary bilen bilelikde, tyldaky zähmet pälwanlaryny çeper wasp edýän goşgulary hem döretmegini dowam edýärdi. Okyjy „Bu gün“ (1943), „Kaka“ (1943), „Doganym“, „Ýeňiş lälesi“ (1944) ýaly goşgularda tyl adamlarynyň, zähmet pälwanlarynyň oý-hyýalaryna gabat gelýärdi.

Gyzlar höwes bilen bir ýere üýşüp,
Göwünleri göýä sil kimin joşup,
„Bir minut dek durman işläliň“ diýşip,
Işleriň örän berk tutuşyn görüň.³

Şahyryň „Söweşjeň ses“ (1944) atly ikinji ýygyndysynda ýerleşdirilen „Görüň“ atly bu goşgusyndan getirilen ýokarky setirler aýdylan pikirleriň aýdyň subutnamasy bolup durýar.Şeýle-de şahyryň täze ýygyndysy onuň kämillige gadam basandygyny, halkyň watançylyk duýgularyny wasp etmekde ussatlyk görkezýändigini äşgär görkezýär.

Bu ussatlyk, kämillik Nury Annagylyjyň nobatdaky „Goşgular ýygyndysy“ (1947) atly kitabynda özüniň ösüş beýanyny tapypdy. Bu ýygyndydaky goşgularyň köpüsinde, aýratyn hem nemesleriň ýeňilip başlaýşyny, halk üçin urşuň üstünlikli tamamlanyşyny, Watana wepalydyklaryny subut eden gerçekleriň öýlerine dolanyp gelişlerini suratlandyryan şygýrlarda özboluşlylyk mese-mälim duýulýar.

¹ Şol ýerde,30 sah.

² Şol ýerde,19 sah.

³ Nury Annagylyç.Söweşjeň ses.Aşgabat,1944,64 sah.

Watan goragyna giden,
Baryp borjun berjaý eden,
Arslan ýürek, polat beden,
Daýza seniň ýaryň geldi,
Eziz hyrydaryň geldi¹.

Nury Annagylyjyň ýeňiş hakyndaky goşgularyna mahsus bolan iki sany özboluşlylygy belläp geçmek gerek. Şahyr uruş hakyndaky goşgularynda halk köpçüliginiň şatlygyny beýan etmekçi bolanda, diňe bir eseriň däl-de, umumy halkyň begenjini setirlere geçirmäge çalyşýar. Biz şunuň ýaly giňişleýin suratlandyrmaklyga öňde mysal alnan „Ýaryň geldi“ (1945), „Agalarym aman geldi“ (1945), „Ene“ (1945), „Arslan ogluň geldi, ene“ (1945) ýaly şygýrlarda gabat gelýäris.

Şahyryň ýeňiş bilen baglanyşykly goşgularynda türkmen folklorynyň, esasanam, läleleriň oňat täsiri duýulýardy. Şahyr bu žanryň beýan ediş görnüşine gol ýapanda öýkünjeňlige berilmän, köplenç özbaşdaklygynda galýardy

Göýä bolup dagyň şiri,
Müňe taý gelip her biri,
Ganymy sydyrman diri,
Agalarym aman geldi,
Ýene şatlyk zaman geldi².

Şahyryň täzeçillige ýykgyň edýändigini subut edýän şular ýaly mysallary „Watan“ (1947), „Gyzlar“, (1947), „Ýeňňe jan“ (1947), „Dürüstan“ (1947), „Ýaşlar“ (1947) we beýleki goşgularyndan görmek bolýar. Şeýle-de şahyr goşgularynda köpsözlülükden, guraksyzlykdan gaça durmak üçin belli bir zat ýa-da şahs barada söz açýar. Pikir anyklygy bilen tapawutlanýan şeýle goşgularyň hataryna „Biziň ýaşlarymyz“ (1947), „Ýaşlar“ (1948), „Ýyllar içinde“ (1950), „Ýyllar aýdymy“ (1950), „Derýa“ (1950) ýaly şygýrlary görkezmek mümkin.

Baglaryň bezener alma,nar bilen,

¹ Nury Annagylyç. Goşgular ýygýndysy. Aşgabat, 1947, 21 sah.

² Şol ýerde, 24 sah.

Garagum nur saçar läleazar bilen,
Gol tutuşyp baranymda ýar bilen
Mäleşer her ýanda mallaryň, derýa¹.

Nury Annagylyjyň ellinji ýyllardaky döredijiliginde uruş we parahatçylyk, zähmet temasy uly hyjuw bilen ýaňlanypdyr. Şahyr arman-ýadaman zähmet çekýän edermen adamlaryň gahrymançylykly işlerini başariňlyk bilen wasp edýärdi.

Ýer sürende çepbesine çöwürýän,
Çöp-çalamyň kökün pugta sogurýan,
Berk bejerip mum-melheme öwürýän,
Höwes bilen garýar her ynsan saňa².

Şahyryň mysal alnan „Saňa“ (1949), „Ogulnar“ (1949), „Dostum“ (1949), „Sergä gitdi“ (1950) we beýleki käbir goşgularynda zähmet adamynyň içki dünýäsine aralaşylýar.

Şeýle ussatlyk, halkyň oý-hyýalaryny çuňňur beýan etmeklik şahyryň parahatlyk hakdaky goşgularynda-da özüni görkezýär. Halkyň nejis urşa ýigrenjini, parahatlyga söýgüsini şahyr çeperçilikli beýan edýär. Ol seterlerde okgunlylyk, hyjuwlylyk duýulýar.

Düýn dälmi di faşistleriň uruş oduny ýakany,
Köp obany ýandyryp, köp obany ýykany,
Gülläň doly dek ýagyp, ganyň sil dek akany,
Başda işi şowlydy,
Soň urulyp uwlady,
Bu gün jeňbazlar hem salsyn şony ýadyňa³.

Şahyr „Parahatlyk ýeňer“ (1953), „Gol çekýän“ (1953) ýaly goşgulary türkmen poeziýasynyň parahatlyk ugrunda alyp barýan göreşine öz etdik goşandyny goşupdy.

Başda belläp geçişimiz ýaly, satiriki ugur Nury Annagylyjyň döredijiliginiň esasy ugurlaryndan bir bolupdurýar. Şahyr döredijiliginiň soňky döwürlerinde bu

¹ Nury Annagylyç. Saýlanan eserler. Aşgabat, 1951, 49 sah.

² Nury Annagylyç. Goşgular ýygındysy. Aşgabat, 1947, 68 sah.

³ Nury Annagylyç. Goşgular. Aşgabat, 1954, 10 sah.

ugry has-da ösdürdi. Ol ýaltalaryň, dindarlaryň, arakhorlaryň, neşebentleriň bet häsiýetlerini ötgürlik bilen paş edýär. Awtor „Arakhora nesihat“ (1955), „Täç ýeňňäniň ýalňyşy“ (1956), ýaly goşgularynda, „Garry we gumry“ (1956), „Ogry garga“ (1956) ýaly basnalarynda, „Talaban Meret we betpäl baý“ (1954), „Mert we namart“ (1956) ýaly poemalarynda döwürden yza galak bet häsiýet adamlaryň üstünden gülýärdi.

Nury Annagylyjyň soňky ýyllarda döreden goşgulary, uly göwrümli eserleri onuň kämillige ýetendigini kemsiz subut edýär. Onuň çeper lirikasy özboluşly häsiýete eýe bolup, türkmen poeziýasynyň ösmegine öz önjeýli goşandyny goşupdy.

HASYMGULY GURBANOW

(1923-1948)

Türkmen edebiýatyna öz goşandyny goşan ýazyjylaryň biri hem Hasymguly Gurbanowdyr. Ol 1923-nji ýylda Türkmençäly etrabyndaky „Ýyldyz“ obasynyň häzirki „Gyzyl Oktýabr“ daýhan birleşiginde garyp daýhan maşgalasynda dünýä inýär. Hasymgulynyň kakasy Gyrbandurdy Nobat ogly ömrüni daýhançylyk bilen ötüripdir. Geljekki şahyr dört ýaşyna ýetende, olaryň maşgalasy Aşgabat şäheriniň golaýyndaky Aşgabat obasyna göçüp gaýdýar. Hasymguly bu ýerde ýediýyllyk mekdebi gutaryp, mugallymçylyk mekdebine okuwa girýär we ony 1938-nji ýylda üstünlik bilen tamamlýar. Soňra öz okan mekdebinde mugallymçylyk edip başlaýar. Bir ýyldan soň, ol bilimini artdyrmak maksady bilen 1940-njy ýylda Aşgabatdaky Döwlet mugallymçylyk institudynyň dil we edebiýat fakultetiniň agşamky bölümüne okuwa girýär. Hasymguly institutda okap ýören döwründe dürli kärlerde zähmet çekýär. Ol 1942-1944-nji ýyllarda türkmen radiosynda alyp baryjylyk wezipesini ýerine ýetirýär, soňra bolsa 1944-nji ýylda „Sowet edebiýaty“ žurnalyna işi geçýär, poeziýa bölüminiň müdiri bolup işleýär. 1945-nji ýylda „Ýaş kommunist“ gazetine işe geçip, ömrüniň ahyryna çenli şol ýerde zähmet çekýär. Hasymguly Gurbanow 1948-nji ýylyň ýer titremesinde, bary-ýogy 25 ýaşynyň içinde tragiki ýagdaýda heläk bolýar, aradan çykýar.

Hasymguly Gurbanowyň bize goýup giden edebi mirasy şeýle bir baý däl. Ol 1940-njy ýylda döredijilik işine başlap, gysga möhletň içinde-ýedi-sekiz ýylyň dowamynda otuzdan gowrak goşgy, iki hekaýa (ol eserler şahyryň „Durmuş aýdymy“ (1950) hem-de „Ata kesbi“ (1963) atly ýygyndylarynda çap edildi) bu birnäçe publisistik makalalar, oçerkler, felýetonlar döretmäge ýetişýär. Şahyryň edebi eserleriniň sanynyň az bolmagyna garamazdan, olar awtoryň türkmen edebiýatynyň taryhyna girmegine ýardam etdiler. Özboluşly şahyr hökmünde orta çykan Hasymguly Gurbanowyň „Rus dili“, „Murgap boýunda“ ýaly goşgulary hrestomatik häsiýete eýe bolup, türkmen lirikasynyň näýbaşy eserlerine öwrülip gitdi.

Ýokarda belläp geçişimiz ýaly, Hasymguly Gurbanow döredijilik işine 1940-njy ýylda şygry ýazmadan başlaýar. Ol „Puşkiniň portretine“ ilkinji şygry bilen edebiýat älemine gadam basýar“¹ diýip, şahyr Ata Atajanow ýazyjynyň „Ata kesbi“ atly ýygryndysyna ýazan sözbaşysynda belläp geçýär. Şu goşgudan soň şahyr goşgy yzyna goşgy döredip, kämillige dyzaýar. Öz döwründäki galamdaşlarynyň içinde H.Gurbanowyň döredijiligi has tiz kämilleşip, özboluşly häsiýete eýe bolupdyr diýsek öte geçmeris. Şahyryň goşgularyny yzygiderli okap çykanynda, bütewilik duýulýar, durmuşyň dürli meseleleri bilen gyzyklanýan, watançylyk duýgusy belent, ene topraga berlen, zähmetiň gadyryny bilýän liriki gahrymanyň keşbi göz önüne gelýär. Graždanlyk duýgusyna ýugrulan akgyňly seterlerde şahyr öňe sürýän pikirini täsirli beýän edip bilipdir.

„Seň ylhamyň nirden güýç alýar“ diýip,

Sorasalar menden,geň görerdim men,

Watandan dem alyp hem duzun iýip,

Zähmet çekýän ak ýürekden edermen,

Soramazdy menden beýle habary

Oňa jogap berýär Watanyň ýeri².

Şahyryň „Ylham çeşmesi“ (1947) atly bu goşgusynda onuň poeziýasynyň esasy pafosy, leýtmotiwi dogry kesgitlenýär.

Azat, erkana Watanyň mähri bilen joşýan şahyr onuň gозzelliklerini, Beýik Oktýabr sosialistik rewolýusiýasynyň sada ynsana beren parlak bagtyny, türkmen halkynyň, doganlyk halklarynyň agzybir maşgalasynda ýaşaýşyny, sapaly türkmen topragyny ýadaman wasp edýärdi. „Ylham çeşmesi“ atly goşgudan çöşlenip gaýdýan watançylyk duýgulary „Mähriň mekany“ (1947) şygrynda has-da giň gerim alýardy.

Her ýerde bolsam-da ýüregim meniň,

Mähriň mekanyndan güýç alýar joşup

Söýgi siňen beýik görnüşi onuň,

¹ Gurbanow H. Ata kesbi. Aşgabat, TDN, 1963, 7 sah.

² Şol ýerde, 19 sah.

Öňe barýar gat-gat asyrlar aşyp.¹

Şahyr liriki gahrymanyň ene topraga bolan söýgüsini, ony aýak astynda depgiläp, baknalyga öwürjek bolýan duşmanlara ýigrenjini dürli wakalaryň, adamlary, gahrymanlaryň üsti bilen bermäge çalyşýar. Şahyr Beýik Watançylyk (267sah) urşy ýyllarynyň tylda zähmet gahrymançylygyny görkezen ýurtdaşlarynyň oý-hyýallary arkaly watançylyk duýgularyny ýüze çykarýar. Awtoryň „Ene“ (1943), „Dostuma“ (1944), „Murgap boyunda“ (1944) we beýleki goşgularynda ene toprak bilen baglary badaşan adamlaryň içki dünýälerine aralaşylýar. Eger birinji goşguda ýyly ellik-jorap örüp, Watan ugrunda söweşiň ýören oglunyň, onuň söweşiň ýoldaşlarynyň gaýgy-gamyny iýýän enäniň watançylyk oýlaryna duş gelsek, ikinji goşguda ýurt azatlygy ugrunda janyny aýaman söweşiň esgeriň batyrgaýlygynyň şaýadyna öwrülýäris. Üçünji goşguda fronta giden esgeriň wepaly ýarynyň yşky oýlary, gerçek ýaryna bolan guwanjy öz täsirli beýanyny tapyp bilipdir. Ene dir ogluň, wepaly gelniň duýgularyny janlandyryp bilen bu goşgular biri beýlekisini logiki taýdan dowam etdirýär. Adamlaryň watançylyk duýgularyny jemläp, umumylaşdyryp görkezýär.

Enäň göz öňünde janlanýar ýene,

Uzak ýerlerdäki uruş meýdany.

Eli awtomatly okdurlyp, ine,

Barýar, öňe barýar mähriban jany

Hyýalynda gujaklaýar perzendin,

Hem gülli joraby uzadýar oňa.

„Jan oglum, sensiz täk galan gijelem

seniň üçin ördüm, döneyin saňa!“

...Gije geçip, daň atmaga başlaýar,

Emma ol henizem örüp oturýar,

Frontçy esgeriň soldan enesi

¹ Şol ýerde, 31 sah.

Her agşamyn şeýdip işde ötürýär.¹

Şahyryň „Dostuma“ (1944) goşgusynda ýyly geým, ellik, jorap bilen üpjün edilen, wepaly magşugynyň söýgüsinden kuwwat alýan ýigidiň hyjywyly söweşiniň şaýady bolýarys. Liriki gahryman dostuny-söweşjeň esgeri has-da batyrgaý söweşmäge, nejis faşistleri derbi-dagyn etmäge çagyryr.

Dostum, sen kuwwatly mertleriň nesli,
Durma, Watan üçin öde borjuňy,
Gyr faşisti, işle, durma şir misli,
Sal duşmana gyljyň, dişläp hyrçyňy.

Ine ýeňiş üçin! Öňe, eý, dostum,
Ölseň beýik hormat, dirikäň şöhrat!
Watançy diýsinler saňa, eý dostum,
Özüňe, nesliňe getir beýik at²

Bu setirler H. Gurbanowyň örän duýgur şahyr bolandygyny, döwrüniň wakalaryna aýny wagtynda seslenendigini diýseň gowy subut edýär. Onuň ýokarky ýaly hyjuwly setirleri tyl hakykatyny ýadaman wasp eden Gara Seýitliýewiň, Rehmet Seýidowyň, Beki Seýtäkowyň, Ata Salyhyň, Ata Köpek Mergeniň, Nury Annagylyjyň, Durdy Gylyjyň we beýlekileriň şahyrana owazyna goşulyp gidýär. „Gahryman“ (1947) goşgusynda söweş meýdanynda hyjuwly, gaýduwsyz göreşen, tylda ýadaman zähmet çeken adamlaryň, gahrymanlaryň alyp baran işleriniň, göreşleriniň esasy maksady, düýp özeni açylp görkezilýär, bir keşpde jemlenýär.

Gahrymanmyz üýşenhalka goşulyp,
Gyzyl baýdak tutup öňe ýöredi,
Hemme diýdi oňa engam eçilip:

-Oktýabryň berenlerin gorady¹ Hasymguly Gurbanowyň poeziýasyndaky ikinji bir ýörgünli ugur, giňden işlenilen tema-ol hem zähmet temasydyr. Şahyr

¹ Gurbanow A. Ata kesbi, 21-22 sah.

² ol ýerde, 26 sah.

zähmetiň toparlaýyn häsiýetini, onuň durmuşymyzy öňe iterýän uly güýçdügini duýmagy başarypdyr. Uruş ýyllarynda tylyň kuwwatyny artdyran, uruşdan soňky dikeldiş ýyllarynda senagatymyzy, oba hojalygymyzy öňe süren azat zähmetiň gözelligi şahyryň köp sanly goşgularynda töwerekleýin açylyp görkezilýär.

Eger şahyr „Deputat“ (1946) goşgusynda aň-düşünje, işeňňirlik babatda öňde baryjy zähmet adamsynyň oý-hyýallaryna aralaşsa, onuň duýgularyny umumylaşdyrsa, „Gurujylaryň aýdymy“ (1947) atly sygrynda ähli zähmetkeşlere mahsus bolan sypatlary jemlemäge çalyşýar. Şeýdip, bir goşgudan beýleki goşga şahyryň duýgusy, pikiri giňäp, çuňlaşyp gidýär. „Ussa“ (1947) goşgusynda bolsa ol pikirler jemlenip, nesilden-nesle geçýär, „ata kesbiniň ogla halal“ bolýan zähmetiniň mirasdüşerligi tekrarlanýar.

Biziň obamyzda bir ussa bardy,
Pälwan goşarlydy, öwgä laýykdy.
Ol demirden dürli gural ýasardy,
Eden işi güldi, halka aýykdy.

Emma häzir ol öwgüli ussa ýok,
Wepat boldy garry segsen ýaşynda.
Şindem ol dükanada urgy ýatanok,
Oň ogly işleýär sandal başynda².

Şahyr „Çopan“ (1948), „Bagt“ (1948) ýaly goşgularynda azat zähmetiň waspyny has-da ýetirýär. Awtor başky eserinde ýaş daýhanlaryň atababalarymyzyň zähmet däbini dowam etdirmek arzuwy bilen joşujyny, çopanyň öz kärinde alýan ruhy lezzetlerini täsirli beýan etse, „Bagt“ sygrynda azat zähmet hakdaky goşgularyny jemleýän pikiri öňe sürmegi başarypdyr. Adamlaryň zähmete yokary garaýşyny, onuň düýp manysyna dogry hem doly göz ýetirip bilişlerini bir bentde täsirli berip bilipdir.

Bu baýlygy bize zähmet getirdi,

¹ Gurbanow A. Ata kesbi, 39 sah.

² Şol ýerde, 34 sah.

Zähmet halky şat durmuşa ýetirdi.

Indi,atam, saňa jogap nagtdyr,

Azat zähmet ynsan üçin bagtdyr¹.

Şahyryň eserlerinde keşpli aňlatmalar we meňzetmeler uly orun tutýar. Şahyr her şygrynda diýen ýaly muňa uly üns beripdir. Goşgularyň dowamynda „Baldyzly tirkeşip altyn aý dogýar“ („Çopan“), „Beýik rus dilidir,Dil bagynyň gülüdir“ („Rus dili“), „Gijäniň tümüne gark bolan Hyrat, Daş diwardan geýinipdir köýnegi“ („Nowaýy“ poemasy) ýaly keşpli söz düzümleri juda köp gabat gelýär. Bu, bir tarapdan, şahyryň eserleriniň çeperçiligini, täsirlilikini artdyrsa, ikinji tarapdan, onuň örän synçylygyny, saýlap alýan predmetini töwerekleýin beýan edýändigini görkezýär.

Hasymguly Gurbanowyň poeziýasynda onuň zehinli şahyrdygyny subut edýän, dürli temalardan döredilen başga-da birnäçe goşgular bar. Şahyryň „Rus dili“ (1947), „Radiýonyň öňünde“ (1947) atly goşgulary ýokary çeperçiligi, pikire baýlygy bilen türkmen okyjylarynyň göwünlerini awlap, poeziýamyzyň altyn hazynasyna girip gitdi. Şahyr bu goşgularynda beýik rus halkynyň hömegi bilen türkmen halkynyň baky bagta ýetişini, türkmenleriň özlerini sowulmaz bahara eýe eden uly doganyňa minnetdarlyk duýgularyny beýan etmegiň hötdesinden gelip bilipdir. Bu kyn wezipäniň şahyra başardandygyny aşakdaky setirler doly subut edýär.

Atam diýdi:-Eý, oglum,

Saňa bar bir sowalym.

Eňip ýollar geçende,

Dilden dürler seçende,

Haýsy dilde sözlediň?

Niçik many çözlediň?

Diýdim:-Atam, bir dil bar,

Ol dil bize howandar.

¹ Gurbanow A.Ata kesbi,49 sah.

Karpat dagyň içinde,
 Berlinde ok seçemde,
 Ol dil maňa ýar boldy,
 Azaşsam, ýola saldy
 Jümle-jahana ýaňlan, Ýeňiş ýollaryn oňlan,
 Beýik rus dilidir,
 Dil bagynyň gülüdir¹

H.Gurbanowyň döredijiliginde gürrüňi edilen eserlerden başga-da şowly çykan birnäçe goşgular bar. „Täze aýdym“ (1946), „Esgerlik däbi“ (1947), „Doganlar“ (1947), „Aýdym sesi“ (1948) ýaly goşgularda döwürdeşlerimiziň keşbi, oý-hyýallary, öňe ýykgyňlyk joşgunlary göze ilýär.

H.Gurbanowyň iri eser döretmäge ukyplydygyny onuň „Nowaýy“ (1948) poemasy birkemsiz subut edýär. Bu eserde XV asyryň beýik gumanisti, özbek şahyry Alyşir Nowaýynyň durmuşyndan söz açylýar. Şahyr Ata Atajanowyň „Ata kesbi“ kitabyna ýazan sözbaşysynda belläp geçişine görä, bu poema heniz doly tamamlanmandyr. Şonuň üçin ol hakda gürrüň edip oturmak artykmaç. Ýöne şahyryň uly epiki eserlere ýykgyň edip ugrandygyny subut edýän ol poema awtoryň döredijiliginde uly orun tutýar.

H.Gurbanow proza žanrynda-da öz güýjüni synap gördi. Onuň „Ata kesbi“², „Mertlik“³ ýaly hekaýalary, „Ýagty ýol“⁴, „Pena Rejepow“⁵ atly oçerkleri, „Şahyryň ýaragy“⁶, „Durmuşyň yzynda“⁷ (şu makala şahyryň iň soňky ýazan makalasy bolmaly-A.A.) atly tankydy makalalary, „Ýykylaýmasa beri...“⁸, „Bir

¹ Gurbanow A. Ata kesbi, 35 sah.

² Şol ýerde, 59 sah.

³ Şol ýerde, 69 sah.

⁴ „Ýaş kommunist“, 1948, 20 maý

⁵ „Ýaş kommunist“, 1948, 8 ýanwar.

⁶ „Ýaş kommunist“, 1948, 12 fewral.

⁷ „Ýaş kommunist“, 1948, N.10. (H.Gurbanowyň şu makalasynda şahyr Erkin (Akmyrat) Çarygulyýewiň „Durmuş çeşmesi“ (Aşgabat, 1948) atly goşgular ýygynyndasy barada söhbet açylyp, ol ýiti tankyt edilýär. Awtoryň döredijiliginde tankydy makala babatynda şundan göwrümlisi ýok. Ol hili taýyndan hem, beýan edilişi jähtinden hem örän kämil ýazylypdyr. Şahyr bu makalasy „G.Hasymguly“ lakamy bilen ýazypdyr. Ýöne şu lakam şahyryň beýleki ýazan eserlerine hem mahsus-A.A.)

⁸ „Ýaş kommunist“, 1948, 22 ýanwar.

gara zat“¹ atly felýetonlary ýazyjynyň proza meýdanyna basan gadamynyň sowlulygyny ykrar edýär.

Gül ömri juda ir kertilen zehinli şahyr Hasymguly Gurbanowyň döredijiligi barasynda şu setirleriň awtorynyň² hem-de şahyr Ata Atajanowyň³ döwürleýin metbugatda çykan makalalary bolaýmasa, heniz düýpli iş ýazylanok. Şu ýerde şahyryň ýygındysyny iki gezek neşir etdiren („Durmuş aýdymy“,1950), („Ata kesbi“,1963) ýurdumyzyň görnükli şahyry, Hasymguly bilen bile tirkeşen, „Ýaş kommunist“ gazetiniň redaksiýasynda bile işlän Ata Atajanowyň uly hyzmatyny hormat bilen ýatlap geçsek, artykmaç bolmazdy. „Hasymguly uçursyz oňat oglandy.Sadadan alçakdy. Gep-gürrüň bilen işi bolmazdy. Edebiýatyň janköýeridi. Şonuň üçinem onuň ähli gürrüňi edebiýat hakyndady. Hä öýde bolsun, hä işde-parhy ýok, iki sözüň birinde“Pylan kitaby okadyňmy? Ol saňa nähili ýarady? Ol hakda pikiriň nähili?“ diýip sorady. Eger „Okadym“ diýäýseň, şol kitap barada seniň pikiriňi bilmek islärdi. „Ýok okamok“ diýäýseňem, ýaltanman, ol kitabyň gözlegine çykýardy-da, tapyp getirerdi, hökman ony okamagyňy haýyş ederdi“ diýip şahyr Ata Atajanow öz galamdaşy barada hormat bilen ýatlaýar.

Şahyryň yzy ýitenok. Onuň eserlerini türkmen okyjylary söýgi hem-de mähir bilen okaýarlar. Eýsem-de bolsa, türkmen edebiýatynda uly ýazyjylar hökmünde tanalýan agasy Baýram, inileri Arapdyr Täşli Gurbanowlar şahyryň kesbini dowam etdirýärler : öz gahrymanlarynyň arasynda ýaşaýarlar, döredýärler...

Tutuş döredijiligi doly öwrenilmäge, ol hakda ylmy makalalar ýazylmaga wagt ýeten şahyr Hasymguly Gurbanow gysga möhletli döredijilik pursatynda ep-esli şowly eserler döretmäge ýetişdi. Biwagt ajal onuň ömür tanapyny kesmedik bolsa, ýiti galamynyň astyndan köp-köp oňat eserleriň çykjakdygy gumansyzdy. Ýöne şahyryň bize galdyryp giden häzirki edebi mirasy hem türkmen poeziýasynyň töründe özüniň mynasyp ornuny eýeleýär.

¹ „Ýaş kommunist“,1948, 15 iýul.(H.Gurbanow bu felýetony I.Pudakow diýen awtor bilen bilelikde ýazypdyr-A.A.)

² „Ýaş kommunist“,1978,24 oktyabr.

³ „Edebiýat we sungat“,1979,3 ýanwar.

KEMAL IŞANOW

(1911-1948)

K.Işanow edebi döredijilige otuzynjy ýyllarda başlan hem bolsa, onuň kämilleşen wagtlary Beýik Watançyly urşy döwri bolupdy. Şol ýyllarda onuň döredijiliginde adamkärçilige, watana bolan söýgi, duşmana bolan ýigrenç has hem güýçlendi. Ol gazaply söweşlere gatnaşyp, esgerleriň edermenliklerini görkezýän goşgularyň birnäçesini döredipdi.

K.Işanow 1911-nji ýylda Daşoguz welaýatynyň Köneürgenç etrabynda dünýä inýär. Çagalygynda ene-atadan jyda düşen Kemal Köneürgençdäki internatda terbiýelenýär. Soňra Türkmenabat mugallymçylyk mekdebini tamamlayar (1930). Ol 1933-nji ýylda Goşun hataryna çagyrylýar we döredijilik işini „Gyzyl Goşun“ harby gazetine habarlar, goşgular, oçerkler ýazmak bilen başlaýar. Gullukdan gaýdyp gelenden soň, döredijilik işine has hem yhlasly darap, mugallymçylyk bilen hem iş salşyp görýär.

Onuň döredijilik hem-de guramaçylyk hyzmatlary otuzynjy ýyllaryň soňky döwürlerinden başlanýar. Ol Türkmenistanyň Ýazyjylar guramasynyň başlygy bolan wagtynda (1937-1941) Ata Salyh bilen Durdy Gylyja „Türkmenistanyň halk şahyry“ diýen hormatly at dakylýar. Olaryň ikisi hem hut şol wagtlar hökümetimiziň egsilmez abraýyny goldap, uly döredijilik meýdanyna „gyr atly“ we ötgür galamly çykypdylar.

Durdy Gylyjyň Moskwadaky metrony görenden soň döreden eseri „Moskwa hakynda poema“ (1939) türkmen edebiýatynda görkezen ençeme eserleriniň epigrafy bolupdy.

Ata Salyh egindeşim, syrdaşym,
Pomma Nurberdi şahyr gardaşym,
Kemal Işanownyr başlyk ýoldaşym,
Şolar bilen bile Moskwa bardym¹.

Halk şahyryň bu setirlerinde K. Işanowyň adynyň agzalmagy onuň hyzmatlarynyň uludygyna güwä geçýär.

¹ Durdy Gylyç. Saýlanan eserler. Aşgabat, „Ylym“, 1969, 107-109 sah.

K.Işanowyň döredijiligi söweşjeňlik,watançylyk häsiýetine ýugrulandyr: ol goranmak temasyna uly üns beripdir.Žurnalistik kärini goşun temasy bilen birlikde alyp gitmegi başaran şahyr ynsanyýeti uruş gazabyndan dyndyrmak üçin tüýs ýürekden joşýar („Watan üçin“,1941).

Döredijilik işine 1932-nji ýylda başlan şahyryň döreden „Gül eje“ (1934), „Täze döwrüň aýdymy“ (1937), „Baýram daňynda“ (1937), „Pöwrize“ (1946), „Beýik Watanyň kalby“ (1947) ýaly eserler özüniň ýörgünliligi, durmuşa gündelik ses goşandygy bilen özüne çekýär.

„Gül ejede“ türkmen zenanyňyň aň-düşünjesiniň ösüşi sadadan dogry beýan edilipdir. Synpy duşmanlara garşy göreş hem şol esede aýdyň görkezilipdir. Onda türkmen aýalynyň täze hakykata çaksiz guwanjy dogruçyl görkezilýär.

Ýagşy,jigim,zok boldy,
Galmaýyn işden beri,
Zarpçy diýen adym bar,
Has gitmeli ileri.¹

Şeýle setirler Gül ejäniň Türkmenistanda senagatyň ösmegine goşant goşýandygyna, özi ýaly onlarça türkmen zenanyňyň täze döwrüň wekilidigine kepil bolýar.

Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy halkyň eziz Watany goramaga aýaga galdyrdy. 1941-nji ýylyň 23-nji iýunynda „Sowet Türkmenistany “ gazetinde ýazyjylarymyzyň faşizme garşy ötgür galam, kesgir ýarag bilen göreşjekdikleri baradaky kasamy çap edildi. Şol kasama sesini goşanlaryň biri hem K.Işanow bolupdy. OL „Gahryman şäher“ (1943) diýen goşgusynda şeýle ýazypdy:

Olar bize garşy başlam uruşy,
Ýok etmek isledi ýeriň güneşin.
Sowet ýurdy-halklaryň göreşi,
Tümlügiň önünde egmedi başyn.²

¹ Işanow K.“Watan üçin“.Aşgabat,1954,14 sah.

² Şol ýerde,41 sah.

Şeýle setirler K. Işanowyň poeziýasynyň watançylyk duýgulara ýugrulandygyna güwä geçýär, şahyr ony ummasyz hyjuw bilen wasp edýär. Ol Beýik Watançylyk urşunyň söweş meýdanyna gadam basmanka galamyny näýza öwrüp ganyň duşmana garşy göreşip başlapdy. Ol „Birinji maý“ (1941) atly goşgusynda öz dogduk mekanyňa, halkyna bolan egsilmez söýgüsini şeýle beýan edýär.

Aşgabat, men seni ýüregim diýdim,
Çünki bar islegim, ýüregim sende.
Men halkymdan aýrylmadym, galmadym,
Olar nirä ätse, men ädýän şonda.¹

Eziz topragy üçin gadam uran şahyr urşuň soňuna çenli ýaragy hem ýiti dili bilen göreşmegi başardy. Ol Rumyniýany, Wengriýany, Çehoslowakiýany azat etmek ugrundaky söweşlere mertlerçe gatnaşdy.

Suçan batgalygynda söweşip ýörkä-de şahyr halklaryň mizemez doganlyk-dostlugyny, agzybirligini, batyrlyk sypatlaryny döredijiliginiň hamyrmaýasy hökmünde saýýardy.

Döredijiliginiň başky wagtlary halkyň bilimli-medeniýetli bolmagy ugrunda göreşen adamlary wasp eden şahyr. Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda faşizme garşy mertlerçe söweşýän ýigitleriň keşbini örboýuna galdyrýar. („Sag bol“, 1944).

Garagum awçysy ol biziň Gazak,
Mertligi bilen tanalýan ýigit.
Ol nejis duşmana guraýar duzak,
Gutulmaýat ondan ýarak, guduz it.²

Şeýle setirlerde şahyr mert ýigitleriň dünýäni faşizm belasyndan dyndarmagy üçin edýän düşüňjeli göreşini suratlandyrmaga çalyşypdyr. Bu ýagdaý türkmen şahyrynyň döredijilik taýyndan kämilleşýändiginden habar berýärdi. K. Işanow uruş wakalary bilen bilelikde tylda zähmet çekýän gelin-gyzlary hem wasp edýärdi. Onuň „Garaş“ (1943) eseri K. Simonowyň „Maňa garaş“ atly

¹ Işanow K. „Watan üçin“. Aşgabat, 1954, 18 sah.

² Işanow K. „Watan üçin“. Aşgabat, 1954, 18 sah.

goşgusynyň ýanyoldaşydy. Onda gelin-gyzlaryň gözleriniň ýoldalygy, howply duşmana garşy söweş alyp barýan atalaryna, doganlaryna, söýgüli wepadarlaryna garaşyşlary täsirli berlipdir. Lirik gahrymanyň duýgy-düşünjeleri, oý-hyýallary ynsanperwerçilige ýugrulypdyr.

Garaşsaň, eşitsem garaşýanyň men,
Şatlygym ýüregme sygmazdan joşar
Duşmanlara bolan gahar-gazabym,
Deňiz, derýalardan, daglardan aşar.

Ol joşgun, ol höwes meniň önümden,
Sowar duşmanlaryň ölüm okuny.
Hüjüm çaglarynda düşseň ýadyma,
Gyrarn duşmany ýeňerin ony¹.

Şahyryň gahrymany uruşdan ýeňiş bilen gaýdyp gelýär. Saçy-sakaly çalaran, köp pidalary gören, deň-duşlaryndan, dostlaryndan aýrylan bu esgerelini serip aglaýan çagajyklaryň penakäri. Ýanan şäherler, otlanan obalar onuň gözünüň önünde görnüp dur. Şeýle ýagdaýda şahyryň lirik gahrymany wepalylyk barada söz açyp şeýle diýýär („Nähili garşylap alarsyň meni“, 1945).

Meniň bir arzuwym bar saňa gözel,
Muny hatlarymda ýazypdym ozal.
Göreniňde, ýarym, çytma gaşyňy,
Sen diýip söweşen jeňçi pidagär
Üçin, aýralykdan budur ýadygär².

K. Işanow öz goşgularynda watançynyň söweşjeň keşbini döretmegi isläpdi. Şahyryň lirik gahrymany beýik ýeňşi uly begenç bilen garşy alýar („Güneşli säher“, 1945).

Şatlan, eý ýüregim ýene-de şatlan,
Bu gün Ýewropada güneşli säher.¹

¹ Işanow K. „Watan üçin“. Aşgabat, 1954, 37 sah.

² Şol ýerde, 52 sah.

Şahyryň Beýik Watançylyk urşy döwründen soňky döredijiligi hem halka, Watana bolan söýgä ýugrulypdyr. Şahyryň Watana bolan söýgüsi, söweşlerde üstün çykan gahrymany halklaryň doganlyk-dostlugyň beýik güýjüne örän ähtibar. „Salam Watan“ (1946), „Dostluk“ (1946), „Beýik Watanyň kalby“ (1947) ýaly goşgular muňa degerli mysaldyr. Şahyr ýokardaky ady agzalan goşgularynda agirt doganlyk ýurduny, mähriban Watanyň gyzyldan gymmat, merwerit ýaly göz öňüne getirýär. Şol agirt ýurduň bir bölegi bolan dostluk mekanyny, tanyş-bilişlerini hem ýatdan çykarmaýar. Ol topragynyň her ädimini mähribanlarça sylaýar. Şu-da K.Işanowyň döredijiliginiň esasy bellemeli taraplarynyň biridir. Onuň „Ellik“ (1946) atly goşgusynda obadaş gyzyň dilinden çykan mähirli sözler şeýle beýan edilýär:

Geýeniňde, örüp beren elligim,
Meniň elim tutan ýaly bolarsyň.
Gatdym oňa ýürekdäki ýyllygym,
Üşäniňde ondan gyzgyn alarsyň.²

Ýazyjynyň poeziýa bilen prozany deňlikde alyp barmagy edebiýatyň ähli žanrlaryna belentligine güwä geçýär, onuň watançylyk ruhuna ýugrulan eserleri özüniň mazmunynyň gymmaty bilen, akgynlylygy bilen özüne çekýärdi. Muňa „Şatlykly habar“ (1935), „Ugratmak“ (1934), „Tapyşanlar“ (1935), „Gara derwiş“ (1936), „Täze adamlar“ (1936), „Otluda“ (1946), „Täze oba“ (1947), ýaly hekaýalary we „Pariž kommunasy“ (1933), „Gyzyl taryhymda gara belgi“ (1933), „It üwrer, kerwen geçer“ (1936), „Yatdan çykamaz duşuşyk“ (1942) ýaly oçerkleri güwä geçip biler.

„Şatlykly habar“ hekaýasynda şazyjy türkmen ýigidi Myradyň köpçüligiň hataryna goşulyşy we täze durmuş hakdaky pikirleri ýaýratmaga ýardam edişi, ejesi Bagtynyň hem aň-düşünjesiniň ösüşi suratlandyrylypdyr. Ýazyjy munda gahrymanlaryna özboluşly häsiýet bermeklige çalşypdyr.

¹ Şol ýerde, 55 sah.

² Şol ýerde, 20 sah.

„Tapyşanlar“ hekaýasynda-da ýazyjy türkmen adamlarynyň aň-düşünjesiniň ösmegine rus halkynyň ýetiren täsirini görkezmäge synanşypdyr.

„Aýjemala gözi düşen Meleje bir hili boldy. Biraz özüni dürsän ýaly söz gatdy.

-Hany ulagyňyz görünmeýär-le ýa-da gelýän galypmy?-diýdi. Bu syryň nämedigine düşünmedik Derýa biraz geňirgendi. „Onähili ulagkä?“ diýip oýlandy. Gülüp duran Aýjemal Derýany görkezip:-Tanyş boluň ulag bilen-diýdi. Meleje utanjyndan ýere giren ýaly boldy. Ol öz içinden:-„Giden getirer, oturan nyrh sorar“ diýenleri dogry, Men-de Moskwa okuwa giden bolsam bolmadymy?... Ýok, men hökman giderin-diýip oýlandy“¹.

Hekaýada türkmen halkynyň ylym-bilime ýykgyň edýänligi şöhlelendirilýär.. Dogrudan hem şol döwürde Moskwada, Sankt-Peterburgda, Kiýewde, Daşkentde, Bakuwda we beýleki medeniýet merkezlerinde okan türkmen wekilleri bir ýa iki dälde. Ýazyjydyr şahyrlarymyuzdan B.M.Kerbabaýew, A.Gowşudow, A.Kekilow, R.Seýidow, H.Derýaýew, G.Seýitliýew we beýlekiler ýokarda agzan şäherlerimizde bilim alypdyrlar. Ýokardaky Derýanyň keşbi hem şeýle adamlaryň biri. Ýazyjynyň dünýägaraýşynyň hakyky häsiýeti hem şu ýerden ýüze çykýar.

Ýazyjynyň uly göwrümlü eserleriniň biri hem „Ýaş Watançy“ powesti bolupdy. Ol eser telim gezek neşir edildi.(1948,1954,1960,1976). Bu eser H.Ysmailowyň „Iki atanyň bir ogly“ eseri ýaly bolmagy bilen bir hatarda, diliniň akgyňlylygy, wakalaryň düşnükliçiligi bilen ünsi çekýär. Powestiň esasy pikiri harby-watançylyk temasyna degişli. Eseriň esasy gahrymany Muhammet Ukrainada gulluk eden türkmen serkerdesiniň ogly. Muhammet üçin Ukraina dogduk mekany ýaly,mähriban,eziz.Ol terbiýäni şol ýerde alýar, okaýar. Ikinji bir tarapdan uruş zerarly şol ýerde kakasyndan jyda düşýär, ejesini ýitirýär, özi hem ýaralanýar. Indi onuň esasy maksady ganyň duşmandan ar almak. Muhammet töwekgel hereket edýär. Ol duşmanyň berkitme ýagdaýyny kül-uşak edýär. Şeýlelik bilen ol goşunda abraý gazanýar, sylaga mynasyp bolýar.

¹ Işanow K. „Watan üçin“.Aşgabat,1954,77sah.

Ýazyjy bu eserinde ýetginjek Muhammet keşbiniň üsti bilen halkyň faşizmi ýok etmäge gahar-gazap bilen joşýandygyny görkezip bilipdir. Powestdäki hakyky wakalar söweş meýdanyny gören ýazyjynyň ukybyndan habar berýär. Wakalaryň biri-biri bilen baglanyşygyndan, gahrymanlaryň dartgynly hereketlerinden göwnüň bitýär. Umuman ýazyjy uruş wakalaryny, şol wakalaryň içinde hereket edýän adamlaryň keşplerini dogry görkezip bilipdir.

Powestde söweş meýdanyny görkezilişi göwnejaý. Dürli halklaryň wekilleriniň bir maksada gulluk edýändigleri, ýagny Watan azatlygy üçin jan çekýändigleri özüniň hakyky beýanyny tapypdyr. Ol ýerde arabakeş Faýzulliniň-de, ukrainaly aşpez Rudenkonyň-da, rus ýigidi Iwanowyň-da, türkmen ofiseri Ataýewiň-de öz orunlary bar.

Mysal üçin, Muhammet Iwanowyň näme käriniň bardygyny soranynda, Iwanow oňa şeýle jogap berýär: „Jigim razwedkaçy däl Biz öz hünärimizi razwedkaçylaryňkydan kem göremizok. Biz bron deşiji...”

Şol günüň ertesi öň hatardan ýene bir urşujy geldi, onuň hem döşi orden we medallardan dolydy.

Muhammet ondan hem:

-Däde siz bron deşijimi?-diýip sorady.

Ol bolsa:

-Ýok inim bron deşiji däl, biz öz hünärimizi olaryňkydan kem göremizok. Men snaýper – diýip jogap berdi. Muhammet özüniň işsizliginden käýindi. Ol uzyn gün ädikçileriň, arabakeşleriň sözlerini eşidip, aýygan wagty bolsa, aşpez Budenkonyň ýanyna baryp ýörmekden ýadady¹.

Bu ýazyjynyň öň hatardaky söweşijiniň keybini berip bilşinden kiçiräk bir mysal. Powestiň syýasy-terbiýeçilik ähmiýeti hem şundan gelip çykýar.

Ýazyjynyň eserleri 1939-njy ýylda „Gyzyl ýyldyz“ (goşgular ýygındysy), 1940-njy ýylda „Gyzyl esger“ (bir perdeli, üç görnüşli pýesa), 1941-nji ýylda „Hekaýalar“, 1947-nji ýylda „Frontdan hat“, 1948-nji ýylda „Ýaş Watançy“, 1954-nji ýylda „Watan üçin“ diýen atlar bilen çap edilýär.

¹ Işanow K. „Ýaş watançy“, 77 sah.

K.Işanow edebi döredijiliginiň örüsini rus we beýleki doganlyk halklaryň ýazyjy-şahyrlarynyň eserlerini türkmen okyjylaryna ýetirmek bilen hem giňetdi. Ol aýry-aýry goşgulary (Jambyl, Süleýman Stalskiý, W. Maýakowskiý, Nowaýy, M.Lermontow T.Şewçenko) terjime etdi. Ol özüni türkmen edebiýatynyň taryhynda şahyr, ýazyjy, terjimeçi, guramaçy hökmünde tanatdy. Watançy ýazyjy K.Işanow mähriban halkyna sap ýürekden hyzmat etdi. K.Işanow kiçi göwünli, uly ýürekli ýazyjydy. Ol türkmen edebiýatynyň ösmegi üçin yzygiderli aladalanypdyr, bu hakda Türkmenistanyň halk ýazyjysy Magtymguly adyndaky döwlet baýragyň eýesi B.Seýtäkow şeýle ýazýar: „Bu sap ýürekli, açyk göwünli, her taraplaýyn arassa adam dirikä, ölenden soňky günleriniň aladasyny edýäne meňzeýärdi. Emma bu daşyndan şeýledi. Şeýlemikä diýdirýärdi. Hakykatdanda bolsa şöhrat-da, pul-da, ýasama boluşlar-da onuň üçin ýatdy. Ol diňe: okamak, ýazmak, tabşyrylan işi ak ýürekden berjaý etmek, ýoldaşlarynyň göwnüni tapmak, elinden gelen kömegini ilden aýamazlyk ýaly iň gowy häsiýetleriň eýesidi. Ol bütin ömründe özüniň şu häsiýetlerini terbiýelemek, berkitmek ýaly ajaýyp maksada hyzmat edip geldi“.¹

B.Seýtäkow K.Işanowyň gaty talapkär ýazyjydygyny nygtap, öz ýatlamasynda şeýle diýýär: „...Kemalyň ýüzi salykdy. Ozal gapydan girenimde ýylgyryp seredýän adam, bu gezek meniň ýüzüme gönüläp hem seretmedi. Oturdym. Kemal meniň elime düýnki owadan edip peçatlanan terjimäni uzatdy. Kagyzyň ýüzi tikeçlenen çöregiň ýüzünden enaýy däldi. Men ellerimi sandyradyp beýleki sahypalary agtaryşdyrdym. Olar ondanam beterd. Başga-da bir diýmäge zat tapmadym-da :

- Häý, bolmandyr-ow...- diýdim.

Kemal ýuwaş hem-de mylaýym gepledi:

-Bolmandyr. Ýöne boldursa boljak. Meniň eden belliklerime üns bilen garap çyk. Sen rus dilinde-de ökde däl ekeniň... Men beýledir öýtmeyärdim.

Ol meniň göwnüme degendirin öýtdid-de:

¹ Seýtäkow B. “Perwana”. Aşgabat, 1978, 331 sah.

-Hiç kimem birinji terjimesini ýalňyşsyz eden däldir. Şonuň üçin-de ruhdan düşme, işle. Ertir Amandurdy Alamyşowyň poemasyny ara alyp maslahatlaşarys. Seniňkini bolsa soňra. Men seniň görkezilen kemçilikleri düzetjekdigiňe ynanýaryn-diýdi“.¹

Hökümetimiz ýazyjyny 1939-njy ýylda „Türkmenistanyň at gazanan şahyry“ diýen hormatly at bilen, Türkmenistanyň Mejlisiniň Hormat haty bilen, Watançylyk urşunyň I derejeli ordeni bilen, şeýle hem üç sany medal we „Gyzyl ýyldyz“ ordeni bilen sylaglady.

K.Işanowyň edebiýat meýdanynda bitiren döredijilik, guramaçylyk we jemgyýetçilik işleri bellennäge mynasypdyr.

Ýazyjy özüniň döredijiliginiň bol miwesini sahylyk bilen okyjylara eçilýän wagtynda 37 ýaşynyň içinde tebigat belasy zerarly - Aşgabatda bolan ýer titremesinde (1948) gurban boldy. K.Işanowyň döredijilik mirasyny çynlakaý öwrenmek, özleşdirmek türkmen edebiýaty üçin uly ähmiýete eýedir.

¹ Şol ýerde, 834 sah.

MAZMUNY

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň edebiýaty.....	3
Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň prozasy	22
Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň poeziýasy.....	54
Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň dramaturgiýasy.....	86
Şaly Kekilow.....	100
Ata Gowşudow.....	124
Rehmet Seýidow.....	151
Ata Salyh.....	180
Baýram şahyr.....	206
Ata Niýazow.....	214
Pomma Nurberdiýew.....	232
Ruhy Alyýew.....	250
Ýakup Nasyrly.....	266
Ata Köpek Mergen.....	276
Nury Annagylyç.....	290
Hasymguly Gurbanow.....	299
Kemal Işanow.....	307

Türkmen edebiýatynyň taryhy. V tom, I kitap, Red. K.Jumaýew, E.Işangulyýew.-A.: Ylym,1980, sah.;- Türkmenistanyň YA-nyň Magtymguly ad. Dil we edeb. In-ty.

Türkmen edebiýatynyň taryhynyň V tomunyň I kitabynda Beýik Watançylyk urşy ýyllarynyň edebiýatynyň, prozasynyň, poeziýasynyň, dramaturgiýasynyň häsiýetli aýratynlyklary yzarlanýar. A.Salyhyň, Ş.Kekilowyň, A.Gowşudowyň, R.Seýidowyň,H.Ysmaýlowyň, Ata Köpek Mergeniň, H.Gurbanowyň we beýleki ýazyjy – şahyrlaryň döreden eserleri töwerekleýin derňew edilýär.

Kitap edebiýatçy alymlara,aspirantlara, talyplara, giň okyjylar köpçüligine niýetlenilýär.

Çapa taýýarlan: Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Magtymguly adyndaky Dil we edebiýat institutynyň Häzirki zaman türkmen edebiýaty bölümi.

